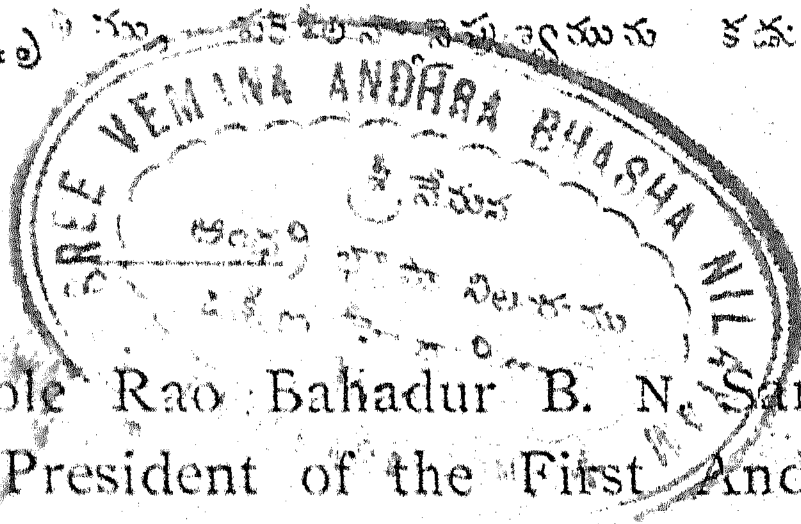
M. R. Ry. Ongole Venkatarangayya Pantulu Garu, B.A., B.L., High Court Vakil, Nellore writes :-

“[illegible] కడు శ్లాఘ నీయముగ నున్నది”

The Honourable Rao Bahadur B. N. Sarma Garu, B. A., B. L., President of the First Andhra Conference, writes :

“......Bodies such as the Vignana Chendrika Mandali have been rendering to the cause of Telugu Literature by the publication of such highly useful works as the Andhrulacharitram by Mr. Chilukuri Virabhadra Rao *evincing original research and great ability* make one feel that there is a general upheavel of society and that sign of the renaissance of the Andhra Literature are clearly visible on the horizon.”

M. R. Ry. K. V. Lakshmana Rao Pantulu garu M. A., the Editor, ‘Vignana Chendrika’ and the Telugu Encyclopædia, writes :

“He is perhaps the First Telugu Scholar who has attempted a translation of eminent English Authors. His History of the Andhras is a unique

production disclosing extensive research in the field of Ancient History and is highly appreciated by Antiquarians. * * * He writes an idiomatic, elegant, chaste and charming style and is known as one of the best Telugu Writers of the present day. I know him personally. He is honest and trustworthy. I think Telugu Academy is the proper place for such an antiquarian and a well-known Telugu author."

M. R. Ry. B. Seshagiri Rao Pantulu Garu, M.A Professor, Vizianagaram Maharajah's College, writes :—

"I was so glad to read through your Andhra's History Vol. II your style, arrangement and discussion of matter have considerably improved."

Mr. N. K. Venkatesan M. A., L. T., Professor, Presidency College, Madras, writes in the Hindu :—

"For the origin and meaning of the word 'Andhra' and its use for the Telugu people, I refer the correspondent and his company to the History of the Andhra's in the Vignana Chendrika series, the language, the manner and the matter of which may give very good lessons to these reformers of Telugu style."

ఇతిహాసతరంగిణీగ్రంథమాల. ౧

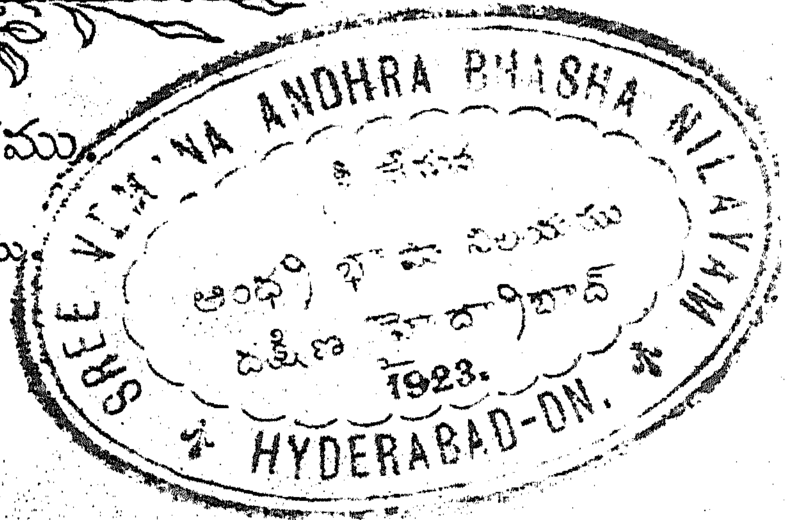
సంపాదకుఁడు,

వెలగల వెంకటరెడ్డి.

ఆంధ్రులచరిత్రము.

తృతీయభాగము.

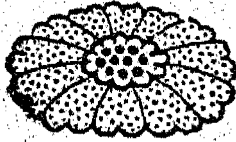
మధ్యయుగము.

ఇయ్యది

చిలుకూరి వీరభద్రరావుగారిచే

రచియింపఁబడినది.

మొదటికూర్పు ప్రతులు, ౨౦౦౦.

రాజమహేంద్రపురము.

శ్రీ మనోరమాముద్రాక్షరశాలయందు ముద్రింపఁబడియె.

1916

వెల రూ. ౧-౮-౦.

రాజపోషకులు

మ॥ రా॥ శ్రీ కొవ్వూరు చంద్రారెడ్డిగారు, జమీందారు
నిడుదవ్రోలు.

ప్రధానపోషకులు

,, ,, ,, కర్రి చినవేంకటరెడ్డిగారు, మాచుటేరు.

,, ,, ,, తాడి రామిరెడ్డిగారు, నత్తారామేశ్వరం.

,, ,, ,, కోనాల చినవెంకటరెడ్డిగారు, ఆరవిల్లి.

పోషకులు

,, ,, ,, గుడిమెట్ల బుల్లివెంకటరెడ్డిగారు, మల్లెపూడి.

అభిమానులు

,, ,, ,, వెలగల కొండారెడ్డిగారు, ఆరవిల్లి.

,, ,, ,, కర్రి పల్లారెడ్డిగారు, రంగూన్.

,, ,, ,, సత్తి వెంకటరెడ్డిగారు, ఆరవిల్లి.

,, ,, ,, సత్తి పెరుమాళ్ళరెడ్డిగారు, అయినపర్రు

,, ,, ,, వెలగల చంద్రారెడ్డిగారు, జుత్తిగపాకలు.

,, ,, ,, మండ వెంకన్నగారు, ఆరవిల్లి.

,, ,, ,, కర్రి వెంకటరెడ్డిగారు, ఊబలంక.

విజ్ఞప్తి

ఆంధ్రమహాజనులారా;

విజ్ఞానచంద్రికామండలి, ఆంధ్రభాషాభివర్ధనీసంఘము, ఆంధ్రప్రచారిణీమండలి లోనగు సంఘములు బయలువెడలి తమయనర్ఘ్య గ్రంథకుసుమములభాషాయోషంబూజించి దేశమున కభ్యుదయ పరంపరాభివృద్ధి నొదవించుటఁ గాంచి, మేమును యథాశక్తి దేశభాషాసేవం జేయఁ దలఁచి యీయితిహాసతరంగిణీగ్రంథమాలంగూర్ప సమకట్టితిమి.

ఇందు దేశచరిత్రములు, చరిత్రాత్మకములైన నవలలు, భాషాతత్త్వముం దెల్పు గ్రంథవిమర్శనములు మొదలగు గ్రంథము లేడాదికి మూఁడుచొప్పున ముద్రింపఁబడుచుండును. చారిత్రకజ్ఞానము లేనివానిజీవితము అయస్కాంతములేని నౌకాయాత్రవంటి దని చెప్పిన ట్లీవఱ కాంధ్రప్రపంచము తొల్లి తనపూర్వు లేమార్గములం ద్రొక్కి యింతింతనరాని యభివృద్ధింగాంచి యలరిరో, యెట్లవక్రపరాక్రమముం జూపి యభిమన్యునింబోలె గీర్తిశేషులై తమ సామ్రాజ్యములం గోలుపోయిరో తెలిసికొనఁజాలక తట్టుముట్టాడుచుండెను. ఈకొఱఁతఁదీర్ప విజ్ఞానచంద్రికామండలి సమకట్టి ఆంధ్రులచరిత్ర రెండుభాగములును, ఆంధ్రదేశచరిత్రాత్మకములైన నవలాగ్రంథములు నాలుగింటిని నాంధ్రలోకమున కొసఁగెను

కాని ప్రకృతిజ్ఞానశూన్యమగు నాంధ్రప్రపంచపు దుస్థితింబాప సమకట్టి శాస్త్రీయగ్రంథములం బ్రకటించు పరిశ్రమయం దున్న విజ్ఞానచంద్రికామండలి యెన్నికొఱంతలను దీర్పఁగలదు?

చరిత్రగ్రంథముల కాంధ్రప్రపంచము త్వరపడు చున్న సూచనలు గనఁబడుచున్నవి.

దేశభాషాసేవ జేయుట దేశస్థుల స్వధర్మమనితిగదా! మాయితిహాసతరంగిణికూడ తన నెచ్చెలులవలె భాషాసేవఁ జేయ బయలువెడలినది.

పూలచెట్లనేకములుగలవు. వసంతసమయము. కుసుమ సంపాదన మతిసుకరమని తలఁచి మేము మాలారచనోత్సుకుల మైయుంటంగాఁచి యాంధ్రనందనకల్పభూజ మొకటి మాకు బ్రథమకుసుమము నొసఁగె. ఆభూజమెద్దియో——తమజీవితమంతయుఁ జరిత్రరచనకై ధారవోయుచు, మాతృభాషాసేవకధీరులగుశ్రీయుతచిలుకూరి వీరభద్రరావుపంతులుగారు. ఆంధ్రులచరిత్రము మూఁడవభాగమును, మాకుఁబ్రథమగ్రంథముగానొసఁగి మాగ్రంథమాల కింతింతనరాని సొంపుఁగూర్చి నందులకనేకవందనములనర్పించి వారికి మాకృతజ్ఞతం దెల్పుచున్నారము. మఱియు రెండుమూఁడాంధ్రదేశ చరిత్రాత్మకములైన నవలలు వ్రాయఁబడుచున్నవి. వెంటనే ముద్రింపఁబడఁగలవు.

ఆంధ్రప్రపంచ మీవఱకే యుత్సాహపూరితమై

ముందంజవేయుచున్నది. కానమాకుఁబ్రోత్సాహ మొసరింపుఁ డని మే మంతగా వాకొననక్కఱలేదు.

మాయుద్యమమును వినినతోడనే నయాచితులరై మా గ్రంథమాలాస్థాపనమున కపారమగు ధనదానముంగావించి తమస్వార్థత్యాగముం జూపుటయేగాక వారిమిత్రులఁగొందరను బ్రోత్సాహించి వారివలనఁగూడఁ గొంత ధనసహాయ్యమును జేయించిన శ్రీయుత కర్రి చినవెంకటరెడ్డిగారి కనేకవందన ములు.

మాగ్రంథమాలకు శాశ్వతపుచందానియమము లేదు. శుభ్రమగు కాగితములమీఁద చక్కని అచ్చుతో ప్రతిగ్రంథ మును ముద్రింపఁబడుచుండును.

ఇట్లు,
వెలగల వెంకటరెడ్డి,
ఇతిహాసతరంగిణీగ్రంథమాలా కార్యస్థానము,
ఆరవిల్లి, కృష్ణాజిల్లా.

సంపాదకీయభూమిక.

ఇయ్యది మాయితిహాసతరంగిణీగ్రంథమాలా ప్రథమ కుసుమము. ఆంధ్రులచరిత్రము 1-2 భాగములను విజ్ఞానచంద్రికామండలివారు ప్రకటించియున్నారు. మూఁడవభాగమిది.

ఇందు క్రీ॥శ 1250 మొదలు క్రీ॥శ 1500 లవరకుగల ఆంధ్రదేశచరిత్రము వర్ణింపఁబడినది.

చరిత్రరచనమునకై తమ జీవితమునంతయు ధార వోయుచున్న శ్రీయుత చిలుకూరి వీరభద్రరావుగారే గ్రంథకర్తలు. పాఠకమహాశయులకు వీరు క్రొత్తవారుకారు. వీరి శైలియు విషయశోధనయు నీవఱకే యాంధ్రులు చవిచూచి యున్నారు. పాఠకులకు వీరిం బరిచయముచేయుట ప్రభాకరుం గరదీపికంగొని జూపుటంబోలు.

వీరభద్రరావుగారీగ్రంథమును మాయితిహాసతరంగిణీ గ్రంథమాలకు ప్రథమకుసుమముగనొసఁగి యత్యంతరామణీయకము నాపాదించిరని విన్నవించుచున్నాఁడ.

సంపాదకుఁడు.

అవతారిక.

ఆంధ్రులచరిత్రముయొక్క మొదటి రెండుభాగములు విజ్ఞానచంద్రికామండలివారివలనఁ బ్రకటింపఁబడినవి. రెండవ భాగము ప్రకటింపఁబడినప్పుడు మూఁడవభాగము నాఱు నెలలలోఁ బ్రచురింతు నని చేసిన వాగ్దత్తము నెఱవేర్చుకొనుటకు నాకు నాలుగు సంవత్సరములకాలము పట్టినది. ఈయాలస్యమునకుఁ దగిన కారణములు గలవు. కాని యాచరణము వాగ్దత్తమంత సులభసాధ్యమైనది కాదని యెల్లవారు నెఱుంగు నదియె. తుదకు విజ్ఞానచంద్రికామండలి కాశాభంగమునుగలిగింపవలసివచ్చినది. విజ్ఞానచంద్రికామండలీవారీమూఁడవ భాగమును గూడఁ బ్రచురించెద మని ప్రకటించి యున్నను నే నీగ్రంథమును వారి కీయక వేఱుగాఁ బ్రకటింపఁ జేసినందులకు నేదియో గొప్పకారణ ముండునని పలువు రూహింప నవకాశము గలదు. కాని నాకును విజ్ఞానచంద్రికామండలికిని గల వ్యవహారము నంతయు లోకమునకుఁ దెలుపుకొన్నందువలనఁ బ్రయోజనము లేశమాత్రమును లేదు. విజ్ఞానచంద్రికామండలికి నేనెంతయుఁ గృతజ్ఞుఁడనై యున్నను, ఆత్మీయ గౌరవమును గాపాడుకొనుటకును, మనస్సంక్షోభమునుండి తప్పించుకొనుటకును, స్వలాభముకొఱ

కున్నై నే నీమూఁడవ భాగమును విజ్ఞానచంద్రికామండలి కిచ్చి యుండ లేదని మాత్రము విశదపఱచుకొనుచున్నాఁడను. ఇందులకు విజ్ఞానచంద్రికామండలియు, మహాజనులు నన్ను క్షమింతురుగాక! గ్రంథము వెల్వడుటయె ప్రధానము గాని ప్రకాశకు లెవ్వరైన నేమి?

మన దేశములోఁ బట్టపరీక్షలం దేఱిన విద్యార్థిను లెందఱో యున్నను, కొందఱు మాత్రమే స్వభాషాభిమానులై భాషాసేవఁ జేయుటకుఁ గృషిచేయుచున్నను దేశచరిత్రము విషయమై యుపేక్షాపరులైయుండుటయు, దేశచరిత్ర మెఱుంగక జనసామాన్య మజ్ఞానదశయం దుండుటయుఁ దలపోసి నాశక్తి కొలఁది నే నీలోపమును నివారింపఁబూని యీచరిత్ర రచనకు దొరకొన సాహసించి క్రమముగాఁ జరిత్రమును బ్రచురింప నారంభించినతోడనే దేశమునఁ గొంతకదలిక జనింప నారంభించినవి. నా కీమహత్కార్యమునఁ దోడ్పడఁ దగిన విద్యార్థినులలో నొక్కరగు శ్రీయుతజయంతి రామయ్య బి. ఏ.; బి. ఎల్ గారు ప్రతిపక్షకోటిలోఁ జేరినవా రైరి. సమగ్రము సప్రమాణమునగుఁ జరిత్రము కావలయు ననియు నందు కొక పరిషత్తేర్పడవలయు ననియు నుద్ఘోషించిరి. అటు వెనుక వారు చేసిన ప్రయత్నములు ఫలించి కొందఱు మహా రాజుల ద్రవ్యసహాయమునను విద్యార్థినుల ప్రోత్సాహము

వలనను ఆంధ్రభాషాసాహిత్యపరిషత్తు (Telugu Academy) ఏర్పడినది. "ఆంధ్రదేశచరిత్రాంశ పరిశీలనకుఁ బ్రోత్సాహ మొసంగుటయు, లభ్యములైన వానిలో మిక్కిలి విశ్వసనీయములైన యాధారముల సాహాయ్యమున సవిస్తరముగాఁ దెలుఁగుదేశము యొక్కయుఁ బ్రజలయొక్కయు, చరిత్ర మొకటి రచించి ప్రచురించుట పరిషత్తుయొక్క ప్రధానోద్దేశములలో నొకటిగాఁ దెలుపఁబడియెను. ఇది యొక శుభసూచక మని తలంచితిని గాని నాప్రతిపక్షుల ప్రయత్నముల మూలమున నే నాపరిషత్తును సమీపించుటకే సాధ్యపడినది కాదు. తరువాత 'తెలుఁగు ఎకాడెమీ' కి మేనేజరు కావలయు నని పత్రికలలోఁ బ్రకటింపఁబడియెను. కొందఱు విద్యాధికులైన మిత్రుల ప్రోత్సాహమువలన నే నాయుద్యోగమునకు దరఖాస్తు పెట్టినప్పుడు జరిగినచర్య వైపరీత్యముగాఁ గన్పట్టకమానదు. అది యొక పెద్దచరిత్ర మగును. పరిషత్కార్యదర్శులకును తత్సభాధ్యక్షులకును చర్చ ప్రారంభమై కొంతకాలము నడచినది. అటు పిమ్మట కార్యదర్శులైన బ్రహ్మశ్రీ వేదము వేంకటరాయశాస్త్రులవారును, మ. రా. రా. శ్రీహైకోర్టువకీలు పురాణము నాగభూషణము ఎమ్. ఏ. బి. ఎల్ గారును, డాక్టరు ఆచంట లక్ష్మీపతి బి. ఏ. ఎమ్.; బి. సి. యమ్ గారు 'మేనేజరు' గా నన్ను నియమించి యంగీ

కారమునకై అధ్యక్షులగు రామయ్యగారికిఁ బంపఁగా వారు 'మేనేజరు' లేకుండ సంవత్సరకాలము గడపుటకైన నొప్పు కొనిరి కాని నాకుఁ బ్రవేశము గలిగింప నిష్టపడరైరి. అంతట నదియు నామేలునకే యని భావించి పరిషత్తున కొక్క నమ స్కారమిడి చెన్నపురి విడిచి వచ్చితిని. ఆంధ్రసోదరులారా! నిజముగా దేశముకొఱకు నే నీచరిత్రరచనకుఁ గడంగితినిగాని దీని వలనఁ బుణ్యమును బురుషార్థమును మూటగట్టుకొన వలయు నని గాదు. విద్యాధికులచేతను ధనాధికులచేతను స్థాపింపఁబడిన పరిషత్తే యింతవఱకుఁ జరిత్రము విషయమై యేమియుం జేయఁజాలక సంవత్సరములకు సంవత్సరములు గడుపుచుండఁగా, సామాన్య ప్రజ్ఞకలిగి నిస్సహాయుండనై పెనఁగులాడుచున్న నేను నాకుఁ దోఁచిన విధముగా నింత కాలమునకైన నీమూఁడు భాగముల నాంధ్రప్రపంచమునకు నీరీతిగానైన సమర్పింప శక్తుఁడనైతిని గదా యన్నసంతో షమును బొందుట తక్క నాకు మఱియొండు లాభము గన్ప ట్టకున్నది. మిత్రులారా! నాగ్రంథములో లోపము లుండ వని గాని నాగ్రంథము సమగ్రమైన దని గాని నేనెన్నఁడును దలంచి గర్వము పడువాఁడను గాను. ఉపకరణము లసంపూ ర్ణములుగాను వివాదాస్పదములుగాను నున్నంతవఱకుఁ జరిత్ర రచనము నాకె కాదు కొమ్ములు తిరిగిన వానికైన భ్రమ

ప్రమాదములతోఁ గూడిన దోషములు లేక సమగ్రమై సప్రమాణమై యుండునట్లు చేయుట సాధ్యముగాదు. ఆంధ్ర దేశ చరిత్రాంశములను గాలక్రమయుక్తముగా సమన్వయముఁ జేసియొకరీతిచరిత్రమూలను గూర్చిభావిపరిశోధకులకుఁ దోడ్పడునట్లుగా సంపుటీకరణము చేయుటయె ప్రస్తుతము నేను చేయు పని. నాగ్రంథ మెంతదోషభూయిష్ఠ మను కొన్నను దేశమునఁజరిత్రపరిశోధనమునకై పెక్కండ్రను బురికొలుపకమానదు. నాయభిప్రాయము లెన్నఁడు నితరులను బంధించునవికావు. అసూయాపిశాచగ్రస్తులుగాక సత్యాన్వేషణపరులై యెవ్వరైనను సహేతుకముగా నాయభిప్రాయములను ఖండింపవచ్చును. దాన నాకొకింతయు నపయశంబు కలుగఁ బోదు. విమర్శ మూలముననే సత్యము తేటపడి పరిశుద్ధమైన చరిత్రము వెల్వడు ననుటకు లేశమాత్రమును సందియము లేదు.

ఈమూఁడవభాగములో క్రీ. శ. ౧౩౨౩ మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౫౦౦ వఱకుగల చరిత్రము సంగ్రహముగాఁ జెప్పఁబడినది. కాకతీయసామ్రాజ్యము భగ్నమైనవెనుక భిన్నరాజ్యములేర్పడి వేఱ్వేఱురాజవంశములచేఁ బరిపాలింపఁబడుట చేత పద్మనాయకులచరిత్రము వేఱుగను, రెడ్లచరిత్రము వేఱుగను జెప్పవలసివచ్చినది. పద్మనాయకులచరిత్రముగాని

రెడ్లచరిత్రముగాని నేను వ్రాసినదానికంటె నెక్కువ నాకు లభించియుండలేదు. పద్మనాయకులచరిత్రమువలన నోరుగల్లు చరిత్రమునుగూర్చి ఫెరిస్తా మొదలగు మహమ్మదీయ చరిత్రకారులును, వారినిబట్టి స్యూయలు మొదలగువారును వ్రాసిన చరిత్రములు సరియైనవికావని తేటపడఁగలదు. ఈమూఁడవ భాగమును జదువునప్పుడు రాచవారును, పద్మనాయకులును, రెడ్లును పరస్పర ద్వేషములమూలమున సామ్రాజ్యములను బోఁగొట్టుకొని పారతంత్ర్యమునకు వశులైరనియును, కర్ణాటాంధ్రుల యైకమత్యమువలన కర్ణాటసామ్రాజ్యమని వ్యవహరింపఁబడిన విజయనగరసామ్రాజ్యము వర్ధిల్లినదనియుఁ జదువరులకు బోధపడఁగలదు. పోరునష్టము పొందులాభమను విషయమునే యీమూఁడవభాగము వేనోళ్ళఁజాటుచున్నది.

"జీర్ణ కర్ణాటరాజ్యచరిత్ర" మను పేరిట విజయనగరసామ్రాజ్యచరిత్రమును పండ్రెండుసంవత్సరములక్రిందట నేను రచించి ప్రచురించియున్నవాఁడను. ఆగ్రంథము మూఁడవభాగము తరువాతి గ్రంథముకాఁగలదు. ఆగ్రంథము విశేషభాగము మహమ్మదీయచరిత్రకారులు వ్రాసిన చరిత్రముల నాధారముచేసికొని స్యూయలుగారి గ్రంథమును గొంతవఱకనుసరించి వ్రాయఁబడినదిగావున నందు సంస్కరింపందగిన పొరబాటులు పెక్కులుగలవు. అందుఁ జేర్పవలసిన నూత్నవిష

యము లనేకములుగలవు. దానినే సంస్కరించి నూత్న విషయములఁజేర్చి సవిస్తరముగా వ్రాసి నాలుగవభాగముగాఁ బ్రకటింపఁబోవుచున్నాఁడనుగావున విజయనగర సామ్రాజ్య చరిత్రములోని ప్రథమకర్ణాటరాజవంశమునుగూర్చిన చరిత్రమును గ్రంథవిస్తరభీతిచే నిందుసంగ్రహముగాఁ దెలిపియున్నాఁడను.

ఈ మూఁడవభాగమును వ్రాయుటకు నాకు తోడ్పడిన గ్రంథములయొక్కయు గ్రంథకర్తలయొక్కయు నామములీగ్రంథమున నాయాసందర్భములఁ బేర్కొనియుంటినిగావున గ్రంథవిస్తరభీతిచే మరల నిచటఁ బేర్కొనక వారెల్లరకు నాకృతజ్ఞతావందనములను దెలుపుచున్నాఁడను. ఈచరిత్రముయొక్క యచ్చుకాగితములనుదిద్ది నాకు సహాయ్యముఁ జేసిన ఆకొండి వ్యాసనారాయణగారికిని, కామరాజు వెంకటరమణయ్యగారికిని వందనములర్పించుచున్నాను. భ్రమప్రమాదజనితములైన దోషములను మన్నించి చదువరులు గుణములనే గ్రహింపవలయునని ప్రార్థించుచున్నాఁడను. ఈగ్రంథప్రాచుర్యమునకుఁ దోడ్పడిన శ్రీయుత వెలగల వేంకటరెడ్డిగారికి గృతజ్ఞుఁడను.

గ్రంథకర్త.

విషయసూచిక

మొదటి ప్రకరణము.

రెండవ ప్రకరణము.

మూఁడవ ప్రకరణము.

నాలుగవ ప్రకరణము.

ఐదవ ప్రకరణము.

ఆఱవ ప్రకరణము.

ఏఁడవ ప్రకరణము.

ఎనిమిదవ ప్రకరణము.

తొమ్మిదవ ప్రకరణము.

పదియవ ప్రకరణము.

పదునొకండవప్రకరణము.

పండ్రెండవప్రకరణము.

... ...

ఆంధ్రుల చరిత్రము

మూఁడవ భాగము.

మొదటి ప్రకరణము.

ఆంధ్రదేశస్థితి.

(క్రీ. శ. ౧౩౨౩ మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౩౪౪ వఱకు.)

ఆంధ్రనగరమున జరిగిన ఘోరసంగ్రామములో నోరుగంటి ప్రతాపరుద్రుఁడు ఢిల్లీచక్రవర్తిచే నోడింపఁబడి చెఱఁగొని పోఁబడుటయు, ఆంధ్రవీరనాయకు లనేకులు ఢిల్లీచక్రవర్తితోడి యుద్ధమున వీరస్వర్గమును జూఱఁ గొనఁ బోవుటయుఁ గాకతీయసామ్రాజ్యము భగ్న మగుటకుఁ గారణము లయ్యెను. ఆంధ్రసామ్రాజ్యలక్ష్మి ఢిల్లీతురుష్కవీరులక్రౌర్యమునకుఁ దాళఁ జాలక పరాభూత యై యాంధ్రనగరంబున నొక్కక్షణ మైన నిలువ నొల్లక ప్రతాపరుద్రధనాగారరక్షకు లగు హరి హర బుక్కరాజులతోడి చెలిమిం జేసి దిగువకర్ణా

టమునకుఁ బాఱి వచ్చి భయార్త యగుచు రక్షణార్థము నూత్నవరాన్వేషణచిత్త యై త్రిలింగకర్ణాటకభూములలోన నటుఁ నిటుఁ బఱువు లిడుచు చిందులుద్రొక్క నారంభించెను. అహా! సామ్రాజ్యలక్ష్మి చంచలయు, వీరవశ్యయు ననుమాట జగద్విదిత మయ్యెను గదా! ఇట్లాంధ్రసామ్రాజ్యము భగ్నము కాఁగా మున్ను యాదవకులములో ముసలము జనించినప్పుడు యదువృష్ణి, భోజాంధక వీరవర్గమెట్లుకలంగెనో, కర్ణాటాంధ్ర భూములలో విగ్రహారాధనద్వేషమతాభిరతు లగు నూత్న జాతిముసల్మానువీరులు ప్రవేశించినప్పుడట్లే త్రిలింగకర్ణాటక వీరప్రపంచంబు కలంగి సంక్షుభిత మయ్యెను.

బలాఢ్యులైన శాత్రవులు దండెత్తి వచ్చి తమదుర్గము లాక్రమించుకొని ప్రతాపాగ్ని ప్రజ్వలింపఁజేయుచున్నప్పుడు రాచవారు, కమ్మవారు, రెడ్డినాయకులు, బలిజనాయకులు, పద్మనాయకులు, ఏకమై వైరి వీరులను తఱిమి ప్రతాపరుద్రునికిఁ బట్టము గట్టి యాంధ్రసామ్రాజ్యము నుద్ధరించుటకు మాఱుగా స్వార్థపరులై ఒక్కదేశీయుల మనుమాట మఱచి యదువృష్ణిభోజాంధకులవలెనె యొండొరులగొంతుకలు గోసికొనుచు నాంధ్రభూతలము రక్తపూరితము గావించుచుండిరి. ప్రతాపరుద్రుని పుత్త్రుఁడు దిక్కులేనిపక్షి యయి వెఁగవలసి వచ్చెను. ఆంధ్రనగరము తత్ప్రాంతదేశము తురుష్కులవశ

మయ్యెను. ఆంధ్రభూతలమును తురుష్కప్రతాపాగ్ని దహిం
చుచుండెను. డిల్లీచక్రవర్తి యయిన గ్యాస్ఉద్దీన్ తుఘ్లఖ్
యొక్క పెద్దకొడుకును తురుష్కసైన్యాధ్యక్షుడును నైన
'మల్లిక్ ఫకీరుద్దీన్ జూనా' అను నామాంతరము గల అలూఫ్
ఖాను ఏకశిలానగరమునకు 'ఇమ్మద్ ఉల్ ముల్కు'ను బాలకు
ని (గవర్నరు) గా నియమించి కొంత సైన్యము చట నిలిపి కొదువ
సైన్యముతో దండయాత్ర బయలుదేరి ప్రాగాంధ్రదేశము
మీదుగా కళింగదేశమునకును అటనుండి డిల్లీనగరమునకును
బోవ నిశ్చయించుకొని రాజమహేంద్రపురమునకు బ్రయా
ణము సాగించెను.

రాజమహేంద్రపురము తురుష్కులవశ మగుట.

ఇట్లు తురుష్కులు తమ్మెదుర్కొనువారు లేక ముష్కరు
లై ఏకశిలానగరమునకును రాజమహేంద్రపురమునకు నడు
మ గల యాంధ్రదేశమును కొల్లపెట్టుచు, అనేకఘోరకృత్యము
లను గావించుచు వచ్చి రాజమహేంద్రపురదుర్గమును ముట్ట
డించిరి. ఇట్లు విజృంభించి నిరాతంకముగా దేశమధ్యమునుండి
దండయాత్ర వెడలి వచ్చిన శత్రుసైన్యమును పరాక్రమ
విఖ్యాతులగు తెలుగునాయకులు గొందఱు స్వల్పసైన్య
ముతో నెదుర్కొని కొన్నిదినములు పోరాడ గలిగిరి. కాని

దైవసహాయము తక్కువగుటంజేసియు, శత్రుసైన్య మధికముగా నుండుటంజేసియుఁ దుదకు దుర్గమును విడిచి పెట్టవలసినవారైరి. అలూఫ్‌ఖాను 'హుమాయూన్‌గజ్జర్' అనువానిని రాజమహేంద్రప్రాంతదేశమునకుఁ బాలకుని (గవర్నరు)గా నియమించి తాను డిల్లీనగరమునకు వెడలిపోయెను. ఇది క్రీ. శ. ౧౩౨౩వ సంవత్సరాంతమున జరిగినది. రాజమహేంద్రిపురము తురుష్కులవశమైనతరువాత జరిగిన ఘోరకృత్యముల వర్ణింపఁ బనిలేదు. ఓరుగల్లునకుఁ బిమ్మట నొక్క రాజమహేంద్రిపురముననే దేశీయులు మొరాయించి తమ్మెదుర్కొన్నవారగుటచేత ప్రజలకు భీతి గొలుపనెంచి పట్టణము కొల్లగొనుటతోఁ దృప్తి నొందక పురాతనదేవాలయము నొకదాని బ్రద్దలుగొట్టి రాజమహేంద్రపురమున నొక గొప్ప మసీదును గట్టిరి. గవర్నరైనహుమాయూన్ గజ్జర్ ప్రేరేపణముచేత షరీఫ్‌సాలర్ ఉల్వీయను సేనాపతి పై మసీదును క్రీ. శ. ౧౩౨౪గవ సంవత్సరమున కట్టించినట్లు తెలియు చున్నది*. అలూఫ్‌ఖాను యుత్కలదేశములోని జాజిపురమును ముట్టడించి స్వాధీనము చేసికొని పిమ్మట డిల్లీనగ

---

* *Vide* District Manual, Page 28.

(ఇందునుగూర్చి ఫారసీభాషలో నొక శాసనము మసీదుద్వారముపై వ్రాయఁబడినది. ఆశాసన మిట్లున్నది—మహమ్మదుతుఘ్లక్ చక్రవర్తి పరిపాలనములో హుమాయూన్‌గజ్జర్ కాలమున షరీఫ్ సాలర్ ఉల్వీ యనువానిచేత హిజ్రి ౭౨౪గవ సంవత్సరమున రజ్జాను ౨౦ వ దినమునఁ గట్టఁబడినది.) క్రీ. శ. ౧౩౨౪.

రమునకుఁ బోయి క్రీ. శ. ౧౩౨౫వ సంవత్సరమున 'మహమ్మద్ బీన్ తుఘ్లక్' అను బిరుదునామమును వహించి సింహాసన మధిష్ఠించెను.

తెలుఁగునాయకులు తురుష్కులను జయించుట.

అయినను రాజమహేంద్రపురరాజ్యము స్వల్పకాలము మాత్రమె తురుష్కులస్వాధీనమం దుండెను. మంచికొండ కూనపనాయకుఁ డనుమహావీరుఁ డొకఁడు ప్రోలయనాయకుఁ డనువాని సాహాయ్యముతో రాజమహేంద్రపురమునందలి తురుష్కులను జయించి ఢిల్లీచక్రవర్తిపాలనమును కడముట్టించి రాజమహేంద్రపురమునకు నీశాన్యమూలను బదునొకండు మైళ్లదూరమున కోరుకొండయనుప్రదేశమున నొకదుర్గమును నిర్మించి ప్రజాపరిపాలనము చేయ నారంభించెను. ఏకశిలానగరమునకును విజయవాటిక (బెజవాడ) కును రాజమహేంద్రపురమునకును నడుమనుండుదేశమును కాకతీయరాజబంధువు లగురాచవారు పరిపాలనము చేయుచుండిరి.

ప్రతాపరుద్రుని సేనానులలో నొక్కఁ డగుదొడ్డారెడ్డికి దౌహిత్రుఁడైనప్రోలయవేమారెడ్డి యనునాతఁడు కృష్ణానదికి దక్షిణపార్శ్వమునందున్న కొండవీడు వినుకొండ రాజ్యముల నాక్రమించుకొని అద్దంకి రాజధానిగా శత్రుజనభయంకరుఁడై ప్రజాపరిపాలనము చేయుచుండెను.

ఏకశిలానగరమునకు దక్షిణభాగమున నుండునాంధ్రదేశముపై తురుష్కమహావాయువు వీచుటకుఁ బ్రారంభించినపుడు నడగొండవలె నడ్డుపడి నిలువరించినమహాశూరుఁ డగు రేచెర్లసింగమనాయఁడు బలాఢ్యము లైనరాచకొండ, దేవరకొండ దుర్గములలో నివసించుచు నోరుగల్లునకు (ఏకశిలానగరము) శ్రీశైలమునకు నడుమ నుండుదేశమును బరిపాలనము సేయుచుండెను.

శ్రీశైలమునకు దక్షిణమున నుండుగండికోటరాజ్యమును, పెనుగొండరాజ్యమును సంగమ రాజపుత్త్రుఁడుబుక్కరాజును, వానికిఁ బ్రాగ్దిక్కున నుండునుదయగిరిరాజ్యమును వాని రెండవయన్న యగుకంపభూపతియును, విద్యానగరము రాజధానిగ నానెగొంది, బరకూరురాజ్యములను మొదటియన్నయగుహరిహరభూపతియును బరిపాలనము సేయుచు నూత్నకర్ణాటరాజ్యసంస్థాపకులై నలుప్రక్కలఁ గర్ణాటరాజ్యమును విస్తరింపఁ జేయఁబ్రయత్నించుచుండిరి*.

మహమ్మదీయుల విజృంభణము.

ఇదివఱకే యుత్తరహిందూస్థానమంతయు మహమ్మదీయపరిపాలనముక్రిందికి వచ్చి యుండెను. ఇప్పుడు దక్షిణహిందూ

* వీరిచరిత్రములు వేఱ్వేఱుప్రకరణములలో సవిస్తరముగాఁ దెలుపఁబడును గావున నిచట వివరింపలేదు.

దేశము నంతయు జయింపవలయునని మహమ్మద్ తుఘ్లఖ్ సంకల్పించెను. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౩౨౫ వ సంవత్సరమున ఢిల్లీసింహాసన మధిష్ఠించినతరువాత దక్షిణహిందూదేశములోనిహిందూరాజ్యములకు విపత్తులు సంఘటిల్లెను. ఇతని హృదయపీఠమందు దురాశ, క్రౌర్యము దట్టముగా నలముకొని మూర్తీభవించి కూర్చుండినవి. భరతఖండమునందలి హిందూరాజ్యముల నన్నిఁటి నొక్కగుక్కలో మ్రింగివేయవలయు నన్నంతదురాశ యాతనిబట్టి పీడించుచుండుటచేత స్వస్థచిత్తము లేక యుండెను. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౩౨౭ వ సంవత్సరమున లక్షగుఱ్ఱపుదళముతో హొయిసల (మైసూరు) దేశముపై దండెత్తి వచ్చి రాజధాని యయినద్వారసముద్రమును స్వాధీనపఱచుకొని హొయిసలరాజయిన వీరభల్లాణదేవుని (మూఁడవబల్లాలరాజు) నచటినుండి పాఱఁద్రోలి యానగరమును ధ్వంసముగావించి మరలి ఢిల్లీనగరమునకుఁ బోయెను. ౧౩౧౦ దవ సంవత్సరమున మలిక్ కాఫుర్ జయించినది మొదలుకొని దక్షిణమధురాపురము మహమ్మదీయులవశమై వారిచేతనే పరిపాలింపఁబడుచుండెను. అపుడు కుత్బు-ఉద్దీన్-ఖాన్ మధురాపురమునకుఁ బాలకుఁడు (గవర్నరు)గ నుండెను. వీరభల్లాణదేవుఁడు ద్వారసముద్రమును విడిచిపెట్టి తూనూరనియెడు తిరువణ్ణామలను (దక్షిణార్కాడుమండలములోనిది) రా

జధానిగఁ జేసికొని యందే నివసించి యుండెను. ఈమహమ్మదీయులదండయాత్రలవలన దక్షిణహిందూదేశమంతయు నొక్కమాఱల్లకల్లోల మయ్యెను. దక్కనునకు రాజప్రతినిధిగా నియమింపఁబడినతనసోదరపుత్త్రుఁడు తనపరిపాలనమును ధిక్కరించి స్వతంత్రపరిపాలనము సేయుచున్నందున వానిని శిక్షించుటకై మహమ్మదు తుఘ్లక్ చక్రవర్తి గుజరాతునకు (ఘూర్జరమునకు) గవర్నరుగా నున్న 'ఖాజాజెహా' నను వానిని పంపించెను. దేవగిరిసమీపమున వార లుభయులకును ఘోర యుద్ధము జరుగ 'బహాఉద్దీన్' చక్రవర్తి సైన్యములను గెలువఁజాలక పాఱిపోయి యానెగొందిభూపాలుని శరణువేఁడెను. అప్పుడు శరణాగతరక్షకుండని బిరుదు వహించినజంబుకేశ్వరరాయలు తనకు రాఁబోవువిపత్తునైనఁ దలపోయక యాతురుష్కునకభయహస్త మిచ్చి రక్షణ యొసంగెను*.

---

* ఆనెగొందియొక్క పూర్వచరిత్రము రాయవంశావళియను గ్రంథమునందక్క మఱియెచ్చటను గానరాదు. ఈగ్రంథమానెగొందిసంస్థానములో నున్నదఁట. రాయవంశావళియనుగ్రంథమును బట్టి చూడఁగా నందుఁ డనురాజు కిష్కింధ(ఆనెగొంది)లో ౧౦౧౪ మొదలు ౧౦౭౬ వఱకు, అతనికుమారుఁడు చాముణ్యుఁడు ౧౦౭౬ మొదలు ౧౧౧౩ వఱకు పరిపాలనము చేసిరి. వీనికి మువ్వురుపుత్త్రులు గలరఁట. అందగ్రజుఁడైన బిజ్జులుఁ డనువాఁడు కళ్యాణపురమునకు రా జయ్యెనఁట విజయధ్వజుఁ డనురెండవకొడుకు ౧౧౧౩ మొదలుకొని ౧౧౫౬ వఱకును ప్రభుత్వము

ఆనెగొందిపై తురుష్కుల దండయాత్ర.

సంగమరాజపుత్త్రులు నూత్నకర్ణాటరాజ్యమును స్థాపించుటకుఁ బూర్వమనఁగా క్రీ. శ. ౧౩౩౩ వ సంవత్సరప్రాంతమున చంద్రవంశసంజాతుఁ డగు జంబుకేశ్వరుఁడు తుంగభద్రానదికి

చేసెనఁట! విష్ణువర్ధనుఁ డనుమూఁడవవానిం గూర్చి యేమియుం దెలియరాదు. విజయధ్వజుఁడే తుంగభద్రాతీరమునఁ దనపేరిట విజయనగరమనుపట్టణమును నిర్మింపఁగా దానిని మాధవవిద్యారణ్యులవారిప్రోత్సాహముచే సంగమరాజపుత్త్రుఁ డగుహరిహరరాయలు విశాలమైనపట్టణముగాఁ జేసి ప్రఖ్యాతికిఁ దెచ్చెనని కొందఱు వ్రాసియున్నారు. విజయధ్వజుని యనంతరమున వేమరాజు ౧౧౭౬ సం॥లును, మునిమనుమఁడగు రామదేవరాజు ౧౨౬౧ సం॥లును, రామదేవరాయనికుమారుఁ డగు ప్రతాపరాయఁడు ౧౨౯౭ సం॥లును ప్రభుత్వము చేసిరఁట ఈప్రతాపరాయనికొడుకే జంబుకేశ్వరరాయలఁట! ఈరాయవంశావళి క్రమమైనదియగునో కాదో పరిశోధింపవలసిన గ్రంథముగా నున్నది.

ఈవంశావళిలోనివిజయధ్వజుండే యిప్పటి విజయనగరసంస్థానీకులైనపూసపాటివారిపూర్వికుఁ డని విజయనగరకళాశాలాధ్యక్షు లగు శ్రీమాన్ కిడాంబిరామానుజాచార్యులు. ఎమ్. ఏ. బి. యల్. ఎఫ్. ఎమ్. యు. గారాంధ్రపత్రిక యొక్క మూఁడవసంవత్సరాదిసంచికలో విజయనగరపురాజు లను శీర్షికతో వ్రాసినవ్యాసములో నుదాహరించి ముడిపెట్టినది మాత్రము వింతగాఁ గన్పట్టక మానదు. రాయవంశావళిగ్రంథములోని పై సంక్రమమును శ్రీయుత బెంగుళూరు సూర్యనారాయణరావు బి. ఏ. గారి 'Never-To-Be-Forgotten-Empire' అనుగ్రంథమునుండి గ్రహింపఁడినది.

నుత్తరపుటొడ్డున నున్న యానెగొందిదుర్గమునుండి తత్సమీప దేశమును బరిపాలనము సేయుచుండెను. ఇతఁడు బహాఉద్దీనునకు రక్షణ యొసంగె ననుసమాచారములను చారులవలన విని చక్రవర్తి కోపోద్దీపితుఁడై ౧౩౩౪గవ సంవత్సరమున దండయాత్ర వెడలి వచ్చెను. అసంఖ్యాకములగు సైన్యములతోఁ దనపై దండెత్తివచ్చియున్న చక్రవర్తిని కంపిలికోటసమీపమున జంబుకేశ్వరుఁ డెదిరించెను. ఆంధ్రకర్ణాటులకును ఢిల్లీ తురుష్కులకును మఱియొకమాఱు ఘోరయుద్ధము జరిగెను. ఈయుద్ధము తనకుఁ బ్రతికూలముగ బర్యవసితమగునని యూహించి తురుష్కులవలన స్వకుటుంబమునకు మానభంగమగునేమో యన్నభయముతో తనస్త్రీల నెల్లర నగ్నిప్రవేశముగునట్లు చేసి రాజు శత్రువుల మార్కొని పౌరుషముతోఁ బ్రాణము లున్నంతదనుక పెనంగి తుదకు వీరస్వర్గమునే చూఁ గలిగెను. ఆనెగొందిదుర్గము తురుష్కులవశ మయ్యెను. ఢిల్లీ చక్రవర్తిచేతికి బహాఉద్దీనుమాత్రమెగాక మఱియుఁగొందఱు మంత్రివర్గమువారు చిక్కిరఁట వీరిలో జంబుకేశ్వరునిమంత్రి యగుహరిహరరాజును కోశాధ్యక్షుఁ డగు బుక్కరాజుకూడ నుండిరఁట! తక్కినవనలువురును జంబుకేశ్వరుని సర్దారులఁట! వీరి కోరిక ననుసరించి రాయలశవ మానెగొందికిఁ గొనిపోఁబడి యాతనియౌర్ధ్వదేహిక క్రియలు చక్కగా నిర్వర్తింపఁ

బడినవఁట! అచ్చటి జనులు జంబుకేశ్వరుని దైవమును గాఁ
దలంచి పూజించుచుండిరి. ఢిల్లీచక్రవర్తి రాజ్యమును వశ
పఱచుకొని యాప్రదేశమునకు 'మలిక్‌నాయబ్' అనువాని
నధికారినిగా నేర్పఱచి చెఱపట్టి యుంచిన యార్గురిని వెంట
నిడికొని ఢిల్లీనగరమునకు వెడలి పోయెనఁట! చక్రవర్తి క్రూ
రుఁడై బహాఉద్దీనుని హింసపెట్టించి చంపించెనఁట! ఎప్పుడు
ఢిల్లీచక్రవర్తి సైన్యములతోఁ దమదేశమును విడిచిపెట్టి వెడలి
పోయెనో యానాఁటనుండియు 'మలిక్‌నాయబు' నకు ప్రజలు
వశులు గాక ధిక్కరించి పోరాడుచున్నందున వారిశౌర్యోత్సా
హములను స్వాతంత్ర్యప్రీతిని మెచ్చుకొని యచట రాజ్యము
చేయుట తనకు సాధ్యము కాదని తలంచి చక్రవర్తికి దేశస్థితి
నంతయును దెలియఁజేయఁగా నాతఁడు నట్లే యూహించి
తనకడ బందెలోనున్న హరిహరునకు రాజ్యము నొసంగ బుక్క
రాజును వానికి మంత్రిగా నియమించి తనకు సామంతులుగ
నుండున ట్లొప్పించుకొని వారలను కారాగారమునుండి విము
క్తులను గావించి వారిదేశమునకుఁ బంపించి తరువాత మలిక్
నాయబుని తనకడకు రప్పించుకొనియెనఁట! ఇట్లని మహమ్మ
దీయచరిత్రకారులు వ్రాసి యుండిరి.* వీర భల్లాణదేవుఁడు

* ఇబూబతూతా యను మహమ్మదీయచరిత్రకారుఁడు. క్రీ. శ. ౧౩౩౩వ సంవత్సరమున హిందూదేశమును చూడవచ్చి తొమ్మిదిసంవత్సర

క్రీ. శ. ౧౩౪౫ వఱకు బ్రదికి యుండి పేరునకు మాత్రము చక్రవర్తిగానుండి పరిపాలనము చేయుచున్న వాఁడైనను వాస్తవముగా హరిహరాదులే స్వతంత్రపరిపాలనము సేయుచుఁ దమరాజ్యమును బలపఱచుకొని క్రమముగా విస్తరింపఁజేయు చుండిరి.

ప్రతాపరుద్రునిపుత్త్రుఁడు తురుష్కులను దఱిమి వేయుట.

తనతండ్రిసామ్రాజ్యములోఁ జేరినయాంధ్రదేశమంతయుఁ బైని జెప్పినప్రకారము పలుభాగములుగా విడిపోయి పల్వురచేఁ బరిపాలింపఁబడుచుండుటయు, నాంధ్రనగరము తురుష్కులవశమై యాంధ్రదేశమునఁ దురుష్కులపాలనము బలపడుచుండుటయు, అసహాయుఁడై తాను దుస్స్థితియందుండుటయుఁ

ములు సంచారము చేసెను. ఇతఁడు వ్రాసిన దానికిని అచ్యుతదేవరాయల కాలమునాఁడున్నపోర్చుగీసువాఁడైన ఫెర్నావోన్యూజ్, ఫెరిస్తా మొదలగు చరిత్రకారులువ్రాసినగాథలకును కాలవ్యత్యాసములు మొదలగునవి కొన్ని కానంబడుచున్నవి. ఇబూబతూతా పైనిజెప్పిన కాలమున నున్నవాఁడుగనుక నతఁడు వ్రాసినదానియందే యెక్కువసత్య ముండవచ్చునుగాని యీచరిత్రకారులు జంబుకేశ్వరునకుఁ బిమ్మట డిల్లీచక్రవర్తి జంబుకేశ్వరుని మంత్రి యగు దేవరాయలను (హరిహరుని) సింహాసన మెక్కించె నని చెప్పుచున్నారు గాని యది యంతగా విశ్వసింపఁ దగినది కాదు.

బలుమాఱుఁ దలపోసి తలపోసి చింతించుచు నిరుత్సాహుఁడు గాక రెండవప్రతాపరుద్రునిపుత్త్రుఁడు తనకు మిత్రులైన యాంధ్రనాయకులతోడ దురుష్కులనుఁ దఱిమివేయుటను గూర్చియాలోచించుచుండెను*. ఆంధ్రదేశమున మహమ్మదీయులైన తురుష్కులు తమరాజ్యమును స్థాపించిరనియు వారలు క్రమముగా దక్షిణహిందూదేశమునంతయు వశపఱచుకొందురనియు, ఏతన్మూలమున విగ్రహారాధనద్వేషమతాభిరతులగు తురుష్కులపాలనమున హిందూమతాచారధర్మములు చెడిపోయి హిందూమతము క్షీణించుననియు, కావున నాంధ్రులుఁ, గర్ణాటకులు, ద్రావిడు లేకీభవించి విగ్రహారాధనద్వేషమతాభిరతులు, నాత్మశత్రువులు నగు మహమ్మదీయుల దక్షిణాపథమునుండి తఱిమివేయుట ప్రథమ కర్తవ్యమనియు

* ప్రతాపరుద్రునిపుత్త్రుని నిజమైన పేరెద్దియో తెలియరాకున్నది. పల్వురు పలుపేరులను బెట్టి వ్యవహరింపఁదొడంగిరి. స్థానికచరిత్రమునందు వీరభద్రరాజని పేర్కొనఁబడియుండెను గాని కొందఱు వినాయకదేవుఁడని వ్యవహరించిరి. ఫెరిస్తా కృష్ణనాయకుఁ డని పేర్కొనియెను గాని చక్రవర్తిపుత్త్రునికి నాయకశబ్దము చేర్చుట సమంజసముగాఁ గన్పట్టలేదు. మఱియొకచోట నాగదేవుఁడని వ్యవహరింపఁబడియెను. భావిపరిశోధనమునం గాని యథార్థనామ మిదియని నిర్ధారింపఁ జాలము. అందువలన నే పేరు నుగైకొనక నేను ప్రతాపరుద్రునిపుత్త్రుఁడని మాత్రము వ్రాయుటయె యుక్తమని తోఁచినది.

నీమహాత్కార్యమును బూనుటకు సంసిద్ధుఁడనై యున్నానని యు, నందుల కెవరిశక్తికొలఁది వారు సైన్యములను బంపి సాహాయ్యముఁ జేయవలసి యుండునని విద్యానగరంబునం దుండెడిహరిహరరాయలతోడను, కర్ణాటదేశాధీశ్వరుం డైన బల్లాలదేవునితోడను కేరళదేశాధీశ్వరునితోడను బ్రసంగించి సఫలీకృతమనోరథుఁడై క్రీ. శ. ౧౩౪౪వ సంవత్సరములోఁ దురుష్కుల నెదుర్కొనుటకు సైన్యముల సమకూర్చుచుండెను. కేరళదేశాధీశ్వరుండు కొంతసైన్యమును బంపెను. కర్ణాటసైన్యమున కాధిపత్యమును వహించినకంపభూపతియు, రెడ్డినాయకులకు ప్రతినిధిగా వేమారెడ్డిసోదరుఁ డగు మాచారెడ్డియు, పద్మనాయకవెలమలకుఁ బ్రతినిధిగా సింగమనాయఁడు మొదలగువారును తమలోఁదమకుంగలవైషమ్యములను గొంతవఱకు మఱచిపోయి యీమహాత్కార్యమునందు ప్రతాపరుద్రునిపుత్త్రునికిఁ దమతమసైన్యములతోవచ్చి తోడ్పడియుండురు. ఈసైన్యములకన్నింటికి వీరశిఖామణియు బుద్ధిశాలియు నగుప్రతాపరుద్రునిపుత్త్రుఁ డధ్యక్షుఁడై సైన్యములనడిపించుకొని పోయి యోరుగల్లు ముట్టడించెను. కాకతిసామ్రాజ్యము భగ్నమైనవెనుక నిరువదిసంవత్సరములకు ప్రతాపరుద్రునిపుత్త్రునిప్రయత్నములుఫలించినవి. అప్పుడుదక్కనునందున్న తురుష్కులకును, హిందువులకును వెక్కుదినములుముష్కర ఘోర

యుద్ధము జరిగి యోరుగంటిరణక్షేత్రమున రక్తకాల్వలు ప్రవహించిన వన్న నతిశయోక్తి కాదు. సుస్థిరచిత్తుఁడై ప్రతాపరుద్రునిపుత్త్రుఁడు యుద్ధరంగమున నిలువంబడి యసంఖ్యాకములగుహిందూసైన్యములఁ బురికొల్పుచుఁ బెక్కుదినములు విడువక పోరాడుటం జేసి తురుష్కసైన్యంబులు నిరుత్సాహముం జెందుటయు, నందువలన విశేషముగా హతమగుటయు సంభవించెను. తుదకు ఇమ్మదు-ఉల్-ముల్కు హత శేషమగు సైన్యముతో నోరుగల్లు విడిచి పాఱిపోయెను. ప్రతాపరుద్రుని పుత్త్రుఁడు వాని వెన్నంటి దఱిమెను. అతఁడు దౌలతాబా దను నూత్ననామమును వహించిన దేవగిరిపట్టణమునకుఁ బాఱిపోయెను. అంతటఁ గాకతీయుఁడు హిందూసైన్యములను మరలించుకొని యేకశిలానగరమును బ్రవేశించి పట్టాభిషిక్తుఁ డయ్యెను. ఈసమాచాము తెలియవచ్చినతోడనే ఢిల్లీచక్రవర్తియగు మహమ్మదుతుఘ్లఖ్ చిత్తచాంచల్యము గలవాఁడై పూర్వముకంటెను క్రూరుఁడై ప్రజల నానావిధముల బాధించుచు ఢిల్లీనగరవాసులను దౌలతాబాదునకుఁబోయికాపురముండునటులు నిర్బంధపఱుపసాగను. ఢిల్లీనగరమునుండి దౌలతాబాదునకును దౌలతాబాదునుండి ఢిల్లీనగరమునకును బ్రజల నినుమాఱు ద్రిప్పియుఁ దుదకు విఫలప్రయత్నుఁ డయ్యెను. ఈదెబ్బతో దక్కను దేశమునందు

ఢిల్లీచక్రవర్తి ప్రభుత్వము నశించి పోయెనుగాని ప్రతాప రుద్రునిపుత్త్రునికి మాత్ర మీయోరుగల్లురాజ్యము స్థిరపడక స్వల్పకాలములోనే యన్యాక్రాంత మయ్యెను.

రేచెర్ల సింగమనాయని విజృంభణము.*

రేచెర్ల సింగమనాయఁడు రాచకొండదుర్గములో నుండి యేకశిలానగరమునకును శ్రీశైలమునకు నడిమిదేశమును బరిపాలనము చేయుచుండె నని యింతకుఁ బూర్వము దెలిపి యున్నాఁడను. ఇతఁడు బలాఢ్యములగు రాచకొండ, దేవరకొండ దుర్గములలో నివసించుచుఁ గాకతీయాన్వయుల యధికారమును ధిక్కరించి స్వతంత్రుఁడై రెడ్డినాయకులకు రాచవారికిఁ బ్రబలశత్రువై వారిగిరిదుర్గములనాక్రమించుకొనుచు భయంకరుఁడై యుండెను.

---

*ఇతఁడు ప్రతాపరుద్రుని ప్రసిద్ధసేనానులలో నొక్కఁడైన యెఱ్ఱదాచానాయని పుత్త్రులలో జ్యేష్ఠుఁడు. ప్రతాపరుద్రుని పరిపాలన కాలమున ముగతల యనుగ్రామమునొద్ద మచ్చకొమ్మనాయఁ డను వానిని జిలుగుపల్లియొద్ద రుద్రమనాయనియుద్ధములో సంహరించి రణము గడిపి 'మచ్చనాయకగండ' యను బిరుదమును, 'సామంతరాగోల' యను బిరుదమును, 'కోదమనాయకతలగుండుగండ' యను బిరుదమును ప్రతాపరుద్రునివలనఁ బొందుటయె గాక యెనుబది వరముల నాతనివలనఁ బడయఁగాంచి 'అశీతివరాలసింగమనాయఁడు' అని ప్రసిద్ధిగాంచెనఁట — వెలుగోటి వారి వంశచరిత్ర ౨౫వ పేజీ చూడుఁడు.

వారలకు వీనిని జయించుట కష్టసాధ్యముగా నుండెను. ఇట్లుండ నొకనాఁడు రాచవారిసింగమనాయని బావమఱఁది యగు చింతలపల్లి సింగమనాయనిఁ బట్టుకొనిపోయి జల్లిపల్లి కోటలో చెఱలోఁ బెట్టఁగా నీతఁడు విని బహుసైన్యములఁ గూర్చుకొనిపోయి జల్లిపల్లికోటను ముట్టడించెను.

సింగమనాయఁడు సంహరింపఁబడుట.

అప్పుడు దుర్గములో నున్న రాచవారితనితోఁ దలంపడి పోరాడుటకు సాహసింపఁజాలక మాయోపాయంబున నీతని గడతేర్పవలయు నని తమలోఁ దాము నిశ్చయముచేసికొని మహామాయావి యగుతమ్మళబ్రహ్మజీయను వానిని రప్పించి మోసపువితముగా సింగమనాయనిఁ జంపు మని బోధించి రఁట! అతండును వల్లెయని యొకనాఁడు సింగభూపతిని స్నేహ భావమును సూచింపుచు సమీపించి యాకస్మికముగాఁ గప టోపాయమున నాతనిఁ బాకుతోఁ బొడిచి పాఱిపోయెనఁట! అంతట సింగమనాయఁడు తనపుత్త్రిలను రప్పించి "పుత్త్రకు లారా! నాశత్రువులు నన్ను యుద్ధమున గెలువలేక కపటో పాయమునఁ బొడిపించిరి. నే నిఁక బ్రతుకను. దీనికి మీరు చింతించినఁ బ్రయోజనము లేదు. నన్నుఁ బొడిపించిన శత్రు రాజులరక్తముతోఁ దిల తర్పణమును గావించి నాఋణము

దీర్చుకొనుఁడు. ఇదియ సాకోరిక" అని చెప్పి ప్రాణముల విడిచెనఁట! ఇట్లని వెలుగోటివారివంశచరిత్రమునందు వ్రాయఁబడినది. కాని సింగమనాయనిమరణము మఱియొక విధముగాఁ దెలియుచున్నది. పూసపాటిరాజన్యుల పూర్వికుఁడగుమాధవవర్మకును రేచర్లగోత్రోద్భవుఁ డగుసింగమనాయనికిని బెజవాడసమీపమున నున్న పెదవీడను స్థలమున ఘోరమైనయుద్ధము జరిగి యాయుద్ధములో మాధవవర్మ సింగమనాయని సంహరించుటయె గాక యంతటితోఁ దృప్తి నొందక సింగమనాయనిభార్యగర్భములో నుండు శిశువుం గూడ సంహరింపఁ బ్రయత్నించెనఁట! అందువలన నాతనికి "రేచెర్లగోత్రసముద్భవశుష్కకాననదావదహనుం" డను బిరుదము కలిగెనని కవిజీవితములలోఁ జేర్కొనఁబడియెను*. సింగమనాయనిమరణమునకుఁ బైని జెప్పిన వానిలో నేది కారణమైనను సింగమనాయనిపుత్త్రులకు రాచవారియెడ ద్వేషమును బురికొల్పుటకుఁ జాలియుండెను.

---

* శ్రీరామమూర్తి కృతమగు కవిజీవితగ్రంథము పే. ౩౮.

రేచెర్లగోత్రజులలో సింగమనామధేయులును, పూసపాటివారి వంశములో మాధవవర్మ నామధేయులును పెక్కండ్రు గలరుగావున నొకరి కాలమున నిట్టిపని జరిగియుండునని చదువరులకు సంశయము గలుగవచ్చును. ఈకారణముచేతనే పూసపాటివారికి పైబిరుదము వచ్చియున్నయెడల తప్పక యీసింగమనాయనికాలమే యై యుండవలయును. అయిన నింకను విచారణీయము.

మొదటిప్రకరణము.

ఈసింగభూపాలుఁడు కృష్ణానదీతీరమున సిద్ధక్షేత్రముగా నున్న యేలేశ్వరములో ననేకబ్రహ్మప్రతిష్ఠలు గావించెనని యు, మఱియు ననేకదానముల గావించెననియు, సింగభూపాలీయమున వర్ణింపఁబడి యుండెను*.

సింగమనాయనిసోదరుల ప్రతాపము.

సింగమనాయనిసోదరులైన వెన్నమనాయఁడును, యాచమనాయఁడును మత్స్యగన్నరాజు మొదలగు రాజులను జయించి కొలమచెలమగ్రామములో నున్నమన్నెవారిపై దక్కనులోని తురకలు దండెత్తి రాఁగా మన్నెవారు సాహాయ్యముకోరి ప్రార్థించినందున వీరు తురకలపై యుద్ధమునకు వెడలిరి. యాచమనాయఁడు తురకల నోడించి మన్నెవారిని గాపాడి 'వీరగురు' అను బిరుదమును గాంచెనఁట! ఈయుద్ధమును జేర్కొనకపోయినను 'వీరగురు' బిరుద మున్నట్లు సింగభూపాలీయమున నుదాహరింపఁబడి యున్నది. ఈయాచమనాయనికి నాగానాయఁ డనుపుత్త్రుఁడు గలఁడనియు, అతఁడు దణ్ణాలకోట (ధరణికోట) యొద్దను అనవేమారెడ్డితోఁ గఠారి

---

* శ్లో. కృష్ణైలేశ్వరసన్నిధౌ కృతమహాసంభార మేలేశ్వరే
వీతాపాయ మనేకశో విదధతా బ్రహ్మప్రతిష్ఠాపనమ్
ఆనృణ్యం సముపాది యేన విభునా తత్తద్గుణై రాత్మనో
నిర్మాణాతిశయ ప్రయాస గరిమవ్యాసఙ్గిని బ్రహ్మణి.

యుద్ధముచేసి జయించినందునఁ గఠారినాయఁ డను బిరుదమును వహించె నని సింగభూపాలీయములోని యొకశ్లోకము వెలుగోటివంశచరిత్రమునందు నుదాహరింపఁబడినది. కాని నాగానాయనికిఁ గఠారినాయఁడనియు, రావుత్తురాయఁడనియు బిరుదము లున్నట్లుగాఁ జెప్పెనే కాని యతఁ డనవేమారెడ్డితో యుద్ధము చేసి జయించినట్లు చెప్పియుండలేదు. కావున నాగానాయఁ డనవేమారెడ్డిని జయించినది విశ్వసనీయము కాదు*.

రెండవ ప్రకరణము.

అనపోతభూపాలుని దిగ్విజయములు.

(క్రీ. శ. ౧౩౪౪ మొదలు క్రీ. శ. ౧౩౭౦)

రేచెర్ల సింగమనాయనిమరణానంతర మాతనిజ్యేష్ఠపుత్త్రుఁడైన అనపోతనాయఁడు తనతండ్రిని రాచవార రకమముగాఁ జంపించి రని సక్రోధుఁడై పగఁబూని విజృంభించి తనతండ్రియాజ్ఞానుసారముగా దిగ్విజయము ప్రారంభించి క్షత్రియసంహారమునకుఁ గడంగి శాత్రవులరక్తముతోఁ దండ్రికిఁ దిలతర్పణము గావింపవలయు నని గాఢప్రతిజ్ఞను జేసి చతురంగసేనాపరివృతుఁడై వీరశిఖామణి యగుతమ్ముఁడు మాదానాయఁడు వెంట నంటి రా, యసంఖ్యాకము లగుసైన్యములతోఁ బోయి

* శ్లో. శ్రీమానేచమహీపతి స్సుచరితో యస్యానుజన్మా స్ఫుటం
ప్రాప్తో వీరగురుప్రథాం పృథుతరాం వీరస్య ముద్రాకరః
లబ్ధ్వాలబ్ధ్వ కఠారిరాయబిరుదం రావుత్తురాయాన్వితం
పుత్త్రం నాగయనాయకం వసుమతీవీరైకచూడామణిమ్.

శత్రువులదై నజల్లిపల్లి కోటను ముట్టడించెను. చాళుక్యవంశదీపకు లైనక్షత్రియు లనేకు లాదుర్గములోనుండి విషజ్వాలలను గ్రక్కుచు నాల్కలను దెఱచికొని వచ్చెడిక్రూరకృష్ణసర్పములభాతి చనుదెంచెడి యావీరకుమారద్వయము నెదుర్కొని క్షాత్రతేజముపెంపుఁ జూపుచుఁ బోరాడఁ దొడంగిరి. ఈక్షత్రియవీరవర్గమునకుఁ దోడ్పడుటకై కమ్మనాయకులును, రెడ్డినాయకులును బాహుదర్పమ్మున మెఱయుచు యుద్ధసన్నద్ధులై రాగా మొగులూరిదుర్గముసమీపమున చెంజెర్లభూమిప్రాంతమున నుభయపక్షములవారికిని మహాభయంకరమైన యుద్ధము జరిగెను. అప్పు డనపోతానాయనికే జయము కలిగినందున వారలిరువురును శత్రువులను సంహరించి వారిరక్తముతోఁ బితృతర్పణము గావించి పగఁ దీర్చుకొని కృతార్థజన్ములైరట* !

---

* ఇంతటిపౌరుషకృత్యము గావించినందులకీవీరశిఖామణిని వందిమాగధులు "రేచర్లవిక్రమాదిత్య, రేచర్లవార్ధిచంద్రోదయ, గోనమల్లా రెడ్డిరణభూతబలిహరణా, మంగళప్రాడి యిమ్మడిరెడ్డి రణరంగమర్దనా, రావుసరపుమల్లా రెడ్డిభుజాఘట్టన, పోలూరుపోలా రెడ్డిరణనిర్ధూమధామ, బండికోటూ రెడ్డిరణభుక్తిఖడ్గభేతాళ, వినుకొండమారా రెడ్డిప్రాణవాయుహరణ కరవాలక్రూరసర్ప, కుంట్లూరు మారా రెడ్డికంఠవిదళనఖడ్గభైరవకరవాలదంష్ట్రి, అరవపల్లిగౌరిరెడ్డిబలాటవీదావాగ్నికీలా, కొత్తపల్లికొండారెడ్డిప్రాణాపహరా," అని పొగడినందున నదపోతానాయఁడు భట్లకగ్రహారములిచ్చి జయభేరీతమ్మటధ్వనులను, బిరుదకాహళరవమ్ములను మ్రోయించుచు నిజరాజధానియగు రాజగిరికి విచ్చేసెనఁట :—వె.సం.చ. పే.౩౨. చూడుఁడు

ఇనుకుర్తికోట ముట్టడి.

పిమ్మట మఱికొంతకాలమునకు సోదరు లిరువురు విజిగీషులై మహత్తరసేనలతోఁ బోయి యినుకుర్తికోటను ముట్టడించిరి. చంద్రవంశాన్వయులైనచాళుక్యరాజులు పెక్కండ్రు కమ్మదొరలను తోడు చేసికొని దుర్గమును సంరక్షింపుచు బహుదినములు ప్రాణముల కాసపడక పోరాడి రణభూమియందు దొఱఁగ వారిసేనలు వెఱచి కాందిశీకము లయ్యెనఁట! క్షత్రియులతోనైన యీమహాయుద్ధమునందు నూటయిరువది యొకండ్రురాజులను సంహరించుటం జేసి సోమకులపరశురాముం డను బిరుద మనపోతనాయనికిఁ గలిగెనఁట! ఈబిరుద మాతనికిఁ గలదని దెలిపెడుశాసనము లనేకము లీయనపోతనాయనిచే లిఖింపఁబడియున్నవి*.

* అయ్యనవోలు శాసనములో నిట్లున్నది.

"మునిరజని పరశురామః
స్థానే వినియుజ్య వైష్ణవం తేజః
సోమకులపరశురామే
ధరా మత్యవన్నపోతభూపాలే"

వె. ఎం. చరిత్ర. అనుబంధము పేజీలు ౨౦—౨౫.

"సోమకుల పరశురామే భుజబలభీమేధి భూమిగోపాలే
యత్ర చ జాగ్రతి శాస్తరి జగతాం జాగర్తి నిత్యకళ్యాణమ్."

సింగభూపాలీయము.

తరువాత నితఁడు భువనగిరి, వోరుగల్లు మొదలగు దుర్గ ముల నన్నిఁటిని స్వాధీనముఁ జేసికొని నిజముగా క్షత్రియుల పాలిటికిఁ బరశురాముఁడై వోరుగల్లు ప్రాంత దేశమున నుండు క్షత్రియుల నెల్లర నురుమాడుచుండెను. ఈ ప్రకార సంహారమున కనేక క్షత్రియ కుటుంబములవారు వెఱచి వాని రాజ్యమును విడిచిపెట్టి విదేశములకుఁ బోయిరి. ప్రతాపరుద్రుని పుత్త్రుఁడుగాని వానిసంతతివారుగాని యేమయిరో వారి యుదంత మావంతయుఁ జరిత్రమునం దెలియరాకున్నది. క్రీ. శ. ౧౩౬౫ వ సంవత్సరమునాఁటికి వోరుగల్లు, పాను గల్లు, భువనగిరి, మెతుకు, గోలకొండ మొదలగు దుర్గము

ఇనుపర్తి కోటసమీపమునఁ బోరాడి వీరమరణము నొందిన క్షత్రియ నాయకుల పేర్లీక్రిందివి వెలుగోటివారివంశచరిత్రమునం దుదాహరింపఁ బడినవి.

కొండ రాఘవరాజు, కొండ్రాజు, జగ్గరాజు, గోవిందరాజు, గోప రాజు, జూటూరు సూరపరాజు, స్వర్ణసేనపురాజు, పీనరాజు, చినరాజు, పెద్దిరాజు, అప్పలగోలరాజు, రామరాజు, సాళ్వ రాఘవరాజు, సర్వ రాజు, తిరుమలపోలాప్రజు, వీరమరాజు, కుప్పరాజు, నరసరాజు, శ్రీనాథ గొత్తమిాభూనాథరాజు, సంపెట బాలాప్రజు, మాదాల పెద్దరాజు, మల్ల దేవరాజు, నట్లూరి పోలాప్రజు, నల్లరాజు, శ్రీపతిరాజు, చిన్ననల్లభరాజు, చినపంకిరాజు, కనకరాజు, సక్కలాప్రజు, చినలక్కరాజు, చిన్నజీతమ రాజు, పాళెం చెన్నరాజు, కట్టావెంకటాప్రజు, ఉదయగిరి ఓబళాప్రజు, బాల్దేవళాప్రజు, అకమ్మరాజు.

లన్నియు నితని వశముకాఁగా నాంధ్రదేశాధీశ్వరుం డనుబిరుదమును వహించి మహారాజ్యపట్టమున కభిషిక్తుఁడై తురకలకు దూరముగా నుండురాజగిరిదుర్గమును (రాచకొండ) రాజధానిగఁ జేసికొని యపక్రపరాక్రమంబున నోరుగల్లు రాజ్యము నేలుచున్న ట్లీ యనపోతనాయని శాసనములే యుద్ఘోషించు చున్నవి.

బహామనీరాజ్యస్థాపనము. (౧౩౪౭)

ఢిల్లీచక్రవర్తి యైనమహమ్మద్‌తుఘ్లఖ్ యొక్క సైన్యాధిపతులలో నొక్కఁ డగుహసన్‌గంగూ అనువాఁడు తిరుగఁబడి స్వతంత్రుఁడై క్రీ. శ. ౧౩౫౭ లో దక్కనుదేశమున మఱొక తురకరాజ్యమును స్థాపించెను. ఆరాజ్యమే తరువాత బహామనీరాజ్యమని చరిత్రమునం బ్రఖ్యాతిఁగాంచినది. ఢిల్లీచక్రవర్తికొల్వుకూటములో జ్యోతిష్కుఁడుగా నున్నగంగూ యనుబ్రాహ్మణునియొద్ద హసన్ బానిసవాఁడుగా నుండెను. ఒకనాఁడు హసన్ పొలము దున్నుచుండఁగా భూమిలో ధనము గాన్పించినదఁట! అతఁ డాధనమును దెచ్చి తన యజమానునకు సమర్పింపఁగా వానిసత్యసంధతకు మెచ్చి యాబ్రాహ్మణుఁడు వానియెడ దయాళుఁడై చక్రవర్తితో వానింగూర్చి యనుకూలముగాఁ బ్రసంగించి వానిని పదివేల

గుల్బర్గముల కధికారిగా నియమించునట్లు చేసెను. ఆబ్రాహ్మణుఁ డప్పుడు వానింజూచి ‘ ఓయీ ! యిఁకముందు నీకు రాజ్యము సంప్రాప్తింపఁగలదు ; అప్పుడు నన్ను మఱువకుమీ ’ యని చెప్పి పంపివేసెనఁట ! ఇతఁ డనేకయుద్ధములలోఁ జక్రవర్తిపక్షమునఁ బోరాడి శత్రువులను జయించి చక్రవర్తికి జయము సమకూర్చుటంజేసి యాతఁడు మెచ్చుకొని ‘ జాఫర్ ఖాన్ ’ అనుబిరుద మాతని కొసంగెనఁట ! ఇతఁడు ౧౩౪౭ లో దక్షిణహిందూదేశములోని రాజులసాహాయ్యమును బడసి చక్రవర్తియధికారమును ధిక్కరించి స్వతంత్రుఁడై కలుబరగిపట్టణమునకు హసనాబా దని పేరుపెట్టి రాజధానిగఁ జేసికొనియెను. తాను రాజ్యాధిపత్యమును వహించినపిమ్మటఁ దనపూర్వపుయజమానుని మఱచిపోక యాబ్రాహ్మణుని తన కోశాధ్యక్షునిగా నియమించుకొనియెను. అతని జ్ఞాపకార్థమై ‘ హసన్‌గంగూ ’ అని తనకును, ‘ బహమనవంశ ’ మని తనవంశమునకును పేర్లుపెట్టుకొని వ్యవహరింప మొదలుపెట్టెను. మఱియు నితఁడు ‘ అల్లా ఉద్దీన్ షాహ ’ అను బిరుదనామమును గూడ వహించెను. ఇతఁడు హిందూమతద్వేష్టి కాకపోయినను, తనపని తీఱినవెనుక హిందూరాజులతోడ స్నేహమును చాలించెను. వీనిరాజ్యము విశేషముగా మహారాష్ట్రదేశమున వ్యాపించి యుండెను. కలుబరగిపట్టణము

మహారాష్ట్రాంధ్ర దేశములకు నడుమ సరిహద్దులో నోరుగల్లు నకు నూటయేంబదిమైళ్ళదూరమున నుండెను. హాసన్‌గంగూ అల్లాఉద్దీన్ షాహ ౧౩౫౮ వఱకుఁ బరిపాలనము చేసిన పిమ్మట వాని రెండవకుమారుఁడు మహమ్మదుషాహ సింహాసన మధిష్ఠించెను.

మహమ్మద్‌షాహ ప్రథమ దండయాత్ర.

మహమ్మదుషాహ బహమనీరాజ్యపట్టమున కభిషిక్తుఁడై పరిపాలనము ప్రారంభించినతోడనే యోరుగల్లుపురవరాధీశ్వరుం డయిన అనపోతభూపాలుఁడును, విద్యానగరాధీశ్వరుం డగుబుక్కరాయలును తమకడనుండి మహమ్మదుషాహ తండ్రి గైకొనినభూభాగముల విడిచిపెట్టవలసినదనియు లేని యెడల డిల్లీచక్రవర్తిసైన్యములతోడ్పాటుతో వానిదేశము పై దాడివెడలి యాభూభాగములఁ దామే యాక్రమింతుమనియు నతనికడకు రాయబారులను బంపెనఁట తనసర్దారులు తనయెడ నంతగాఁ బ్రేమానురాగములు చూపకున్నవారగుటచేతను, తనతల్లి మల్లికాజెహాను మక్కామదీనా యాత్రలు చేసివచ్చుటకై విశేషధనము నొసంగి పంపినందున బొక్కసములో ధనము తఱిగియుండుటచేతను యుద్ధము చేయుటకుఁ గడంగుట యుక్తమైనకార్యము కాదని యా

హించి మహమ్మదుషాహా హిందూరాజులను సంతోషపెట్టి కాలహరణము చేయుటకై విశ్వాసపాత్రులైన తనరాయబారులను గొందఱను వారలకడకుఁ బంపించి యాహిందూరాయబారులను పదునెనిమిదిమాసములవఱకుఁ దనకొల్వుకూటములోనే యుంచుకొని యుండెను. ఈలోపుగా విశ్వాసఘాతకులని యనుమానింపఁబడినవారి నెల్లరను వారియుద్యోగములనుండి తొలఁగించి విశ్వాసపాత్రులైనవారిని నాయుద్యోగపదవులయం దుంచెను. వానితల్లియుఁ బుణ్యక్షేత్రయాత్రలు ముగించి స్వస్థానమునకు మరలి వచ్చెను. తరువాత మహమ్మదుషాహా యుద్ధముచేయ నిశ్చయించి ధనకనకవస్తువాహనాదులతోఁ దనకడనున్న యేనుఁగులపైఁ బెట్టి కాన్కగాఁ బంపకున్న దండెత్తి వచ్చెద నని తనశత్రురాజులకు సమాచార మంపెను. అందుమీఁద అనపోతానాయఁడు తనకుమారునికిఁ గొంతసైన్యము నిచ్చి వానిపైకిఁ బంపించెను. విద్యానగరాధీశ్వరుఁ డైనబుక్కరాజును కొంతసైన్యమును తోడుగాఁ బంపించెను. ఈసైన్యముల నెదుర్కొనుటకై మహమ్మదుషాహాసైన్యాధిపతి యగుబహదూర్ ఖాను నియమింపఁబడియెను. అసంఖ్యాకము లగుసైన్యములతో బహదూర్ ఖాను హిందూసైన్యముల మార్కొని యోడించి యోరుగల్లువఱకు దేశమును దోచుకొనుచు వచ్చుచున్నం

దఁనఁ గాలము ప్రతికూలముగ నున్నదని అనపోతభూపా లుఁడు వారుకోరిన ధనము నిచ్చి సంధిచేసికొని తురుష్కులను బంపివేసెను.

మహమ్మదుషాహ పరాజితుఁడగుట.

క్రీ. శ. ౧౩౭౩ వ సంవత్సరాంతమున మహమ్మదుషాహ కడకు గుఱ్ఱములవ్యాపారము చేయుకొందఱువర్తకులు వచ్చి వానికొఱకుఁ దెచ్చినయుత్తమాశ్వముల నన్నిఁటిని మిక్కిలి తక్కువవెలలకు తెలంగానారాజు బలాత్కారముగాఁ గై కొనియె నని మొఱవెట్టనతఁడుగ్రుఁడై మఱియొకమారు వానిపై దండెత్తి పగఁదీర్చుకొనవలయు నని ప్రతిజ్ఞఁజేసి రాజ్య భారమును మల్లిక్ సైయఫద్ దీన్ ఘోరీ యనువానిపైఁ బెట్టి సుల్తాను పురమునకేగి తనసైన్యములను పదిదినములవఱకు బరీక్షించెను. తనకు విజయము కలుగుటకై యచట పవిత్రుఁ డైనమహమ్మదుసీరాజుద్దీన్ జునుదీ యనువానిచేఁ బ్రార్థనలు చేయించి పదునొకండవదినమున నచటనుండి బహుసైన్యము లతో దండయాత్ర వెడలి కళ్యాణపట్టణముఁ బ్రవేశించెను. ఇంతనెమ్మదిగఁ బ్రయాణము చేసినయెడలఁ బండ్రెండుమాస ములకైన నోరుగల్లుచేరుట సంభవింప దని విశ్వాసపాత్రు లగుమిత్రులు చెప్పఁగా మహమ్మదుషాహ యాసైన్యముల

సచట నిలిపి నాలుగువేలగుఱ్ఱపురౌతులతోఁ దాను బయలు దేఱి వారముదినములకు నోరుగల్లుదుర్గమును సమీపించెను. అతఁడచ్చట కాబూలివాండ్రను గొందఱను రప్పించి గుఱ్ఱములవ్యాపారము చేయువర్తకు లనుకొనునట్లుగా నటించుచు మార్గములో దొంగలు కొట్టి దోఁచుకొన్నట్లుగా వేషములు వేసికొని మీరు తిన్నగాఁ బోయి దుర్గద్వారము కడనున్న కావలివాండ్రను నేమరించి సంభాషించుచుండవలసినదని వారల కాజ్ఞాపించెను. వానియాజ్ఞను శిరసావహించి వారట్లు పోయి దుర్గద్వారముగుండ లోనికిం బోవఁ బ్రయత్నింప రక్షకభటులు వారలను బోనీయక నిలువరించిరి. తమ్ము దారిలో దొంగలు కొట్టి దోచుకొన్నందున మహారాజునకుఁ జెప్పి సంరక్షణముఁ బడయవలయునని వచ్చితిమేకాని వేఱొండుకాదని వారలు ప్రత్యుత్తర మిచ్చుచుండ మహమ్మదుషాహ నాలుగు వేలగుఱ్ఱపుదళముతో వచ్చి పైఁబడియెను. రక్షకభటులు ద్వారముతలుపులు మూయఁ బ్రయత్నించిరిగాని ప్రచ్ఛన్నవేషముంతో నున్నయాఫ్ఘన్ భటులు తలుపులు మూయకుండ నడ్డుపడిరి. తురుష్కాశ్వికసైనికులు కావలివాండ్రనెల్లరను సంహరించి భయంకరధ్వనులతో లోనం బ్రవేశించి నగరములో నున్ననిరపరాధులైనప్రజల నురుమాడుచుఁ ఘోరసంహారమున కొడిగట్టి విజృంభించి వచ్చుచుండఁగా దుర్గాధ్యక్షుఁడైన

నాగయరుద్రదేవుఁడు వారల నెదుర్కొని కొంతసేపుఁ బోరాడి దురదృష్టవశమున శత్రువులచేఁ జిక్కెను. మహమ్మదుషాహ పట్టణదుర్గమునకు ముందు నగ్ని రగిలించి కోటగోడనుండి యతని నందుఁ బడఁద్రోయింపఁగా నతఁడు నీచమరణంబు నొందెను గాని యీదారుణకృత్యమును గనియు వినియు సహింపఁజాలక యాంధ్రవీరు లొక్కుమ్మడి [illegible]తులపైఁ బడి కఠోరకుఠారంబులఁ జేతికిఁ జిక్కిన వారినెల్ల నఱకుచుండుటఁ జూచి యాతురుష్కసైనికులు భీతిల్లి పలాయనులు కాఁగాఁ దెలుఁగురౌతులు వారిని విడిచిపెట్టక వెంబడించి తఱుమఁగా మహమ్మదుషాహ కూడ దెబ్బతిని గాయమునొందినవాఁడై పరాజితుఁడై తుదకుఁ బదునేనువందలసైనికులతోఁ బాఱిపోయి కలుబరగ చేరి తిరిగిచూచెను.

అనపోతానాయఁడు గోల్కొండను గోల్కొనుట.

బహమనీరాజ్యము ప్రక్కలోబల్లెమువలె నుండుటచేత అనపోతనాయఁడు డిల్లీచక్రవర్తిగ నున్నఫిరోజిషాహాకడకు రాయబారులను బంపి తాను వానికి సామంతుఁడుగ నుండి కప్పము గట్టుచుండుననియు, బహమనీరాజ్యమును వానిరాష్ట్రములోఁ జేర్చుకొమ్మనియును, తమకు సహాయముగాఁ గొంతసైన్యమును బంపినయెడల నాకార్యమును తాను సాధింపఁ గలను

నియుఁ జెప్పించెనుగాని చక్రవర్తి గృహసంబంధములైన ఖిజర్ఖా లుఁగోఁ దగుల్కొని యుండి వారిపలుకులను పెడచెవిని బెట్టి వినకుండెను. ఈసమాచారమును విని మహమ్మదుషాహా తెలంగానాదేశముపై దండెత్తి వశపఱచుకొనుట యుత్తమకార్యమని నిశ్చయించుకొనియెను. పిమ్మట మహమ్మదుషాహా యథాప్రకారము రాజ్యభారమును మల్లెకుసయుఫిద్దీను ఘోరిపైనఁ బెట్టి యనేకవాహినీవ్యూహములతో బయలుదేరి కైలాసదుర్గముకడకు వచ్చి తనసైన్యమంతయు రెండుభాగములుగఁ జేసి విదర్భసైన్యములకు అజీమ్హుమాయూనుని నధిపతిగ నియమించి యాతని గోలుకొండదుర్గముపైకిని సఫ్దర్ఖానుని నోరుగల్లుదుర్గముపైకిని బంపించి తాను సఫ్దర్ఖానుని వెంబడించెను. అనపోతనాయఁడు తనరాజ్యమునకుఁ బ్రాగ్దిశాభాగమున ధరణికోటసమీపమునఁ గొండవీటిరెడ్లతోఁ బోరాడుచున్నవాఁడగుటచేత నోరుగల్లుదుర్గమునకు రక్షకుఁడుగానున్న నాయకుఁ డసహాయుఁడై యున్నందున దుర్గమును విడిచియడవులకుఁ బాఱిపోయెను. ఈసమాచారమును విని యనపోతభూపాలుఁడు రెడ్లతో యుద్ధమును జాలించి నిజరాజధాని కేతెంచియుఁ మనుష్కుల నెదుర్కొనుటకుఁ దగినసైన్యములను సమకూర్చుకొనుటకు కాలము చాలనందున నిరుత్సాహుఁడై మహమ్మదుషాహాతో సంధిచేసికొనఁ దలంచెను. అందువలన

మహమ్మదుషాహావిధించుసంధినిబంధనలకు లోఁబడవలసివచ్చె ను. మహమ్మదుషాహ రెండుసంవత్సరములు తెలుఁగు దేశము లోనుండి యున్నవాఁడగుటచేత వెంటనే తనసైన్యములతో స్వరాజధానికి మరలిపోవుటకును, బహదూర్ ఖాను కౌలాస దుర్గమున విడిసి యుండి యనపోతభూపాలుఁ డర్పించుకానుక లందుకొనుటకు నొప్పుకొనియెను. మహమ్మదుషాహ గోల కొండదుర్గమును అజీమ్‌హుమాయూనుని వశము గావించి కలుబరగిపట్టణమునకు మరలి పోయెను. మార్గమధ్యమున విద ర్భాపురమున (Beder) మూఁడుమాసములుండి శ్రమదీర్చు కొ నుటకై తనసైన్యాధిపతులను వారిసైనికులతో వారిస్వస్థాన ములకుఁ బంపించెను. అటుపిమ్మట తెలుఁగురాయబారి కౌలా సదుర్గమున నివసించియున్నబహదూర్ ఖానుకడకుఁ బోయి తమరాజుపక్షమునఁ గానుక లర్పించెను. అతఁడు వానిని మహమ్మదుషాహకడకుఁ గొనిపోయి యావృత్తాంతమును సుల్తానునకు నివేదించెను. అతండును నాతని సబహుమానము గా సత్కరించి సంతోషపెట్టెను. కొన్ని దినములు గడచిన పిదప వాత రాయబారి తమకును సుల్తానునకును ఇఁకముందెన్నఁడు కలఁతలుజనింపకుండునట్లుగ సరిహద్దులనిర్ణయింపఁ జేసి బహ దూర్ ఖానునకుం దగిన నజరానా రాయలపక్షమున నిప్పించెద నని యతనితోఁ జెప్పెను. ఈసమాచారమును బహదూర్

ఖాను సుల్తానునకుం జెప్పెను. ఈవిషయమును గూర్చి సుల్తాను మొట్టమొదట పెడచెవిఁ బెట్టి విని యుండెను గాని తరువాత వారు తనపట్ల మనఃపూర్వకమైన విధేయత కలిగి యున్నవారని తెలిసికొని మహమ్మదుషాహ తనరాజ్యమునకును వారిరాజ్యమునకును నడుమ నున్న గోలకొండదుర్గము సరిహద్దుగా నుండవలెననియు, ఎంతకాలము తెలుఁగువారు తమ్మును తమ యధికారమును ధిక్కరింపకుండ నుందురో యంతకాలముఁ దానుగాని తనతరువాతిరాజ్యమునకు వచ్చువారుగాని వారిని సవమానింపరాదనియు, తాను పెట్టినహద్దు నతిక్రమింపరాదనియు నిబంధన చేయించి తానే కాగితమును వ్రాసి ముద్ర వేసి మంత్రుల చేయువారి లో కాగితమును తెలుఁగురాయబారి కొసంగెను. అతఁడు తాను చేసినవాగ్దత్తముప్రకారము ఢిల్లీచక్రవర్తికి సమర్పింపను పెట్టినసింహాసనమును మహమ్మదుషాహాను సమర్పించి యతనియొద్ద సెలవుంగైకొని రాజశైలమునకు మరలి వచ్చెను*.

---

* ఈవృత్తాంతము ఫెరిస్తా యొకఁడుమాత్రమేగా వ్రాసి యుండెను. ఫెరిస్తావ్రాసినచరిత్రమును ప్రామాణికముగా నంగీకరించి బ్రిగ్సు, స్కాట్టు అనువారలు ప్రామాణికగ్రంథములు పరస్పరవిరుద్ధములై యున్నవి. నేను స్కాట్టువ్రాసినదానినే యెక్కువ మాన్యతతో నంగీకరించి యున్నాను. ఈకాలమునఁ గాకతీయుల ప్రభుత్వమునే యుండినట్లు ఫెరిస్తా వ్రాయుచున్నాఁడు గాని యీయభిప్రాయము సరియైనది కాదు.

అనపోత మాధవభూపాలుర రాజ్యపాలనము.

రేచర్లవంశమువారిలో స్వశక్తిచే మహారాజపదవి నొంది స్వతంత్రులై రాజ్యపరిపాలనము చేసినవారిలో నీ యనపోతభూపాలుఁడే ప్రప్రథముఁడుగాఁ గన్పట్టుచున్నాఁడు. ఇతనిపూర్వు లెవ్వరు నీరీతిగా స్వతంత్రులై రాజ్యపరిపాలనము చేసినట్లు తెలుపు దృష్టాంత మింతవఱకుఁ జరిత్రమునఁ గానరాదు. వీరి పూర్వు లెల్లరును కాకతీయచక్రవర్తులకు భృత్యులుగ నుండి సేనాపతులై కాకతీయసామ్రాజ్యసంరక్షకులై యొప్పియుండిరి గాని యాతనివిధముగా మహారాజులై స్వతంత్రముగా భూపరిపాలనము చేసినట్లు గన్పట్టదు. ఈయనపోతానాయఁడును మాధవనాయఁడును క్రౌర్యమును బూని రెడ్లు మొదలగువారితో ద్వేషమును బెంచుకొని పోరాడక వారలతోఁ జెలిమి చేసికొని తురుష్కుల నెదిరించి యుండినయెడల నిజముగా బహమనీరాజ్యము దక్షిణహిందూస్థానమునందు వర్ధిల్లక నశించియుండును. ఇప్పటి నిజాము రాజ్యములోని తెలుఁగుజిల్లా లన్నియు నాకాలమున వారిరాజ్యమునం దిమిడియున్నవని చెప్పవచ్చును. వీ రసహాయశూరులై యొకవంక మహమ్మదీయులతోడను మఱియొకప్రక్క రాచవారితోడను, వేఱొకప్రక్క రెడ్లతోడను నిరంతరముఁ బోరాడు చుండినవారగుటచేత వీరిరాజ్యము తెలుఁచు యుద్ధరంగమగుచు వీరులకుమాత్రమె జన్మ

భూమిగ నుండుచు వచ్చెను. "శ్రీశైలవిన్ధ్య మధ్యోర్వీమణ్డలమ్ పరిపాలయన్" అనిడుమామామాహేశ్వరశాసనములోని యొకశ్లోకములోను "విన్ధ్యశ్రీశైలమధ్యస్థాన్మమండలం పాలయన్నృపైః" అనుసింగభూపాలీయములోని యొకశ్లోకములోను వీరు విన్ధ్యశ్రీశైలమధ్యోర్వీమండలము పరిపాలనము చేసినట్లు చెప్పఁబడినను గోదావరీనదికిఁ బైనుండు దేశ మీయనపోతనాయనిరాజ్యములోఁ జేరియుండె ననుటకు వేఱొకప్రమాణము గానరానందున నది కవికల్పిత మైనయతిశయోక్తి యని భావింపవచ్చును. శత్రురాజులతో జరుపుయుద్ధములందును రాజ్యపరిపాలనాభారమును నిర్వహించుటయందును తమ్ముఁడు మాధవభూపాలుఁ డన్నయగు అనపోతభూపాలునకుఁ దోడునీడయయి యుండెను. ఆంధ్రదేశాధీశ్వరుఁ డనుబిరుదము అనపోతనాయనికున్నట్లుగా నాతనిచే స్థాపింపఁబడినశాసనములలోఁ జేర్కొనఁబడియుండుటచేతను అట్టిబిరుదము మాధవనాయనిశాసనమునం గనుపట్టకుండుటచేతను, అనపోతభూపాలుం డాయాంధ్రదేశభాగమును బరిపాలించుచుండ వానియనుమతిని తమ్ముఁడు యువరాజుగ నుండి పరిపాలనము చేయుచున్నట్లు మనమూహింపవలసియుండును గాని శ్రీశైలోత్తరద్వారమైనయుమామహేశ్వరములో దేవస్థానసమీపమున నున్నమాదానాయనిశాసనములో "శ్రీమాధవేంద్రుండు దేవనగదక్షిణప్రాంతమందుల స్వనామాం

కితమైనమాధవపురమందు ప్రాజ్యరాజ్యోపవిష్టుం డై” అని వ్రాయఁబడియున్నంతమాత్రముచేత నితఁడు స్వతంత్రుఁ డై అనపోతభూపాలునితో సంబంధము లేకుండఁ బ్రత్యేకాంధ్ర భూభాగమును బరిపాలించుచున్నవాఁ డని మనమూహింపఁ రాదు. ఇతఁడు తనయన్నతోఁగూడ జల్లిపల్లిరణములో శత్రు రాజులను సంహరించి పితృవాక్యపరిపాలనము చేసినవాఁ డగుటచేత నీతనికిఁ గూడ సోమకులపరశురాముఁ డను బిరుదము లభించిన ట్లీతనిచే స్థాపితమైనశాసనములో నుదాహరింపఁ బడినబిరుదముచేతనే విస్పష్ట మగుచున్నది*. అనపోతభూపా

* “శ్రీగణపతయేనమః స్వస్తిశ్రీమన్మహామండలేశ్వరరాయ గాయ గోవాళ గజవళ విఘాళ భుజబలభీమ ఖడ్గనారాయణ సోమకులపరశురామ ప్రత్యక్షహరిశ్చంద్ర శౌచగాంగేయ అప్రతిహతప్రతాపోదయ సతతసోమాద్రిపాననిరత దాచయసింగభూపతిసుతుం డైన మేదినీరూపనారాయణ నాగమాంబాగర్భప్రజ్యోదయ రేచెర్లవంశదుగ్ధాబ్ధిసుధాకరుం డైన శ్రీమాధవేంద్రుఁడు దేవరగ దక్షిణప్రాంతమునందుల స్వనామాంకితమైన మాధవపురమందు ప్రాజ్యరాజ్యోపవిష్టుం డై శ్రీపర్వతోత్తర ద్వారమైన మహేశ్వరదేవరమంటపము మహాచ్ఛిలాసమూహమున రమ్యముగా రచియించి పరవాక్యప్రమాణజ్ఞులైన మాయిభట్టోపాధ్యాయులను తన్నిమిత్తంబై శాసనంబు చెప్పుమని పనిచినం దనుక్తశాసనంబు.” ఇంతవఱకును తెలుఁగు తరువాత సంస్కృత శ్లోకములుగలవు. నైజామురాజ్యములో మహబూబునగరముజిల్లా అమరవాదితాలూకాలోఁ జేరి శ్రీశైలోత్తర ద్వారమైన ఉమామహేశ్వరములో దేవస్థానసమీపమున నున్నది. (వెలు

లుఁడు కాకతీయ రాజ్యస్థాపనాచార్య బిరుదమును వహించినవాఁడుగా నాతనిచే స్థాపితములైన శాసనములలోఁ జేర్కొనఁబడియున్నను నిజముగా నితఁడు కాకతీయరాజ్యవిధ్వంసకుఁ డని చెప్పవలయునే కాని కాకతీయరాజ్యస్థాపనాచార్యుఁ డని చెప్పరాదు. ఇతనిపూర్వులు వహించినయీ బిరుదము గౌరవార్థ మీతనిబిరుదావళిలోఁ జేర్పఁబడినది కాని మఱియొండు గాదు. కాకతీయులరాజ్య మీతఁ డాక్రమించుటచేతనే రాచవారు మొదలగువారు ప్రబలవైరులైరి. పంచపాండ్యదళవిభాళుఁ డను బిరుదము కూడ పూర్వులవలననే సంక్రమించినదికాని పంచపాండ్యులదళమును జయించుటచేత నితనికి లభించినబిరుదము కాదు. మఱియు నితనికిం గల బిరుదములలోఁ బెక్కులు పూర్వులు వహించినవియు మఱియుఁ గొన్ని కాకతీయులును రెడ్డిరాజులును వహించినవియు నై యున్నవి*.

గోటివారి వంశచరిత్రము. అనుబంధము ౩౧౦ పేజి. ౧౦౫ సంఖ్యగల శిలాశాసనము చూడుఁడు.)

*"స్వస్తి శ్రీమన్మహామండలేశ్వర రేచెర్లగోత్రచింతామణి గజదళవిభాళ భుజబల భీమ ఖడ్గనారాయణ చేకోలుగండ గాయగోవాళ పాండ్యరాజగజదళవిభాళ చలమర్తిగండ ధరణివరాహ మస్తరాజగజాంకుశ ప్రతికూలరాయ భయంకర ప్రతిగండభైరవ రాయమీసజాళ రాయదేవేంద్రసల్లక్షణ జాణరాయ సలగుసు సమరమహేశ్వర ఇనుమర్తిగండగోవాళ కేళాదిరాయ జగనొబ్బ

అనపోతారెడ్డితోడ యుద్ధము.

సింగమనాయని పుత్త్రులగు అనపోతనాయఁడు, మాధవనాయఁడును, కొండవీటిప్రభువగు ప్రోలయవేమారెడ్డి పుత్త్రులగు అనపోతారెడ్డి, అనవేమరెడ్డియును సమకాలికులు గావునను వైరులుగావునను ఒండొరుల రాజ్యాపహరణము కొఱకు ధరణికోటసమీపమున నేకయుద్ధములుజరుపుచు వచ్చిరిగాని వీరిరాజ్యమును వారుగాని వారిరాజ్యమును వీరుగాని యాక్రమించి పరిపాలించినట్లుగానరాదు. ధరణికోట యెన్నఁడును పద్మనాయకుల వశమై పరిపాలింపఁబడినట్లు గన్పట్టదు. ఆప్రాంతమునఁ గృష్ణానదినిదాటి వచ్చి పద్మనాయకులు రాజ్య మెన్నఁడు నాక్రమించి యుండలేదు. ధరణికోటసమీపమున మాదానీఁ డను మాధవభూపాలునికిని ప్రోలయవేమారెడ్డిపుత్త్రుఁడగు అనపోతభూపాలునికిని యుద్ధముజరిగి యాయుద్ధమున అనపోతారెడ్డి మానమును సిగ్గునుబోనాడి పాఱిపోయెననియును, ఇప్పటికిని నాతఁడు పఱువిడిపోయిన మార

గండ రాయగండపెండెర రాయబందీవిమోచక రాయబిరుదవిఫాళ శరణాగతవజ్రపంజర పల్లరగండ వివేకనారాయణ సమస్తసమరవిజయలక్ష్మీసనాథ సముచితపల్లవతోరణావళీప్రకాశితనిత్యకళ్యాణ సత్యప్రతిజ్ఞా ... రామాదిజగత్ప్రసిద్ధ బిరుదనామధేయప్రశస్తిసహితులైన శ్రీసింగమనాయని అనపోతానాయనింగారు—వె. వం. చ. అనుబంధము పే. ౫౨. ౫౪. చూడుఁడు.

మునఁ గనవైనను మొలకెత్తక యొకగుఱుతుగా నుండెనని వెలుగోటివారి వంశావళిలో నతిశయోక్తి వర్ణనముగావింపఁబడినది.* యుద్ధమునందు జయాపజయములు దైవాధీనములు గాని పై వంశావళిలోవర్ణింపఁబడినదే వాస్తవమైనయెడల మాధవనాయఁడు ధరణికోట నాక్రమించుకొని యుండవలెనుగదా. అట్టిదెన్నఁడును సంభవించినట్లు గన్పట్టదు. అనపోతారెడ్డి బహుపరాక్రమవంతుఁడుగాని సామాన్యుఁడు కాఁడు. కొండవీటిరాజ్య మాక్రమించుకొనవలయునని మాధవనాయఁడు ధరణికోటదుర్గముపై దండెత్తి పోవ రెడ్లకును వీరికిని ఘోరయుద్ధము జరిగి యాయుద్ధమున శూరవరాగ్రణియగు అనపోతరెడ్డిని జయింపఁ జాలక తిరువిట్లు పడుచుండఁగాఁ దురుష్కులు తమరాజధానిపైఁ దండెత్తివచ్చినారని విని యుద్ధము చాలించుకొని రాజధానీనగర సంరక్షణార్థము మరలి పోయినది మాత్రము వాస్తవ మనుటకు సందియ ముండదు. మఱియొకచోట వేంకటగిరి వంశావళిలో మాధవ భూపాలునిచే ననపోతారెడ్డి యుద్ధములోఁ జంపఁబడియెనని

---

*శా. ఘనశౌర్యుండగు మాధవాధిపుని డాకన్ భీతి విభ్రాంత సా
ధనుఁడై దన్నలకోటయొద్ద ననపోతారెడ్డి మానంబు సి
గ్గును బోనాడి రయంబునం బఱచఁగా క్షోణీస్థలిన్ జూడ నేఁ
డును నచ్చో నడి యాలమై కసవుపాటుల్లే కను త్రొవ్వాటచేన్.

కూడ వక్కాణింపఁబడియుండెను*. ఇతరప్రమాణ మేమియుఁ లేక వంశావళిలో వర్ణింపఁబడినంత మాత్రమున విశ్వసింపరాదు. ఇది తమ కసమ్మతముగ నుండుటచేత నేకాఁబోలు వెలుగోటివారివంశచరిత్రగ్రంథకర్తలు "దన్నాలకోటయొద్ద నన్నపోతారెడ్డిబంధువైన యనపోతారెడ్డితో యుద్ధము చేసి యతని దతీమి జయమును బొందెను." అని తమ గ్రంథమున వ్రాసి యున్నారు. ప్రోలయవేమారెడ్డి సత్పుత్త్రుఁడైన యన

* సీ. ధాత్రి నీముత్తాత తాతెల్ల దాచాఖ్యుఁ
డెలమితోఁ బాండ్యులదళము గెల్చెఁ
దెలఁగి తాతకుఁ దాత సింగక్షితీశుండు
కొపభూపతి గెల్చె గదనమునను
వర్ణించి మీతాతతండ్రి మాధవనృపుం
డన్నపోతారెడ్డి నాజి గనిమె
విజయుఁడై మీతాత వేదగిరీంద్రుండు
దిక్కుల దనయాజ్ఞ దిటు వొలిపె
మెఱసి లోక మెఱుఁగ మీతండ్రి మాధవ
క్ష్మావరుండు గెల్చె గన్నఁడీలఁ
గొనరె చెలమచెర్ల మర్గంబు గొంటీవు
నడకలోన లింగ నరవరేణ్య!

ఈపద్యము పైమాధవనాయని మనుమఁడగు కుమారమాదానాయని పుత్త్రుఁడును ప్రౌఢదేవరాయనిసేనానియు నగు లింగమనాయనింగూర్చి చెప్పఁబడ్డపద్యము

పోతారెడ్డియె వీరలతో యుద్ధము చేసి యుండెనుగాని యితని
బంధువగు మఱియొక యనపోతారెడ్డి కాఁడు*.

రాచకొండ దుర్గము.

ఇదిమిక్కిలి పురాతనమైన దుర్గమనియు, ఆంధ్రభృత్యవంశ
పురాజులకాలమున మహాప్రఖ్యాతిఁగాంచినదనియు నిదివఱకు
విశదపఱిచి యున్నాఁడను. ఈరాజశైలము రేచెర్లసింగమనా
యనికాలమునుండియుఁ దద్వంశీయులకుఁగొంతకాలమువఱకు
రాజధానిగనుండుచువచ్చెను. "ఈరాజధాని హైదరాబాదు
రాజ్యమునకుఁజేరిన నల్లగొండమండలములోఁ బ్రస్తుతము
నారాయణపురసంస్థానమునకుఁ బశ్చిమభాగంబున ౬ మైళ్ల
దూరమ్ములోను హైదరాబాదునకుం దూర్పుగా ౩౨ మైళ్ల
దూరములోను దేవరకొండరాజధానికి వాయవ్యభాగమున
౩౦ మైళ్ల దూరములోను నున్నది. దీనికిఁ జుట్టు చక్రవాళపర్వత
మువలెఁ బర్వతదుర్గము గలదు. అది రమారమి వెలిపాలెముల

*" ప్రతాపరుద్రుని సేనాపతులలో నొకండగు సింగమనేనికొడు
కులు అనపోతనీడు, మాదానీడు, అనువారు శా॥ సం॥ 1283న ప్రాంత
మున ధరణికోటలో ననపోతారెడ్డితోఁ బోరి యాతని నోడించి రని
వెలుగోటివారి వంశావళిలో నుదాహరింపఁబడినది." అని శ్రీయుత జయంతి
రామయ్యగారు రాంధ్రభారతి పత్రికలోఁగూడ వ్రాసి యున్నారు.
(ఆంధ్రభారతి సంపుటము ౨, సంచిక ౩ చూడుఁడు.)

తో సయితము ౩౦మైళ్లువలయముండవచ్చును. ఇప్పుడాపాలెము లు ప్రత్యేక గ్రామములుగా నచ్చటచ్చటఁగొన్ని నిలిచియున్నవి. పర్వతదుర్గ మధ్యభాగమున విద్యోతమానం బైనపత్తనంబు ౧౫ మైళ్లువలయము గలదిగా నున్నది. ఆరాజధానికి దక్షిణోత్తరముల నిడివి యెక్కువగను బూర్వపశ్చిమముల నిడివి తక్కువగను నున్నది. దీనిమొదటిదుర్గం బైనపర్వతంబు ప్రవేశించుటకు దుస్సాధ్యంబైనందున నచ్చ టచ్చటఁ బ్రవేశోచిత దేశంబుల ద్వారంబులు గట్టఁబడి యున్నవి. తూర్పుద్వారంబునకు మట్టివాడ దర్వాజ యనియు, దక్షిణద్వారంబునకు భైరవునిగండి యనియుఁ, బడమటిద్వారంబులలో నొకదానికి నేనుఁగులదర్వాజా యనియు, నొకద్వారమ్మునకుఁ గోశీదర్వాజ యనియు, నుత్తరద్వారంబునకు భువనగిరిగండి యనియు, నామంబులు గలిగి యున్నవి. ఈద్వారంబులసమీపంబున మహోన్నతశిలాభాగంబులఁ గాలభైరవ, కపాలభైరవ, ప్రతిగండభైరవ, వీరభద్రాంజనేయాద్యుగ్ర దేవతాప్రతిమలు స్థాపించి వానికడను దనువంశబిరుదావళివ్రాయించి యున్నారు.

ఇట్టిపర్వతదుర్గంబునకు మధ్యమ్మునఁ బత్తనము, దానిలో దక్షిణభాగమ్మునుండి యీశాన్యభాగంబునకుఁ బ్రవహించు నొకనదియు ననేకంబు లైనదేవాయతనంబులు, బావులు, చెఱువులు శిథిలప్రాయంబులై యగపడుచున్నవి. రాజవీథులు

నంగడివీథులు గొంచెము కొంచెము గుర్తుతోఁ గథాశేష మ్ములై యున్నవి.

ఇట్టిరాజధాని మంచిస్థితిలో నున్నప్పు డెట్టు లుండెనో చూచిన నూహకు వచ్చును. పూర్వము పట్టణమున్నపట్టున భూమి సేద్యము చేయుచున్నారు. లంబాడీలగూడెములు క్రోశద్వయపరిమితప్రదేశ మెడముగా నేర్పడియున్నవి. ఏతత్ప్రత్తనమధ్యభాగంబున నత్యున్నతంబులై రెండుకొండలు గలవు. అవి దక్షిణభాగమ్మున రాచకొండ యనియు, నుత్తర భాగంబున నాగానాయనికొండ యనియు నాఖ్యల నొప్పియున్నవి. ఈపర్వతద్వయంబును జుట్టి మహోన్నతంబై యొక శిలాప్రాకారంబు గలదు. దానిలోపల రాచకొండకు నాలుగు కోటలు శిలామయమ్ములై ౨౦గజములయెత్తు గలవై యున్నవి. నాగానాయనికొండకును బ్రత్యేకముగా రాతికోట లున్నవి.

రాచకొండపై కెక్కినపుడు పెక్కుమహాద్వారంబులు నుపద్వారంబులును విలసిల్లుచున్నవి. ఈరాచకొండలోఁ గొంతవఱకు నగళ్లు మొదలగునవి పోయినవి పోను బొడ్డుచోకియుఁ గొన్నిప్రధానమందిరంబులును శిథిలములై కనఁబడుచున్నవి. కొలువుకూటముసమీపమున నొకపెద్దబావి యున్నది. మఱియొకటి కొండలనడుమ నత్యల్పవివరముగాను నగాధము

గాను నశోష్యజలముగాను నున్నది. దానిని సంకెళ్లబావి యని పిలుచుచున్నారు. ఈకొండయందు ముఖ్యముగా రాజులు వసించుటచే నిది రాచకొండయనియు దీని కుత్తరపుకొండ మీఁద నాగానాయఁడు ముఖ్యముగా నివసించి యుండుట చేత నిది నాగానాయనికొండయనియు వ్యవహారము గలి యున్నది*.

ఇట్టిబలాఢ్యమైనదుర్గమును ముఖ్యనివాసముగఁ జేసికొని యనపోతనాయఁడు శత్రువుల కవిజేయుఁడై యవక్రపరాక్రమంబున రాజ్యపరిపాలనము గావించెను.

అనపోతనాయనిమతము: భైరవప్రతిష్టలు.

ఇతఁడు భైరవభక్తుఁ డనియును శైవమతావలంబకుఁ డనియును నితనిచే స్థాపింపఁబడినశాసనములే వేనోళ్లఁ జాటుచున్నవి. తనరాజ్యమునందంతట ననేకభైరవప్రతిష్ఠలు గావించెను. నిరంతరశివదేవతాపరాయణుం డని కొన్నిశాసనములుద్ఘోషించుచున్నవి గాన నీతనికాలమున నీయాంధ్రదేశభాగమున వైష్ణవమతమునకు రాజసన్మానము గలిగియుండలేదని వీరిచరిత్రమువలన బోధపడుచున్నది. ఇంతవఱకును రేచెర్ల రాజవంశము వైష్ణవమతమును స్వీకరింపలేదు. ఈరాజులెల్ల

* వెలుగోటివారివంశచరిత్రము నుండి గ్రహింపఁబడినది.

రును వీరశైవులుగ నుండిరి. ఇతఁడు రాచకొండదుర్గములో పల నున్నకోటలనన్నిఁటిని బాగుపఱచుటయె గాక తత్సమీపమున నున్నకోటలను గూడ బాగుపఱిచెను. పెక్కుతటాకములను ద్రవ్వించెను. అందు అనపోతసముద్రము రాయసముద్రము మొదలగునవి ముఖ్యములైనవి.

అనపోతనాయని పరిపాలనా విశేషములు.

ఎప్పుడో యుద్ధములు తటస్థమైనప్పుడును, పగ దీర్చుకొను సందర్భమునను దక్క తదితరకాలములయం దితఁడు క్రౌర్యస్వభావమునువిడిచి సాత్వికగుణసంపన్నుఁడై తనపరిపాలనలోని క్రిందిదేశముయొక్క శుభపరంపరలకై పాటుపడియె ననుటకు సందియము లేదు. ఇతఁడు రాజ్యాంగవ్యవహారములను మంత్రివర్యుఁడును సౌమ్యుఁడు నగు చిలుమరాజు తిప్పరాజను నియోగిపుంగవుని సహాయముతో నైపుణ్యముమీఱ నిర్వర్తించుచు వచ్చెను. ఇతఁ డనేక భూదానములను సువర్ణదానములు మొదలగు హేమాద్రిదానములను భూసురులకుఁ జేయుటయేగాక శ్రీశైలమునకు సర్వజనులు నడిచిపోవుటకై సోపానములను గట్టించి మార్గము సులభము గావించెను. ఇతఁడు శ॥ సం॥ ౧౩౦౩ అనఁగా క్రీ. శ. ౧౩౮౧ వఱకు రాజ్యపరిపాలనమును చేసినట్లు గన్పట్టుచున్నది. అనపోతనాయని

పరాక్రమమును వర్ణించుచు నొకపూర్వకవి యీక్రింది పద్యమును జెప్పెను.

సీ. అశ్వారేవంతుఁడు హయమును నెక్కిన
దండిరాజులగుండె తల్లడిల్లు
వరిని దక్ష్మకరకరవాలహతికిని
గర్ణాటసేనలు గళవళించు
సంగ్రామపార్థుని చాపటాంకృతులకుఁ
దెలుఁగురాజ్యం బెల్ల దిగులు గొనును
ప్రథననిశ్శంకుని బల్లెంబుడాకకు
నుల్కుల్కిపడుచుండు నోడ్డెరాజు
లతఁడు దఱిమినచో నుండఁదరముగాక
పారిది సురధానిరాజులు ప్రాంపుదప్పి
యోటమందిరి సిందూరికోటబయల
సన్నుతఖ్యాతి యనపోతమన్నెరాజు.

మాధవభూపాలుని పరిపాలనావిశేషములు.

దేవరకొండదిగువభాగమున దక్షిణప్రాంతమున నొకపట్టణమును నిర్మించి మాధవపురంబని స్వనామాంకితము గావించి యందుఁ బ్రాజ్యరాజ్యోపవిష్టుఁడై పరిపాలనము చేయుచుండెనని యింతకుఁ బూర్వము వక్కాణించి యున్నాఁడను. ఇతఁడు దిగ్విజయమునందును శత్రురాజుల నడంచుటయందును దన

యన్న యైనయనపోతనాయనికిఁ దోడుగనుండి యసమానప విక్రమంబు నెఱపుటయె గాక రాజ్యాంగైకధురంధరుండును, సర్వశాస్త్రవిశారదుండును, అమాత్యశిఖామణియు, పెద్దన మంత్రివర్యునితనయుఁడును నగుపోతరాజుయొక్క సహాయముతో బహుజనశ్లాఘాపాత్రముగాఁ బరిపాలనము గావించెను*. హరిశ్చంద్రచరిత్రము ద్విపదకావ్యముగ రచించిన గౌరనామాత్యునికిఁ బెదతండ్రియని గౌరనామాత్యునిహరిశ్చంద్రోపాఖ్యానములో

"సింగనమాధవక్షితిపాలమణికి
మంగళమూర్తికి మంత్రియై జగతిఁ
బొగడొందు పెద్దన పోతరాజునకుఁ
దగినతమ్ముఁడు యశోధనుఁ డెల్లమంత్రి

---

* "శ్రీమతో మాధవేంద్రస్య రాజ్యాంగైకధురంధరః
మంత్రీ పోతననామాసీత్సర్వశాస్త్రవిశారదః.
యస్యామాత్యశిఖామణేః కవి రస్తోత్రిత్రికపాత్రీకృతాం
మత్వా వాక్పతి రద్ధనీసుభగాం వాగ్వైఖరీం లజ్జతే
సోయం పెద్దనమంత్రివర్యతనయః శ్రీపోతరాజోన్వహం
దేవస్యాస్య మహోపకారరచనాం సమ్యఙ్ముదానీకరత్.

ఈశ్లోకములు మాధవభూపాలునిచే నుమామహేశ్వరమున స్థాపితశైలశిలాశాసనములోనివి. ఈశాసనము నె. ౧౦. చరిత్రముయొక్క అనుబంధములోఁ బ్రకటింపఁబడినది.

చెట్టపట్టంగ నోచినభాగ్యవతికిఁ
జుట్టాలసురభికి సుందరీమణికి
ఘనుఁడు వల్లభమంత్రి గంగాంబ గోరి
గనిన పోచాంబకు గారాబుసుతుఁడ
ధరణి నమాత్యరత్నం బనఁ బరఁగు
ధరణి మంత్రికిఁ గూర్మితమ్ముఁ డఘహరుఁడ
భూత నాయకపాదపూజాభిరతుఁడ
గౌతమగోత్రుండ గౌరనాహ్వయుఁడ ''

అనుచరణముల వలన సువిదిత మగుచున్నది. కాఁబట్టి మన పోతరాజు గౌతమగోత్రుఁ డనియు, ఋగ్వేది యనియు, శ్రీశైవమత మవలంబించినశివయోగి యనియు తేటపడుచున్న యది. ఇట్టి మంత్రిపుంగవుని సహాయముతో మాధవభూపాలుఁడు తనపాలు రాజ్యమును జనరంజకముగాఁ బరిపాలనము గావించెను. మాధవభూపాలుఁడును శైవమతాభినివేశగలవాఁడు గాని వైష్ణవమతావలంబకుఁడుగాఁడు. ఇతఁడు తన యన్నవలెనె శ్రీశైలమునకు సోపానములను, గోపురములకు గోపుర మండపప్రాకారములను గట్టించెను. మఱియు శ్రీశైలోత్తరద్వారమైన యుమామహేశ్వర క్షేత్రములో నాటం దార్ఘ్యముగా దృఢమైనట్టి శిలామండపము నొకదాని నిర్మింపించెను. మఱియు నుమామహేశ్వరాలయమును దృఢము

గను రమ్యముగను బాషాణములచేఁ గట్టించి శాసనము వ్రాయించెను*. ఇతనికి దేవగిరీంద్రుఁడు మొదలగు పుత్త్రులు జనించి రని సింగభూపాలీయమునఁ జేర్కొనఁబడి యుండెను. ఇతఁడు రామాయణమునకు క్రీ. శ. ౧౪౨౬లో వ్యాఖ్య రచించె నని భైరవకవిప్రణీత మైన శ్రీరంగమహాత్త్వము యొక్క పీఠికలో శ్రీయుతులు మానవల్లి రామకృష్ణకవిగారు వ్రాయుచు చాటుశ్లోక మని యొకశ్లోకము నుదాహరించి యున్నారు‡. ఈశ్లోకము అనపోతనాయనిమనుమఁ డగు రావు మాధవభూపాలుని గూర్చిన దని యాతనిభార్య యగు నాగాంబిక రాచకొండకుత్తరమున నాగసముద్ర మను తటా

---

*"శ్లో. దన్త్యబ్ధాగ్నిశశాంకశాలిశకే శివే వర్షేనలే ఫాల్గునే
మాసే దాచయ సింగభూపతిసుత శ్శ్రీమాధవో భూధవః
శ్రీశైలోత్తరతోరణే భువి మహేశస్యాలయం నూతనం
పాషాణైస్సుదృఢం సురాసురనుతం రమ్యమ్మదాచీకరత్."

శాలివాహనశకము ౧౩[illegible] అగు నలసంవత్సరము ఫాల్గునమాసమున దాచయ సింగభూపతిసుతుం డగు మాధవనాయుఁడు శ్రీశైలోత్తరద్వారమున ఉమామహేశ్వరాలయమును రమ్యముగను దృఢముగను బాషాణములచేఁ గట్టించె నని తాత్పర్యము.

‡శా. శాకాఖ్యే నిధివార్ధిరామశశిగేష్వబ్దే ప్లవంగే శుభే
మాసే ప్యాశ్వయుజే రఘూద్వహపదే రామో రాఘవీయాహ్వయామ్
టీకా మర్థపటుప్రబోధసుభగా మాణిక్యపుష్పాంజలిం
కృత్వా రాజతి రావుమాధవనృపో రామాయణస్య శ్రియే.

కమును దర్శించి వ్రాయించినశిలాశాసనములోని శ్లోకముగా నున్నది. కాఁబట్టి రామాయణమునకు వ్యాఖ్యానము రచించినవాఁడు రామకృష్ణకవిగారు పొరబడి వ్రాసినట్లుఁ, అనపోతనాయనిసోదరుఁ డగు నీమాధవభూపాలుఁడుగాక అనపోతనాయని మనుమఁ డగు రావుమాధవరావనిపైనాగాంబిక శాసనము వలన స్పష్టముగా బోధపడుచున్నది.

ఈ మాధవభూపాలుని పూర్వకవియొకం డీక్రిందిపద్యములలో నభివర్ణించి యుండెను.

సీ. జగమెల్ల నెఱుఁగ శ్రీనగరమున కేరాజు
గోపురసోపానకోటిఁ గూర్చె
నుత్తరద్వారమం దొప్పుగ నే రాజు
మామహేశ్వరులధామం బొనర్చె
నాంధ్రభూమీశ్వర యవనుల నేరాజు
కడఁదోలి చెలియలికట్ట యయ్యె
నేరాజు తండ్రికై యిందువంశజుల ర
క్తములు నించి తిలోదకములు పోసె
గీ. నతని నుతియింపఁ దరమె సభాంతరముల
సర్వ బిరుదుల కొమరవేశ్యాభుజంగ
చరణనూపురమూరురాయరవిఫాళ
మహితలక్షణుం సింగయమాధవేంద్రు.”

„ సీ. పరశురాముఁడు తండ్రి పగసాధ్యముగఁ జేసి
తరతరము నృపులతలలు నఱికె
సగరుండు తండ్రికై పగఁగొని రోషించి
తాలజంఘాదులతలలు రాల్చె
తఱిమి యశ్వత్థామ తండ్రికై యెంతయు
నలపాండుసైన్యంబుతలలు ద్రుంచె
మహిమీఁద సింగయ మాధవోర్వీశుండు
తండ్రికై రాజుల తలలు గోసె
గీ. గాక యిబ్భంగి సంగరాంగణములందు
వైరివీరుల గెలువ నెవ్వాఁడు చాలుఁ
దనర భార్గవ సగరులు ద్రోణి రావు
మాధవుఁడు దక్క శూరులు మఱియుఁ గలరె.

రెండవసింగమనాయనిపరిపాలనము.

(క్రీ. శ. ౧౩౮౦ మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౪౦౦ వఱకు)

అనపోతభూపాలుని తరువాత రాజ్యభారమును వహించినవాఁడు వాని జ్యేష్ఠకుమారుఁ డైనసింగమనాయఁడు. బహమనీరాజ్యాధిపతి యైనమహమూద్ షాహయు, కర్ణాటసామ్రాజ్యాధీశ్వరుం డగు రెండవహరిహరమహారాయఁడును సింగమనాయనికి సమకాలికులు. మహమూద్ షాహ విద్వాంసుఁడు నేకపత్నీవ్రతుఁడుఁ బరోపకారియు నగుటచేతఁ దనప్రభుత్వకాలము

లో యుద్ధములను మాని ప్రజాసౌఖ్యమునే కోరి ప్రవర్తించి వాఁడగుటచేత మహమ్మదీయులతో సింగమనాయనికి యుద్ధములు లేక పోయినవి. అయినను కర్ణాటసామ్రాజ్యపట్టభద్రుఁడగు రెండవహరిహరరాయలుమాత్ర మీరాచకొండరాజ్యమును, కొండవీటిరాజ్యమును వశంవదములుగాఁ జేసికొనుటకై ప్రయత్నములు సలిపి యుండక పోలేదు. ఆహేతువుచేత నాతనిసేనాధిపతులకును సింగమనాయనికిని యుద్ధములు జరుగుచు వచ్చెను. శ్రీవీరవిజయహరిహరమహారాయలవారిసైన్యాధ్యక్షుఁడైనవిజయగుండదండనాథుఁడు సింగమనాయనివశంవదునిగాఁ జేసికొనుటకై దండెత్తి వచ్చినప్పుడు కృష్ణాతీరమున నుభయులకు ఘోరయుద్ధము జరిగెను గాని యాయుద్ధమునసింగమనాయనికే విజయము కలిగెను. విజయగుండదండనాయకు డెంతసమర్థుఁడైనను, ఆంధ్రులను జయించి వారిని పర్వతగుహలలోనికిఁ దఱిమినట్లుగా నతిశయోక్తివాక్యముల నెన్నిఁటిని వ్రాయించుకొన్నను హరిహరమహారాయలకాలమున రాచకొండరాజ్యము గాని కొండవీటిరాజ్యముకాని కర్ణాటసామ్రాజ్యమునకు వశంవదములు గాలేదు. మఱియును కర్ణాటసామ్రాజ్యమునకు వశంవదులైనక్షత్రియు లనేకులీతనిరాజ్యమునకు భంగకరముగఁ బ్రవర్తింపుచు ననేకవిధములుగా బాధలు కలిగించుచువచ్చిరి కాని యీతఁడు వారిసం

దళిని నోడించి దేశమునశాంతి నెక్కొలుపుచు వచ్చెను. ఈతనిపినతండ్రికుమారుఁ డగుదేవగిరీంద్రుఁ డనుపెద్దవేదగిరి నాయఁడు వేములకొండసమీపమున సత్యాకిదేవుని పరాజితుని గావించెను. శ్రీశైలప్రాంతదేశమునఁ గంకాళదేవుఁ డనువానితో సమరము సలిపి వానిని సంహరించి వానిసేనలను చీకాకు పఱచి పాఱఁద్రోలెను. చాళుక్యదేవుఁ డనురాజు మామిడాలగ్రామసమీపమునఁ దన్నెదిరింపఁగా నాతనిఁ జక్కడంచి విజయమును గాంచెను. అరవపల్లిసమీపమునఁ గన్నడదేవుఁ డనురాజు ముష్కరుఁడై మార్కొనఁగాఁ బోరుసలిపి వానిని జయించెను. ఉత్తరదేశమున నుండుశత్రువీరులు వెక్కండ్రు ఏకశిలానగరమును ముట్టడింపఁగాఁ బరవసమున నావీరుల మార్కొని వారలనెల్లరఁ బాఱఁద్రోలి, "ఏకశిలానగరసమీపశాత్రవారణ్యదహనదావానల" యను బిరుదమును, 'వేములకొండ రణరంగస్థలవైరిరాజ జీమూతపవన' యను బిరుదమును వహించుటయె గాక గుండ్రెదండ్రాయఁ డనుమహాశత్రువును బౌరుషముతో నెదుర్కొని యుక్కడంచెను.

ఇట్లుపితృవ్యునిపుత్రుఁడగు పెదవేదగిరినాయనిసహాయముతో సింగభూపాలుఁ డవక్రమలీల శత్రురాజుల నిరవశేషము గావించి దేశమునకు నెమ్మదిని గలిగించి ప్రజలకు సౌఖ్యప్రద మగు నట్లు పరిపాలనము గావించెను.

సర్వజ్ఞ సింగభూపతి విషయము.

ఈసింగమనాయఁడే విద్వాంసుఁడై రసార్ణవసుధాకరాది సంస్కృత గ్రంథనిర్మాత యై సర్వజ్ఞబిరుదము గాంచినవాఁ డని వెలుగోటివారివంశచరిత్రమునందుఁ జెప్పఁబడి సర్వజ్ఞ సింగభూపతి యెవ రను విషయము విశేషముగాఁ జర్చింపఁ బడినది. ఈసింగభూపతి రసార్ణవసుధాకర మనునామాంతరముగల సింగభూపాలీయ మను నలంకారశాస్త్రమును సంగీతరత్నాకరవ్యాఖ్యను మఱికొన్ని సంస్కృతగ్రంథములను రచియించెనఁట రసార్ణవసుధాకర మనుగ్రంథము క్రీస్తుశకము పదునాలుగవశతాబ్ద్యుత్తరభాగమున సింగభూపతి రచియించి నట్లున్నది. ఈరసార్ణవసుధాకర మనుగ్రంథము రసనాటకాది విషయకమై మూఁడుల్లాసములుగా నేర్పరుపఁబడిన యత్యుత్తమప్రబంధముగా నున్నది. కావ్యపంచకమునకు వ్యాఖ్య యొనరించి మహామహోపాధ్యాయుఁ డను మహాఖ్యాతి వహించిన కోలచల మల్లినాథసూరిచేఁ దనవ్యాఖ్యలయం దచ్చటచ్చటఁ బ్రమాణముగా నుదాహరింపఁబడినది. ఇంతియగాక అలంకారశిరోమణియందుఁ బ్రతాపరుద్ర యశోభూషణ వ్యాఖ్యానమునందును, శాకుంతల, బాలరామాయణాది నాటకవ్యాఖ్యా ద్యనేకగ్రంథములయందును బ్రమాణముగాఁ దీసికొనఁబడినది.*

---

*ముద్రిత రసార్ణవసుధాకరగ్రంథముయొక్క యుపోద్ఘాతములో నిట్లున్నది.
"మల్లినాథేన చ బహవో ఽ స్మాద్గ్రన్థా త్సముద్ధృతా
రఘువంశాదివ్యాఖ్యా నేషు లిఖితా దృశ్యన్తే."

వెలుగోటివారివంశచరిత్రగ్రంథకర్తలు సర్వజ్ఞసింగభూపతి యెవ రను విషయమును గూర్చి విశేషముగాఁ జర్చించి వీరని వారని యెవ్వరిని నిర్ధారణ సేయఁజాలక తుదకు సింగమనామధేయుల నిరువురను సర్వజ్ఞులను గావించి విడిచి పెట్టిరి. అనపోతభూపాలునితరువాత రాజ్యభారమును వహించిన యతనిపుత్త్రుఁడగు నీసింగమనాయఁడు సర్వజ్ఞసింగభూపతి యగునేమో మనము నిర్ధారింపవలసి యున్నది. రసార్ణవసుధాకరకర్త యన బరఁగు సర్వజ్ఞసింగభూపాలుఁడు వైష్ణవమతాభినివిష్టుఁడై తన యాస్థానమునుండి కొన్ని మతరహస్యములను దెలిసికొని వచ్చుటకు వైష్ణవులను గొందఱ దేశికులయొద్దకు నంపె ననియు దేశికాచార్యులవారును రహస్యసందేశ, తత్త్వసందేశ, సుభాషితనీవ్యాదిగ్రంథముల రచియించి సింగభూపాలునికొఱ కని పెనియు నొకయైతిహ్యము కలదు. వేదాంతదేశికులవారు క్రీ. శ. ౧౨౭౦ మొదలుకొని ౧౩౭౦ వఱకుఁ గలరని గురుపరంపరాప్రభావములోని

„శ్లో. ప్రథియో గ్న్యే శకే శుక్లఉదభూ ద్వేంకటేశ్వరః
లబ్ధపారియే శకే ప్రాయా త్సౌమ్యేన పరమం పదమ్.”

అనుశ్లోకమువలనఁ దెలిసికొనుచున్నారము. దేశికులవారి యపర వయస్సులో మనయీసింగమనాయఁ డుండిన నుండ వచ్చును గాని మఱియొక యభ్యంతరము గలుగుచున్నది. దేశికులు తత్త్వసందేశోపసంహారమున—

శ్లో. త్రివిధచిదచిదేకలక్ష్యతంత్రే
యతిపతియామునభాషితే నియోక్తుః
ఇద మితి నిగమాంతదేశికేన
ప్రతిసమదిశ్యత మాధవాత్మజస్య."

అనియున్నది. విశిష్టాద్వైతమతమును గుఱించి గ్రంథము వ్రాసి పంపుమని నియోగించిన మాధవాత్మజునికి వేదాంత దేశికునిచే నిది బదులు పంపఁబడెనని తాత్పర్యము.

ఈమాధవాత్మజునే తరువాతివైష్ణవగ్రంథములు సర్వజ్ఞసింగభూపాలునిగా వాకొనుచున్నవి*. కాని మనసింగమనాయని తండ్రి అనపోతభూపాలుఁడు కాని మాధవభూపాలుఁడు కాఁడని రసార్ణవసుధాకరగ్రంథమువలననే స్పష్ట మగుచున్నది. "దేశికులవారు 'మాధవాత్మజస్య' అని వ్రాసిన విశేషణము అనపోతాత్మజుఁడైన యేడవతరము సింగభూపతికి సంబంధింపదు. కావున మాధవాత్మజస్య యని చెప్పినది పొరపాటుగా నుండవచ్చును. లేదా, మాధవాత్మజుఁడైన మఱియొకసింగభూపతి యాకాలమున నుండవచ్చును." అని వెలుగోటివారి వంశచరిత్రమునందు వక్కాణింపఁబడియున్నది.

---

* శ్లో. వ్యాఖ్యాకృచ్ఛకటోపముఖ్యవచసాం సర్వజ్ఞసింహాయ స
ద్రాజే తత్త్వహితాత్మకాని రచయన్ సూక్తాని యః ప్రాహిణోత్.

ఆచార్యద్వాత్రింశత్.

అనపోతనాయనితమ్ముఁడగుమాధవనాయఁడు గొప్పప్రభావముగలవాఁడనియు నతనికి దేవగిరీంద్రుఁడు మొదలుగాఁ గలవారు వంశకరు లగుపుత్త్రులు గలిగి రనియు రసార్ణవసుధాకరగ్రంథమునఁ జెప్పఁబడియుండుటచేత మైసూరునందుండు శ్రీప్రస్తుతపరకాలస్వాములవారు మాధవాత్మజులలో నొకసింగమనాయఁ డుండిన నుండవచ్చు నని వ్రాసినారఁట! కాని అనపోతాత్మజుఁడై నయీసింగమనాయని సర్వజ్ఞసింగభూపతి యని చెప్ప సాహసింపరైరి. దేశికులవారు మాధవాత్మజుఁడని వ్రాసెనే కాని సింగమహీపతి యనికూడఁ జెప్పి యుండలేదు.

శ్లో. తత శ్చ సర్వజ్ఞనృసింహభూపః
ప్రాగేవ రామానుజదర్శనస్థః
శ్రీవాత్స్య ముముక్షో ర్మహగత్య తస్మి
న్నరో భరన్యాస ముపేక్షతే స్మ.
శ్రీవైష్ణవాగ్ర్యా అపి తత్ప్రయుక్తాః
ప్రణమ్య భూయః పదపద్మయుగ్మమ్
ముముక్షు మేనం గురుసార్వభౌమే
సమర్పయామాసు రనన్యరక్షమ్.
సోఽయం మహాకారుణికాగ్రగణ్యో
నిజాంతరంగై ర్వినివేదితార్థః
అంగీచకార స్వయ మేవ రక్షా
భరం ముముక్షోః ప్రణతస్య తస్య.

నిగమాంతదేశికసచ్చరిత్రరత్నావళి.

ఇతర వైష్ణవగ్రంథములు మాత్రము మాధవాత్మజుని సర్వజ్ఞ సింగమనాయఁ డనుచున్నవి. పరకాలస్వాములవారు వ్రాసిన ట్లు అనపోతభూపాలునిసోదరుఁ డగుమాధవునిపుత్త్రులు దేవగిరీంద్రాదులలో నొకసింగమనాయఁ డుండి యతఁడే సర్వజ్ఞబిరుదము వహించినవాఁ డైనయెడల నిరువురు సింగమనాయకులే యు లేకకాలమున నొకరు రాచకొండలోను మఱియొకరు దేవరకొండలోన బరిపాలనము చేయుచుండి రని మన మూహింపవలసినది గదా. అట్లయినయెడల మాధవాత్మజునిజ్యేష్ఠకుమారుఁ డైన దేవగిరీంద్రుఁ డను దేవగిరినాయని నగస్త్యభ్రాత యని విడిచిపెట్టవలసినదా? సర్వజ్ఞబిరుదమువహించినసింగమనాయఁ డనుకొనుకే మాధవున కున్నయెడల తనమూవురుపుత్త్రులను గూడ నతిశయోక్తులతో నభివర్ణించుకొన్న రసార్ణవసుధాకర గ్రంథకర్త మహావిద్వాంసుఁ డనిప్రఖ్యాతిఁ గాంచిన పితృవ్యపుత్త్రుని నుదాహరింపక విడిచిపెట్టుట యసూయచేత నని యూహింతమా?

ఎట్లయిన నీయూహ పొసఁగ నేరదు. దేశికులవారిచే రచియింపఁబడినసుభాషితనీవి యనుగ్రంథము రత్నపేటిక యను వ్యాఖ్యతో ముద్రింపఁ బడినది. రత్నపేటికలో సింగమనాయని పేరునకు సర్వజ్ఞబిరుదము చేర్పఁబడి యుండ లేదనియు, సింగమనాయఁడు రాజమహేంద్రనగరమున నివసించి యుండి విశిష్టా

ద్వైతమతసిద్ధాంతముల బోధించుటకు గురువులను శ్రీరంగము నుండి రప్పించుచుండెననియు రత్నపేటిక వ్యాఖ్యానములో వ్రాయఁబడి యున్నదనియు నేతద్గ్రంథసంపాదకులు తమయుపోద్ఘాతమున నుడివి యున్నారు. సింగమనాయని వెలుగోటివారి వంశమునకు సంబంధించినసర్వజ్ఞసింగమనాయనిగా ధ్రువపఱుచుట సంశయింపఁదగిన దనియు వేదాంతదేశికులచే గ్రంథములం బడసినది కోరుకొండదుర్గమును బాలించినముమ్మడినాయకుని తమ్ముఁడగుసింగమనాయకుఁడనితలంపవచ్చునని దొరతనము వారిశాసనపరిశోధకులు వ్రాయుచున్నారు‡. అయినను వీరు చెప్పినట్లు ముమ్మడీంద్రుని సోదరుఁడైనసింగమనాయఁడే దేశి

‡ One of Dasika's Poems the సుభాషితనీవి with its commentory Ratnapetika has been edited by Mr. Narasimha Aiyangar in the Vani Vilas Press, Srirangam. He has pointed out in the introduction to the name of Singappa Nayaka is not found in the Ratna Petika. The latter commentary says that Singa was living at Rajahmahendranagara and was receiving teachers from Srirangam for explaining to him the tenets of Vishnavaswamin which he was much interested. The identification of Singa with Sarvajna Singa of the Venkatagiri family or with his grand-father Singa Prabhu has to remain very doubtful since

కులవారిశిష్యుఁ డని యొప్పుకొంద మన్నను 'మాధవాత్మజస్య' అను దేశికులవారిపలుకు వీరినిగూడ బాధించుచున్నది. కోరుకొండసింగపనాయనితండ్రి కూనభూపాలుఁ డని కోరుకొండ శాసనమువలనఁ దెలియుచున్నది. కాని దేశికులవా రుదాహరించిన శిష్యుఁడు మాధవాత్మజుఁ డెవ్వఁడో తెలియరాదు. అనపోతభూపాలునికొడుకు సింగమనాయఁడు సర్వజ్ఞభూపతి కాఁడని మఱికొన్ని దృష్టాంతములచే ఋజువు చేయవచ్చును. బమ్మెరపోతరాజకృత మని చెప్పఁబడెడిభోగినీదండకము సర్వజ్ఞసింగమనాయని కంకితము గావింపఁబడినది. అందు "కుమారాన్నపోతావనీనాథసూనున్, పోతమాంబాలసద్గర్భముక్తామణిన్,, అని వ్రాయఁబడియుండుటచేత సర్వజ్ఞసింగమనాయనితండ్రి కుమారాన్నపోతానాయఁ డనియు, తల్లి పోచాంబ యనియుఁ దెలియుచున్నది. ఈసింగమనాయనితల్లి అన్నపూర్ణాదేవి, తండ్రి అనపోతనాయఁడు నని రసార్ణవసుధాకరగ్రంథమువలననే వేద్యమగుచున్నది. శ్రీనాథుఁడు సర్వజ్ఞసింగమనాయనిసభకుఁ బోవు

---

the Zamindars of Venkatagiri family could hardly have extended their power so far north as Rajahmundry.

It is not unlikely that Singa the people for whom Vedanta Desika wrote his works is to be identified with Singaya Nayaka of Korukonda. (*Annual Report on Epigraphy*, 1913 *para* 71).

చు శారదనుద్దేశించి చెప్పినపద్య మాంధ్రసారస్వతమ్ము నెల్లనలంకరించియున్నదిగదా. ప్రౌఢదేవరాయలయాస్థానకవి యగుడిండిమకవిసార్వభౌముని నుద్భటవివాదప్రౌఢిచే గెలిచి యాతనికంచుఢక్క పగులఁ గొట్టించి కర్ణాటాధీశునిముత్యాలశాలలో స్వర్ణాభిషేకమును బొందినతరువాతగదా చెప్పినపద్యమంతకు బూర్వమందుండినహరిహరరాయలకు సమకాలికుఁడగునీ సింగమనాయనియాస్థానమునకు వచ్చి చెప్పుటయెట్లుపొసఁగినది? కాఁబట్టి యీతనియాస్థానమునకు శ్రీనాథకవిసార్వభౌముఁడు వచ్చి 'సీనారటంకార' మను పద్యము చదివి యుండలే దనుట స్పష్టము గదా? ఈ హేతువులచేత అనపోతభూపాలునిపుత్త్రుఁడైనసింగమనాయనికి సర్వజ్ఞబిరుదము లేదని ఘంటాపథముగఁ జాటవచ్చును. ఇంతియ గాక రసార్ణవసుధాకరగ్రంథమున కీసింగమనాయఁడు కర్త యనుట గూడ సందేహింపవలసినవిషయముగా నున్నది. "రసార్ణవ సుధాకరకర్తృత్వము సింగభూపాలునిపై నారోపింపఁబడినది కాని వాస్తవమున కాగ్రంథము నాతఁడు రచించి యెఱుఁగఁడు. ఆగ్రంథము నామూలాగ్రముగాఁ బరిశీలించువారికిట్లు స్పష్టముగాఁ దోపక పోవదు" అని వేటూరు ప్రభాకరశాస్త్రిగారు "కనకాభిషేక" మనుచిన్నపొత్తమున వ్రాసియున్నారు. ఈ సింగమనాయఁడు విద్వాంసుఁడైన నగుఁ గాక, యితఁడు రసార్ణవసుధాకరగ్రంథకర్త కాఁడనియు.

సర్వజ్ఞబిరుద మీతనికి లేదనియు నిస్సంశయముగా నుడువ వచ్చును*.

గౌరనమహాకవి చరిత్రము.

అనపోతసింగమనాయనికాలమునను, ఇతనికుమారుఁడగు మాధవునికాలమునను గౌరనమహాకవి యుండి హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమును, నవనాథోపాఖ్యానమును, నిర్దుష్టము లైన ద్విపదకావ్యములనుగా రచించి యాంధ్రసారస్వతమునకు వన్నె దెచ్చినవాఁడు. మిక్కిలి రసవత్తరముగా నాంధ్రమున హరిశ్చంద్రకథ వ్రాసి ప్రసిద్ధి గన్నవారిలో నితఁడే మొట్టమొదటివాఁడు. ఇతని గ్రంథమును జూచియె శంకరకవి, శరభకవి, రామరాజభూషణుఁడు హరిశ్చంద్రచరిత్రములను వ్రాసి యున్నారు. గౌరనమహాకవి యాంధ్రకావ్యములను మాత్రమె గాక సంస్కృతమున లక్షణదీపిక యను ఛందశ్శాస్త్రమును గూడ రచియించెను. లక్షణదీపికలో "అస్తి ప్రశస్తావనిపాలమౌళిరత్నావళీరంజితపాదపీఠః । రేచెర్లవంశార్ణవ

---

*శ్రీనాథకవిని గూర్చి వ్రాయునపు డీవిషయమును గూర్చి విశేషముగాఁ జర్చించి సిద్ధాంతము చేయఁబడి యున్నది గావున నీసింగమనాయఁడు సర్వజ్ఞసింగమనాయఁడు మాత్రము కాఁడని చెప్పి విరమించుచున్నాఁడను. రసార్ణవసుధాకరగ్రంథమును రావుమాధవరావు కాలముననో తరువాతి కాలముననో యున్న మల్లినాథసూరియె రచించి సింగమనాయని పేరుపెట్టి యుండె నని యొకప్రతీతి గలదు. ఎంతవఱకు నిజమో తెలియరాదు.

పూర్ణచంద్రో మహాబల స్సింగయమాధవేంద్రః" అని చెప్పఁబడి యుండుటచేతను, హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమున

" సింగనమాధవక్షితిపాలమణికి
మంగళమూర్తికి మంత్రియై జగతిఁ
బొగడొందు పెద్దనపోతరాజు"

అని తన పెద్దతండ్రి పోతరాజు మంత్రిగా నుండినట్లు చెప్పి యుండుటచేత గౌరనమహాకవి అనపోతసింగనికాలమునను సింగనమాధవునికాలమునను జీవించి యుండు నని మనము నిశ్చయముగాఁ జెప్పవచ్చును. ఏతత్కవిరచిత మైన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమునకు లఘుటీక వ్రాసిన తంజనగరము తేవప్పెరుమాళ్లయ్యగారు "ఇతనిశైలి మిక్కిలి రసవంత మై వర్ణనాచమత్కృతియుఁ బాక వైలక్షణ్యమును గలిగి ముద్దులు గులుకుచుఁ దద్దయు మృదు వై యుండును. తిక్కనవలెఁ దఱుచుగా నచ్చతెనుంగుపదములను గాని, దగు కొలందిని విడిపలుకులనే బెడఁగుగా నల్లి భావ మంతయుఁ జిత్రించి, రసంబుఁ జిప్పిలం జేయుచాతురి యీకవియందును జాలఁ గలదు. ఆయారసముల కనురూపముగాఁ బదము లలవరించి మిక్కిలియు స్వభావానుగుణముగా వర్ణనములు సేయుటయం దీకవి యసమానుఁడు. సాబగైనస్వభావోక్తులును, జాతీయములును, లోకోక్తులును నందంద నెరసి బెరసి యీతని కవిత

కెంతయు మురువు గూర్చుచుండును. విద్వద్గోష్ఠి మొదలుగా వెంగలి ముచ్చటవఱకును, సార్వభౌముఁ డాదిగా సేవకుని పర్యంతమును, స్వర్గము మున్నుగా శ్మశానవాటిదనుకను నిట్లు వైవిధ్యపదవుల యుచ్చనీచకాష్ఠలును దదవాంతరదశలును గలుగుపాత్రములకుఁ గథాసందర్భమున కనుగుణముగా వేషములను బొందుపఱిచి, తత్తదుచితపరిభాషాదిపరికరము కొఱవడనట్లు రచించురచనలు మిక్కిలి పొంకములును ప్రౌఢములును రమణీయములునై కవిరసజ్ఞతాపటిమను, లౌకికపరిజ్ఞానగౌరవమును, వర్ణనాప్రాగల్భ్యమును బ్రకటించుచున్నవి. ఏది చెప్పినను, ఏపాత్రమును జిత్రించినను, బడాడంబరమును సమాసారభటియు లేక సరసములైన తేఁటపదముల సొగసుగాఁ గూర్చి కోరినరసము లొలికించుచున్నాఁడు. మఱియు శబ్దవిస్తరమునకును వర్ణనాబాహుళ్యమునకునుఁ జొరక యొకకొన్ని బంతులలోఁ దలఁచినవర్ణనమును సర్వగౌరవమునం జేసి మెచ్చులుగులుక, రసము చిప్పిలునంత రంజకముగాను మోమున వ్రేలునంత విశదముగాను వర్ణనము సేయుటయం దితఁడు నేర్పరి." అని కవిశక్తులను విశేషముగా శ్లాఘించి యున్నారు, వీరివాక్యములలో నతిశయోక్తు లేవియును లేవని తన్మహాకవిరచితగ్రంథములం జదివినవారికి విదితము గాక మానదు.*

* కొలఁది హరిశ్చంద్రుగుణములు వొగడఁ
దను వెల్ల సత్యంబు తలఁ పెల్లఁ గరుణ

అనపోత మాధవభూపాలుర పరిపాలనము.

(క్రీ. శ. ౧౪౦౦ మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౪౩౦ వఱకు).

అనపోతసింగమనాయనికి, అనపోతనాయఁడు, దాచానాయఁడు, వల్లభనాయఁడు, వేదగిరినాయఁడు, దామానాయఁడు,

---

పను లెల్ల ధర్మంబు పలు కెల్లఁ బ్రియము
బొంకు నాలుకకుఁ జేర్పుట కాని వావి
యింక నన్నియుఁ జెప్ప నేమి కారణము.

*   *   *   *   *

సుందరి గా దిది సొబగు రాయంచ
యంచ గా దిది నడపాఱ క్రొమ్మించు
మించు గా దిది రాచ మెచ్చులప్రతిమ
ప్రతిమ గా దిది పచ్చిపగడంపులతిక
లతిక గా దిది నవలావణ్యసరసి.

*   *   *   *   *

వెన్న ముద్దను రూపు వెట్టినమాడ్కి-
నున్న మెత్తనిమేన నొప్పెడివాఁడు
ఎన్నఁడు నెండ. గన్నెఱుఁగనిసువు
కన్నుల ముత్యాలు గాఱ నేడ్చెడిని
నే చెల్ల నో యమ్మ యూఁచక్క. నన్న
రాచ తేజము గలరత్నాలపెట్టె
నడుమ నెట్లోర్చునో నాముద్దుఁజిలుక
కడుపు చుఱు క్కను గన్నవారికిని.

*   *   *   *   *

మాదానాయఁడుననునార్వురు పుత్రు లున్నట్లుగా రసార్ణవసుధాకరగ్రంథమున వ్రాయఁబడి యుండెను*. వీరిలో జ్యేష్ఠుఁ డగుఅనపోతానాయఁడు తొలుతను మాదానాయఁ డనుమాధవనాయఁడు తరువాతను రాజ్యభారమును వహించి పరిపాలనము గావించిరి. రసార్ణవసుధాకరగ్రంథములో సింగమనాయఁడు తనపెద్దకుమారుఁడు గుణములచేఁ బ్రసిద్ధుఁ డై సౌందర్యమున నకులుని, ధనుర్విద్యయం దర్జునుని, నిరూఢమైనభుజపరాక్రమమునందు భీముని, సత్యోక్తియందు ధర్మరాజును, దానమందుఁ గర్ణుని జయించె నని యభివర్ణించి

"లెక్కింప నపకీర్తి లేనిజీవనము
నిక్కంబుగా నొక్కనిమిషంబె చాలు"
"పసుపడ మొగిలులోపలి నీళ్లునమ్మి
దొననీళ్లు చల్లువేసుఖు సెంచు గలఁడె"
"ఆతుగా నాఁబోతు ఱంకె వేసినను
గంతులు దన్కునే కంఠీరవంబు"
"కులము ప్రధానమే గుణము లేకున్న
గలశాబ్ధిఁ బుట్టదే కాలకూటంబు"
"పంద నందఱు బాధ పఱతురు గాని
యెంచు సాహసుని దిక్కెవ్వరుఁ బోరు"

* "శ్లో॥ అనపోతదాచవల్లభ వేదగిరిస్వామిదామమాదాభిఖ్యాః

యున్నాఁడు*. కొడుకుల నీవిధముగా వర్ణించిన గ్రంథకర్తలు సింగమనాయఁడు దక్క మఱియెవ్వరును గానరారు. ఇతఁడు సమ్మెటసోమరాజును జయించి సరిపెల్లరాజులను సంహరించి 'పట్టుతలాటాంక' అనుబిరుదమును, 'రాయవేశ్యాభుజంగ' అను బిరుదమును బొందినాఁడఁట! ఒకపూర్వకవి యీతని నీక్రింది పద్యములో నభివర్ణించియున్నాఁడు.

సీ. పటుసోమకులరాజపరశురామాంకుఁడై
సమ్మెటసోముని జక్కఁ జేసె
ఖడ్గనారాయణగాయగోవాలుఁడై
సరిపల్లెరాజుల సంహరించె
పట్టుతలాటాంకబల్లరగండఁడై
యనవేమరెడ్డిని నాజిఁ దునిమె

---

* "శ్లో॥ తత్రాద్యః ప్రథితః కుమారతిలక శ్శ్రీయన్నపోతో గుణై
రేకస్యాగ్రజ మాత్మరూపవిభవే రూపే ద్వయో రగ్రజమ్
ఆరూఢేత్రితయాగ్రజం విజయతే దుర్వారదోర్విక్రమే
సత్యోక్తౌ చతురగ్రజం వితరణే కించాపి పఞ్చాగ్రజమ్.

"శ్లో॥ పుత్రై రన్యై శ్చ సనయై స్సోయం సిఙ్గమహీపతిః
షడ్భిః ప్రతిష్ఠా మయతే స్వామీ వాఙ్గై స్సుసఙ్గతైః."

షడంగములతోఁ గూడుకొన్న రాజువలె నీతిమంతు లగునార్గురి పుత్త్రులతో రావుసింగభూపతి ప్రతిష్ఠను బొందుచున్నాఁ డనితాత్పర్యము.

జగమందు రాయవేశ్యాభుజంగాంకుఁ డై
సురథానిబలముల సొరిది గెల్చె
గీ. ధరణి నాతఁడు భీమప్రతాపవిజయ
బాహుబలశాలి నిత్యసౌభాగ్యశీలి
లలితసుగుణుండు రేచెర్లకులపవిత్రుఁ
డనఁగ నెలసెను సింగయయన్నవిభుఁడు.''

ఈపైపద్యములో అనవేమరెడ్డిని అనపోతనాయఁడు సంహరించె నని చెప్పినమాట సత్య మని విశ్వసింపరాదు. అనవేమా రెడ్డి కొండవీటిరాజ్యమును క్రీ. శ. ౧౩౮౭ వఱకును బరిపాలనము చేసెను. అనపోతనాయనికాలమందున్నవాఁడు కోమటి వేమారెడ్డికాని అనవేమా రెడ్డి కాఁడు. అనపోతనాయఁడు గండికోటదుర్గముపై దండెత్తి పోయి ముట్టడి వేయఁగ తద్దుర్గాధ్యక్షుఁ డగుపోలేపల్లిబుక్కరాజు రాత్రి వచ్చి మోసముతో నీయనపోతానాయనిఁ జంపెనఁట. ఈపోలేపల్లిబుక్కరాజు మిక్కిలి ప్రసిద్ధపురుషుఁ డనియు, సామాన్యుఁడు గాఁడనియు వీనిఁగూర్చి జెప్పిన యీక్రిందిచాటుపద్యములవలన వేద్యము కాఁగలదు.

సీ. కొలువులో మీసాలు కొనలు దిద్దఁగ వచ్చుఁ
జికిలి పేనాకత్తి చిమ్మవచ్చు
మేలైనయంగీలు మెఱసి తొడ్గగ వచ్చు

సతులు చూడఁగ నెమ్మె సలుప వచ్చు
గరడిసాదనఁ జూచి ఘాత సేయఁగ వచ్చు
బిరుదులు చదువంగ బిగియవచ్చు

* * * *

గీ. కాక యరి నని వ్రేయ సత్కవుల కీయ
నీవె నేర్తువు ధరలోన నేర్పు మెఱయఁ
బరమకల్యాణ! నూతనపంచబాణ;
భానుతాటోప! తిమ్మయబుక్కభూప.

సీ. కలగుండ్లు వడఁబారు కన్పించుదుర్గాలు
కడఁగి భగ్గున విచ్చుగండవిండ్లు
వెంధూళిపైఁ గప్పి భీతిల్లుఁ గోటలు
కమలి భస్మంబులౌ గానసములు
చీకాకుపడుదొడ్డసింహాసనంబులు
హల్లకల్లోలమౌ నష్టదిశలు
గగ్గులకాఁడౌను గడి మన్నెభూములు
పంచబంగాళమౌ పట్టణములు

గీ. గర్వదుర్వారభూపసంఘములలోన
నుట్టిపడ్డట్టు నీధాటి పుట్టినపుడె
మన్నెశార్దూల! రిపుమన్నెమర్త్యజాల
భానుతాటోప! తిమ్మయ బుక్కభూప!

సీ. మత్తారిరాజన్యమకుటంబులనె కాని
పాదంబు చాపఁడు బలిమి మెఱసి
బిరుదాడురాజులపేరురమ్ముననె కాని
మన్నెబెబ్బులిబాకు మహి నిడండు
పచరించు రిపురాజపట్టణంబునె గాని
వాజి నెక్కండఁడండ్రు రాజసమున
కపటరాజ కఠోరకంఠరక్తమె గాని
యడిదంబు కడుగఁ డాహవమునందు

గీ. మన్నెమాత్రుండె గద్దరిమన్నెమావు
మలయుబిత్తరి మన్నీలమగలమగఁడు
దండిమన్నీలవలపుల మిండగీడు
భోగసురరాజు తిమ్మనయబుక్కరాజు.

సీ. అనిలోన విఱిగి వచ్చి యందల మెక్కునే
ముక్కు సెవు ల్లేని మొండిగాక
పోరిలో గుఱ్ఱంబు పాలియించి వచ్చునే
గుఱిచెడ్డగుఱ్ఱాలగోవు గాక
బవరంబునకుఁ బోయి పతికి వంచన చేసి
తొలఁగునే బణ్ణంగి దూబ గాక
ఏలినపతిసొమ్ము నెల్లకాలము దిని
పాఱిపోనెంచునె పంద గాక

గీ. సమరతలమునఁ దనప్రాణసతి దలంచి
సుఖము గోరునె జోగులసుతుఁడు గాక
యనుచు గెల్వంగ నేర్తు వీవాహవమున
భూనుతాటోప! తిమ్మయబుక్కభూప!

అనపోతానాయనితమ్ముఁడు చినసింగమనాయఁడు తన యన్నను బుక్కరాజు మోసమున సంహరించినసంగతి విని కోపోద్దీపితుఁడై తనబావమఱంది యగు జూపల్లికొండమనాయనిఁ బిలిచి ,, మా యన్నను గపటముచేఁ జంపినబుక్కరాజుతల దీసికొని రావలసిన''దని చెప్పి పంపె ననియు, తదాజ్ఞానుసార మాకొండమనాయఁ డనేక సేనాసమేతుఁడై పోతేపల్లి బుక్కరాజుమీఁదికి యుద్ధమునకుఁ బోయిన నాబుక్కరాజు కొండమనాయనితో యుద్ధముఁ జేయ వెఱచి పాడిచేటికోటలో డాఁగఁగాఁ గొండమనాయఁ డాకోట యెక్కి లోపలికి దిగి బుక్కరాజును బట్టుకొనియె ననియు, అంత నాతఁడు శరణము వేఁడఁగా నతని కభయమిచ్చి యతనిం దీసికొని సింగమనాయనిసభకుఁ దెచ్చి నే నితని కభయమిచ్చితిని గాన నితని ప్రాణము రక్షింపుఁ డని ప్రార్థింపఁగా సింగమనాయఁడు గరుణించి బుక్కరాజును గాపాడె ననియు వెలుగోటివారివంశచరిత్రమున వక్కాణింపఁబడి యున్నది*.

---

*అనపోతసింగమనాయని పుత్త్రులని రసార్ణవసుధాకరగ్రంథమునం

ఫిరోజ్‌షాహ పద్మనాయకులతోఁ బోరి పాఱిపోవుట.

రెండవ యనపోతభూపాలునికిఁ బిమ్మట నాతనిసోదరులలో నైదవవాఁ డగురావుమాధవరావు రాచకొండలో రాజ్యభారమును వహించినట్లు గన్పట్టుచున్నది. ఇతనిపరిపాలనకాలముననే అనఁగా క్రీ. శ. ౧౪౧౭ వ సంవత్సరమున బహామనీరాజ్యాధిపతి యైనఫిరోజ్‌షాహ నిర్హేతుకముగా లక్షసైన్యముతో

పేర్కొనంబడిన యార్వురు పుత్త్రులలోను చినసింగమనాయని పేరు గనంబడదు. అనపోతనాయఁడు, దాచానాయఁడు, వల్లభనాయఁడు, వేదగిరి నాయఁడు, దామానాయఁడు, మాదానాయఁడు నని యార్వుర పేరులు మాత్ర మాగ్రంథమునఁ గానంబడుచున్నవి. వీరిలో వేదగిరిస్వామి యను చినసింగమనాయఁ డని వెలుగోటివారివంశచరిత్రగ్రంథకర్తలు పేర్కొనుచు వేదగిరిలో వేంచేసియున్నస్వామి నరసింహుఁ డగుటచేత వేదగిరిస్వామి యన నరసింహుఁ డని యర్థము గ్రహింపవలసి యుండు నని కారణము నొకదానిఁ గూడ వ్యక్తపఱచి యున్నారు. ఇట్లర్థము వ్యక్తీకరింపకున్నయెడల పదవతరము సింగమనాయనిసర్వజ్ఞభూపుని చేయుటకు ప్రతిబంధకముగా నుండును. ఏమన సర్వజ్ఞభూపునిపితామహుఁడు రావుసింగక్షమానాథుఁ డని భోగినీదండకమున వక్కాణింపఁబడియుండుటచేతను, రసార్ణవసుధాకరగ్రంథమున సింగమనాయనిపుత్త్రులలోఁ బెద్దవాఁ డగు ననపోతనాయనికి సింగమనాయఁ డను పేరుగలతమ్ముఁడు లేకుండుటచేతను, వీరు సర్వజ్ఞసింగమనాయని పితామహుఁ డగురావుసింగక్షమాపాలుఁ డెతఁడో నిరూపింపవలసియున్నది గావున వేదగిరిస్వామియనఁగా నరసింహుఁ డని యర్థము చెప్పి యతఁడే సర్వజ్ఞసింగభూపతితాత యగురావుసింగక్షమానాథుఁ డని పేర్కొనియుండిరి.

తెలుఁగుదేశముపై దండెత్తి వచ్చి పానుగల్లుదుర్గమును ముట్ట డించెను. ఈదుర్గము రేచెర్లవంశజు లైనపద్మనాయకవీరుల వశమునం దుండుటవలన రెండుసంవత్సరములకాలము ముట్ట డించి చుట్టుముట్టుకొనియున్నను పద్మనాయకులబలిమి యెట్టి దో కాని యాతనికి వశపఱచియుండలేదు. ఈపానుగల్లుదుర్గ మాదవానిదుర్గమునకు నుత్తరమువ డెబ్బదిమైళ్ళదూరమున నున్నది. రెండుసంవత్సరములకాలము ముట్టడించి యున్నతరు వాత ఫిరోజ్‌షాహాసైనికులలో కలరా మున్నగు వ్యాధులు సంభవించి కొంతసైన్యము నశించెను. తురకసర్దారు లనేకులు పద్మనాయకవీరులధాటికి నిలువఁ జాలకయు, క్రూరవ్యాధుల పీడభరింపలేకయుఁ బలాయను లై వచ్చినదారిని బట్టి వారివారి జాగీరులకుఁ బోయిరి. తుదకు ఫిరోజ్‌షాహా భగ్నమనోరథుఁడై సిగ్గునుబోనాడి పాఱిపోవలసివచ్చెను. తెలుఁగుసర్దారులలో ముఖ్యుఁడును మొదటిమాధవభూపాలుని మనుమఁడును, పెద వేదగిరినాయనికుమారుఁడు నగురామచంద్రనాయఁడు ఫిరోజ్ షాహను వానిసైన్యములను వెంటాడించి వానివజీరుఁ డగు "మీర్-ఫైజ్-ఉల్లా" అను వానిని సంహరించి బండికనుమ సమీపమున వాని కనేకవిధము లైనబాధలను గల్పించి పరి భవించి యదినఱకుఁ దురుష్కులు పెట్టినబాధలకు వడ్డితోఁ గూడ నప్పుతీర్చి కసితీర్చుకొనియెను. ఈయుద్ధమునందు రామ

చంద్రినాయనికి తమ్ముఁడు కుమారమాధవనాయఁడు తో డ్పడి విజయమునకుఁ గారణభూతుఁ డయ్యె. ఒకకవి రామ చంద్రినాయనిగూర్చి యీక్రిందిపద్యమును జెప్పి శ్లాఘించెను.

"సీ. కుంట్లూరియిమ్మని గూల్చినయెఱదాచ
భూతలాధిపుఁడు మీతాతతాత
యనిలోన మచ్చగన్నయను ద్రుంచిన సింగ
ధారుణీశ్వరుఁడు మీతాతతండ్రి
తొడరిభాండారముమ్మడిని నాజి నడంచి
తనరుమాధవుఁడు నీతండ్రి తండ్రి
గుండ్రిదండ్రాయని ఖండించి సన్నుతి
గాంచుటఁ బరఁగె నిన్నన్నతండ్రి
గీ. కడిమి మై నీవు తగ బండికనుమయొద్ద
బరగ పేరోజి సురథానుఁ బరిభవించి
కదనమున నోర గెలిచితి కన్నడీల
రమ్యదేవేంద్ర వేదయరామచంద్ర!"

రామచంద్రినాయనితమ్ముఁడు కుమారమాదానాయఁడు దేవరకొండరాజధానిపై దండెత్తివచ్చినయెఱకృష్ణరాయనితో యుద్ధముఁ జేసి వానిని సంహరించి విజయము గాంచెను. వలికొండదుర్గాధీశ్వరుఁ డైనపండరాధీశునిమీఁదికి దాడి వెడలి పోయి వానిని జయించి యావలికొండదుర్గమును దా నాక్రి

మించుకొని 'హాన్నెగట్టుకుదిరెగట్టుమండలేశ్వరగండ' అను బిరుదమును, మఱియు నెరకవరప్రాంతమున మన్నెజంగలియను లింగబలిజను నుక్కడంచి ''పనఘానరాయబసవశంకర' అను బిరుదమును వహించెనఁట!

రావుమాధవరావు.

ఈరావుమాధవనృపాలుఁడు క్రీ. శ. ౧౪౨౭ వ సంవత్సరమున నయితము రాచకొండలో నివసించుచు రాజ్యపరిపాలనము చేయుచున్న ట్లితనిభార్య యగునాగాంబికశాసనము వలన స్పష్టముఁగా దెలియుచున్నది. ఆశాసనమునం దితని వంశావళి వివరింపఁబడినది. విష్ణుపాదమున జనించినవర్ణమునందు రేచర్లవంశాంబుధిపూర్ణచంద్రుఁ డైనయెఱదాచభూపాలుఁడు జనించె ననియు, నతనికి యాచకకామధేను వగు సింగక్షితీశుఁడు, నతనికి ననపోతభూపతియు, నతనికి వంశదీపకుఁ డైనసింగభూపాలుఁడు, నతనికి రావుమాధవనృపాలుఁడు జనించెనని యుదాహరింపఁబడి యుండెను. రసార్ణవసుధాకరమునఁ జెప్పినట్లుగాఁ దనభర్తకైదుగు రన్న లున్నట్లు చెప్పి యుండలేదు. మఱియు నాశాసనమున రావుమాధవరావు శాలివాహనశకము ౧౩౪౯ ప్లవంగసంవత్సరాశ్వయుజమాసమున శ్రీమద్రామాయణమునకు సమీచీనముగ నర్థబోధకమ మగురాఘవీయ మనువ్యాఖ్య నొనరించి శ్రీరాములవారి

పాదాంబుజములయందు సమర్పించినాఁడని చెప్పియుండియు నతనితండ్రి సింగభూపాలుఁడు రసార్ణవసుధాకర మను నుద్గ్రంథమును రచించి సర్వజ్ఞబిరుదమును వహించియుండిన యెడల నేల యుదాహరింపకుండెనో కారణము గోచరముగాక యున్నది. ఈశాసనములో రావుమాధవరావు రాయరావుబిరుదమును స్వీకరించినాఁడని వాకొనఁబడియున్నది*. మఱియును శాలివాహనశకము ౧౩౫౧ సౌమ్యసంవత్సరచైత్రమాసమున రావుమాధవరావుభార్య నాగాంబిః నాగసముద్ర మనుతటాకమును శాశ్వతధర్మవృద్ధికై ప్రతిష్ఠించె నని యాశాసనము ఘోషించుచున్నది.

ఇదియునుంగాక యీరావుమాధవభూపాలుఁడు రాచకొండ కీశాన్యమునఁ గ్రోసెడుదూరమున " చేతిరాతిసరికె " యను ప్రదేశమున నొకశిలమీఁద శ్వేతాచలపతిస్వామికిఁ జాతవనము సమర్పించినట్లు శాసనము చెక్కింపఁబడినది♦.

* శ్లో॥ సూను స్సింగనృపస్య తస్య శుభధీ స్స్వారోచ్యపమ స్తేజసా
కాన్త్యా చన్ద్రసమః కలాభి రనిశం సన్మార్గసంపత్తిభిః
రమ్యో రాజతి రావుమాధవనృపో రాజన్యచూడామణి
ర్యేనశ్రీనిధిరాయరావుబిరుదం లోకే నిరూఢీకృతమ్.

♦శ్లో. కులశేఖరరావుమాధవః కులకోట్యై సురనాథతాం ప్రదాతుమ్
పిశదాచలనాథకేళయే భువి భోగాయ గిరే రదత్త చూతాన్."

మూఁడవప్రకరణము.

ఇతర పద్మనాయకవీరులు.

(క్రీ. శ. ౧౪౦౦ మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౪౫౦ వఱకు)

కుమారాన్నపోతనాయఁడు

రసార్ణవసుధాకరగ్రంథకర్త యనిపేర్కొనంబడియెడి సింగమనాయని పుత్త్రులలో వేదగిరిస్వామి యని నామాంతరముగల రావుసింగక్షమానాథుని కనపోతనాయుఁడను నొకకొడుకు గలఁడు. ఇతఁడు మెతుకుసీమకుఁ బరిపాలకుఁడుగ నుండెను. ఇతఁడు రాజమహేంద్రవరము రెడ్లను జయించె ననియు, బోయరాజ్యమును గట్టుకొనియె ననియుఁ జెప్పుదురు. ఇతఁడు విష్ణుభక్తుఁడై రామానుజీయ మత మవలంబించెనఁట ! ఇతని పరాక్రమము నభివర్ణించెడి పూర్వకవి చాటుధారయొకటి శ్రీరావువంశీయులచరిత్రమున నుదాహరింపఁబడినది.

,, సీ. పౌరుషంబున నీవు పను గల్లాదిగాఁ
గోటరాజ్యం బెల్ల గొల్లలాడి
యేపు మై రాజమహేంద్రంబు మేరఁ గా
రెడ్డిరాజ్యం బెల్ల రేగఁగొట్టి
బాహుబల్మిని చెన్నపట్నంబు మేరఁగా
తిగుటరాజ్యం బెల్ల దెబ్బఁదీసి

మొక్కళంబునఁ జొచ్చి ముద్దోజిగీటుక
బోయరాజ్యం బెల్లఁ బొడిచివైచి
గీ. నేర్పు నెఱపించి రాయలనిర్వహించి
తెట్లు సంబెటగెలిచితి వావహమున
విమలచారిత్ర సింగభూవిభుసుపుత్త్రి
వర్ణితాటోప రాయరావన్నపోత."

సర్వజ్ఞసింగభూపాలుఁడు. (?)

రావుసింగభూపాలునిపుత్త్రుఁడై మెతుకుసీమను బరిపాలించిన యనపోతనాయనికి సింగమనీడు, అన్నమనాయఁడు, వసంతనాయఁడు నని మూవురుపుత్త్రులు గలరఁట! "వీరిలో శ్రేష్ఠుఁ డగు సర్వజ్ఞసింగభూపతి కావ్యనాటకాలంకారశాస్త్రములయందు మిగులఁ బ్రవీణతగలిగి యాంధ్రపండితమండలికిఁ బట్టుకొమ్మ యై యుండెను." అని వెలుగోటివారివంశచరిత్రమునందు వ్రాయఁబడియెను. "ఈప్రభుఁడు విద్యావినోదములఁ గాలము గడుపుచుండువాఁడు. సంస్కృతమునఁ బండితుఁడును గవియు నై యుండి స్వయముగ ననేకగ్రంథముల రచియించి పండితకవుల విశేషముగ నాదరించి బహుప్రఖ్యాతిఁ గాంచె" నని రావువంశీయులచరిత్రమున వక్కాణింపఁబడి యున్నది. "వీ రనేకవిద్యల నభ్యసించి యెల్లప్పుడు పండితులచేతం గవులచేతం బరివేష్టింపఁబడి యుండువారు. "సింగభూపాలీయ"

మను గ్రంథమును రచించినారు. వీరికి సర్వజ్ఞనామము పౌరుష నామధేయమై యున్న"దని శ్రీబొబ్బిలిసంస్థానాధిపతుల చారిత్రమునందు లిఖియింపఁ బడియున్నది. ,,సింగభూపాలుఁడు మహావిద్వాంసుఁడు; అందుచేత నతండు సర్వజ్ఞసింగమనీఁడు (నాయఁడు) అని వ్యవహరింపఁబడుచు వచ్చెను. ఇతఁడు వేంకటగిరి సంస్థానమునకు మూలపురుషుఁ డయినబేతాళనాయఁడనునామాంతరముగల చేవిరెడ్డికిఁ బదవతరమువాఁడు. ఈ ప్రభువు సంస్కృతమున చమత్కారచంద్రిక యనునలంకార శాస్త్రమును జేసెను. దీనికి సింగభూపాలీయమని నామాంతరము గలదు." అని యాంధ్రకవులచరిత్రమున నుద్ఘోషింపఁబడియెను. ఈతనింగూర్చి వేంకటగిరివంశావళిలో.—

సీ. క్షితిలోన సర్వజ్ఞసింగభూపాలుండు
బలవైరిసన్నుతపౌరుషుండు
లలికావ్యనాటకాలంకారచతురుండు
సకలశాస్త్రార్థవిశారదుండు
వలనొప్ప సింగభూపాలీయనామక
గ్రంథంబు రచియించెఁ గౌతుకమున
మును భాగవతమును దెనుఁగుచేసినయట్టి
బమ్మెరపోతన బాగుమీఱ
గీ. తనకుఁ జెప్పినభోగినీదండకమును

వెలయ శ్రీనాథనామకవిప్రవరుఁడు
కోరి చెప్పినపద్యముల్ గొని ముదాప్తిఁ
బెంపుతో వారి మన్నించి పేరు వడసె"

అను నొకపద్యము గన్పట్టుచున్నది. ఈగ్రంథకర్తల యభిప్రాయములను బట్టి చూడఁగా రసార్ణవసుధాకరగ్రంథకర్తనే యెల్లవారును సర్వజ్ఞుఁ డని వ్యవహరించుచున్నట్లు విశదము కాఁగలదు. అయినను రసార్ణవసుధాకరగ్రంథమును బట్టి యేడవతరము సింగమనాయఁడు గ్రంథకర్తగాని యీపదవ తరము సింగమనాయఁడు గ్రంథకర్త కాఁడని స్పష్టముగాఁ దెలిసికొనఁగలుగుచున్నారము. దేశికులవారు తత్త్వసందేశోపసంహారమునఁ బేర్కొనినమాధవాత్మజునే తరువాతి వైష్ణవగ్రంథములు సర్వజ్ఞసింగమనాయనిగా నభివర్ణించుచున్నవనుసంగతియు మనమెఱుంగుదుము. రసార్ణవసుధాకరగ్రంథకర్త మాధవాత్మజుఁడు కాఁడని స్పష్టపడియె. ఈపెదసింగమనాయఁడే (ఏఁడవతరమువాఁడు) రసార్ణవసుధాకరాది సంస్కృతగ్రంథనిర్మాత యై సర్వజ్ఞబిరుదము గాంచినవాఁడని వ్రాసియుండియు వెలుగోటివారివంశచరిత్రకారులు పదవతరము సింగమనాయనిగూడ సర్వజ్ఞుఁ డని వ్యవహరించుచున్నారు. దీనికిఁ గారణ మీపదవతరము సింగభూపతి కావ్యనాటకాలంకారశాస్త్రాదులయందు మిగులఁ బ్రవీణత కలిగి,

యాంధ్రపండితమండలికిఁ బట్టుకొమ్మ యై యుండుటచేతనఁట! వీరిరువురును గూడ మాధవాత్మజులు గా రని స్పష్టము. ఈ పదవతరము సింగమనాయఁడు దేశికుల వారి కాలములో లేఁడు. దేశికులవారు మాధవాత్మజునికిఁ బంపిన "సుభాషితనీవి" యను గ్రంథము వ్యాఖ్యోపోద్ఘాతమున "రాజమహేంద్రనగరస్థిత సర్వజ్ఞసింగక్షమావల్లభేన" అని వ్రాయఁబడి యుండుటచే వెలుగోటివారివంశచరిత్రకారులు „కాఁబట్టి నిజముగఁ దొమ్మిదవతరమువా రాదేశము (రాజమహేంద్రవరము) నాక్రమించి యేలి తమపుత్త్రాదుల నచట నిలిపి యుండవలె" నని తమయుపోద్ఘాతమున వ్రాసియున్నారు. దీనిబట్టి తొమ్మిదవతరమువాఁడైనయనపోతనాయఁడు రాజమహేంద్రవరము రెడ్లనుజయించి తనపుత్త్రుఁ డైనసర్వజ్ఞ బిరుదాంకితుం డనుసింగమనాయని రాజమహేంద్రరాజ్యమునకుఁ బట్టముగట్టె ననియు, సర్వజ్ఞ సింగమనాయఁడు రాజమహేంద్రరాజ్యమును బరిపాలించె ననియు నిర్ధారింపవలసి యున్నది. ఇది చరిత్రాంశమునకు విరుద్ధము. సర్వజ్ఞసింగమనాయఁ డెన్నఁడును రాజమహేంద్రనగరమును బరిపాలించి యుండలేదు. అల్లాడరెడ్డిపుత్త్రు లగువేమారెడ్డియు వీరభద్రారెడ్డియు రాజమహేంద్రవరరాజ్యమును బరిపాలించుకాలమున ననఁగా క్రీ.శ. ౧౩౮౦-౯౦ సం॥ముల నడుమ లింగమనాయఁడు మొదలగు పద్మనాయకవీరులు గొందఱు

కర్ణాటసామ్రాజ్యలక్ష్మీధురంధరుఁడైన ప్రౌఢదేవరాయని పక్షమున రాజమహేంద్రపురరాజ్యము పైఁ బలుమాఱు దండెత్తి వచ్చి యుద్ధములు చేసినది వాస్తవమైనను క్రీ. శ. ౧౪౫౦వ సంవత్సరము వఱకును అల్లాడరెడ్డిపుత్త్రులగు వేమారెడ్డియు, వీరభద్రారెడ్డియు నిరంకుశముగాఁ బరిపాలనముచేయుచున్నవారగుటచేత సర్వజ్ఞబిరుదాంకితుండని పేర్కొనంబడియెడి యీపదవతరముసింగమనాయఁడు, రాజమహేంద్రవరరాజ్యమును బరిపాలించినట్టు గన్పట్టదు. రెడ్డిరాజులకుఁ బిమ్మట రాజమహేంద్రవరరాజ్యము గజపతుల పరిపాలనమునం దుండెను గాని కర్ణాటాధీశులపరిపాలనమునం దుండి యున్నట్లు గన్పట్టదు. ఆకాలమునఁ గర్ణాటులు మహామ్మదీయులు, గజపతులు రాజమహేంద్రరెడ్లరాజ్యము నాక్రమించుకొనుటకై క్రీ. శ. ౧౪౪౩-౧౪౫౦ సంవత్సరముల నడుమ దండయాత్రలు సలుపుచు దేశమునకు సంక్షోభము కలిగించుచు వచ్చినను తుదకు రాజమహేంద్రపురరాజ్యము గజపతులవశ మయ్యెను. ఈపదవతరము సింగమనాయఁడు వేంకటగిరిసంస్థానమున కధీశ్వరుఁ డని యాంధ్రకవులచరిత్రమునందును, కవిజీవితములయందును వ్రాయఁబడియెను గాని యప్పటికి వేంకటగిరిసంస్థాన మేర్పడియుండలేదనుట స్పష్టము. ఇతఁడు దొరుగంటిరాజ్యములోనే యుండి యాసీమను బరిపాల

నము చేసినవాఁడని స్పష్టముగాఁ జెప్పవచ్చును. ఈపద్యవ తరము సింగమనాయఁడే సర్వజ్ఞుఁ డని చెప్పుటకుఁ దగ్గిన హేతువు లెవ్వియును గానరావు. ఒకటిరెండుగాథలు గలవు. అందు ముఖ్యముగా బమ్మెరపోతరాజకృత మనియెడు భోగినీ దండక మొకటి యచ్చుపడి ప్రచారమునం దున్నది. అది యెంతవఱకు విశ్వాసపాత్ర మైనదో మనము తెలిసికోవలసి యున్నది.

బమ్మెరపోతరాజు-భోగినీదండకము.

„బమ్మెరపోతరాజు నెల్లూరిమండలములోని వేంకటగిరి సంస్థానమునకు ప్రభువగు సర్వజ్ఞసింగమనాయని యాస్థాన పండితుఁడై యుండినందునకుఁ బోతరాజప్రణీతమైన భోగినీ దండకము సాక్ష్యమిచ్చుచున్నది. ఈదండకము సర్వజ్ఞసింగమ నాయఁ డుంచుకొన్న వేశ్యవిషయమై చెప్పఁబడినది. దాని కవిత్వ మించు మించుగా భాగవతమును బోలియుండును. ఈసర్వజ్ఞసింగమనాయఁడు ౧౩౭౫వ సంవత్సరము మొదలు కొని ౧౩౮౪వ సంవత్సరము వఱకును విజయనగరాధీశ్వరుఁడు గానున్న ప్రౌఢదేవరాయనితో సమకాలికుఁడు.'' అని యాంధ్రకవులచరిత్రము పోతనకవీంద్రునిచరిత్రమును వ్రాయు సందర్భమున నుద్ఘోషించియున్నను శ్రీనాథునిచరిత్రము వ్రాయు సందర్భమున „శ్రీనాథుఁడును బమ్మెరపోతరాజును సర్వ

జసింగమనాయని యాస్థానకవీశ్వరు లైనట్లు వేంకటగిరి సంస్థానవంశచరిత్రమునందు వ్రాయఁబడి యున్నదఁట! కాని యీకవు లిద్దఱును సింగభూపాలుని కాలమువారే యైనను వీరిలో నెవ్వరు నాయాస్థానకవీశ్వరులు కానట్టు సంశయింపవలసి యున్నది.'' అనియు నుద్ఘాటించుచున్నది. ముందు శ్రీనాథుని చరిత్రమును తరువాత పోతనచరిత్రమును వ్రాయఁబడి యుండుటచేత మొదటి వాక్యమె తరువాత వ్రాయఁబడినదిగా మన మూహింపవచ్చును. కవిచరిత్రకారుని యభిప్రాయమునం దట్టి మార్పునకుఁ బ్రబలహేతు వేమని విచారింప భోగినీదండక కృతియె కారణ మని చెప్పఁదగి యున్నది. శ్రీనాథుని చరిత్రమును వ్రాయునప్పుడు భోగినీదండకమును జూచి యుండక పోవచ్చును. పోతరాజుచరిత్రమును వ్రాయునప్పుడు చూచి యుండవచ్చును. కాని యనేక ముద్రణములం బొంది యున్న కవులచరిత్రమునం దింకను బరస్పర విరుద్ధములై స్వవచన వ్యాఘాతమును నిరూపించు నిట్టి యభిప్రాయముల నేల సవరించక యూరకొనవలసి వచ్చెనో బోధపడక యున్నది. సింగమనాయఁడు కవులచరిత్రమునందుఁ జెప్పినట్లు వేంకటగిరిసంస్థానాధీశ్వరుఁడు కాఁడని యిదివఱకె తెలిపి యున్నాఁడను. ఇంక బమ్మెరపోతన యాతని యాస్థాన కవి యగు నేమో మనము విచారింపవలసియున్నది. అతఁ డతని యాస్థానకవి యనుటకుఁ

ప్రత్యక్ష సాక్ష్య మిచ్చుచున్నది భోగినీదండకము. భోగినీదండకము బమ్మెరపోతరాజవిరచిత మని తెలుపుటకు దండకము తుద నీక్రింది పద్యము చేర్పఁబడి యున్నది.

“ఉ. పండిత కీర్తనీయుఁడగు బమ్మెరపోతన యాసుధాంశుమా
ర్తాండ కులాచలాంబునిధి తారకమై విలసిల్ల భోగినీ
దండకము న్రచించె బహుదానవిహర్తకు రావుసింగ భూ
మండల భర్తకు న్నిమత మానవనాథ మదాపహర్తకున్.”

ఈపై నుదాహరింపఁబడిన పద్యము బమ్మెరపోతన రచించినది గాక మఱియొకరు రచించినట్లు “పండిత కీర్తనీయుఁ డగు బమ్మెరపోతన” యని ప్రథమ పురుషములో నుడివిన పలుకే సాక్ష్య మిచ్చుచున్నది. పండిత కీర్తనీయుఁ డనని బమ్మెరపోతన వంటి భక్తాగ్రేసరుఁ డగు కవి యాత్మశ్లాఘనీయమగు విశేషణమును వ్రాసికొనునా యని సంశయింపఁదగి యున్నది. అయిన నిట్టివానిని విశ్వసించుటకు ముందు కవియొక్క శీలమును బరిశీలింపవలసి యుండును. “ఈబమ్మెరపోతన యెక్కడివాఁడు, ఇతని చరిత్రశీలము లెట్టివి?” అను వానిని మున్ముందుగాఁ దెలిసికొనవలయును. “ఈతని నివాసస్థలము కడప మండలములోని యొంటిమెట్ట. ఇదియే భాగవతమునం దేకశిలానగర మని చెప్పఁబడినది.” అని యాంధ్రకవిచరిత్రకారుఁడు నుడివి యుండెను గాని యది యథార్థముగాదు. ఏకశిలా

నగర మని భాగవతమున వక్కాణింపఁబడినపురము కాకతీయ సామ్రాజ్య ధురంధరులచే నివసింపఁబడి యాంధ్రనగర మని ప్రఖ్యాతిఁగాంచిన యోరుగల్లునగరముగాని కడప మండలములోని యొంటిమెట్టకాదు. దేశచరిత్ర మెఱింగిన వా రెవ్వరును ఒంటిమెట్టను ఏకశిలానగర మని యొప్పుకోనరు. ఒంటిమెట్టకు నేకశిలానగర మని నామాంతర మున్నట్లు శాసనములుగాని గ్రంథములుగాని బోధింపవు. ఓరుగల్లునకు నేకశిలానగరమని నామాంతర మున్నట్లు శాసనములును గ్రంథములును వేయి నోళ్ళఁ జాటుచున్నవి. మఱియు మెట్ట యను పదమునకు శిల యను నర్థము లేదు. కల్లను శబ్దమునకు శిల యను నర్థము గలదు. ఇంతియగాక సర్వజ్ఞుఁ డని యేసింగమనాయనికి బిరుదము గలదని చెప్పెదరో యాసింగమనాయఁడు గాని వాని సంతతివారు గాని కడపమండలమును బరిపాలించి యుండలేదు. కాఁబట్టి బమ్మెరపోతరాజునివాసస్థలము హైదరాబాదు రాజ్యములోని వరంగ లనియెడి యోరుగల్లుపట్టణము. ఈపురరాజమె యేకశిలానగర మనియు నంధ్రనగర మనియుఁ జరిత్రమునఁ గడుఁ బ్రఖ్యాతి వహించినదిగా నున్నది. దీనికి సమీపమునందుండెడి బమ్మెర యను గ్రామనామమును బట్టియె యీతనికి బమ్మెర యనునది యింటి పేరుగా నేర్పడినది. ఈపోతనామాత్యుఁడు నియోగిబ్రాహ్మణుఁడు. కౌండిన్యగోత్రుఁడు. ఆ

స్తంబసూత్రుఁడు. తండ్రి పేరు కేసనమంత్రి. తల్లి పేరు లక్కాంబ. అన్న తిప్పరాజు. కవి తనవంశావళి యీక్రింది పద్యములోఁ జెప్పుకొనియెను.

"సీ. కౌండిన్యగోత్ర సంకలితుఁ డాపస్తంబ
సూత్రుండు పుణ్యుండు సుభగుఁడైన
భీమన మంత్రికిఁ బ్రియ పుత్త్రుఁ డన్నయ
కలకంఠి తద్భార్య గ రమాంబ
కమలాప్తు వరమునఁ గనియె సోమనమంత్రి
వల్లభ మల్లమవారి తనయుఁ
డెల్లన యతనికి నిల్లాలు మాచమ
వారి పుత్త్రుండు వంశ వర్ధనుండు
గీ. లలిత మూర్తి బహుకళావేది కేసన
దాన మాన నీతి ధనుఁడు ఘనుఁడు
తనకు లక్కమాంబ ధర్మగేహిని గాఁగ
మనియె శైవ శాస్త్రమతము గనియె."

ఇతఁడు శ్రీమద్భాగవతము నాంధ్రీకరించుటకుంగల కారణ మీక్రింది రీతిని దెలిపెను.

"మదీయ పూర్వజన్మ సంచిత తపఃఫలంబున శ్రీమన్నా రాయణ కథాప్రపంచ రచనా కుతూహలుండ నై యొక్కరా కాని శా కాలంబున సోమోపరాగంబు రాక గని సజ్జనాను

మతంబున నభ్రంకష శుభ్రసముత్తుంగభంగ యగు గంగకుఁ జని గుహ్యంకులిడి వెడలి మహనీయ మంజులపులిన శోభితప్రదేశంబున మహేశ్వరధ్యానంబు సేయుచుఁ గించిదున్మీలతలోచనుండనై యున్నయెడ రామభద్రుండు తన నామాంకితముగా శ్రీమహాభాగవతంబు తెనుంగుసేయ నానతిచ్చి తిరోహితుండయ్యె." మఱియు,

"మ. ఒనరన్ నన్నయ తిక్కనాదికవులీయుర్విన్ బురాణావళుల్
తెనుఁగుల్ సేయుచు మత్పురాకృతశుభాధిక్యంబుదానెట్టిదో
తెనుగుం జేయరు మున్ను భాగవతమున్ దీనిం దెనిగించి నా
జననంబున్ సఫలంబు సేసెదఁ బునర్జన్మంబు లేకుండఁగన్."

అని గూడఁ జెప్పెను. ఇతఁ డాశ్వాసాంత గద్యములో "ఇది శ్రీపరమేశ్వర కరుణా కటాక్ష కవితా విచిత్ర కేసన మంత్రి పుత్త్ర సహజ పాండిత్య పోతనామాత్య ప్రణీతం" బని వ్రాసికొని యుండుటచేత నితఁడు గురుముఖమున విద్య నభ్యసింపలేదనియు స్వయంకృషి మూలముననే పాండిత్యమును సంపాదించె ననియు, ఈశ్వరకటాక్షము చేతనే కవితాసంపత్తి కలిగిన దనియు వేద్యము కాఁగలదు. ఇతఁడు నరకృతిచేయకుండుటయె గాక తన భాగవతమునందు సమకాలికులైన ప్రభువులపట్ల తూష్ణీంభావమును జూపుచు భక్తాగ్రేసరుఁడు

గావున మహాధైర్యముతో నరకృతి నిషేధించునట్టి యీక్రింది పద్యమును జెప్పి భాగవతమునఁ జొప్పించి యున్నాఁడు.

ఉ. ఇమ్మనుజేశ్వరాధముల కిచ్చి పురంబులు వాహనంబులున్
సొమ్ములుఁగొన్ని పుచ్చుకొని సొక్కి శరీరము వాసి కాలుచే
సమ్మెటప ్రేటులం బడక సమ్మతి శ్రీహరికిచ్చి చెప్పె నీ
బమ్మెరపోతరాజొకఁడు భాగవతంబు జగద్ధితంబుగన్."

మహనీయుఁడగు నిక్కవిశిఖామణి ధనికుఁడు గాక రాజుల నాశ్రయింపక కృషికర్మచేఁ గాలము గడపుచుండువాఁడఁట! ఇతనికి శ్రీనాథుఁడు బావమఱిదియని చెప్పెదరుగాని యందు లకుందగిన సాక్ష్యమెద్దియు నాంధ్రసారస్వతమునఁ గానరాదు. ఒకనాఁడు బమ్మెరపోతన్నను జూడవచ్చి యాతఁడు పొల ములో నరకగట్టి దున్నుచుండగాఁ జూచి "హాలికులు సుఖ ముగా నున్నారా" యని పరిహాసపూర్వకముగా కుశలప్రశ్నము చేయఁగా నతఁడు.

"ఉ. బాలరసాలసాల నవపల్లవకోమల కావ్యకన్యకన్
కూళలకిచ్చి యప్పడుపుకూడు భుజించుటకంటె సత్కవుల్
హాలికులైననేమి గహనాంతర సీమలఁ గందమూల గౌ

ద్దాలికులైన నేమి నిజదారసుతోదర పోషణార్థమై *."

అని ప్రత్యుత్తరము చెప్పె నందురు. మఱియు శ్రీనాథుఁడు భాగవతమును కర్ణాటాధీశ్వరుని కంకితము చేసి ధనము సంపాదించి కుటుంబభరణము చేసికొనరాదా యీదారిద్ర్యముతో బాధపడనేలయని ప్రస్తావించి తన ప్రభువున కంకితముచేయు నట్లొడఁ బఱచుటకయి ప్రయత్నించు చున్నప్పుడు సరస్వతి యెదుట నిలిచి కన్నీరు పెట్టుకొనుచున్నట్లాతనికిఁ బొడఁగట్టఁగా పోతన

"ఉ. కాటుక కంటినీరు చనుకట్టుపయింబడ నేల యేడ్చెదో
కైటభదైత్యమర్దనుని గాదిలికోడల యోమదంబ యో
హాటకగర్భురాణి నిను నాకటికిం గొనిపోయి యల్లక
ర్ణాటకిరాట కీచకులకమ్మఁ ద్రిశుద్ధిగనమ్ము భారతీ ! "

* ఈపద్యమే కొంచెము మార్పుతో మంచనకవి విరచితమైన కేయూరబాహు చరిత్రము నందిట్లున్నది.

ఉ. బాలరసాలసాల నవపల్లవకోమల కావ్యకన్యకన్
గూళలకిచ్చి యప్పడుపుకూడు భుజించుటకంటె సత్కవుల్
హాలికులైననేమి మఱియంతకు నాయతిలేనినాఁడు కా
ద్దాలికులైననేమి నిజదారసుతాద్యభిరక్షణార్థమై.

దీని కర్తృత్వమును బమ్మెరపోతరాజున కారోపించి పైకథకల్పించి యుందురు.

అని యామెనూఱార్చెనని చెప్పుదురు. బమ్మెరపోతన భాగవతములోఁ జెప్పిన "ఇమ్మనుజేశ్వరాధములకిచ్చి" యను పద్యమును జూచి బమ్మెరపోతనామాత్యుని యాత్మగౌరవ బుద్ధిని మఱింత లోకమునకుఁ బ్రకటించుటకై యిటీవలవారిచే నైకకథలు కల్పింపఁబడి యుండవచ్చును. పోతనకవీంద్రుని భక్తివిశేషములను దెలిపెడుకథలు గూడఁ బెక్కులు గల్పింపఁబడినవి. ఇంతియగాక యింతకన్నను వైపరీత్యముగలదు. పోతనకవి వ్యాసవిరచితభాగవతపురాణమును దెనిగించెనన్న వార్త మెతుకుసీమనుబరిపాలించు సర్వజ్ఞసింగమనాయఁడు విని యాతని తనయాస్థానమునకు రప్పించి గ్రంథమునుచదివి తనకాగ్రంథము నంకితము చేయవలసినదని యడిగెననియు, అతఁడు తనగ్రంథమును నరాంకితము చేయనని రాజుప్రార్థన మన్నింపక నిరాకరించెననియు, అందుపైనాతని కాగ్రహము వచ్చి యాతనిగ్రంథమును భూమిలోఁ బాతిపెట్టించెననియు, శ్రీరామమూర్తి సర్వజ్ఞసింగమనాయని భార్యయొక్క స్వప్నములో సాక్షాత్కరించి భర్తను వేడుకొని భాగవతపురాణము లోకములో వ్యాపింపఁజేయ నియ్యకొల్పుమని యామెతోఁ జెప్పి యదృశ్యుఁడై పోయెననియు, ఆమె తన స్వప్నవృత్తాంతమును భర్తకుఁజెప్పి పాతిపెట్టించిన పుస్తకమును పయికి తీయింపఁగా నందలి తాళపత్రములు పురుగులు

తిని బహుభాగములు శిథిలములై పోయి యుండెననియు, పిమ్మ
ట సింగనాదికవులు చెడిపోయిన భాగములనెల్ల బూరించి
రనియు నొకకథ చెప్పుచున్నారు. కూచిమంచి తిమ్మకవి
తన లక్షణసారసంగ్రహమునందుఁ జెప్పిన యీక్రిందిపద్యము
పై కథ కుపబలముగా నున్నది.

„ సీ. ఘనుఁడు పోతనమంత్రి మునుభాగవతము ర
చించి చక్రికి సమర్పించు నెడల
సర్వజ్ఞసింగయక్ష్మావరుం డది తన
కిమ్మని వేడగా నీయకున్న
నలిగి యాపుస్తకం బవనిఁ బాతించినఁ
జివికి యందొకకొంత శిథిల మయ్యెఁ
గ్రమ్మఱ నది వెలిగందల నారప
రాజును మఱిబొప్పరాజు గంగ
గీ. రాజు మొదలగు కవివరుల్ తేజ మెసఁగఁ
జెప్పి రాగ్రంథములయందె తప్పు లొదవెఁ
గాని పోతనకవీంద్రుని కవితయందు
లక్షణం బెందుఁ దప్పునా లక్షహారణ. ”

మఱియొక సందర్భమునఁ దిమ్మకవి పోతన నభివర్ణించుచు
నతఁడు మత్తక్షితీశాధమస్తోత్రవిముఖుండని యీక్రింది పద్య

ములోఁ జెప్పి తన లక్షణసారసంగ్రహమున నుదాహరించి యున్నాఁడు.

„సీ. అఖిలవేదాంత విద్యారహస్యవిదుండు
సహజపాండిత్య విశారదుండు
మర్త్యక్షితీశాధమస్తోత్ర విముఖుండు
శంభుపదాబ్జ పూజా రతుండు
పటుతర కవితావిభాసిత ప్రముఖుండు
సకలాంధ్రలక్షణ చక్రవర్తి
రఘుకులేశనిదేశరచిత మహాభాగ
వతపురాణుఁడు పుణ్యవర్ధనుండు
గీ. బుధజనహితుండు బమ్మెరపోతసుకవి
యెన్న రేఫఱకారంబు లెఱుఁగఁ డనుచు
నజ్ఞులొక కొందఱాడుదు రా మహాత్ము
కవితకెందును లోపంబు కలుగ దభవ.”

ఇట్టి శీలముచే మహాప్రఖ్యాతిగాంచిన బమ్మెరపోతన సర్వజ్ఞసింగమనాయని యాస్థానకవి యని చెప్పుటకంటె సాహసకృత్యము మఱియొకటి యుండఁబోదు. ఇంతటి యాత్మగౌరవ సంపత్తిగల యీకవిచంద్రుఁడు సింగమనాయఁడుంచుకొన్న వేశ్యనుగూర్చి దండకము చెప్పెననిగాని చెప్పుననిగాని యూహించుటకే సాధ్యపడదు. ఇతనికిని సింగమనా

యనికిని సరిపడదని యంకితమును గూర్చినకథయె వేనోళ్లఁ జాటుచున్నది. ఒకవేళ భాగవతము రచించుటకు ముందే భోగినీదండకమును రచించియుండునని యూహింతమన్నను భాగవతములోని రాజదూషణ మీయూహనుగూడ బాధింపక మానదు. అదివఱకు సింగమనాయని యాస్థానకవిగనుండి భోగినీదండకమును జెప్పినకవి యొక్కుమ్మడిగా రాజదూషణమునకుఁ గడంగుట తటస్థింపదు. ఇష్టములేనియెడల నరాంకితము చేయకుండునేగాని యాతనిరాజ్యమునందుండి యారీతిగా రాజదూషణముఁ జేసి బ్రదుకఁజాలునా? దీనివిషయమై కవి జీవితములందిట్లున్నది.

„ అటువలెనే కూచిమంచి తిమ్మకవి చెప్పిన పద్యమును భాగవతములో పోతరాజు చెప్పిన „ ఇమ్మనుజేశ్వరాధముల కిచ్చి '' అను పద్యమును పోతరాజు సింగమనీని కాలీనుఁడని తెల్పినను సింగమనీనిపైఁ గృతియిచ్చి భోగినీదండకమును జెప్పెననుమాటను పూర్వపక్షము సేయుచున్నది. దీనికిఁ దోడుగా భోగినీదండకము చివరనున్న యీక్రిందిపద్యము మఱియొక పెద్దయనుమానమును కల్గించుచున్నది. ఆపద్యమెట్లన్నను

„ఉ. పండితకీర్తనీయుఁడగు బమ్మెరపోతన యాసుధాంశుమా
ర్తాండకులాచలాంబునిధి తారకమై విలసిల్ల భోగినీ
దండకమున్ రచించె బహుదానవిహార్తకు రావు సింగభూ

మండలభర్తకున్ విమత మానవ నాథమదాపహర్తకున్."

ఇట్లున్న పద్యమున పండితకీర్తనీయుఁడనని బమ్మెరపోతన పై దండకమువంటి చిన్నవ్రాఁతకుఁగా నింత బిరుదాంకితము వేసి కొని యింతగా ఆత్మస్తుతి చేసికొనునా? యనియు నిదియొక గొప్పయంశమని దీనికిఁ గాను సర్వజ్ఞ సింగమ నీనివంటి మహా పండితుఁడు కృతిపతిగానుండఁ గోరి పోతరాజువంటి వైరాగ్య సంపన్నుని అట్టి కవిత్వము జెప్పుట కుత్సహింపఁ జేయుట కల్గునా యనియుఁ దోఁచు చున్నది.

*　　*　　*　　*　　*　　*　　*

కూచిమంచితిమ్మకవిసార్వభౌముఁడుతనలక్షణగ్రంథములో భాగవతగ్రంథము రచించిన బమ్మెరపోతరాజునకును పైసింగ మనీనికిని బలద్విరోధంబు కలదనియు నాకారణమున నాపోత రాజకృతభాగవతము రూపుమాపఁ దలంచి దానిని భూమిలో బాతించెననియుఁ గావున నందులోని యనేకభాగములు ఖిలము లైనవనియు నిట్టులేమఱికొన్ని వృత్తాంతంబులు చేర్చి యొక పద్యముచెప్పె. దానింబట్టిచూడ నీపోతరాజునకును సింగమనీని కింగల విహితవిశ్వాసములు బోధయగును. ఆపద్యానుసార ముగాఁ జూచిన నాయిర్వురకును విరోధమున్నట్లు కాన్పించును గాని విహితమున్నట్లు కాన్పించదు. * * * ఈప ద్యమునంగల లక్షణము(దీనిపేరే లక్షణసారసంగ్రహము)తిమ్మ

కవివలన శా. స. ౧౬౬౨ అనఁగా క్రీ. శ. ౧౭౪౦ నకు స
యగు రౌద్రి సంవత్సరమునరచింపఁబడియె. దీనికి వ్యతిరే
ముగా ఆ. ౧౮౬౦ సంవత్సరప్రాంతమున ఆంధ్రభాగవతమును
ముద్రించిన పండితులు పోతరాజు జన్మకర్మములు దెల్పునను
వచనగ్రంథమునుండి తాము పరిశోధించి వ్రాసితిమని కొన్ని
క్రొత్తమాటలు వ్రాసిరి. దానివివరమిూవఱకే చేసియున్నాను.
పై రెండు కథలలోఁ దిమ్మకవి వ్రాసినదే మధ్యాంధ్రమం
లమునాఁ బరఁగు వేంగీదేశములో వ్యాప్తమైయున్నది. తిమ్మ
కవినాటికే పై సర్వజ్ఞసింగమనీనికథ ప్రాచీనము. అట్లుండఁగా
నాంధ్రభాగవతము ముద్రించినవారు మఱి నూటయిరువ
సంవత్సరముల యనంతరకాలములోఁ దామెద్దిమో పోతరాజ
జన్మకర్మములఁ దెలుపనున్న వచనగ్రంథముం దెచ్చి తామ
పరిశీలించితిమని మూలగ్రంథమును బ్రకటింపకయే వ్రాసి
మాటలను నమ్మఁట యుక్తియుక్తముగాఁ గాన్పించదు. కావు
సింగమనీనికిని పోతరాజునకును విహితవిశ్వాసములు లేవని
నిశ్చయింపవలసి యున్నది. ''

మొన్న మొన్నను నూతనముగా వెలువడిన వెలుగోటివా
వంశచరిత్రమునందక్క పూర్వగ్రంథములన్నిటియందును రస
ర్ణవసుధాకరాద్యనేక సంస్కృతగ్రంథకర్తయు, సర్వజ్ఞబిరు
దాంకితుఁడునగు సింగమనీఁ డొక్కఁడేయని ఘంటాపథంబు

ఘోషించుచుండ రసార్ణవసుధాకరము బయల్పడి పండితుఁడు రసికుఁడునని ప్రఖ్యాతిఁగాంచిన సింగమనాయఁ డితఁడుగాక యేఁడవతరము సింగమనాయఁడని తేలినది. ఈకథలన్నియు నాసింగమనాయనికి ముడిపెట్టుదమన్నను నడుకవు. కాఁబట్టి యీపదవతరము వానిని సర్వజ్ఞునిగా నెన్నుకొనక తప్పదు. ఇతని తాత సింగమనాయఁడని భోగినీదండకమున నుండ నాతని నే సింగమనాయనితోను ముడిపెట్టుటకుఁ దోఁచక వెలుగోటివారి వంశచరిత్రకారులు రసార్ణవసుధాకర గ్రంథకర్త యగు సింగమనాయని పుత్త్రులలో నొకఁడగు వేదగిరిస్వామితో ముడిపెట్టిరి. మాధవనాయని పుత్రుఁడగు దేవగిరీంద్రుని వేదగిరీంద్రుని జేసిరి. వేదగిరిస్వామి యనునది సింగమనాయనికి నామాంతరమగునెడల మాధవనాయని పుత్త్రుఁడగు దేవగిరీంద్రుఁడను వేదగిరిస్వామినిమాత్రము సింగమనాయఁడని యేల యనరాదు? అప్పుడు 'మాధవాత్మజుఁ' డని దేశికులవారు చెప్పినదానికి ప్రాధాన్యము కలుగునుగదా!

కాఁబట్టి పదవతరము సింగమనాయనికి సర్వజ్ఞబిరుదముండిన నుండవచ్చునుగాని యందునకుఁ బ్రమాణముగా భోగినీదండకమును జూపుటమాత్రము సాహసకృత్యమని నా యభిప్రాయము. అంతకన్న మఱియేయాధారమును గన్పట్టదు. శ్రీనాథుఁడు దావు సింగమహీపాలుసభకుఁ బోయి

యుండినది వాస్తవమగునేని యతఁడు తప్పక యీపదవతరము సింగమనాయఁడే కావలయును. శ్రీనాథుఁడుగాని బమ్మెర పోతనగాని సర్వజ్ఞసింగమనాయని యాస్థానకవులు గారు. ఇంతకును సర్వజ్ఞసింగభూపతి యెవ్వరో యేగ్రంథకర్తకును సరిగాఁ దెలిసియుండలేదు. ఈసర్వజ్ఞసింగభూపతికథ నే నిట్లు పరిష్కరించి పర్యవసానము నీక్రిందిరీతిని దెలుపుచున్నాఁడను.

మొట్టమొదట దేశికులవారికాలమున వైష్ణవమతాభినివేశపరవశుఁడైన యొక సింగమనాయఁడు గలఁడని మన మెఱుంగుదుము. అతనినే మాధవాత్మజుఁడని దేశికులవారు వక్కాణించిరి. తరువాతివా రాతనినే సర్వజ్ఞుఁడని వచించిరి. తరువాతివా రట్టిప్రఖ్యాతి విని వానిపేరిట రసార్ణవసుధాకరాదిగ్రంథములను రచించిరి. శ్రీనాథుఁడు, బమ్మెర పోతన మొదలగువారు సమకాలికులుగావున నిటీవలివారు పెక్కుకథలను గల్పించి వాని నన్నిటి నొక్క సింగమనాయనికే యారోపించి రసాభాసము గావించిరి. అవి పరస్పరము పొందికలేకయున్నవి. భోగినీదండకముకవనము భాగవతకవనమును బోలియున్నను పోతనకవికృతము గాదని చెప్పవచ్చును. మంచికవియగువాఁ డా రీతిగా చిన్నదండకములోఁ బోతనకవనమువలెఁ గవనము చెప్పుట యొకవింత కాదు. భాగవతములో శివదూషణముఁ జేసినందులకుఁ బాపపరిహారార్థముగా వీర

భద్రవిజయమును పోతరాజు రచించెనని యొక గ్రంథమును గల్పింపఁజాలినవా రుండఁగా నొక చిన్నదండకమును శబ్దాద్యలంకారములతోఁ గూర్పఁజాలినవార లుండకుందురా? పోతనమహాకవినిగూర్చి విశేషాంశములు కవి జీవితాదిగ్రంథములయందును భాగవతపీఠికయందును వ్రాయఁబడియున్నవి గావున గ్రంథవిస్తరభీతిచేత నిట విరమించుచున్నాను.

లింగమనాయనిధాటి.

ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౩౮౦ ప్రాంతములనున్న సింగన మాధవేంద్రునకు మునిమనుమఁడు. పెదవేదగిరినాయనికి మనుమఁడు. ఫిరోజ్‌షాహాను నోడించిన రామచంద్రనాయని తమ్ముఁడగు కుమారమాదానాయనికి మూఁడవకుమారుఁడు. ఇతఁడు గర్వసంరంభుఁడైన వీరాగ్రేసరుఁడు. అల్లాడ వేమారెడ్డికి నాతని తమ్ముఁడైన వీరభద్రారెడ్డికి బలవద్విరోధిగా నుండెను. ఇతని యన్నయగు కుమార వేదగిరినాయఁ డన వేమారెడ్డి తమ్ముఁడైన మాచారెడ్డిని జంపి యతని యాకృతి తన తమ్మపడిగములోఁ జెక్కించెననియు, ఈసంగతి మాచారెడ్డి యన్న యనవేమారెడ్డి విని వేదగిరినాయనిమీఁద దండెత్తివచ్చి యుద్ధముఁజేసి చంపి యతని యాకృతిని దన తమ్మపడిగలోఁ బొదిగించెననియు, ఈకుమార వేదగిరినాయని తమ్ముఁడగు నీలింగమనాయఁడు విని పరిభవమును భరింపఁ

జాలక చిన్నవయస్సున నుండినను బంధువుల నందఱను గూ ర్చుకొని వానిమీఁద దండెత్తిపోయి యుద్ధముఁజేసి యనవే మారెడ్డిని జంపి యతని ప్రతిమను దన తమ్మపడిగలోఁ బొది గించి సింహతలాటబిరుదు వహించెననియుఁ వెలుగోటివారి వంశచరిత్రమునందు వ్రాయఁబడినదిగాని యిది యెంతమాత్ర మును విశ్వాసపాత్రమైన సత్యముగాదు.

ఏమన; అనవేమారెడ్డి క్రీ.శ. ౧౩౭౭ వఱకును, తరువాత కుమారగిరిరెడ్డి క్రీ. శ. ౧౩౯౯ వఱకును అటుపిమ్మట కోమటి వేమారెడ్డి క్రీ. శ. ౧౪౨౦ వఱకును రాజ్యపరిపాల నము చేసినట్లు శాసనము లుద్ఘోషించుచున్నవి. ఇట్లుండఁగా సింగనమాధవేంద్రునకు సమకాలికుఁడగు ననవేమారెడ్డిని సింగనమాధవేంద్రుని మునిమనుమఁడగు లింగమనాయఁడు సంహరించెననుట యసంభవముగదా. ఇంతియెగాదు. అనవే మారెడ్డిని అనపోతసింగమనాయని పుత్త్రుఁడైన యనపోతనా యఁడు "పట్టుతలాటాంకబల్లరగండఁడై, యనవేమరెడ్డిని నాజిదునిమె" అని సంహరించినట్లు చెప్పియుండియు లింగమ నాయఁడు సంహరించెనని స్వవచనవ్యాఘాతముగ వ్రాయుట వింతగా నున్నది. యథార్థము గ్రహింపవలెనన్న లింగమ నాయఁ డనవేమారెడ్డికాలమున లేఁడని చెప్పకతప్పదు. కోమ టివేమారెడ్డినే పైగ్రంథకర్త లనవేమారెడ్డియని పేర్కొని

యుండవచ్చునని యూహింతమన్నను కోమటివేమారెడ్డి మృతినొందినకాలమునకు లింగమనాయఁడు పుట్టియుండునో లేదో సంశయింపవలసియుండును. లింగమనాయనితండ్రియె యిరువదియైదేండ్లు దాటినవాఁడుగ నుండఁజాలఁడు. కాఁబట్టి వెలుగోటివారి వంశచరిత్రములో చెప్పినట్లు అనవేమారెడ్డిని గాని కోమటివేమారెడ్డినిగాని లింగమనాయఁడు సంహరించె ననుట కల్లగాని సత్యముగాదు. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౪౪౦-౭౦ సంవత్సరములకు నడుమఁ బ్రఖ్యాతిగాంచినవాఁ డనుటకు సందియము లేదు. ఇతఁడు రెడ్డిరాజ్యమునకు గర్భశత్రువుగ నుం డెననుటయు విశ్వాసపాత్రము. బహుపరాక్రమవంతుఁ డనుటకు సందియములేదు. కాని యితఁడు పాదముఁబెట్టిన చోటెల్ల భస్మీపటలమగుటయెగాని మఱియొండులేదు. ఇతఁడు "ఏకథాటీసమర్థుఁడు, కోటలగొంగ, మూరురాయరగండ, చతురుపాయదక్ష, రిపుప్రళయాంతకోపేంద్ర, అష్టదిగ్రాయ మనోభయంకర, అవఘళరాయమానమర్దన, మేదినిరాయ దుష్టగజాంకుశ, రాజవేశ్యాభుజంగ" ఇత్యాదిబిరుదములను వహించెనఁట! ఇతనికాలి పసిండియందెచప్పుడు వినఁబడి నప్పుడు అల్లయవేమారెడ్డికిని ఆతని తమ్ముఁడు వీరభద్రారెడ్డి కిని గుండెలు జల్లుమనుచుండునఁట! స్తుతిపాఠముఁలం జేయు టయఁ దాఁటితేటిన యొకబట్టుకవిచేఁ జెప్పఁబడిన యీక్రింది

పద్యము చదువుటకు వినోదముగామాత్రి ముండకపో దని యుదాహరించుచున్నాఁడను.

"ఉ. బల్లరగండలింగవిభుపాదమునందుఁ బసిండియందె డా
గల్లురు గల్లుగల్లురని గల్లనిమ్రోయఁగ భీతి గుండియల్
జల్లురు జల్లుజల్లురని జల్లని నల్లలనాడుచుందు రా
యల్లయ రెడ్డి వేమనృపుఁ డాతనితమ్ముఁడు వీరభద్రుఁడుః"

మఱియు మఱొకబట్టుకవి యీతని పరాక్రమాదుల నభివర్ణించుచు నీక్రింది సీసమాలికను జెప్పినట్లు రావువంశీయుల చరిత్రమున నుదాహరింపఁబడినది

"సీ. నాడెంబుగా సబ్బినాటిరాజ్యంబెల్ల
నద్భుతంబుగఁ జూరలాడినాఁడు
కృష్ణవేణీజలక్రీడావినోదుఁడై
యఖిలదానంబులసాం పడచినాఁడు
జగనొబ్బగండఁడై జగతి రేచెర్లను
తురకదళముల తలల్ద్రుంచినాఁడు
చటులోగ్రగతి రాయశరభమై యవలీలఁ
దిరుగ సింహాద్రి సాధించినాఁడు
పరదళంబులు పటాపంచలై పారంగ
నెన్న గౌరవకొండ నెక్కినాఁడు
కేళాదిరాయఁడై కెరళి గోరంట్లను

చారభానునివెన్ను చఱచినాఁడు
నల్లకొండలను సన్నాహంబుగా నెక్కి
కపటాహితుల నేలఁ గలిపినాఁడు
గంగసాక్షిగమీరి కదిసి రాజమహేంద్ర
వరము చూరలుగొనివచ్చినాఁడు
సురథానుకొలువులోఁ బొరసెను బిరుదుకై
ముద్దుడక్కని వెన్ను మొత్తినాఁడు
తేజంబుగాఁ బ్రౌఢదేవరాయలచేత
నరుదుగాబిరుదందె యందినాఁడు
యువతనూజునిభంగి యినుకుర్తికోటలో
లీల శత్రుల విభాళించినాఁడు
ధీరుఁడై యల్లాడ ధీసురథానుచే
యమ్మెగాభువనాద్రి యెక్కినాఁడు
గెంటించి బలిమి శిఖేంద్రఖానునిఁదోలి
యెలమిరాజ్యంబుఁ దా నేలినాఁడు
యలవంక బలువంకలార్చి తాకినబట్టి
బలిదఖానుని భంగపఱచినాఁడు
రణకేళి యెఱుకవరప్రాంతమున గొట్టి
మన్నెజంగులమేపు మాపినాఁడు
మణుగూరికోటలో మండువమున్నెఁడు

ప్రతిఘటించిన తూలబఱచినాఁడు
శరణుజొచ్చిననొచ్చి నరమఖానునిబట్టి
గౌతమీతటమునఁ గాఁచినాఁడు
పోరిలోననగన్న భూపాలుచెఱఁబెట్టి
ధృతి కొత్తకొండ సాధించినాఁడు
అదిరివిధమరాజు కదనోర్విగర్వింప
నడఁచి యింద్రునివీటి కనిపినాఁడు
సింహవిక్రమపురి సింగమపలెకాని
గోపాలకృష్ణుని గొట్టినాఁడు
మెండుగవీకమై కొండపల్లిసీమలు
పూనివచ్చిన నూసపుచ్చినాఁడు
యెదిరించువేలూర యేలూరుతిప్పని
మొదలింటపటుగతి మోదినాఁడు
కుంట్లూరికోటపై గుండ్రౌతురాజుల
మొత్తమైయెదిరిన మొత్తినాఁడు
బాణాలకోటపై ప్రకటించి యుగ్రత
కాలాగ్నిరుద్రుఁడై కాల్చినాఁడు
సంగరస్థలమున సింగళదేవుని
శిరము ద్రుంచెటికీర్తిఁబరఁగినాఁడు
మలకపోలార్జును మదమెల్ల గక్కించి

యన్నయాదవకొండఁ గొన్నవాఁడు
గర్వించితలపడ్డ గండరిగండని
మెట్టగదియతలగొట్టినాఁడు
కుటిలశాత్రవకోటి కోవిలకొండ తా
మగతనంబునఁ బిల్కుమార్చినాఁడు
ఉచ్చిళ్ళకోటకై యుద్రేకమునఁబోయి
చెంగేటినీరుగాఁ జేసినాఁడు
ఉర్విలోఁబొగడొందు నుప్పూరిచెంగట
చెనకినరిపుకోటి చెండినాఁడు
శాతశిఖావృత్తి జగమెల్ల నెఱుఁగ శ్రీ
శైలపట్టణముఁ దా నేలినాఁడు
బుక్కరాజునుబట్టి పొడిచేటికోటలో
గజపతిమెచ్చఁగఁ గాఁచినాఁడు
దోరయునల్కయవారి తోలితొప్పరలాడి
బాగవాడొద్దను బాపినాఁడు
చాటిచెన్నయగారిఁ జదిపిచట్టలుచీరి
కొండమల్లయ గారిఁ గొట్టినాఁడు
గోరంట్లతిప్పని కొట్టికోటయునెక్కి
వేకరికులమెల్ల వెదకినాఁడు
చిటివల్లభయ్యను చెట్లనుబడఁద్రోలి

పాణమురాజును బఱపినాఁడు
గంగయభీముని రాజసంబునఁద్రోలి
సాల్వతిప్పని నేలచదిపినాఁడు
ముచ్చకంపయకుక్కి మునువుగాఁ బడమోది
ఫూలసంగని పౌంజుఁ బొడిచినాఁడు
రాజుతెప్పును మెచ్చ రామరాజ్యంబుగా
సింగిరాజాచలం బేలినాఁడు
దండిమై ముప్పదిరెండుదుర్గంబులు
నేకధాటిగతి నెక్కినాఁడు
వీరభద్రుని దొడ్డవిభువేమునృపతులు
రట్టడై కాలందె బెట్టినాఁడు
ఘనమూరురాయర గండపెండేరంబు
ననువొంద దాకాల బెట్టినాఁడు

గీ. రాజమాత్రుండె కృష్ణనారాయణుండు
చారుతరమూర్తి రాజులచక్రవర్తి
గాయగోవాళుఁ డున్మత్తగండఁడనఁగ
లీలనొప్పారె మాదయలింగవిభుఁడు."

ఈలింగమనాయఁడు ప్రౌఢదేవరాయనకుఁ గప్పము గట్టు సామంతుఁడుగను సేనాపతిగనుండి యనేక యుద్ధములను

సాధించి యతనిచేత గండపెండేరమును బిరుదంబును పొందిన వాఁడు.

భైరవకవి.

(౧౪౩౦ మొదలు ౧౪౫౦ వఱకు)

ఇతఁడు గారుడపురాణాంతర్గతమైన శ్రీరంగమహాత్మ్యమును దెనిఁగించిన సుప్రసిద్ధ మహాకవి. ఇతఁడు తన శ్రీరంగమహాత్మ్యమున—

"మ. కృతవిద్యాఖురళీపరిశ్రమ కలాకేళీ విలాసుం జన
స్తుతచారిత్రుని గౌతమాన్వయపవిత్రుం గౌరనామాత్య స
త్సుతుఁ గళ్యాణకవిత్వలక్షణసమర్థున్ సూక్తిముక్తాఫలా
తతకాంతిస్ఫుటచంద్రికోల్లసితవిద్వత్కైరవున్ భైరవున్."

అని తాను గౌతమగోత్రుఁడైన గౌరనామాత్యసత్సుతుఁడ నని చెప్పుకొనియెను. తనకు శ్రీశైల మల్లికార్జునస్వామిదేవి యగు భ్రమరాంబికకృపచేత సారస్వతసిద్ధి కలిగినట్లు తుది గద్యమున "శ్రీమద్భ్రమరాంబా వరప్రసాద లబ్ధసారస్వత విలాస గౌరవ గౌరనామాత్యపుత్త్ర" అని వ్రాసికొనుటచేఁ దెలియుచున్నది. మఱియు రత్నశాస్త్ర మను చిన్నకృతిలోఁ గూడ—

"భ్రమరాంబికా మహావర
సముదిత నిరవద్యహృద్య సాహిత్యకళా

క్రమ విమల ప్రతిభా సం
క్రముఁడు మతిశాలియైన గౌరనసుతుఁడన్."

అనియ

కవిరాజ గజాంకుశ మను గ్రంథమున:—

"శ్రీమత్పరమ శివానన
తామరస వికాసలీలఁ దనరిన భ్రమరాం
బా మధుమత్త భ్రమరిక
నామానసపరసిరుహామునన్ వసియించున్."

అను పద్యమును జెప్పి యాలక్షణగ్రంథమును ప్రారంభించెను. కాఁబట్టి యీభైరవ మహాకవి హరిశ్చంద్రకథయు నవనాథచరిత్రయు, నవగ్రహస్తుతియుఁ రచించిన గౌరనమహాకవి పుత్త్రుఁ డని మనము నిశ్చయింపవచ్చును. గౌరనమహాకవి క్రీ. శ. ౧౪౨౭ సంవత్సరము వఱకు నుండెను గావు భైరవకవి ౧౪౩౦-౧౫౫౦ సంవత్సరములనడుమ నుండె నను స్పష్టము. శ్రీరంగమహాత్త్వముయొక్క పీఠికలో శ్రీమానవ రామకృష్ణకవిగారు గౌరన క్రీ. శ. ౧౫౦౦ లో నుండెను వున నితఁడు ౧౫౩౦ ప్రాంతములోనుండ వచ్చునని చెప్పి సిద్ధాంతము కేవలము పొరబాటు.

సింగనమాధవేంద్రుని కాలమున గౌరన యున్నట్లు లక్ష దీపికవలనఁ దెలియుచున్నది గావున నొక సింగనమాధ

ద్రుఁడు క్రీ. శ. ౧౩౮౦ వఱకును, మఱియొక సింగనమాధ వేంద్రుఁడు ౧౪౨౭ వఱకును బరిపాలనము చేసినవారు గావున వీరిలో నెవరి కాలమున గౌరనమహాకవి జీవించి యున్నను, గౌరనామాత్యుని పుత్త్రుఁడగు భైరవమహాకవి ౧౪౩౦-౧౪౫౦ సంవత్సరముల నడుమ నుండె ననుట సత్యమునకు దూరము కాదు. రామకృష్ణకవిగారికి భ్రమను గలుగఁజేసిన చాటుశ్లోకము రావుమాధవరావు భార్య యగు నాగాంబిక శాసనము లోని దని తెలిసికొనుటతోనే వారి పొరబాటు వెల్లడి యగుచున్నదని యిది వఱకె తెలిపి యున్నాఁడను. మల్లారెడ్డి శివధర్మోత్తర ఖండమున:—

"సీ. మానిత వరధరామరకులతిలకంబు
గౌతమ గోత్రాబ్ధి కల్పశాఖి
మల్లికార్జున పండితోల్లసద్వంశుండు
గౌరనారాధ్య శేఖరసుతుండు
శ్రీమల్లమాగర్భసింధుశీతకరుండ
గంగమాంబా మనః కంజభాను
సకలాగమజ్ఞానసార ధౌరేయుండు
పరవాది దుర్మత భంజనుండు
గీ. చలఁగి గురుదక్షిణామూర్తి సద్గురులను
గౌరనాహ్వాయు దేశికుఁ గన్న తండ్రి

ప్రవిమలాన్వతుక్కలోద్భవారాధ్యుఁ బుణ్యా
రణ్యాకరసాధ్యు లింగనారాధ్యుఁ దలఁతు."

అను పద్యములోఁ జెప్పిన మల్లికార్జున పండితారాధ్య వంశములోనివాఁ డగు గౌరనారాధ్యుఁడు మఱియొకఁ డని నాయభిప్రాయము. గౌరనమహాకవిగాని భైరవమహాకవిగాఁ దాము మల్లికార్జున పండితారాధ్యుల వంశము లోని వా రయిన యెడల నట్లు చెప్పుకొని యుండరా? ఏగ్రంథమునం దును వా రట్లు చెప్పుకొని యున్నట్లు గనఁబడదు. గౌరనామాత్య విరచితమైన లక్షణదీపికలో నుదాహరింపఁబడిన కవి గజాంకుశము భైరవకవి ప్రణీతము కాదని నాయభిప్రాయము. శ్రీరంగమహత్త్వ గ్రంథసంపాదకు లిమ్మహాకవి కవిత్వమును గూర్చి యీక్రిందివిధమున వ్రాసి యున్నారు—

"ఇతని శ్రీరంగమహత్త్వము లాక్షణికులం డఱుం జదివియున్న ట్లుదాహృతపద్యములే ఘోషించుచున్నవి. ఈకృతి మనోహరమై శైలీపాటవముగలదై "దుష్కవిఘోరపిశాచముల" నదల్చునట్లున్నది. భైరవుని పదబంధము ప్రౌఢమై యొక్కొక యెడ శ్రీనాథపెద్దనలఁ దలఁపించుచున్నది. రెండవ యాశ్వాసములోని ఋతువర్ణనమును నాల్గవ యైదవయాశ్వాసములఁ బురవర్ణనమును గవిప్రతిభారచితములు కాని మూలమునఁ గానరావు. ఉభయభాషాపాండిత్యము చూపుచున్న యీపట్లు

స్వరచితార్థసంపత్తిమై మెఱయుచున్నవి. దీనిలోని పద్యములు క్రీ. శ. ౧౬౦౦ లో నుండిన జగన్నాథకవిచే రత్నాకరమునను, ప్రబంధమణిభూషణమునను దత్తత్కథాభాగములకు ననుకూలముగా నున్నవి గ్రహింపఁబడినవి. అనేక దివ్యక్షేత్రములలో శ్రీరంగము చాల ముఖ్యమైనదైనందున నాల్గురు కవులు దీనిం దెనిఁగించిరి. శ్రీనాథుని కాశీఖండ, భీమఖండములకుఁ బిదప క్షేత్రమహాత్మ్యముల నింత ప్రౌఢముగాఁ దెలిఁగించిన కవి యన్యుఁడెవ్వఁడుఁ గానరాఁడు. * * *
* * * * భైరవుఁడు వేదాంతశాస్త్రమునఁ జక్కఁగాఁ బరిశ్రమించినట్లు తద్గ్రంథపఠనమువలనఁ దెలియుచున్నది గాని కృతిపతియగు రాఘవమంత్రి వైష్ణవుఁడో లేక మాధ్వుఁడో కావున నతఁడు విష్ణుభక్తాగ్రేసరుఁడు క్షేత్రరాజమగు శ్రీరంగమును హృదయసన్నిధానమున సదా కొలుచుచుండుటకై భైరవునిచే దీనిఁ దెనిఁగింపఁజేసెను. భైరవుఁడు శైవుఁడు. అయినను దీనిలో శివపక్షపాతమగు నంశము లేవియు లేవు. భైరవుని యనర్గళకవితాధారయు, రసభావగతివిశేషములు శ్లాఘ్యతరములు."

పద్మనాయక సామ్రాజ్యావసానదశ.

కాకతీయసామ్రాజ్య మస్తమించిన వెనుక నోరుగల్లు ప్రాంతదేశమును పద్మనాయకులు నూఱేండ్లకాలము స్వతం

త్రముగఁ బరిపాలనముచేసిరి. పిమ్మట గజపతులీరాజ్యమును జయించి స్వల్పకాలము పరిపాలించినవెనుక తురుష్కులీ గజపతులను జయించి రాజ్యమును స్వాధీనముఁజేసికొని పరిపాలించుచున్నారు. ఇప్పటికి నీయాంధ్రదేశభాగము మహమ్మదీయుల పరిపాలనముక్రిందనే యున్నది. పద్మనాయకుల రాజ్యపరిపాలనా పద్ధతులు మొదలగునవెట్లుండెనో తెలిసికొనుటకు సాధనసంపత్తి గానరాదు. అట్టి సాధనసంపత్తి బయల్పడువఱకు నింతమాత్రముతోనే తృప్తినొంది మిన్నకుండవలసిన వారమగుచున్నాము. భావిపరిశోధకులు పద్మనాయకుల రాజ్యపరిపాలనా చరిత్రమును సవిస్తరముగాఁ దెలుపఁగలరను విశ్వాసముతోఁ బ్రస్తుతము విరమించుచున్నాను.

రెడ్డిచరిత్రము.

నాలుగవ ప్రకరణము.

వర్ణాశ్రమ ధర్మపద్ధతుల ననుసరించి వర్తమానకాలంబున నాంధ్రదేశమునందున్న బలిజ, కమ్మ, వెలమ, రెడ్డి తెలఁగా తెగలవారిలో నుత్తమస్థితియం దున్నవారలను క్షత్రియులుగను వైశ్యులుగను పరిగణింపవలసి యున్నను నాలు

గవర్ణమువారినిగా వ్యవహరించుచున్నారనుట సుప్రసిద్ధము. శాస్త్రముల ప్రకారము వీరిని శూద్రు లనరాదు. ఈ తెగలలోఁ బెక్కు శాఖాభేదములు గలవనియు మన మెఱుంగుదుము. ఆంధ్ర దేశములోఁ గొన్ని ప్రదేశములలో రెడ్లను, మఱికొన్ని ప్రదేశములలో తెలగాలను గాపులనియుఁ గూడ వ్యవహరించుచున్నారు. కొందఱకుమాత్రమె యీనామము వర్తింపవలసియున్నను అనేకు లీనామములచేతనే వ్యవహరింపఁబడుచుండుటచేత వీరి సాంఘికతత్త్వమునుగూర్చి మిక్కిలి లోతుగఁ బోయి చర్చించుట కిది యదనుగాదు. కమ్మవారును, వెలమవారును వేర్వేఱుకాలములయందు వేఱుపడి ప్రత్యేక శాఖలవారుగఁ బరిగణింపఁబడుచు వచ్చుటచేతను, తెలుఁగుదేశములో నొక భాగముననున్న యుత్తమబలిజశాఖలవారికే తెలఁగాలను నామము వ్యవహరింపఁబడు చుండుటచేతను, నాల్గవవర్ణమువారుగా వ్యవహరింపఁబడుచు శాఖాంతరభేదములచే నొప్పుచున్నవారిని బలిజ లనియు, రెడ్లనియు రెండు ప్రధానశాఖలుమాత్రమె గలవని మనము పరిగణింపవలసి యుండును. ఈ తెగలకును యవనశక పహ్లవాది జాతులకును సమ్మేళనము సంభవించినపిమ్మట ననేక క్షత్రియవంశము లుద్భవించి భరతఖండమున వివిధభాగము లాక్రమించి పలు రాజ్యములను స్థాపించి పరిపాలించినమాట సత్యమున కెంత

మాత్రము దూరము కాదు. రెడ్డిశబ్దము రాట్‌శబ్దమునుండి యేర్పడినది గావున రెడ్డియనఁగా రాజని యర్థమగుచున్నది. కాఁపుశబ్దమునకుఁ గావలికాఁచువాఁడు (రక్షకుఁడు) అని యర్థము. ఇయ్యవి పండితులు సయితము చెప్పెడి యర్థములు. ఇప్పుడు సామాన్యముగా కాఁపుశబ్దము రైతు (వ్యవసాయముచేయువాఁడు) శబ్దమునకుఁ బర్యాయపదముగా వ్యవహరింపఁ బడుచున్నది. ప్రాచీనకాలమున రాష్ట్రిలను నొకజాతి ప్రజలు భరతఖండమున నివసింపుచుండిరని వేదములవలనను, శాసనములవలనను మనకు స్పష్టముగాఁ దెలియుచున్నది. వీరిలో రట్టులు లేక రాటులు. ఆరట్టులు, లాటులు, విరాటులు, మరాటులు, వరాటులు, కిరాటులు, భల్లాటులు, అంకిరాటులు, ఖగారాటులు మొదలగు శాఖాభేదములు గలవు. వీరిలోఁ గొందఱకు భోజులనియు నామాంతరము గలదు. ఈభోజులలో ననేకు లిప్పుడు కమ్మశాఖవారిలో నున్నారు. ఈరాట్టశాఖలవారు తొలుత సింధునదీతీర ప్రాంతభూములందును, పిమ్మట గంగానదీతీర ప్రాంతభూములందును, అటు పిమ్మట నర్మదా, గౌతమీ కృష్ణానదీతీర ప్రాంతభూములందును నివసింపుచు క్రమముగా దక్షిణహిందూదేశమునకును వ్యాపించిరి. వీరెల్లరు వేర్వేఱుదేశములకుఁబోయి దేశభేదము చేతను, భాషాభేదముచేతను వేర్వేఱునామములతో నేఁటికాల

మునవ్యవహరింపఁబడుచున్నారు.వీరుతొలుతకంపిలానగరప్రాంతదేశమునవసించి యందుండివచ్చినవారగుటచేత మొదటవీరికి కాంపు లని వ్యవహారనామము కలిగినది. కంపిలానగరమే కాంపిల్యనగర మని భారతాది సంస్కృతగ్రంథముల వ్యవహరింపఁబడుచు పాంచాలదేశమునకు రాజధానిగ నుండెను. మన దేశమునంకలి పూర్వపుఁ దెలుఁగు శాసనములలో కాంపు లని సబిందుకముగా వ్రాయఁబడి యుండెను. పూర్వకాలమున బౌద్ధమతమునఁ జేరిన బలిజశాఖల వారిలో ననేకులకు శ్రేష్ఠి యను పదము పట్టపు పేరుగ నుండెను. రాట్టశాఖలవారికి రెడ్డి యను పదము పట్టపు పేరుగ నుండెను. పూర్వకాలమున నీయిరు తెగలలోని యుత్తమ నాయకులకు నన్యోన్య సంబంధ బాంధవ్యములు, భోజన ప్రతిభోజనములు గలవు. పశ్చిమ హిందూస్థానమునందు రాట్టులు నివసించు దేశమునకు రాట్టవాడి యని వ్యవహార నామము గలదు. రాట్టవాడిరాజవంశమునకే రాథోడ్ లేక రాథోర్ రాజవంశ మని ప్రఖ్యాతిగలిగినది. ఈరాట్టవాడిరాజకుటుంబమే యొకటి రాష్ట్రకూటరాజవంశముగాఁ బరిగణింపఁబడినది. ఈరాట్టవాడి లేక రాథోడ్ సీమనుండి యాంధ్రదేశమున కేతెంచి నివసించియున్న రెడ్లనే పూర్వపుఁ దెలుఁగు శాసనములలో రద్దోడి కాంపులని యప్పటిశాసన విలేఖకులు వ్రాసియుండిరి. ఏది యెట్లున్నను రెడ్లని

వ్యవహరింపఁబడెడి తెగలనాడు రాట్టజాతులకు సంబంధించిన వా రనుట కెంతమాత్రమును సందియము లేదు. వీరెల్ల రాంధ్ర జాతులతోడి సంబంధ బాంధవ్యములచేతను, ఆంధ్రభాషను మాతృభాషగఁ గైకొన్న వారగుటచేతను ఆంధ్రజాతీయులై రనుటకు సందియము లేదు. పల్లెలో నన్నివిధములైన భేదములు గలవో రెడ్లలో నన్నివిధములైన భేదములు గలవు గావున వానింగూర్చి చెప్పుట సాధ్యము గాదని చెప్పుదురు. కాఁబట్టి యట్టి భేదములనుగూర్చిన చరిత్రము ప్రత్యేకముగ వ్రాయ వలయునేగాని యిందు వ్రాయుట సాధ్యము గాదు. 'పంటవారు నాలుగు కులా' లని సామాన్యముగా పదునాలుగు ప్రధాన శాఖలు గలవని చెప్పుదురు. అయిన నయ్యవి పదునాలుగు ప్రధానశాఖలో వివరించుట కష్టసాధ్యము. అయోధ్య రెడ్లు, మోటాటిరెడ్లు, పంటరెడ్లు, దేసూరిరెడ్లు, పాక నాటిరెడ్లు, పెదకంటిరెడ్లు, భూమంచిరెడ్లు, ఓరుగంటిరెడ్లు, బలిజరెడ్లు, గండికోటరెడ్లు, గోటేటిరెడ్లు, కుంచేటిరెడ్లు, మొర సరెడ్లు, పల్లెరెడ్లు, గాజులరెడ్లు, నేరటిరెడ్లు, పాకనాటిరెడ్లు, పొంగనాటిరెడ్లు, కమ్మపురిరెడ్లు, వెలనాటిరెడ్లు మొదలగు వ్యవహారనామము లనేకములు గన్పట్టుచున్నవి. వీ రెల్లరకు మాతృభాష యాంధ్రమైనను దేశకాల పాత్ర భేదముల చేతఁ గొన్ని యాచార భేదములు గన్పట్టుచున్నవి. అయ్యవి క్రమముగా నశించు సూచనలు గానంబడుచున్నవి.

కోరుకొండ రెడ్డి చరిత్రము.

(క్రీ. శ. ౧౩౨౫ మొదలుకొని ౧౩౭౦ వరకు)

క్రీ. శ. ౧౩౨౫వ సంవత్సరాంతమునఁ దురుష్కులు రాజమహేంద్రపురదుర్గము నాక్రమించుకొని తత్ప్రాంతదేశమును జయించి పరిపాలనముసేయ మొదలుపెట్టిరని ప్రథమ ప్రకరణమునఁ దెలిపియున్నాఁడను. ఇట్లు దేశ మాక్రమించుకొని తురుష్కులు రాజమహేంద్రపురము రాజధానిగాఁ బరిపాలనము సేయుచుండఁ బ్రతాపరుద్రుని సేనానులలో నొక్కఁడును, కృష్ణా గోదావరీ మధ్యదేశమున నధికారమును బడసియున్న ప్రోలయనాయకేంద్రుఁడు (ప్రోలిరెడ్డి) కుమారుఁడగు కాపయనాయకేంద్రునియొక్కయు, మంచికొండ కేశవనాయకుని మనుమఁడును, గణపతినాయకుని కుమారుఁడునగు కూనపనాయకునియొక్కయు సహాయముతో రాజమహేంద్రపుర తురుష్కులపై దండయాత్ర వెడలి యుద్ధముచేసి తురుష్కులను జయించి దేశము నుద్ధరించెను. ఇతఁడు తురుష్కులను జయించినవిషయము అన్నవరశాసనమునఁ జేర్కొనంబడినది *.

---

* శ్లో. సరోపాలన వ్యాకీర్ణవారిదుర్గాం
ధరాం తురుష్కాం యవనోపరుద్ధాం
సముద్ధరన్ ప్రోలయనాయకేంద్రః
స్వర్గప్రతిష్ఠాపనమత్ర సప్తవత్.

కాపయనాయకుఁడు బహు పరాక్రమవంతుఁడనియు, పంచోత్తర సప్తతినాయక సంసేవ్యమాన పదపద్ముఁడనియు, 'ఆంధ్రసురత్రాణ' యను బిరుదమును వహించి ప్రఖ్యాతిఁ గాంచినవాఁడనియు, ఆర్యవటశాసనములవలన విదితమగుచున్నయది. రేచెర్ల యెఱదాచానాయని సింగమనాయఁడు "చెలఁగి తాతకుఁ దాత సింగక్షితీశుండు కాపభూపతిఁ గెల్చెఁ గదనమునను" అని వెలుగోటివారి వంశావళిలోఁ జెప్పినట్లుగా జయించిన దీ కాపభూపతినే కాఁబోలు ? ఈ కాపభూపతి తురుష్కులచే నాక్రమింపఁబడిన బ్రాహ్మణాగ్రహారములను పునర్దత్తములను గావించెనని పై శాసనముననే పేర్కొనఁబడియుండెను *.

---

30. శ్లో. స్వర్గాతిథౌ ప్రోలయనామధేయే
విశ్వేశ్వరాజ్ఞా మధిగమ్య నత్వా
ఆపాలయత్కాపయనాయకేంద్ర
స్తదీయరాజ్యం ఘనప్రతాపః"

[ఈ [illegible] యార్యవటశాసనము శ్రీమాన్ [illegible] పరికాశరావుపంతులు బి. ఏ. గారిచేత ఆంధ్రభాషా [illegible] సంపుటము ౨౪౩వ పేజీలోఁ ప్రకటింపఁబడినది.]

*"అథ పంచోత్తరసప్తతినాయకసంసేవ్యమానపదపద్మః
కాపానేన్ద్రః శ్రీ విశ్వేశ్వర కరుణయా [illegible].
తురుష్కైర్య సమాక్రాంతా స్తేనాన్యే కాపభూభుజా
అగ్రహారాః పునర్దత్తా భూయో భూప మహోన్నతాన్.

ప్రోలయనాయకుఁడుగాని కాపయనాయకుఁడుగాని యెక్కడ పరిపాలనము చేసిరో వారికి నివాసస్థానముగానున్న పట్టణ మెయ్యదియో తెలియు శాసనముగాని గ్రంథముగాని గానరాదు. వీరలు కృష్ణాగోదావరీ మధ్యఖండమునఁ బ్రబలులై యుండి తురుష్కులతో యుద్ధముచేసి వారలను మధ్యాంధ్ర దేశమునుండి తఱిమి యుందురని యార్యవట శాసనములం బట్టి మన మూహింప వచ్చును. మఱియుఁ గృష్ణాగోదావరీ మధ్యఖండమునఁ గాపవర మను పేరుగల గ్రామములు పెక్కులు గాన వచ్చుచున్నందునఁ గాపభూపాలుఁడు కొల్లేటి కోటలోనో లేక పద్మపుర మను నామాంతరముగల గణపవరముననో (కృష్ణామండలములోని భీమవరము తాలూకాలోనిది) యుండి రాజ్యపరిపాలనముచేసి యుండునని యూహించుచున్నాఁడను.

మంచికొండ కూనారెడ్డి కోరుకొండదుర్గమును నిర్మించుట.

ఆంధ్ర సురత్రాణ యను బిరుదమును వహించినప్రఖ్యాత కాప భూపతికి బంధువుం డగు మంచికొండ కూనారెడ్డి కాప

విశ్వేశ్వరాయ వివిధాం ప్రవిధాయ సే
వాం యాతే విభౌ దివి చ తత్పదసేవనాయ
తై ర్నాయకై స్స్వనగరా ణ్యధిగమ్య సర్వై
స్సంరక్షితా గతవిరోధకదైః స్వదేశాః.

(ఆంధ్రభారతి 3వ సంపుటము సంచిక ౨-౩లలో ౧౮౯వ పేజి చూడుఁడు)

భూపాలుని సాహాయ్యముతో రాజమహేంద్రపుర తురుష్కులను జయించి యచటికిఁ బదునొకండుమైళ్ళ దూరముననున్న కోరుకొండ యను ప్రదేశమున నొక పట్టణమును నిర్మించి తట్టుకోటనుగట్టి యవక్రపరాక్రమముతోఁ గోన పర్యంతము గల భూభాగమును బరిపాలించెను. ఇతని పేరిటనే గౌతమీ తటమున కూనవర మను నొక గ్రామము గట్టఁబడినది. కాఁబట్టి యీకూనభూపాలుఁడు పరిపాలించిన దేశ మిప్పటి గోదావరిమండల మని నిర్ధారింపవచ్చును. ఇతఁడు క్రీస్తుశకము ౧౩౨౮ మొదలుకొని ౧౩౪౦ వఱకు రాజ్యపరిపాలనము చేసెనని చెప్పవచ్చును. ముమ్మడినాయకుని యార్యవటశాసనమున ఇతఁడును, ఇతని తండ్రి గణపతియు, ఇతనితాత కేశవనాయకుఁడును త్రిలింగ దేశాధిపతులైనట్లుగానభివర్ణింపఁబడిరి*.

---

*"దేశా స్సహస్రం భరతస్య ఖండే
దృశ్యం త్యఖండాఖిల వస్తుశస్తాః
తేషాం శిరోభూషణ మేవదేశ
స్త్రిలింగనామా సుకృతైకసీమా."
త్రిలింగ దేశాధిపతి శ్శ్రీమాన్ కేశవ నాయకః
యేన భూపా దిలీపాద్యా స్సమయా ద్విస్మారితా ఇవ
చర్విణీత మదగర్వ ఖండనే కల్పి(తా)రి నృప వీరముండనే
మంచికొండ ఘనగోత్రమండనే భూరజృంభత నృపే స దండనే
తస్య కేశవనృపస్య నందనో నాయకో గణపతి ర్గుణాకరః

ముమ్మడినాయకుని పరిపాలనము.

(౧౩౮౦ మొదలుకొని ౧౩౭౦ వఱకు)

కూన భూపాలుని యనంతర మాతని జ్యేష్ఠపుత్త్రుఁడును పరాక్రమవంతుఁడు నగు ముమ్మడినాయకుఁడు రాజ్యాభిషిక్తుఁడయ్యెను. ఇప్పటి గోదావరి మండలమంతయు నాకాలమున ముమ్మడినాయకునిచేఁ బరిపాలింపఁబడియెను. ఇతఁడాంధ్రసురత్రాణయను బిరుదమును బొంది ప్రఖ్యాతుఁడైన కాపభూపాలునితోఁబుట్టువు కొమార్తను వివాహము చేసికొని వైరివీరసంహారుఁడై విద్యావంతులైన పండితుల కనేకాగ్రహారముల నొసంగుచు శాస్త్రవిద్యలఁ బ్రోత్సహించుచు

స్వర్గతే పితరి పశ్చిమే వయస్యాససఁజ వసుధాం భుజే నిజే
లక్ష్మీ ర్వసుధా కీర్తి ర్గణపతి నృపతేః పరం ప్రియా స్త్రీ స
తాభ్యా మధికా కీర్తి ర్యేనా సా(తే) తదర్థ మర్పితవాన్
పుత్త్రీ శ్రీకూనభూపాల స్తస్మా దుదభవ ద్విభోః
ప్రద్యుమ్న ఇవ లక్ష్మీశాం చ్ఛంకరాదివ శక్తిమాన్
నృపో గణపతిః పుత్రం పాత్రం దృష్ట్వా నృపశ్రియః
త్యక్త్వా సింహాసనం భౌమం దివ్యం సింహాసనం యయౌ
విస్ఫూర్జద్గుణ రత్నరోహణగిరి ర్విఖ్యాత దోర్వీక్రమో
నిర్వ్యూఢావనిపాలతార్ద్రవిభవో నిర్వ్యాజ విశ్రాణనః
గంభీర స్థిరధీ రుదాత్తచరితః కారుణ్య పూరాశ్రియ
శ్శ్రీమత్కూనయనాయకో నిజకులక్షీరోదధేః శ్చంద్రమాః"

సర్వజనరంజకముగాఁ బరిపాలనము చేసెను *. ఈముమ్మడి నాయకుని రాజ్యములో కోనసీమ, అంగరసీమ, కొలాము సీమ, కురవాటసీమ, చాంగలునాటిసీమ మొదలగు సీమలు చేరియుండెను. ఇవన్నియును గౌతమీనది కిరుప్రక్కలను వ్యాపించి యుండెను. ఇతనిదేశము మిక్కిలి ఫలవంతమైనది. ఈ రాజ్యము అరటి, కొబ్బరి, పనస, పోక, మామిడి మొదలగు తోటలతో రమ్యమై యాంధ్రభూమిని ప్రసిద్ధినొందినదిగా నున్నదని యార్యవటశాసనమున వర్ణింపఁబడినది †. ఇప్పటికి నట్లేయుండి ప్రఖ్యాతివహించి యున్నదనుట యాంధ్రుల కెల్లరకుఁ దెలిసినవిషయమె.

ముమ్మడినాయకుఁడు తాను రాజధానియగు కోరుకొండ యందుండి పెద్దతమ్ముని సింగమనాయకుని తుని సమీపమున

---

* ప్రఖ్యాతాంధ్రసురత్రాణ స్స్వయం కాపయనాయకః
తస్మై స్వసు స్సుతాం ప్రాదా న్మమ్మడీంద్రాయ భూభుజే"

(ఆంధ్రభారతిలో శ్రీయుతులు దుగ్గిరాల సూర్యప్రకాశరావుపంతులు గారును, వెంప్యాల సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిలుగారును ప్రకటించిన యార్యవాట శాసనముం జూడుఁడు ఆ. భా. సం. 3 సం ౮.)

† పాక (వ్యా) కోచమోచాలికుచపనస కామ్రాదిసంవీతపార్శ్వై
రంతస్సంతానకాంతక్రముక ఫణిలతాశృంగి బేరైకపూర్ణైః
ప్రాంతోద్యన్నారికేళై ర్వకుళ కురవకాశోక పున్నాగరమ్యై
రారామైః కస్య హర్షం న విదధతి పరం ముమ్మడీంద్రస్య దేశాః"

నందున్న కోట్యాము(కోఠాము) నందును చిన్నతమ్మునిని గన్న యను తాడిపాకదుర్గమునను నిలిపి రాజ్యమును సామర్థ్యము తోఁ జక్కఁగఁ బరిపాలనము చేసెను. తాడిపాకయనునది ప్రస్తుతము గోదావరిమండలములోని రాజవోలుతాలూకాలో నున్నది; పిమ్మట సింగమనాయకుఁడు పింపానదీతీరమున ముమ్మడివీడను నగరమును గట్టించి రాజధానిగఁ జేసికొని ధర్మ యుతుఁడై పరిపాలన మొనరించెనని యార్యవటశాసనములవలనఁ దెలియుచున్నది*. ముమ్మడివీడే ముమ్మడివరమని నేఁడు వ్యవహరింపఁబడు చున్నది.

వైష్ణవమతావలంబనము.

ముమ్మడినాయకునిపూర్వులు శైవులయినను ముమ్మడియు నాతని తమ్ములు మాత్రము వైష్ణవమత మవలంబించి నట్లు గన్పట్టుచున్నది. ఇతనికాలమున శ్రీరంగమునుండి పరా

* 33 నామ్నాముంమడినాయకస్య ఘటితా ( ) రిణి
లక్ష్మ్యావిభ్రమ భూర్విలాసనిలయో వాణ్యా క్షితిర్మండనం
పంపాసంపదుపాశ్రితా సవిధగశ్రీరామనాథేశ్వరా
ఖ్యాతా ముంమడివీడు నామనగరీ శింగక్షమాభృద్విభోః.

34 ప్రగాఢసన్యాప్తసార్వ్వదేశే। పింపానదీపాథసిపావనేచ్ఛే
స్వా రాజధానిప్రతిబింబితేవ। విరాజతే సా నగరీ విశాలా.

35 గరీయసి పురే తస్మిన్ సర్వైశ్వర్య సమన్వితః
నివసన్ శింగ భూపాలః పాలయత్యఖిలాంభుసం

శరభట్టను వైష్ణవబ్రాహ్మణ గురువు కోరుకొండకు విచ్చేసి ముమ్మడినాయకుని శిష్యునిగాఁ జేసికొని వైష్ణవమతమును గోదావరిమండలమున వ్యాపింపఁజేసెను. ఈపరాశరభట్టు గురుపరంపరలో నేఁడవవాఁడు. ఇతఁడింతదూరమునకు వచ్చి ముమ్మడినాయకుని శిష్యునిగాఁ జేసికొనఁగలుగుట వింతగానే యున్నది. ఒకనాఁడీభట్టరి తన ప్రియశిష్యుఁడైన ముమ్మడినాయకునితో నిట్లనియె. „నాకు మానవజన్మములు తుదముట్టవచ్చినవి. నేనీ దేహమును చాలించినతోడనే కోరుకొండపై లక్ష్మీనరసింహస్వామిరూపమున వెలసెదను.'' ఇట్లు చెప్పి వెంటనే యాతఁడు మృతినొందెనుగాని యాతఁడు లక్ష్మీనరసింహస్వామి యగునని చెప్పినవాక్యములను ముమ్మడీంద్రుఁడు మఱచి యుండెనఁట! అటుపిమ్మట లక్ష్మీదాసియను నొకవేశ్యస్వప్నములో సాక్షాత్కరించి పరాశరభట్టరి పరాశరశైలమున నుద్భవించితినని చెప్పెనఁట! ఇయ్యది ప్రభువునకు వినిపించినతోడనే యతఁడు తనతో భట్టరిచెప్పిన వాక్యములను జ్ఞప్తికిఁ దెచ్చుకొని యామెకుఁ జెప్పి లక్ష్మీనరసింహస్వామికి నాలయము నిర్మింపుమని యాజ్ఞఁజేసెనఁట! అతని యాజ్ఞాప్రకారము లక్ష్మీ దాసి ధనమును ప్రోగుచేసి కొండపై దేవాలయమును గట్టించి పరాశర నృసింహమూర్తిని ప్రతిష్ఠాపనము గావించి యంగ రంగ వైభోగములకు కొండుగ్రా

ములను దానము గావించెను. ఈదేవాలయనిర్మాణము నందు ముమ్మడినాయకుఁడే విశేషముగా సాహాయ్యముఁజేసి యుండును. లక్ష్మీనరసింహస్వామియాలయములోనికిఁ బోవు నప్పుడు మధ్యద్వారముకడఁ గన్పట్టు విగ్రహములు రెండును ముమ్మడినాయకుని యొక్కయు లక్ష్మీదాసియొక్కయు విగ్రహము లని చెప్పుదురు. పరాశరభట్టుపేరిటనే యీకొండకు పరాశరశైల మనియు, స్వామికి పరాశర నరసింహుఁడనియు నామములు గలిగినవి. శ్రీరంగ దేవాలయములో నొక తామ్రశాసనము గలదు. కోరుకొండ లక్ష్మీనరసింహస్వామి యాలయములోని శిలాశాసనములోనున్న శ్లోకములు సరిగా శ్రీరంగ దేవాలయములోని తామ్రశాసనములోనివిగా నున్నవి. అందు నేఁడవ పరాశరభట్టునకుఁ దెలుఁగు దేశములో మంచికొండ గోత్రమున జనించిన రంగవర్ధనుఁడను ముమ్మడినాయకుఁడు శిష్యుఁడుగ నుండెనని వ్రాయఁబడి యుండెను*. ముమ్మడినాయకుఁడును నతని తమ్ముఁడు సింగమనాయకుఁడును వైష్ణవ మత గురు వగు వేదాంత దేశికులవారితో సమకాలికు లైనను వైష్ణవమత భక్త్యావేశపరవశు లైనను వేదాంతదేశికులవారు గ్రంథములు వ్రాసి యిచ్చినది వీరికిఁ

* Annual Report on Epigraphy, 1912, page 87, para 68.

గాదు. ఇందలి సింగమనాయఁడు సర్వజ్ఞసింగమనాయఁ డనుట భ్రమగాని వే ఱొండుగాదు. వేదాంత దేశికులవారు తత్త్వసందేశోపసంహారమునఁ జెప్పిన ట్లితఁడు మాధవాత్మజుఁడు కాఁడు. కావున దొరతనమువారి శాసనాధికారులు వ్రాసినది పొరబా టని నాయభిప్రాయము.* లక్ష్మీనరసింహస్వామి దేవాలయము శాలివాహనశకము ౧౨౭౫ అనగా క్రీ. శ. ౧౩౫౩వ సంవత్సరమున నిర్మింపఁబడిన ట్లాయాలయములోని శిలాశాసనమున లిఖియింపఁబడినది.

ముమ్మడినాయకుని సోదరుఁడగు సింగమనాయకుఁడు శాలివాహనశకము ౧౨౭౦ శ్రావణబహు ళామావాస్యనాఁడు సూర్యగ్రహణసమయమున నాయుర్వేద విశారదుండును, అత్రేయగోత్ర సంభవుండును, యజుశ్శాఖాబ్రాహ్మణుండును నగు పరహితాచార్యునకు అక్కలంపూడియను గ్రామమును దాన మొసంగెను. అక్కలంపూడియను గ్రామమె ముమ్మడి సింగవరమని కొంతకాలము వ్యవహరింపఁబడిన ట్లాశాసనము వలననే వేద్యమగుచున్నది. భిషఙ్మణియగు పరహితాచార్యుఁడు తానాగ్రామమును ౨౦భాగములు చేసి యందుఁ బదిభాగము లితరబ్రాహ్మణులును వేదాధ్యయనసంపన్నులు నగు పదు

* Annual Report on Epigraphy, 1913 No. 961, Public, 2nd August 1913, page 129, para 71.

గురకు నా వెంటనే ధారపోసెను. పరహితుని కుటుంబమువారు మూఁడుతరములనుండి యాయుర్వేదవిద్యావిశారదులుగాఁ బ్రఖ్యాతివహించి యుండిరి. ఈశాసనముపై సింగానాయనియొక్కయు; ముమ్మడినాయనియొక్కయు చేవ్రాళ్లు గలవు. ఈ శాసనము క్రీ. శ. ౧౩౬౮ వ సంవత్సరమున లిఖింపఁబడినది గావున ముమ్మడినాయకుఁడును వీనితమ్ముఁడు సింగమనాయకుఁడును ౩౦ సంవత్సరములు రాజ్యపరిపాలనము చేసినట్లు గన్పట్టుచున్నది. ముమ్మడినాయకునకుఁ గూనారెడ్డి, అన్నారెడ్డి, కాటమరెడ్డి మొదలగువారు నైదుగురు కొమాళ్లు గలరు. ముమ్మడినాయకుని తరువాత నీమూవురును ౨౫ సంవత్సరములు రాజ్యపాలనము చేసి యుందురు.

దేవాలయ ప్రతిష్ఠాపనలు.

క్రీ. శ. ౧౩౭౦ వ సంవత్సరమునకుఁ బిమ్మట ముమ్మడినాయకునికొమారుఁడు కూనారెడ్డిపరిపాలనకాలములో కోరుకొండలో మఱికొన్ని ప్రతిష్ఠాపనలు జరిగినవి. కూనారెడ్డి స్వామికొండకు దక్షిణభాగమున దిగువ నొక దేవాలయమును గట్టించి యందు రంగనాయకుని ప్రతిష్ఠ గావించెను. ఆస్వామి కైంకర్యాదులకై భూదానములు మొదలగునవి చేసెను. ఆయాలయ ప్రాకారము లోపలనే వైభవరాయని ప్రతిష్ఠ గావించి యాలయముగట్టించి యథావిధిగాఁ గైంకర్యాదులు జ

రుగునట్లు కట్టడిగావించెను. పిమ్మటఁ గొంతకాలమునకుఁ గేశవస్వామిని గూడ ప్రతిష్ఠగావించి యాలయమును గట్టించి యాస్వాములకందఱకు నిత్య నైవేద్యములకు నిరంతరోత్సవములకు ననేక భూదానములను గావించి యాదేవస్థానమును మహోత్కృష్టదశకుఁ గొనివచ్చెను. కూనారెడ్డియు నతని సోదరులును గలిసి స్వల్పకాల మనఁగాఁ బదునైదుసంవత్సరములు పరిపాలనము చేసినతర్వాత కూనారెడ్డికొడుకు ముమ్మడిరెడ్డి రాజ్యపరిపాలనము వహించెను గాని యత్యంతస్వల్పకాలములోనే యీకోరుకొండరెడ్డి రాజ్యమంతయును కొండవీటిరాజ్యమును బరిపాలించుచున్న కుమారగిరిరెడ్డి మంత్రియును సేనానియునగు కాటయవేమారెడ్డిచే జయింపఁబడి యతనిచేఁ బరిపాలింపఁబడుచు వచ్చెను. కావున క్రీ. శ. ౧౩౯౫ దవసంవత్సరమునకుఁ బిమ్మట కూనారెడ్డిసంతతివా రీదేశమును పరిపాలించి యుండరనియు, ఒకవేళ కొంచెముకాలము పరిపాలించినను స్వతంత్రపాలనము చేసి యుండరనియు మనము నిశ్చయింపవచ్చును.

కులగౌరవము.

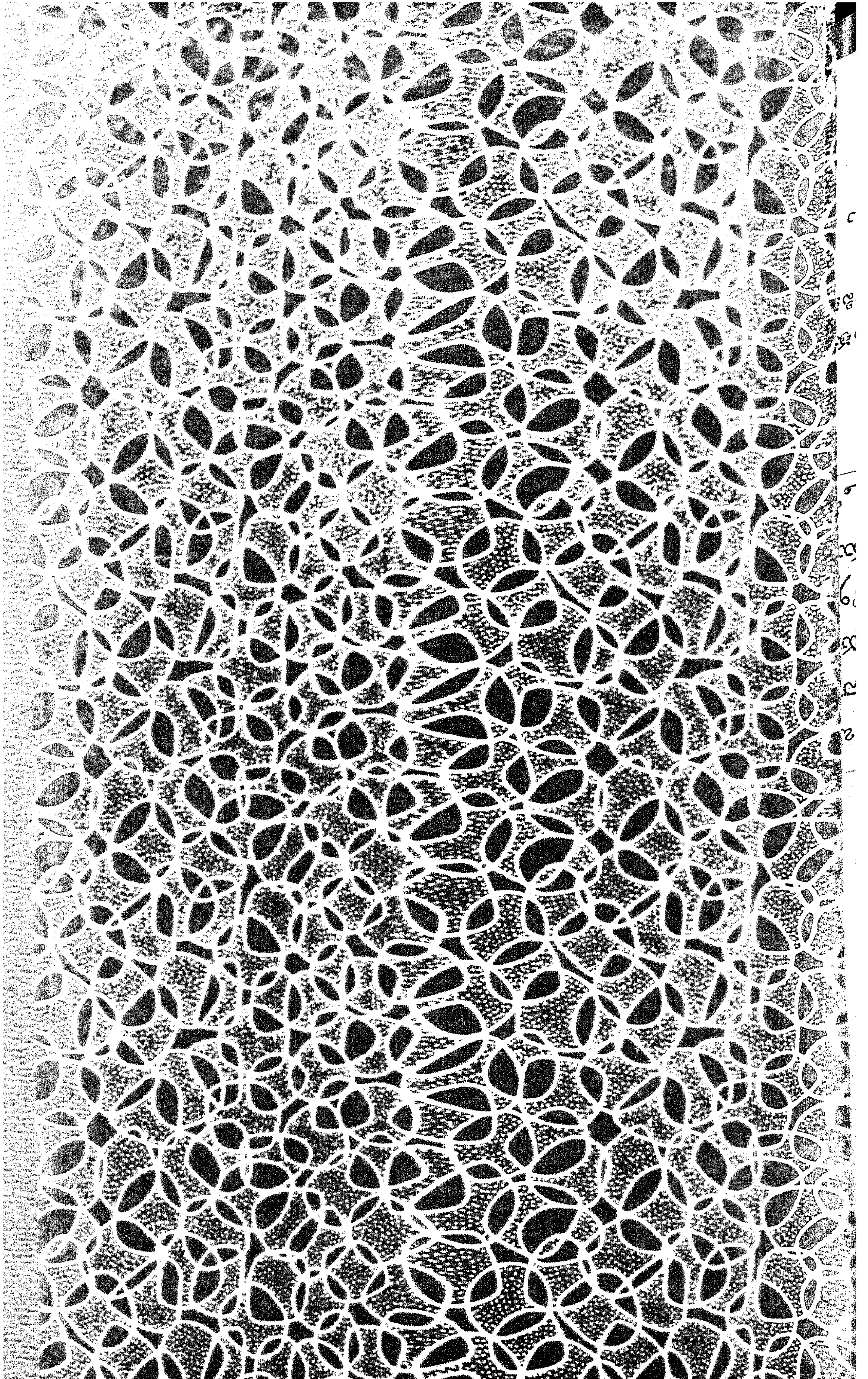
ఈకోరుకొండరాజ్యమును బరిపాలనముచేసిన రెడ్లు విద్యాసక్తులును, ధర్మానురక్తులును, వైష్ణవమతాభినివేశపరవశు

వగు మల్లాంబ భార్య యని తెలిసికొనియుంటిమి. మఱియును అల్లాడవేమారెడ్డి కోరుమిల్లి శాసనమున కాటయవేమునకు కాటప్రభు వను కుమారుఁడు కలఁ డనియును, అతఁడు హరిహరరాయల కొమార్తయగు హరిహరాంబను వివాహము జేసి కొనియె ననియుఁ జదివియుంటిమి. కాటయవేమునకు మల్లాంబ మాత్రమె గాక దొడ్డాంబికయను మఱియొక భార్య కల దనియు, ఆమెకు అనితల్లియను కొమార్తయు, కుమారగిరి యను పుత్త్రుఁడును గల రనియు, అనితల్లి శాసనమువలన విదిత మగుచున్నది* కాటయప్రభుని పేరును మల్లాంబ పేరును దొడ్డాంబికపుత్త్రికయైన అనితల్లిశాసనమునఁ గానరావు. అల్లాడవేమారెడ్డిశాసనమున కాటయప్రభుని పేరు మాత్రమె గాక అనితల్లి పేరుకూడగలదు గాని కాటయప్రభువు యొక్కయు అనితల్లియొక్కయు, తల్లులపేరులు పేర్కొనంబడియుండలేదు. కాటప్రభువు మల్లాంబ కుమారుఁ డని గాని లేక మల్లాంబికకు సంతతి కలదని కాని యెచ్చటను జెప్పఁబడియుండ

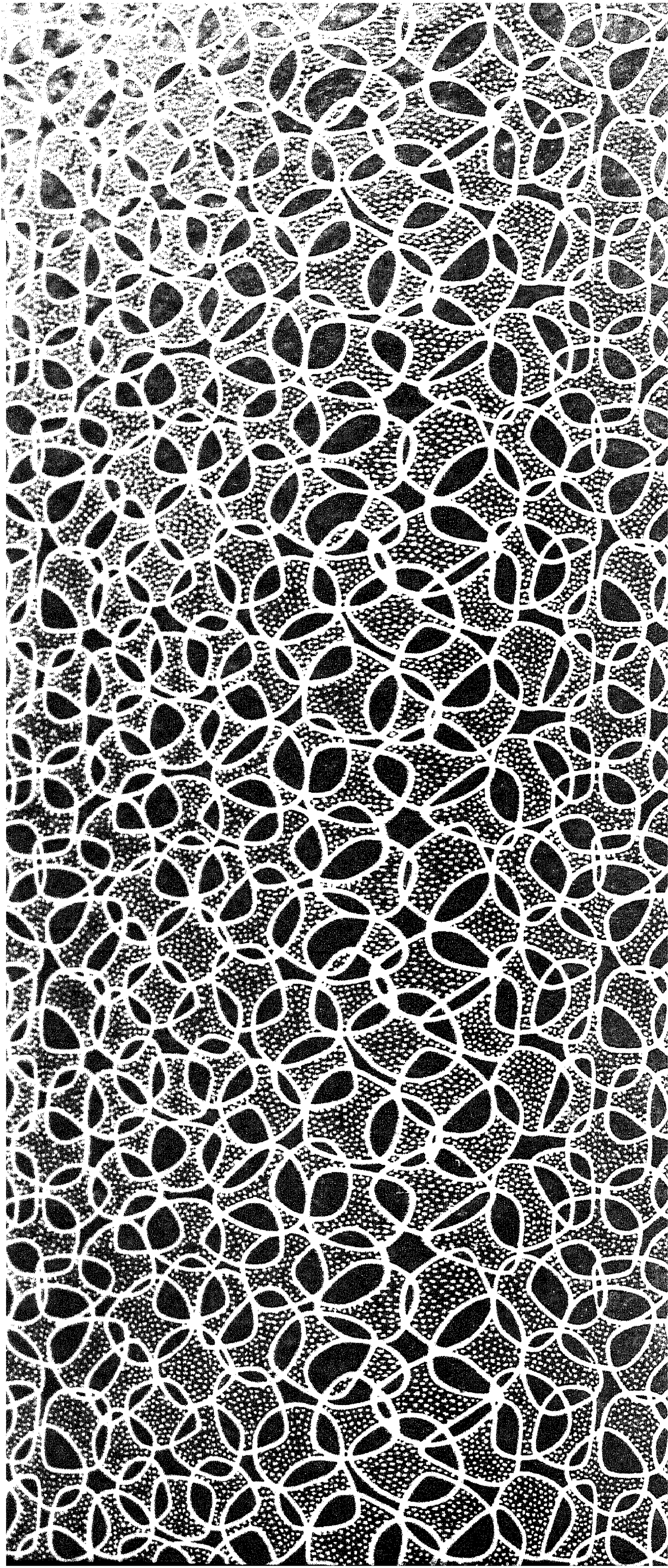
* ౪౨వ శ్లోకము.

యస్యా వేమనృపాలో జనకో దొడ్డాంబికా తు జనయిత్రీ
సాదీవ్యత్యనితల్లీనమూర్త్యా రివ దేవభూమిదేవశ్రీః
౪౩ వేమక్షితీశ తిలకేధ కథావశేషే
భర్తా కుమారగిరి రస్యసుతోభువోభూత్.

లును పరిపాలనము చేసినది స్వల్పకాలమైనను యశముతోఁ గూడుకొని యొప్పారిరి. అదియునుగాక వీరికి కులగౌరవమధికము గానుండెను. వీరివర్ణము (చతుర్థవర్ణము) విష్ణుపాదమునందు త్రిలోకపావనియైన గంగతోడఁ బుట్టినదిగావున బ్రాహ్మణక్షత్రియ వైశ్యవర్ణములవారికంటెను పారిశుద్ధ్యమున మించినదనియు వీరి వర్ణములో కపటులు లేరనియు, కర్మాసక్తులును, శుద్ధస్వాంతులును, శాంతులును, రాగాదిదోషరహితులును గలరని ముమ్మడినాయకుని శాసనములో నభివర్ణింపఁబడియుండెను. ఇయ్యది వైష్ణవమతసంస్థాపనమును బొందిన వైష్ణవగురు ప్రబోధనలంగీకరించినవారి యుత్కృష్టమైన రాజ్యపదవికి వచ్చిన తరువాత నాటిస్మృతికారులొక్కిమూలజనితవాక్యములనుగా మనమూహించి సంతసింపవలసినదే. * ఇంతకన్న వీరినిగూర్చి

* పూర్వోక్తానాం చ వర్ణానాం తేషాం తేభ్యోప్యంశత
ఈశ్వరవదనసరోజసంభవాం బ్రాహ్మదిజాతయః స్తిస్రః
తాసా మాద్యం చతుర్జాతిశ్చ తత్పదా జ్జాతా
అస్యాజాతే స్త్రాభోత్ర జాతశ్య. వృద్ధి రితి నచ స్పష్టం
యదియం సహజాజాతా భాగీరథ్యా త్రిలోకపావన్యా
తజ్జాతీయాః కర్త్తారః సత్కర్మణాం
శుద్ధస్వాంతాః శాంతా రాగాదిదోషాః
రాజన్యానామేభ్య సాహాయ్యముదాత్త"
సర్వం భారం నిర్వాహయిత్వా సమ్యక్

లున్నై పరిపాలనము చేసినది స్వల్పకాలమైనను యశముతోఁ గూడుకొని ప్రవర్తించిరి. అదియునుగాక వీరికి కులగౌరవ మధికముగా నుండెను. వీరివర్ణము (చతుర్థవర్ణము) విష్ణుపాదమునందు త్రిలోకపావనియైన గంగతోఁ బుట్టినదగుటచే బ్రహ్మక్షత్రియవైశ్యవర్ణములవారికంటెను పావిత్ర్యమున మించినదనియు వీరి వర్ణములో శీలవంతులును, కర్మాసక్తులును, శుద్ధస్వాంతులును, శాంతులును, రాగాదిదోషరహితులును గలరని మున్నగునా [illegible] శాసనములలో సంవర్ణింపఁబడియుండెను. ఇట్టి వైష్ణవమతస్వాతంత్ర్యమును బొంది వైష్ణవగురుప్రబోధకులగు [illegible] రాజ్యపదవికి వచ్చిన తరువాత నా [illegible] వాక్యములనుగా మనము [illegible] దే. * ఇంతకన్న వీరినిగూర్చి

---

* [illegible]
[illegible] బ్రహ్మక్షత్రియవిట్ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] త్రిలోకపావన్యా
[illegible]
శుద్ధస్వాంతా [illegible] రాగాది దోషాః
[illegible]
స్సర్వం భారం [illegible] సమ్యక్

కాని వీరిపరిపాలనపద్ధతిని గూర్చికాని తెలిసికోఁదగినది విశేషముగానున్నను సాధనసామగ్రి కొఱవడియుండుటచేత నింతమాత్రముతోఁ దృప్తినొందవలసినవార మగుచున్నాము.

ఐదవ ప్రకరణము.

కొండవీటిరెడ్డిరాజులచరిత్రము.

పదునాలుగవ శతాబ్దిప్రారంభమున, అనఁగా క్రీ. శ. ౧౩౨౩ వ సంవత్సరాంతమునఁ గాకతీయసామ్రాజ్య మస్తమించినవెనుక పంటశాఖీయులగు రెడ్డినాయకులు గొందఱు స్వతంత్రులై ప్రాగ్దేశములోని సింహవిక్రమపురము (నెల్లూరు) మొదలుకొని సింహాచలము పర్యంతము భూమి నాక్రమించుకొని నూ ఱేండ్లు పరిపాలించి జగద్విఖ్యాతయశస్కులైరి. అట్టి వారిలో ప్రముఖుఁడు దేసటివేమారెడ్డి. ఇతనిపూర్వులెల్లరును గాకతీయసామ్రాజ్యమున సైన్యాధిపతులుగనుండి ప్రసిద్ధికెక్కినవారలు. ఇతనితండ్రి పోలయయు మాతామహుఁడు దొడ్డయయు, ఇతఁడునుగూడ కాకతీయచక్రవర్తుల కొల్వు సలుపుచున్న సైన్యాధిపతులేగాని యన్యులుగారు. ఈవేమారెడ్డియు, ఇతని తరువాతివారును ,,పల్లవాదిత్యయనియు, ,,పల్లవత్రినేత్ర'' యనియు బిరుదములను వహించియుం

డుటచేత డాక్టరుహల్జు అనుచరిత్రకారుఁడు వీరినిపల్లవు లని భ్రమపడియెనుగాని వీరుపల్లవులుగారు. వీనికి వేఱుగ నర్థములు చెప్పవచ్చును. వీరిపూర్వులెవ్వరైనను పల్లవరాజులను జయించి వారిబిరుదములను వహింపఁగా గ్రమముగానయ్యది వీరికి సంక్రమింపవచ్చును. పల్లవాదిత్యుఁడన బాలసూర్యుఁడని పండితులర్థముచెప్పిరి. ఈయర్థము విశ్వాసపాత్రమైనను గాకపోయినను పంటరెడ్లు మాత్రము పల్లవులు గారని స్పష్టముగఁ జెప్పవచ్చును. వీరు తెలుఁగుచోడుల శాఖలోనివారని కొందఱు తలంచుచున్నారు. ఈయూహకొక కారణము గన్పట్టుచున్నది. అభినవభట్టబాణవిరచితమై, వీరనారాయణచరిత్రమను నామాంతరమున వ్యవహరింపఁబడు వేమభూపాలచరిత్రమున నీపంటవంశములోనివారి పూర్వులలో కామభూపాలుఁడను వాఁడొకఁడు అద్దంకిరాజధానిగాఁ దెలుఁగుదేశమును బరిపాలించెనని నుదాహరింపఁ బడియుండెను. నెల్లూరిమండలములోని కావలిగ్రామమున నొక శాసనములో జగనొబ్బగండ కామయదేవచోడుఁడను నొక మహారాజునామము గన్పట్టుటచేతను, పాకనాడు పంటరెడ్లకుఁ బ్రధానస్థానముగా నుండుటచేతను, అద్దంకి ప్రథమమున రాజధానిగ నుండుటచేతను సాధారణముగా వేమభూపాలచరితమున నుదాహరింపఁబడిన కామభూపాలుఁ డీకావలిశాసనములోనిజగనొ[illegible]

గండకామయదేవచోడుఁడే యై యుండవచ్చునని యూహిం చుటకవకాశము కలుగుచున్నది గావున వీరు తెలుఁగుచోడు లతో సంబంధము కలిగియుందురను వాదమును బలపఱచుట కీయూహసహాకార మగుచున్నదని డాక్టరుహల్ట్షుగారు వ్రాసియు న్నారు.* ఈరెడ్డిరాజులు చోడులతో సంబంధబాంధవ్యములు సలుపుటచేత డాక్టరుహల్ట్షుగారు తలంచినట్లు వీరు తెలుఁగుచో డులలో నొకశాఖవారినిగా మన మూహింపవచ్చునుగాని వీ రిని పల్లవులతో చేర్చుటకుమాత్రము సాహసింపరాదు. చో డులు క్షత్రియులుగదా వారితో వీరిని గలుపుట యెట్లని కొందఱకు సంశయము గలుగవచ్చును. కాని క్షత్రియులమని చెప్పుకొన్న చోడులు ప్రాచీనకాలమునుండి క్షాత్రవృత్తిని వహించినవారగుటచేత నుత్కృష్ట మైనరాజ్యపదవులను వ హించినప్పుడు ఆకాలమునాటి బ్రాహ్మణోత్తములు వారిని క్షత్రియులనుగానే పరిగణించియుందురు. కాని యిటీవలి రెడ్డి రాజులు పూర్వపు వర్ణాశ్రమసాంప్రదాయధర్మములు చెడి పోయినతరువాతికాలమున రాజ్యపదవులను వహించినవారు గావున నవీనబ్రాహ్మణోత్తములు వీరిని క్షత్రియులనుగా బ రిగణింపక చతుర్థవర్ణములో నుత్తములనుగా వర్ణించియుం

* Annual Report on Epigraphy, 1906. Para 57

డిరి. జగనొబ్బగండయను బిరుద మీరెడ్డిరాజులకును గలదు. ఈవంశమువారు చోడులకు సంబంధించినవారైనను గాకపోయినను వ్యవసాయము చేసికొనుచుండి యొక్కసారిగా రాజ్యపదవికి వచ్చినవారుమాత్రము కారని నాయభిప్రాయము. కాఁబట్టి వేమారెడ్డి క్షాత్రవంతమైన కుటుంబమున జనించినవాఁడగుటచేతనే మహాపరాక్రమవంతుఁడై కాకతీయసైన్యాధిపతులను జయించి బహుభూము లాక్రమించుకొని పరిపాలించినవాఁడు.

దేసటివంశము.

వేమారెడ్డి యింటిపేరు దొంతివారని స్థానికచరిత్రములందును, సూర్యాయలు మొదలగువారి గ్రంథములయందును పేర్కొనఁబడి యుండెనుగాని వేమారెడ్డి యింటిపేరు దొంతివారు కారు. ఇతఁడు దేసటివంశమున జనించిన పోలయ రెడ్డి యొక్క ద్వితీయపుత్త్రుఁడు. వీరి యింటిపేరు దేసటివారని వీరు పరిపాలించిన యాంధ్రవాఙ్మయమున నె స్పష్టపరుపఁబడి యున్నది. కొండవీటిరాజ్యమును బరిపాలించిన వేమారెడ్డివంశమువారును, రాజమహేంద్రపుర రాజ్యమును పరిపాలించినట్టి అల్లాడరెడ్డివంశమువారును జ్ఞాతులనియు నొక్కవంశమువారేయనియు, శంభుదాసప్రణీతమైన హరివంశమువలనను, శ్రీనాథకవి ప్రణీతములైన భీమఖండ, కాశీఖండములవలనను

స్పష్టముగాఁ దెలియుచున్నది. ఎఱ్ఱాప్రెగ్గడవిరచితమైన హరి వంశముయొక్క పూర్వభాగమునఁ దొమ్మిదవ యాశ్వాస ము మొదటిపద్య మిట్లు వేమారెడ్డిని సంబోధించుచున్నది.

"కం. శ్రీసాధక సుచరిత్రా
నైసర్గికసుజనతాభినందితగోత్రా
శాసనసమగుణ జైత్రా
దేసటివేమా సమస్తధీరలలామా"

శ్రీనాథుని కాశీఖండమునఁ దృతీయాశ్వాసము మొదటిపద్య మిట్లు వీరభద్రారెడ్డిని సంబోధించుచున్నది.

" కం. శ్రీమద్దేసటివంశ
గ్రామణి మూర్ధాభిషిక్త కంఠీరవ సు
త్రామనిభవైభవోన్నత
భామాపాంచాల వీరభద్రనృపాలా"

దేసటి వేమాయనియు, దేసటివంశ గ్రామణియనియు, శంభు దాస శ్రీనాథకవులు వేమారెడ్డిని వీరభద్రారెడ్డిని సంబోధిం చియున్నవారగుటచేతను, భీమఖండమున "చతుర్థకులమంఉ డనంబై కీర్తివిహారఘంటాపథంబైన పంట దేసటిమహాన్వ యంబున, పాకనాటిదేశంబున భద్రపీఠంబున నధివసించి" అ ని శ్రీనాథుఁడు వర్ణించియుండుటచేతను వేమారెడ్డియొక్క యు, వీరభద్రారెడ్డియొక్కయు నింటిపే రొక్కటియేయని

యు, దేసటివారనియు, వారు జ్ఞాతులనియు స్పష్టముగా బోధపడఁగలదు. శ్రీనాథుని భీమేశ్వరపురాణము నచ్చొత్తించిన వారు దేసటిశబ్దమేదో యనుకొని పై దానిలో దేసటిశబ్దమును దీసివేసి పంట మహాన్వయంబున నని మాత్రముంచిరి. కవి జీవితములయందుమాత్రము నేను చెప్పినవిధముగానే ముద్రింపఁబడినది. ప్రబంధములు ముద్రించువారు ప్రాఁతప్రతులను జక్కఁగా పరిశోధించి ముద్రింపవలయును. భీమేశ్వరపురాణమట్లు ముద్రింపఁబడక పూర్వపుఁ బ్రతులకు విరుద్ధపాఠములతో ముద్రింపఁబడినది. ఈవిషయము చరిత్రాంశమున కెంతో ప్రధానమైనది. హరివంశము, కాశీఖండము దేసటి వంశమని పేర్కొనక యున్నపక్షమున, భీమేశ్వరపురాణములోని మార్పు చరిత్రమున కెంతనష్టము గలిగించును? రాజమహేంద్రపురమును బాలించిన రెడ్లకును, కొండవీడును బరిపాలించిన రెడ్లకును నెట్టి సంబంధముగలదోయని చరిత్రకారులు దెలిసికొనఁజాలక చిక్కులు పడుచుండిరి. వీరుభయులు జ్ఞాతులని యాంధ్రప్రపంచ మిప్పుడు తెలిసికొనఁగలదు.

పరుసవేదికథ.

పంటకాపు కులమున జన్మించినవారు కొందఱు నూఱేండ్ల కాల మీ యాంధ్రదేశమున రాజ్యపాలకులై పరిపాలించుటయును, కొందఱు నామములకుఁ బూర్వము కోమటి శబ్దము

చేర్పఁబడి వ్యవహరింపఁబడు చుండుటయును దలపోసి యీ పంటకాపులకిట్టి యైశ్వర్యము లభించుట కొక కథ కల్పింపఁబడినది. పద్మనాయకుల యైశ్వర్యమునుగూర్చియు రేచనిగూర్చియుఁ బిల్లలమఱ్ఱి బేతాళనాయని కథ యెట్లు కల్పింపఁబడినదో అట్లె యీపంటరెడ్ల యైశ్వర్యమును గూర్చియునట్టి కథ యొకటి కల్పింపఁబడినది. దొంతి అల్లాడరెడ్డి యనునాతఁడొకఁ డుండె ననియు, అతని యింటికి వేమన యను నొక కోమటి వచ్చెననియు, అతఁడు స్పర్శవేది యను శిల నొకదాని మూటలోనుంచి, బైటికి వెళ్ళఁగా రెడ్డి దాని నపహరించి తన యింటికి నిప్పంటించి తగులఁబెట్టుకొనియె ననియు, తరువాత కోమటి వచ్చి తన మూటలోని రాయి యేమైన దని యడుగఁగా నది యింటితోఁ గాలిపోయి యుండునని చెప్పఁగా నాతఁ డెంతో దుఃఖించి యంతటి మణి పోయిన తరువాత బ్రదుకెందు కని రోసి తానుగూడ మంటలోఁబడి చచ్చెననియు, తరువాత నతఁ డొకనాఁడు రెడ్డి స్వప్నములోఁగనఁబడి "నాస్పర్శవేదిచే సంపాదింపఁబడిన ధనమును ధర్మకార్యములకొఱకు వినియోగింపవలసిన దనియు, అతని కుటుంబములలోని వారికి తన పేరు పెట్టవలసిన దనియు, అట్లు చేయకున్న పిశాచమునై బాధించెద" ననియు జెప్పి యదృశ్యుఁ డయ్యెనఁట. ఆధనము చేత నల్లాడరెడ్డియు నతని సంతతివారును సైన్యమును సంపా

డించి కాకతీయ సైన్యాధిపతులను జయించి పలు భూము లా క్రమించి పరిపాలింపఁ గలిగిరని కర్తృనామ రహిత మగు „కొండవీటి దండకవిలి” మొదలగుగ్రంథముల వ్రాయఁబడినది. „ ఆపేరు వచ్చుట కింత కంటె మంచికారణ ముండవచ్చు”నని జయంతి రామయ్యగారు వ్రాయుచున్నారు.* వేమారెడ్డి యింటి పేరు దేసటి వా రని గ్రంథములం బేర్కొనంబడియెనే గాని దొంతి వా రని పేర్కొనఁబడియుండలేదు. అదియునుం గాక వేమారెడ్డి పూర్వులలో నల్లాడరెడ్డి యున్న శిలాశాసనమునను బేర్కొనఁబడియుండలేదు. దేసటి పెరుమాడిరెడ్డివంశమున నొక యల్లాడరెడ్డి కన్పట్టుచుండెనుగాని యతఁడు రాజమహేంద్రపుర రాజ్యములు బరిపాలించినట్టివాఁడు. కొండవీటి రాజ్యమును బరిపాలించిన వేమారెడ్డి తరువాత నున్నయతని జ్ఞాతి. అతని సంతతి వారికి కోమటి శబ్దము చేర్పఁబడి యుండలేదు. కాఁబట్టి దొంతి అల్లాడరెడ్డికి వీరికి నెట్టి సంబంధమును లేదు. దొంతి అల్లాడరెడ్డి కథ కల్పితమై యుండ వచ్చును.

దేసటి వేమభూపాలుని పరిపాలనము.

(క్రీ. శ. ౧౩౨౮ మొదలుకొని ౧౩౪౦ వఱకు)

తురుష్కులు కాకతీయ సామ్రాజ్యమును విధ్వంసముగా వించి యాంధ్రదేశంబున నార్యధర్మములు తాఱుమాఱులు

*ఆంధ్రభారతి సంపుటము ౨ సంఖ్య 3 పేజి ౧౧౫ చూడుఁడు.

గఁ జేయుచుఁ గలవర పెట్టుచున్న కాలమున నార్యధర్మోద్ధరణా భిలాషియై పంటకులంబున జనించిన వేమారెడ్డి కృష్ణానదీతీర ప్రాంతదేశములఁ దురుష్కులనోడించి పూఁగినాటి దేశంబున రాజ్యరమను నెలకొల్పి సామ్రాజ్యము విస్తరింపఁ జేయ నెంతేనిఁ బ్రయత్నించిమనోరథసిద్ధిఁగాంచిన శూరశిఖామణిగ నుండెను.*స్వదేశాభిమానము స్వభాషాభిమానము, స్వమ తాభిమానము, స్వజనాభిమానము గల భూపాలురలో నితని నగ్రగణ్యునిగా భావింపవచ్చును. కనుకనే ఎఱ్ఱాప్రెగ్గడ వచించిన ట్లవదాతచరితంబున నఖిలజనరంజనం బొనర్చు టంజేసి రాజశబ్దంబునకు భాజనం బయ్యెను. పైని చెప్పినవి గాక యీభూపాలునకు స్వబంధుజనానురాగము మెండుగ నుండెను. ఈవిషయము హరివంశములోని యీక్రింది పద్యము వలన విస్పష్టము కాఁగలదు.

"తనకు నద్దంకి తగు రాజధానిగాఁ బ
రాక్రమంబున బహు భూము లాక్రమించి
యనుజ తనుజబాంధవ మిత్ర జనుల కిచ్చె
నెదురె యెవ్వారు వేమమహీశ్వరునకు"

---

*శ్రీశైల పూర్వ తట నికటమునుండి పూర్వసముద్రము దాఁక ప్రవ హించు కుండి తరంగిణి యను గుండ్లకమ్మ నది కిరుప్రక్కలనుండు సీమ కే పూఁగినా డను నామము గల దని తెలియుచున్నది.

ఇతఁడిట్టి వాఁడు గనుకనే యెఱ్ఱాప్రెగ్గడ యితని నన్నయైకపావనుఁడని యీక్రిందిపద్యములో నభివర్ణించి యుండెను.

,, సీ. పంటకులస్వామి ప్రఖ్యాతుఁ డౌర వే
మయ పితామహుఁ డను మాన్యతయును
ధూతకళంకుండు దొడ్డయ సైన్య నా
యకుఁడు మాతామహుం డను వినుతియు
నాది రాజన్య తుల్యాచారవిధి మాచ
విభుఁడు పూర్వజుఁ డను విశ్రుతియును
శ్రీయుతుల్ పోతయ చిట్టయ నాగయ
ప్రభులు మాతులులను భవ్యతయును
దన మహత్త్వంబు భూషింపఁ దాను వారి
పేరు వెలయింపఁ జాలు గభీర మహిమ
నాత్మగుణముల నొడవించు నన్నయైక
పావనుఁడు వేమ జనపతి కేవలుండె.''

మఱియు నర్వదివేలు శైలములచేఁ జుట్టుకొనఁబడియున్న మేరుపర్వతముతోఁ బోల్పఁ బాత్రమై వేమారెడ్డి చుట్టపు మేరువ న్వినుతి గాంచె నని పైకవియె యీక్రిందిపద్యములో నభివర్ణించి యుండెను.

"ఉ. చుట్టునిజ ప్రభాపరిధిసోఁకున నర్వదివేలుశైలముల్
గట్టి పసిండిగాఁ దనరుకాంచనభూద్రముఁబోల్పఁబాత్రమై
చుట్టము లెల్ల నాత్మసమశోభితసంపద నొంద నొప్పెఁ దా
జుట్టపు మేరువ న్వినుతి సొంపున వేమన రేంద్రుఁడున్నతిన్"

ఆకాలమునందు పద్మనాయకులు, రెడ్లు, రాచవారు నైకమత్యమువీడి పరస్పరము ద్రోహులై వంచించుకొనుచుండుటం జేసియు, సామ్రాజ్య పునస్సంస్థాపనకై యొండొరులతోఁ బోరాడుకొనుచున్న వారగుటచేతను వేమారెడ్డి స్వజనమందే విశ్వాస ముంచి యెఱ్ఱాప్రెగ్గడ చెప్పినట్లు అనుజ తనుజ బాంధవ మిత్రజనులను మాత్రమె యధికార పదవులందునిచి బహు భూము లొసంగి యుండును.

వేమారెడ్డి బిరుదనామములు.

పల్లవాదిత్యుఁడు, జగనొబ్బగండఁడు, అంగరక్షాపాలుఁడు, కేళాధిరాయఁడు, సంగ్రామధనంజయుఁడు, భుజబలభీముఁడు, రూపనారాయణుఁడు, వీరనారాయణుఁడు, గుజ్జరిదళవిభాళుఁడు, జగరక్షపాలుఁడు, చంచుమలచూఱకారుఁడు, మండలీకరగండఁడు, కోదండరాముఁడు, రాయచేకోలుగండఁడు, అర్థిప్రత్యర్థిహేమాద్రిదానవిరతుఁడు, ప్రజాపరిపాలనభరితుఁడు, అమరాభరణుఁడు అపరిమితభూదానపరశురాముఁడు, రాచూరిదుర్గవిభాళుఁడు, అనేకనగరోపకంఠప్రతిపా

దితబహువిధారాముఁడు, పర్వతాహోబలనిర్మితసోపానుఁడు, బ్రహ్మకుండిసహ్యజాగౌతమీజలక్రీడావినోదుండు, విరోధినృప దానవనరసింహుఁడు, పాండ్యరాయగజసింహుఁడు, ప్రజ్ఞా చతుర్విధోపాయుఁడు, నిత్యపరిపాలితసత్యుఁడు, దుర్మదవైరి వీరభయంకరుఁడు, బసవశంకరుఁడు మొదలగు బిరుదము లనేకము లాతనికిఁ గలవు.

వేమారెడ్డిమంత్రి రామాపెగ్గడ.

కాశ్యపగోత్రవంశసంజాతుఁడును, రాజ్యతంత్రజ్ఞుఁడును, సమర్థుఁడును, అమాత్యశిఖామణియు, శాస్త్రవిదుఁడు, వయో వృద్ధు నగు రామాప్రెగడ యను నియోగిబ్రాహ్మణుఁడు వేమారెడ్డికి మొదటమంత్రిగ నుండెను. ఇతని తరువాత వేమారెడ్డికడ నితని మనుమనికొడుకు మల్లినాథమంత్రి రాజ్య ధురంధురుఁడై యొప్పియుండె నని తెలియుచున్నది. తండ్రియుఁ దాతయు కూడ నేకారణముచేతనో మంత్రిపదవికి వచ్చియుండ లేదు. రామాప్రెగ్గడ జీవించియుండఁగనే పుత్త్రుఁడును మను మఁడును గూడ మరణించి యుందురు. అట్లు గాకయుండిన నాతనికి వెనుక మునిమునుమఁడు పిన్నవయస్సుననే మంత్రి పదవికి వచ్చుట యెట్లుసంభవించును? వేమారెడ్డికి మంత్రిగ నున్న రామాప్రెగ్గడకు మంచిరాజును, వానికి రామరాజును వానికి మల్లమాంబయందు మల్లనమంత్రి, మంచిరాజు,

వేమయమంత్రి, ఎఱ్ఱనార్యుఁడు, కేసయమంత్రి యను నైదు గురుపుత్రులును గలరు. వీరిలో మల్లనమంత్రియె మొదట వేమారెడ్డికిని పిమ్మట నతనికుమారుఁడైనఅనపోతరెడ్డికిని మంత్రిగ నుండి విఖ్యాతికెక్కెను. రామాప్రెగ్గడయు, మల్లినాథుఁడును వేమారెడ్డికి మంత్రులుగ నుండి రని కమ్మనాటి సీమలో నున్న మణికేశ్వరములోని మాండుకేశ్వరస్వామి వారి దేవాలయములో నున్న శిలాశాసనమువలనఁ దెలియుచున్నది. *

వేమారెడ్డిప్రసిద్ధసేనానులు.

అఖిలశత్రువిదారణప్రతిజ్ఞాపూరణోద్దాముం డగు వేమారెడ్డికి నసాధ్యసాధకవీరవ్రతనిర్వాహణపరాయణు లగు నల్వురు ప్రసిద్ధసేనానులు గలరు. వీరిలో అన్నారెడ్డి, మల్లారెడ్డి యను నిరువురు వేమారెడ్డికి తమ్ములు. మూఁడవయతఁడు కుమారుఁడైనయనపోతరెడ్డి. నాలుగవయతఁడు మాతుల పుత్త్రుఁ డగునూకారెడ్డి. వీరు ప్రసిద్ధులు. వీరు నల్వురు సేనాపతులుగ నుండి వేమారెడ్డికి దిగ్విజయ మొనఁగూర్చుచుండిరి. వీరిలో మల్లారెడ్డి శ్రీరామచంద్రునికి లక్ష్మణుని వలెను, ధర్మజునకు నర్జుననివలెను వేమారెడ్డికి విధేయుఁడై

* నెల్లూరుశాసనములు 3 వ సంపుటము పేజీ ౧౦౩౭ ఒంగోలు 2౫ నంబరు శాసనము చూడుఁడు.

సౌభ్రాతృత్వము నెఱపుచు సమస్తజనులచేఁ గొనియాడఁబడు చుండెను. ఈమల్లచమూపతి కురుములూరుపురము మకాముగాఁ జేసికొన్న ట్లీక్రింది హరివంశములోని పద్యమువలనఁ గన్పట్టుచున్నది.

"కం. సకలద్వీపాంతరర
త్నకలాపనిరంతరార్చనాకలనారం
భక కురుములూరిపురనా
యక మల్లచమూవరేణ్య హరినివేద్యా."

ఈ పైపద్యమును బట్టియు

"కం. సర్వధురీణగుణోదయ
సర్వజ్ఞోదాత్తవృత్తసంసిద్ధ యశో
గర్వితమల్లచమూవర
నిర్వంచకసోదరత్వ నిత్యారాధ్యా."

కం. రామాయణ హరివంశ
శ్రీమన్మథురప్రసంగ సిద్ధచిరయశ
స్సామర్థ్యకరణనిపుణా
శ్రీమల్లచమూవరేణ్య సేవితహృదయా."

అను పద్యములను బట్టియుఁ జూడ సోదరుల కన్యోన్యానురాగము దట్టముగా నుండె నని స్పష్టముగాఁ గన్పట్టఁ గలదు. మల్లారెడ్డి తురుష్కులను జయించి వారాక్రమించిన

బ్రాహ్మణాగ్రహారములను తిరిగి బ్రాహ్మణుల కిప్పించెనఁట. ఇతఁడు కాకతీయసైన్యాధిపు లగుక్షత్రియులను జయించి మోటుపల్లిని స్వాధీనపఱచికొనియెను. ఇతఁడు మోటుపల్లిని స్వాధీనము చేసికొన్నవిధ మీక్రిందిపద్యమున నిట్లభివర్ణింపఁబడి యుండెను.

"శా. బాహాదర్పమునం బ్రతీపధరణీపాలావలిం దోలి యు
త్సాహోదగ్రుఁడు మోటుపల్లి గొని సప్తద్వీపసద్వస్తుసం
దోహంబున్ దనకిచ్చు నెచ్చెలిసముద్రుం బ్రీతిగావించుచున్
మాహాత్మ్యంబువహించె మల్లరథినీనాథుండు గాఢోద్ధతిన్"

ప్రాచీనకాలము నుండియు మోటుపల్లి యాంధ్రదేశమున నొకప్రసిద్ధమైన రేవుపట్టణముగా నుండి ద్వీపాంతరములతో వర్తకవ్యాపారములు జరుపునట్టిదిగా నుండి ప్రసిద్ధి గాంచుచు వచ్చెను.

మాతులపుత్త్రుం డగునూకారెడ్డి వేమధాత్రీపతికిఁ బరమమిత్రుండఁట! ఈనూకారెడ్డిపరాక్రమమును, గుణవిశేషమును హరివంశమునం దిట్లభివర్ణింపఁబడి యుండెను

"మ. జయమేకయ్యమునందు నెంతటరిపృథ్వీనాథులం జెందనీఁ
డయసంపన్నత నెన్నఁడున్ వెలితిగాఁ డాద్యక్రమాయత్తమై
నయమాత్మీయముగా జితస్థితులనానందించునాఢ్యుండుచి
ట్టయనూకప్రభుఁ డుద్ధసత్త్వగుణనిష్టం బట్టిపుణ్యుండిలన్."

అనపోతరెడ్డి సేనాధ్యక్షుఁడై ధరణికోటయందుండి పద్మనాయకులవలనను, రాచవారివలనను రాజ్యమునకు హాని కలుగకుండఁ గాపాడుచుండెను. అనపోతనాయఁడును, మాధవ నాయఁడును ధరణికోట నాక్రమించుటకై దండయాత్ర వెడలి వచ్చినప్పుడు ఘోరయుద్ధమున వారిని గెలిచి నిలువరించెను. కటకాధిపతి యైనగజపతి దండెత్తి వచ్చినప్పుడు దోర్దర్పమున వానినెదుర్కొని కృష్ణానదీతటమున నోడించెను. కనుకనే యెఱ్ఱాప్రెగ్గడ తన హరివంశమునందు వేమారెడ్డి నిట్లు శ్లాఘించెను.

మాలిని.

" బహుళహయగజేంద్రస్ఫారసేనాసహస్ర
ప్రహతకటకరాష్ట్రభ్రష్టవిద్విష్టసంప
ద్గ్రహణపరమధన్యోదగ్రధాటీభటశ్రీ
మహితజయవిజృంభా మంజురాజ్యోపలంభా."

వేమారెడ్డి తమ్ముఁడును మల్లారెడ్డి యన్నయు నైన అన్నారెడ్డి కూడ ప్రసిద్ధికెక్కిన సేనాధిపతిగను శివభక్తుఁడు గను నుండెను. అతఁడు గూడ నిట్లభివర్ణింపఁబడి యుండెను

"ఉ. అన్న చమూవరుండు సకలార్థసమన్వితుఁ డన్నదానసం
పన్నుఁ డభిన్నబాహుబలభాసిభవాంఘ్రిసరోజపూజనా
సన్నుతితత్పరాత్ముఁ డవసన్నవిరోధిప్రసన్నభావుఁ డ
భ్యున్నతిశాలికీలితశుభోదయుఁ డూర్జితుఁ డయ్యెనెయ్యెడన్"

వేముని రాజ్యవిస్తీర్ణము.

ఇట్టి సేనాపతుల సాహాయ్యముతో పరరాజులను జయించి యీవేమభూలుఁడు అద్దంకి రాజధానిగఁ జేసికొని కందుకూరు మొదలుకొని గోదావరిపర్యంతముగలదేశమును బరిపాలించెను. " బహ్మాకుండి కృష్ణవేణ్ణా గోదావరిమహానది తటద్వయ తన్మధ్యదేశదత్తానేకాగ్రహారః " అను విశేషణ మొకటి వేమునకు గలదని శాసనములలోఁ గన్పట్టుచున్నం దున వేముఁడు నెల్లూరు మొదలు కటకముదాక పరిపాలనము చేసినట్లు తోఁచు ననియు, ఇందులోఁ గొంతభాగ మతిశ యోక్తిక్రిందఁ గొట్టివేసినను ప్రస్తుతపు గోదావరీమండల ములోఁ జేరిన దేశమంతయు నతనిపాలనకు లోఁబడిన దను టకు సందేహ ముండ దనియు జయంతి రామయ్యగారు వ్రాయుచున్నారుగాని * యాకాలమునఁ బ్రస్తుతపు గోదా వరిమండలము కోరుకొండ రాజధానిగాఁ జేసికొన్న కూనా రెడ్డి యొక్కయు నతని పుత్త్రుఁడు ముమ్మడినాయకుని యొక్కయు పాలనము నున్నట్లు ముమ్మడినాయకుని యార్యవటశాసనాదులు వేనోళ్ళ ఘోషించుచున్నవి. ఆశాసనములం దెచ్చోటను కోరుకొండరెడ్లు వేమారె డ్డికి లోఁబడియుండిన సామంతులని చెప్పఁబడి యుండలేదు.

---

* ఆంధ్రభారతి సంపుటము ౨ సంఖ్య 3 పేజి ౧౧౯ చూడుఁడు.

అందువలన నై వేమభూపాలుఁడు గోదావరినదివఱకుఁగల దేశమునుమాత్రమె పరిపాలించియుండునని సందేహింపవలసి వచ్చుచున్నది. మంచికొండ కూనారెడ్డికి తురుష్కులను జయించుటకుఁ దోడ్పడినవారు ప్రోలయనాయకుఁడును నాతని పుత్త్రుఁడు కాపయనాయకుఁడుగాని ప్రోలయ వేమారెడ్డి కాఁడని యార్యవట శాసనములవలన స్పష్టముగాఁ దెలియుచున్నది. వేమారెడ్డియె కాపయనాయకుఁడని వ్యవహరింపఁబడి యుండిన యెడల జయంతి రామయ్యగారి యూహ సరియైనదనవచ్చునుగాని యందునకుఁ బ్రమాణము గానరాదు. అమరావతీ శాసనములో 'మాద్యన్మన్మనృపాలతూలపవన' యని చెప్పుటచేఁ గళింగదేశములోని కొండరాజులను గొందఱ నీతఁడు జయించినట్లు గనఁబడుచున్నను నాప్రాంతము నీతఁడు పరిపాలించి యుండునని యూహింపరాదు. కొండరాజులను జయించినమాత్రముచేత నాదేశమును బరిపాలించెనని యితర ప్రమాణములేనిదే సిద్ధాంతము చేయరాదు. కాఁబట్టి వేమభూపాలుఁడు పరిపాలించిన రాజ్యముయొక్క విస్తీర్ణము ౧౭౦౦౦ మైళ్ళుండవచ్చును. కాకతి ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి బ్రాహ్మణులకొసంగిన యగ్రహారములను తురుష్కులపహరింపఁగా వేమభూపాలుఁడు మరల బ్రాహ్మణుల కొసంగెనని యమరావతీశాసనమునం గన్పట్టుచున్నది.

అవచి దేవయసెట్టి.

విక్రమసింహపురమని ప్రసిద్ధిగాంచిన నెల్లూరుపట్టణమున సెట్టి జగజెట్టియని ప్రఖ్యాతబిరుదము వహించిన పావాణిసెట్టి యను నొక కోమటివైశ్యుఁడు నివసించుచుండెను. అవచిదేవ య సెట్టియను పుత్త్రుఁడొకఁడాతనికిఁ గలఁడు. అవచిదేవయ సెట్టి వేమారెడ్డికిఁ బ్రాపుగనుండెనని శ్రీనాథవిరచితమైన హార విలాసములోని యీక్రిందిపద్యమువలనఁ దెలియుచున్నది.

„కం. శ్రీపర్వత సోపాన
స్థాపకుఁ డగు రెడ్డివేమ జగతీపతికిన్
బ్రాపైనయవచిదేవయ
యాపావాణికి జనించె నభ్యుదయముతోన్"

ఈతని శైవభక్తిని, దాతృత్వమును శ్రీనాథుఁడీతని కుమారున కంకితముగావించిన హారవిలాసమను గ్రంథములో నీక్రిందిపద్యములలోఁ జక్కఁగా నభివర్ణించి యున్నాఁడు.

„ఉ. విశ్వజగత్ప్రసిద్ధుని వివేకనిరంజన రామనాథయో
గీశ్వరపాదసేవకు నహీనదయాగుణశాలి వీరమా
హేశ్వరచక్రవర్తిఁ దరుణేందుకళాధరభక్తి భావనా
శాశ్వతచిత్తుమాయవచిసత్కులు దేవయ నెన్న శక్యమే"

„ఉ. ఆతతభక్తిసంపదనహర్నిశమున్ ఘృతఖండశర్కరా
పాతముతోనపూపములు పాయసముల్ గదళీఫలంబులున్

స్ఫీతముగాఁగ నన్నములు పెట్టును శంకరభక్తకోటికా
సేతుహిమాచలం బవచి సెట్టికి నెవ్వరు సాటియిమ్మహిన్”

పోలయ వేమారెడ్డి రాజ్యపరిపాలన కాలము.

ఆంధ్ర కవులచరిత్రమునందు “అనవేమారెడ్డి తండ్రియైనపోలయ వేమారెడ్డి ప్రతాపరుద్రుని ప్రభుత్వదినములలోనొక సేనానాయకుఁడుగనుండి ౧౩౨౩ వ సంవత్సరమున ప్రతాపరుద్రుఁడు తురుష్కులచేత కారాబద్ధుఁడుగాఁ జేయఁబడినకొన్ని సంవత్సరములకనఁగా ౧౩౨౮ వ సంవత్సరమునందు స్వతంత్రుఁడై వినుకొండరాజ్యము నాక్రమించుకొని ౧౩౪౯ వ సంవత్సరమువఱకును రాజ్యముచేసె”నని వ్రాయఁబడియుండుటయెగాక పోలయవేమారెడ్డితరువాత నతనికుమారుఁడనవేమారెడ్డి రాజ్యమునకువచ్చెనని వ్రాయఁబడియున్నది. ఇందు చెప్పఁబడినకాలము సరియైనదికాదు. ప్రథమవేమభూపాలుఁడు క్రీ. శ. ౧౩౫౦ వ సంవత్సరమువఱకును రాజ్యపరిపాలనము చేసియుండెనని శాసనములంబట్టి తెలియుచున్నది. తరువాత నతని జ్యేష్ఠపుత్త్రుఁడైన అనపోతరెడ్డియు నటుపిమ్మట నతనిద్వితీయ పుత్త్రుఁడైన అనవేమరెడ్డియు రాజ్యపరిపాలనము గావించినట్లు శాసనాదులవలన స్పష్టముగాఁ దెలియుచున్నది. *ఎఱ్ఱాప్రెగ్గడ తన

* ఇటీవలివారు కొందఱు కవులచరిత్రములోని కాలమును నమ్మి తప్పుసిద్ధాంతములు చేయ మొదలుపెట్టినారు. రెడ్లపరిపాలన కాలమును

హరివంశమునం దతని 'వేమా, కోమటివేమా, ప్రోలయవేమా అన్నయవేమా' యని వివిధనామములతో సంబోధించి యున్నను, కోమటివేముఁడు, అనవేముఁడు, నను ప్రసిద్ధభూపాలురీవంశమున నుంటచేత చరిత్రమునందితని ప్రోలయవేముఁడని పేర్కొని వ్యవహరించుట గ్రాహ్యము.

రాజ్యపరిపాలనస్థితి.

ఆంధ్రదేశము మతాంతరులైన తురుష్కులదండయాత్రల వలనఁ గలవరమునొందియున్న కాలమున వేమభూపాలుఁడు పరాక్రమవంతుఁడై బహుభూములాక్రమించి రాజ్యస్థాపకుఁడై యాంధ్రదేశమున వైదికమతము, వర్ణాశ్రమధర్మములు, సనాతనధర్మము, పౌరాణికవిగ్రహారాధనము, శాస్త్రవిద్యలు,

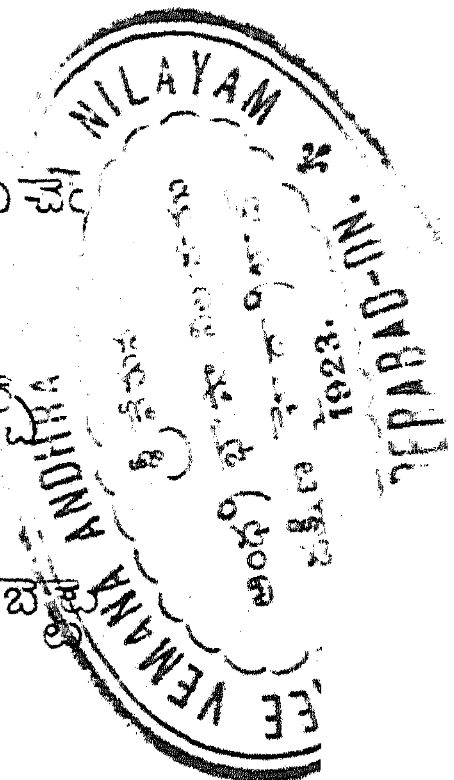

గూర్చి స్థానికచరిత్రములందుదాహరింపబడిన యీక్రింది చాటుపద్యములోని కాలవివరముకూడ విశ్వాసపాత్రమైనదికాదు.

సీ. ప్రోలయవేమన్న పాలుపారఁబండ్రెండువత్సరంబులుగాచె వసుధయెల్ల
ఆటవెన్క ముప్పది యనపోతవేమన్న నన్నెవాసికినెక్కె వసుధమేలె
ధర్మాత్ముఁడనవేమధరణీకళత్రుండు పది నుఁనేనిట భూమి పదిలపఱచె
ప్రజలకబ్బసముగఁ బదునాలుగేడులు కొమరగిరేలెను సనునుఁదాక
నేలె కోమటివేమన నిరువదేండ్లు
రాచవేమన్న నాల్గువర్షములనేలె
మించికట్టిరి గృహరాజు మేడకొండ
వీట నూరేండ్లు రెడ్లు భూవిదితయశులు.

నశింపకుండఁజేసి ప్రోత్సహించి వివిధప్రతిష్ఠాపనలు గావించి భూరియశమును గడించెను. ఇతని రాజ్యపరిపాలనము సర్వోత్కృష్టమైనదిగఁ దెలుపుచుఁ దద్భాగ్యవైభవమును శంభుదాసకవి యిట్లభివర్ణించి యుండెను.

"సీ. అగ్రహారములు విద్యాతపోవృద్ధవి
ప్రులకిచ్చి యజ్ఞకర్తలుగ నునిచెఁ
గ్రామరారఁ జెఱువులుగుళ్ళు ప్రతిష్ఠించి
లోకసంభావ్యంబులుగ నొనర్చె
నిధులునల్లిండ్లును నిలిపెఁదోటలు సత్ర
ములు చలివిందరల్ వెలయఁజేసె
హేమాద్రిపరికీర్తితామితవ్రతదాన
సవహంబులన్నియు నిర్వహించెఁ
జేసెఁజేయుచు నున్నాఁడు సేయనున్న
వాఁడు పునరుక్తకృతిశుభావలులనెల్ల
ననఁగ శ్రీవేమవిభున కయ్యలరు పేర్మి
వశమె వర్ణింపఁ దద్భాగ్యవైభవంబు"

వేదశాస్త్రాదివిద్యల నభ్యసించి తపోవృద్ధులై యార్యధర్మోద్ధారకులైన బ్రాహ్మణోత్తములకు ననేకాగ్రహారములొసంగెననుటకు శాసనములలో నీతనికి విశేషణముగా నుదాహరింపఁబడిన "బ్రహ్మాండ కృష్ణవేణా గోదావరిమహానదీతట

ద్వయ తన్మధ్యదేశదత్తానేకాగ్రహారః" అను వాక్యమె ప్రమాణముగాఁ జూపందగును. మఱియు, అపరిమితభూదాన పరశురాముఁడను బిరుదమును వహించియుండుట గూడ పైసిద్ధాంతమును బలపఱచుచున్నది. ఇతఁడనేకనగరోపకంఠభాగములందువివిధారామములఁ బ్రతిష్ఠాపించెననిఁ"అనేక నగరోపకంఠ ప్రతిష్ఠాపిత వివిధారాము౦"డనుబిరుదమును వహించియుండుటయె వేనోళ్లఁజాటుచున్నది. శ్రీశైలమునకు దిగువనున్న కృష్ణకుఁ బాతాళగంగ యను నామముగలదు. శ్రీశైలముపైనుండి యాత్రికులసౌకర్యార్థము పాతాళగంగఁ జేరుటకును అహోబల నృసింహక్షేత్రమునుండి దిగువవఱకును సోపానములను నిర్మింపించి ప్రసిద్ధిగాంచెను. తన పట్ల భక్తియుక్తుండై ప్రవర్తించి బహుపరాక్రమవంతుఁడై శత్రురాజుల జయించి తనరాజ్యమును విస్తరింపఁజేసి తనకంటె ముందుగా స్వర్గస్థుఁడైపోయిన పిన్నతమ్ముఁడు మల్లారెడ్డికి పుణ్యముగా నమరావతీ పట్టణములో వేంచేసియున్న యమరేశ్వరస్వామివారి యాలయశిఖరమునఁ బసిండికలశములను బ్రతిష్ఠాపించెను. ఇతఁడు బ్రాహ్మణులకుఁ జేసిన దానములలోఁ గడపటిది క్రి. శ. ౧౩౩౪ గవ సంవత్సరమునఁ గావింపఁబడినది. కృష్ణాతీరమునందాతుకూరనుగ్రామమునకు వేమవర మని పేరువెట్టి బ్రాహ్మణుల కగ్రహారముగా నొసంగెను. ఇతడు హేమాద్రి ఘన

ఖండమునం జెప్పిన వ్రతదానముల నన్నిటిని నిర్వహించి ప్రసిద్ధిగాంచెను. చెఱువులు బావులు మొదలగువానిఁ ద్రవ్వించి వ్యవసాయకులకు మహోపకారములను గావించెను. వర్తక వ్యాపారములకు మార్గము లేర్పరంచెను. పూర్వపద్ధతుల ననుసరించియె సుంకములను రాఁబట్టుచుండెను. రైతుల యుపయోగార్థము ధననిధుల నిలిపెను. జార చోర బాధ లుడిపి రామరాజ్యముగ ధరణిఁ బరిపాలించెను.

వేముని విద్యావ్యాసంగములు.

వేమభూపాలుని కొల్వుకూట మెప్పుడును వేదాధ్యయన సంపన్ను లైనవైదికోత్తములతోడను, తర్క వ్యాకరణ జ్యోతిష మీమాంసాది షట్ఛాస్త్రవిదు లైనపండితసత్తముల తోడను మాత్రమెగాక గీర్వాణాంధ్రభాషాప్రవీణు లైన మహాకవిపుంగవులతోడను బరివేష్టింపఁబడి యుండుటయెగాక యతఁడును గీర్వాణాంధ్రభాషాకోవిదుఁడై పండితులను కవులను బోషించుచు సకలకవివర్ణనీయుఁడై విఖ్యాతిఁగాంచి యుండెను. కవిత్రయములోనివాఁడై శంభుదా సనునామాంతరము గల యెఱ్ఱాప్రెగ్గడ యనుమహాకవిచే రామాయణ హరివంశముల రచింపఁ బ్రోత్సహించి తాను కృతిపతి యై శాశ్వతమైనకీర్తిని సంపాదించెను. ఇతని స్వబంధుజనానురాగ మెంతపరిపూర్ణస్థితియం దుండెనో స్వభాషాభిమానము నంత

పరిపూర్ణస్థితియందే యుండెను.

ఎఱ్ఱాప్రెగ్గడ చరిత్రము.

ఎఱ్ఱాప్రెగ్గడ వేమభూపాలుని యాస్థానకవి యని యింతకు మున్న దెలిపినాఁడను. ఇతఁడు భారతమును రచించి ప్రఖ్యాతి గాంచిన యాంధ్రకవిత్రయములోఁ గడపటివాఁడు. ఇతఁడు మొట్టమొదట వేమభూపాలుని పిన్నతమ్ముఁడును చమూపా గ్రేసరుఁడును శౌర్య పరాక్రమోపేతుఁడు నగుమల్లారెడ్డికడ మంత్రిగ నాస్థానకవిగ నుండెను. ఒకనాఁడు వేమ భూపాలుఁ డీకవిశిఖామణి శక్తిని గ్రహించి సవినయముగా నర్చించి యిట్లనియెనఁట.

"తే. సకలభాషాకవిత్వవిశారదుఁడవు
సాధుసమ్మతుఁడవు నిత్యసౌమ్యమతివి
భవ్యుఁడవు గాన నీమీఁదఁ బరఁగఁ బక్ష
మేను గలిగి యుండుదు నెప్డు నెఱ్ఱనార్య."

ఎఱ్ఱనార్యునియందుఁ బక్షపాతము వహించి యుండుటకుఁ గారణ మాతఁడు సకలభాషాకవిత్వవిశారదుం డని మాత్రమె గాక సాధుసమ్మతుఁ డని నిత్యసౌమ్యమతి యని భవ్యుఁ డని విశ్వసించి పలుకుట వేమభూపాలుని గుణగ్రహణశక్తి బహు భంగులఁ గొనియాడఁ దగి యున్నది. మఱియు నెఱ్ఱనార్యునిఁ జూచి యతఁ డిట్లు పలికెనఁట.

"శా. నాతమ్ముండుఘనుండు మల్లరథినీనాథుండునిన్నాతత
శ్రీతోడన్ సముపేతుఁ జేసియెలమిం జేపట్టిమాకిచ్చుటం
జేతోమోదమెలర్ప రామకథమున్ జెప్పించియత్యుత్తమ
ఖ్యాతిం బొందితి నింకనుం దనియ నేఁ గావ్యామృతా
స్వాదనన్.

కం. భారతపరాంశ మని యిం
పారగఁ జెప్పుదురు బుధులు హరివంశము నీ
వా రమ్యకథ దెనుంగున
ధీరోత్తమ నిర్వహించి తెలుపుము మాకున్."

ఇట్లుపలికిన పలుకులకు బ్రహ్మర్షి పులకితదేహుండై యతఁ డమ్మహాభాగుని సమగ్రసంప్రార్థనంబుఁ గృతార్థతాకలితవృత్తంబగు చిత్తంబునం గైకొని యిట్లనియె.

"ఉ. నన్నయభట్ట తిక్కకవినాథులు చూపినత్రోవఁ బావనం
బెన్నఁబరాశరాత్మజమునీంద్రునివాఙ్మయమాదిదేవుఁడౌ
వెన్నునివృత్త మీవు కడువేడుకతో వినునాయకుండ వి
ట్లన్నియు సంఘటించె మదభీప్సితసిద్ధికి రాజపుంగవా!"

ఇట్లు ప్రత్యుత్తరం బొసంగి యాకవిశిఖామణి హరివంశము తెనుంగునఁ దెలుపుటకుఁ బ్రారంభించెనఁట!

ఇతఁ డార్వేలనియోగిబ్రాహ్మణుఁడు. శ్రీవత్సగోత్రుఁడు. ఆపస్తంబసూత్రుఁడు. తండ్రి సూరన. తల్లి పోతమ్మ. శైవో

పోషకుడు. శంకరస్వామియను యతీంద్రులశిష్యుఁడు. ఈ శంకరస్వామి విద్యారణ్యస్వాములకుఁ గూడ గురువుగానుండెను. ఎఱ్ఱాప్రెగ్గడ యింటిపేరు చెదల్వాడవారని యాతనివంశమునజనించిన మల్లనకవి తన విప్రనారాయణచరిత్రములోఁ బూర్వకవిస్తుతిఁ జేయుచు నీక్రిందిపద్యములోఁ జేర్కొని యున్నాఁడు.

"సీ. ప్రతిభతో నారణ్య పర్వశేషముఁ జెప్పెఁ
గవులకుఁ జెవుల పండువులుగాఁగ
వల్మీకభవువచో వైఖరి రామాయ
ణంబు నాంధ్రప్రబంధంబుఁ జేసె
నారసింహుని పురాణమొనర్చె హరి మెచ్చి
నన్ను నెన్నఁడు చూచి నాఁడె యనఁగఁ
బ్రౌఢిమై హరివంశభాగముల్ రెండును
రచియించె సభలందుఁ బ్రాజ్ఞులెన్న
ఆ. దురితహరుప్రబంధపరమేశ్వరుని జెద
ల్వాడ నిలయు నాదువంశకర్త
ధన్యమూర్తి శంభుదాసు నెఱ్ఱాప్రెగ్గ
డను నుతింప బ్రహ్మకును దరంబె."

ఇందునుగూర్చి విప్రనారాయణ చరిత్రమునకు గ్రంథపరిశోధకులు వ్రాసిన పీఠికలో నిట్లువ్రాయబడియున్నది.

„కవియవతారికలో నెఱ్ఱాప్రెగడను „చెదల్వాడనిలయు నాదువంశకర్త” యని పేర్కొనుటయేకాక యాతనికిఁ „ప్రబంధపరమేశ్వర” యను బిరుదమునే నామముగా నుపయోగించి యాతనివంశమున జన్మించిన వాఁడనని యర్థమును దెలుపుచు నతని ఫక్కినే యనుసరించి యాశ్వాసాంతముల యందు „ఇది శ్రీశంకరస్వామి సంయమీశ్వర చరణసరోరుహ ధ్యానానంద సౌందర్యధుర్యప్రబంధపరమేశ్వర వంశపవిత్ర లింగన మనీషిపుత్త్ర శ్రీకాళహస్తీశ్వర దయాసహాయ చెదల్వాడ మల్లయనామధేయప్రణీతంబైన” యని వ్రాసికొనుటచే వీరి యింటిపేరు తప్పక చెదల్వాడవారని తెలియుచుండగా, రావుబహాదరు కందుకూరి వీరేశలింగముగారి కవులచరిత్రయు, గురుజాడ శ్రీరామమూర్తిగారి యాంధ్రకవిజీవితముగూడఁ గవిత్రయ ప్రసిద్ధుఁడగు నెఱ్ఱాప్రెగడ యింటిపేరు ‘ఎర్పారివా’ రని తెలుపుటకుఁ గారణమేమో చర్చింపఁదగియున్నది.

ఇందులకుఁ గారణము భాగవతషష్ఠస్కంధకర్తయుఁ గసువనామాత్యపుత్త్రుఁడునగు సింగయమంత్రియాఱవస్కంధము మొదల:—

„సీ. శ్రీవత్సగోత్రుండు శివభక్తియుక్తుఁడా
పస్తంభసూత్రుఁ డపారగుణుఁడు

సేర్యారిశాసనుం డెఱ్ఱనప్రెగ్గడ
పుత్త్రుండు వీరన పుణ్యమూర్తి
కాత్మజుండగు నాదయామాత్యునకుఁ బోల
మాంబకు నందను లమితయశులు
కసువనామాత్యుండు ఘనుఁడు వీరనమంత్రి
సింగధీమణియు నంచిత గుణాఢ్యు
గీ. లుద్భవించిరి తేజంబు లూర్జితముగ
నారిడమూర్తిత్రయంబన శుభ్రకీర్తి
బరఁగిరందులఁ గసువనప్రభువునకును
ముమ్మడమ్మను సాధ్వి యిమ్మలను వెలసె''

అని తన వంశమును వర్ణించుకొనిన పద్యములోని శ్రీవత్సగోత్రత్వమును, శివభక్తియుక్తుఁ డను విశేషణము చేత నాకర్షింపఁబడిన శంభుదాసత్వమును, ఎఱ్ఱాప్రెగడయను నామమును, సరిపోవుచున్నవిగదా యని యామెఱ్ఱాప్రెగడయె భారతారణ్యపర్వశేషము దెలిగించిన యెఱ్ఱాప్రెగడయని భ్రాంతిపడుటయే కాని వేఱుకాదు. సింగనమంత్రి తెల్పిన వంశావళిలో నెఱ్ఱాప్రెగడవంశమునందు వీరన, ఆదెయ్య, కసువమంత్రి, సింగయమంత్రియనువారు క్రమజనితపురుషులుగాఁ గనఁబడుచుండ, మనకవి తెల్పిన తన వంశావళిలోని ఎఱ్ఱాప్రెగడ, మల్లన, ఎఱ్ఱన, లింగన, మల్లనయనువారి క్రమము

పైక్రమమునకుఁ గేవలము విరుద్ధముగాఁ గనఁబడుచున్నది. ఒకవేళ, ఎఱ్ఱాప్రెగడవంశమునందు భాగవతషష్ఠస్కంధకర్తకుఁ దరువాత నీమల్లకవి తెల్పినవంశావళిలోని మల్లన యెఱ్ఱనాదులు పుట్టియుండిరేమోయని యెవ్వరైనను హాస్యాస్పదమైన యుక్తి చెప్పవచ్చును గాని యిది యెఱ్ఱాప్రెగడ సువిదితకాలమునకే హాని తెచ్చును. కావుననీయెఱ్ఱాప్రెగడ లిద్దఱు వేర్వేఱనియు, వీరికిఁ దోడు శ్రీవత్స గోత్రుఁడు, శివకృపాపాత్రుఁడు, సూచనమంత్రిపుత్త్రుఁడు, కొక్కోకకర్తయు నగు నెఱ్ఱాప్రెగడ యింకొకఁడు గలఁడనియు నెఱుంగునది. సింగనమంత్రి వంశకర్తయగు నెఱ్ఱాప్రెగడయే కవిత్రయములోని యెఱ్ఱాప్రెగడయేని యతఁడు భారతారణ్య పర్వశేష రామాయణ హరివంశాదులను రచియించినట్లు సింగనమంత్రి భాగవతమున వ్రాసికొనకపోవునా ? ఇంతయేల ? భారతారణ్య హరివంశాదులను రచియించిన యెఱ్ఱాప్రెగడ నావంశకర్తయని మన మల్లయకవి ఘోషించుచుండఁగా నాతని యింటిపేరు చెదల్వాడవారగుటలో సంశయమేమి ? కాఁబట్టి సింగనమంత్రి భాగవతషష్ఠస్కంధములోనిపై పద్యమందలి 'ఏర్చూరి శాసనుం'డను విశేషణమునుబట్టి కవిత్రయములోని యెఱ్ఱాప్రెగడ యింటిపేరు 'ఏర్చూరివా'రని భ్రాంతిపడరాదనియు, నెఱ్ఱాప్రెగడలు పలువురుకలరనియు, సుప్రసిద్ధుఁడగు నెఱ్ఱా

ప్రెగడ మనకవికి వృద్ధప్రపితామహుఁడనియు, నీతని యింటి పేరు చదల్వాడవారనియు స్పష్టపడుచున్నది. సింగనమంత్రి వంశకర్తయైన యెఱ్ఱాప్రెగడ గోలకొండదేశములోని నల్లగొండమండలమునందలి యేర్పూరుగ్రామమున నుండువాఁడు. కవిత్రయములోని యెఱ్ఱాప్రెగడ పాకనాటిదేశమువాఁడు. అతఁడు భారతారణ్యపర్వాంతమున—

"సీ. భవ్యచరిత్రుఁ డాపస్తంబసూత్రుండు
శ్రీవత్సగోత్రుండు శివపదాబ్జ
సంతతధ్యానసంసక్తచిత్తుఁడుసూర
నార్యునకును బోతమాంబికకును
నందనుం డిలఁ బాకనాటిలో నీలకం
ఠేశ్వరస్థానమై యెసకమెసఁగు
గుడ్లూరు నెలవుగ గుణగరిష్ఠత
నొప్పు ధన్యుఁడు ధర్మైకతత్పరాత్ముఁ
గీ. డెఱ్ఱనార్యుఁడు సకలలోకైకవిదితుఁ
డైన నన్నయభట్ట మహాకవీంద్రు
సరససారస్వతాంశ ప్రశస్తిదన్నుఁ
జెందుటయు సాధుజనహర్ష సిద్ధిగోరి."

అనుపద్యమునఁ దన నివాసము గుడ్లూరనివ్రాసికొనుటచే నప్పటి కతనియింటిపేరు గుడ్లూరువారని యుండి పిదపనీతఁడో

యితని వంశ్యులలో చెదలవాడకుఁ జేరి యుండుటచే నేతద్వంశ్యులకుఁ జెదల్వాడవారను గృహనామము స్థిరపడి యుండుననని తోఁచుచున్నది. కావుననే యితఁడు తననివాసము గుడ్లూరని భారతములో వ్రాసికొనుట యెఱింగియుండియు మనకవి యాతనివర్ణించు సందర్భమున "చెదల్వాడ నిలయు నాదువంశకర్త" నని చెప్పియుండెను. కాఁబట్టి యెఱ్ఱాప్రెగడ యింటిపేరు చెదల్వాడవారగుట నిర్వివాదాంశము. ఏర్చూరివారనుట భ్రాంతిమూలకము ననాకరము నగును."

ఈమహాకవి తొలుత రామాయణమును పిమ్మట హరివంశమును రచించి ప్రోలయవేమారెడ్డి కంకితమును గావించెను. అనంతరము భారతారణ్యపర్వశేషమును రచియించి ప్రబంధపరమేశ్వరుఁ డన్న బిరుదమును బడసెను. ఏతద్విషయమును తన నృసింహపురాణమునం దిట్లు చెప్పుకొనియెను.

"ఉ. ఉన్నత సంస్కృతాది చతురోక్తి పదంబులవాక్యకర్తనై
యెన్నికమైఁ బ్రబంధ పరమేశుఁ డనంగ నరణ్యపర్వశే
షోన్నయ మంధ్రభాష సుజనోత్సవ మొప్పఁగనిర్వహించి
తౌ నన్నయభట్టతిక్కకవినాథులకెక్కినభక్తి పెంపునన్."

ఇతఁడు తన నృసింహపురాణమును మాత్రము నరాంకితము చేయక అహోబలనృసింహస్వామివారికి నంకితముఁ గావించెను. అరణ్యపర్వశేషమును మాత్రము నన్నయ్య

భట్టు పేరితోనే రచియించి కడపట నీక్రింది పద్యములోఁ దద్రచన యగునట్లుగాఁ బూరించితి నని వ్రాసికొనియెను.

"క. ధీరవిచారుఁడు తత్కవి
తారీతియుఁ గొంతదోఁపఁ దద్రచనయ కా
నారణ్యపర్వశేషము
పూరించెఁ గవీంద్రకర్ణపుటపేయము గాన్."

"ఎఱ్ఱాప్రెగడకవిత్వము మృదువును మధురము నయి, కదళీపాకమై, చాలవఱకు తిక్కన సోమయాజి కవిత్వమును బోలి యుండు"నని కవులచరిత్రమును, ఈతని కవనము నన్నయ తిక్కనల కవనముకంటె నించుక కఠినము. విశేషించి తెనుఁగు పదంబులఁ బ్రయోగించు నిష్టము గలవాఁడు. అచ్చటచ్చట సంస్కృత జటిలంబు లగు సమాసములు గానవచ్చును. అన్వయకాఠిన్యమును గలదని కవిజీవితములును దెలుపుచున్నవి. "లోకోభిన్నరుచిః" అనునటులు లోకులరుచులు భిన్నంబులు గదా! ఇందును గూర్చి విశేషము దెలుప నవసరము లేదు. ఆంధ్రకవులలోఁ బ్రామాణికాగ్రగణ్యులని ప్రసిద్ధి గాంచిన కవిత్రయములోని వాఁడైన శంభుదాసుని కవిత్వము ప్రౌఢమై, రసవంతమై, మనోహరమై యుండు నని చెప్పుట [illegible] గాదు. ప్రసిద్ధి [illegible] తిక్కన

మొదలగువారి కీతనితోఁ సమకాలికులైనను వారల చరిత్రము మఱియొక సందర్భమునఁ దెలుపఁబడును గావున నిచటఁ దెలుప మానినాఁడను.

—:o:—

ఆఱవ ప్రకరణము.

—:o:—

అనపోతభూపాలుఁడు.

(క్రీ. శ. ౧౩౫౩ మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౩౬౪ వఱకు)

ప్రథమవేమభూపాలునియనంతరమున నతని జ్యేష్ఠపుత్త్రుఁడు అనపోతరెడ్డి శాలివాహనశకము ౧౨౭౫ అనఁగా క్రీ.శ.౧౩౫౩వ సంవత్సరమున సింహాసన మెక్కి రాజ్యభారమును వహించి క్రీ. శ. ౧౩౬౪ వఱకు ప్రజాపరిపాలనము గావించెను. వేమభూపాలునకు అనపోతరెడ్డి, అనవేమరెడ్డి, కోమటిరెడ్డి, దొడ్డాంబిక, వేమాంబిక, అను ముగ్గురు కొమాళ్ళును, ఇద్దఱు కొమార్తెలును గలరు. కోమటిరెడ్డి పిన్న వయస్సుననే గతాసువయ్యెను. దొడ్డాంబికను కాటయరెడ్డికిని, వేమాంబికను నల్లనూకయరెడ్డికిని నిచ్చి వివాహము గావించిరి. అనపోతరెడ్డి వేమభూపాలునకు కూర్మిపుత్త్రుఁడు. అనపోతరెడ్డి రాజ్యధురంధరుఁడై తండ్రిపోయినమార్గమును బట్టి ప్రజారంజకముగ రాజ్యపరిపాలనముఁ జేసి తండ్రికిఁ గీర్తియు, రాజ్యమునకు

వన్నెయుఁ దెచ్చెను. తోఁబుట్టువుల భర్తలును సేనాపతులు నైన కాటయరెడ్డియు, నల్లనూకయరెడ్డియు రెండుభుజములుగా నుండిరి. ప్రచండసేనాని యగు అనవేమరెడ్డి విధేయుఁడై యుండెను. దక్షిణమున నుండి కర్ణాటకులును, పశ్చిమమునునుండి పద్మనాయకులును, అప్పటప్పట రాచవారును, రెడ్డిరాజ్యమును వశపఱచుకొనవలయు నని ప్రబలప్రయత్నములు చేయుచు వచ్చిరిగాని మిగుల సమర్థుఁడును, పరాక్రమవంతుఁడు నైన అనపోతరెడ్డి వైరివీరమదభంజనుఁ డై ప్రశస్తులఁ గాంచెను. తన రాజ్యమును సంరక్షించుకొనుచు వచ్చెను. క్రీ. శ. ౧౩౬౧వ సంవత్సరమున రేచెర్లసింగమనాయనిపుత్త్రులు అనపోతనాయఁడు మాదానాయఁడు బహుళసైన్యములతో దాడివెడలివచ్చి ధాన్యవాటీపురమును (ధరణికోట) ముట్టడించినప్పుడు అనపోతరెడ్డి ప్రచండవిక్రమార్కుఁ డై, భూరిసైన్యములతో వారల నెదుర్కొని ఘోరసంగ్రామమును సలిపి కృష్ణానది కావలిప్రక్కకుఁ దఱిమి కొట్టఁగా వారలు పరిభవమున కోర్వఁజాలక శిరువిట్లుపడుచు స్వరాజధానిపై తురుష్కులు దండెత్తి వచ్చుచున్నా రనువర్తమానము వినవచ్చినందునఁ బునఃప్రయత్నమును మానుకొని మరలి పోయిరి. అనపోతరెడ్డి యేయుద్ధమునందును నోడిపోయినట్లు గన్పట్టదు. ఆర్యధర్మములఁ బోషింపుచుండెను. వేదాభ్య

యనసంపన్నులైన బ్రాహ్మణోత్తములకుఁ దనతండ్రి యొసం గిన యగ్రహారముల నన్నిటిని గాపాడుటయెగాక తానును హేమాద్రిధనఖండమునఁ జెప్పినప్రకారముఁ జేసి కీర్తనీయుఁ డగుచుండెను. ఇతఁడు రాజ్యమునకు వచ్చిన రెండుసంవత్సర ములవఱకును రామాప్రెగ్గడ వంశములోనివాఁడగు మల్లన మంత్రిగ నుండినట్లు ఒంగోలుతాలూకాలోని మణికేశ్వరము శాసనమువలన నూహింపఁదగి యున్నది. ఆశాసనమునందు మల్లనమంత్రి స్వర్గస్థుఁడు కాఁగా నతని పిన్నతమ్ముఁడు మంచిరాజు శాస్త్రయుక్తముగ నుత్తరక్రియలు నెఱవేర్చి పుణ్యార్థము శాలివాహనశకము ౧౨౭౫ విజయసంవత్సరజ్యేష్ఠ శు ౧౪ శనివారమునాడు తానావఱకు శ్రీశైలములోని పాతాళగంగపట్టున నుండి కొని వచ్చిన రెండులింగములలో నొకదానిని మాండుకేశ్వరస్వామిదేవాలయములో రావి నూతుల పర్వతమల్లినాథలింగస్వామి యను పేరితో ప్రతి ష్ఠాపనఁ గావించెను. మఱియొకలింగమును శ్రీగిరిలింగ మను పేర నెదుటనున్న మండపములోఁ బ్రతిష్ఠాపనము గావించెను. మఱియు నితఁడు శివక్షేత్ర మగు మణికేశ్వరములోని యా శివాలయమునకు నారామములు, భూములు మొదలగువానిని దానము చేసి ప్రఖ్యాతుఁ డయ్యెను.*

---

* నెల్లూరిశాసనములు 3వ సంపుటము. ఒంగోలుశాసనము ౭౫, పేజీ ౧౦3౭.

అమరేశ్వరపునఃప్రతిష్ఠాపనము.

పైని చెప్పఁబడిన మల్లనమంత్రి గాక మఱియొక మల్లన మంత్రి కలఁడని, యమరావతీ శాసనములలో నొకశాసనము వలన విదిత మగుచున్నది. అతఁడు కేతచమూపతికుమారుఁడైన మల్లినాథుఁ డనియు, వేమపృథ్వీశ్వరుని రాజ్యధురంధరుం డయిన మంత్రి యనియు, కులక్రమాగత మైన మంత్రిత్వపదవియం దుండె ననియు నాశాసనము చాటుచున్నది. అట్టి మల్లినాథమంత్రికి లక్కాంబికయందు జనించిన వేమ చమూపతి ధాన్యవాటీపురమునందుఁ బ్రతిష్ఠాపింపఁబడియున్న యమరేశ్వరదేవుని శాలివాహనశకవర్షంబులు ౧౨౭౩ ప్లవ సంవత్సర శ్రావణబహుళపంచమీగురువారమునాఁడు అనపోతయరెడ్డిగారికి ఆయురారోగ్యైశ్వర్యాభివృద్ధికొఱకును ధనకనకవస్తువాహనసమృద్ధికొఱకును, పుత్త్రపౌత్రాభివృద్ధికొఱకును పునఃప్రతిష్ఠాపనము గావించె నని యాశాసనము వేనోళ్ళఁ జాటుచున్నది. పునఃప్రతిష్ఠితమగుటకుఁ గారణ మేమో తెలియరాదు. ఈ వేమచమూపతిశాసనములోని బిరుదము లన్నియు వేమారెడ్డి మొదలగువారు వహించిన వై యున్నవి. ఈశాసన మింకను బరిశోధింపవలసి యున్నది. ఇది విశేషవర్ణనలతోఁ గూడుకొని సంస్కృతాంధ్రభాషలలో లిఖింపఁబడి యున్నది. అందలి తెలుఁగుభాగ మీదిగువను వ్రాయుచున్నాఁ

డను*. ఈశాసనములోని బిరుదావళిలో 'కృతసోమపాన' యని వ్రాయఁబడియుండుటచేత ఈ కేతయమల్లయ వేమ చమూపతి నియోగిబ్రాహ్మణుఁడేమో యని సందియము కలుగుచున్నది. నియోగిబ్రాహ్మణుఁడే యై యున్నయెడల నింతశాసనము సంస్కృతాంధ్రభాషలలో వ్రాయించినవాఁడు గోత్రాదివివరమును దెలుపుకొనియుండఁడా యని సంశయింప వలసి యున్నది.

---

* స్వస్తి సకలగుణగణాలంకార, చెంజిమలచూఱకార, విశ్వ విశ్వంభరావహదక్ష దక్షిణభుజాదండ, జగనొబ్బగండ, రాయచేకోలు గండ, అర్థిప్రత్యర్థి హేమాద్రిదాన నిరత, ప్రజాపరిపాలనభరిత, అమరాభరణ, రూపనారాయణ, వీరనారాయణ, భుజబలభీమ, కోదండరామ, అపరిమిత భూదాన పరశురామ, అనేక నగరోపకంఠ ప్రతిష్ఠాపిత బహువిహారారామ, సంగడి రక్షపాలక, జగరక్షపాలక, జగదగోపాల, గుజ్జరితర్థి విభాళ, ఘనభుజవిరాజమానకరవాలవృత, కృతసోమపాన, శ్రీపర్వతాహోబల నిర్మితసోపాన, దిక్కాంతామనోహర, కీర్తికుసుమామోద, కుండిప్రభాసహ్యజాగౌతమీ జలక్రీడావినోద, విరోధిదానవనృసింహ, పాండ్యరాయగజసింహ, ప్రజ్ఞా చతుర్విధోపాయ, కేళాదిరాయ, నిత్యపరిపాలితసత్య, పల్లవాదిత్య, రిపునరపతి గోధూమ ఘట్టనఘరట్ట, అప్పయగోపయ దిశాపట్ట, సంగ్రామసముద్దండ, చండభుజాసివిఖండితశత్రుకీలాల, ప్లవమాన పిశాచగణస్తూయమానయశోమండన, అశయగియవరద శిరఃఖండన, దుర్మదవైరి వీరభయంకర, బసవశంకర, అమరేశ్వరదేవ శ్రీచరణ సరసీరుహ షత్తుభావదండెనగోవ బ్రహ్మకుండి కృష్ణవేణ్ణా,

సముద్రవ్యాపారము విస్తరింపఁజేయుట.

అనపోతభూపాలుని రాజ్యపరిపాలనకాలమున జరిగినమహా ద్విషయ మొండువక్కాణింపవలసి యున్నది. సముద్రతీరము నందున్న మోటుపల్లి పురాతనకాలమునుండియు వర్తకస్థానమై నౌకావ్యాపారమునకుఁ బ్రధానస్థానముగా నుండె నని యింతకుఁ బూర్వము దెలిపి యుంటిని. కాకతీయసామ్రాజ్య మస్తమించిన వెనుక మోటుపల్లియందుండెడువర్తకులు పర స్థలములకుఁ బోవుటయు వ్యాపారము తగ్గుటయుఁ దటస్థించెను. అనపోతరెడ్డి యీ రేవుపట్టణమును వృద్ధికిఁ దీసికొని రావలయు నని శ్రద్ధతో సంకల్పించెను. అనపోతరెడ్డియాజ్ఞాప్రకార మతని

గోదావరీమహానదీ తటద్వయ తన్మధ్యదేశ దత్తానేకాగ్రహార, అగణ్య పుణ్యక్షేత్ర సత్రదత్త బహువిధాహార, పరపురహరణమృత్యుంజయ, సంగ్రామధనంజయ, ఉత్తుంగచతురంగబలరిపుసేనాసాధక, త్రిపురాంతక దేవదివ్య శ్రీపాద పద్మారాధక, కేతయమల్లినాథపయఃపారావార పూర్ణ సుధాకరుండైన శ్రీమతు వేమన్నంగారు శకవర్షంబులు ౧౨౮౩ గా ప్లవ సంవత్సర శ్రావణబహుళపంచమీగురువారం స్వస్తి సమస్త ప్రశస్తులైన శ్రీమతు అనపోతయరెడ్డింగారికి ఆయురారోగ్యైశ్వర్యాభివృద్ధిని, ధన కనకవస్తువాహన సమృద్ధిని, పుత్రపౌత్రాభివృద్ధిని అవునట్లుగాను పంచా రామంబులకుం బ్రథమారామంబైనఅమరారామంబగు ధాన్యవాటీపురంబు నకు నధీశ్వరుం డయిన శ్రీఅమరేశ్వర శ్రీమహాదేవరను ఆచంద్రార్క స్థాయిగాను పునఃప్రతిష్ఠ చేసిరి. (See Elliot's Collections)

మంత్రులలో నొక్కఁడగు సోమయామాత్యుఁ డొక శాసనమును బ్రకటించెను.

మోటుపల్లి రేవు కర్తకులు వచ్చి నివసింపఁ గోరినను వారిని గౌరవించి వారలకు భూములు నివేశనస్థలములు నిప్పింతుమనియు, వారలు మఱియొకస్థలమునకుఁ బోఁదలఁచుకొన్నప్పుడు వారిని నిర్బంధపెట్టి నిలుపక స్వేచ్ఛగా విడుతుమనియు, ఏయూరిసరకు తెచ్చినను వారిని స్వేచ్ఛగా నమ్ముకొన నిచ్చెదమనియు, పన్నుల కై వారిసరకులను గ్రహింపమనియు నాశాసనమున వ్రాయించి ప్రకటించిరి. మఱియుఁ గొన్నివస్తువులపై సుంకములను దీసివేసియు, కొన్నివస్తువులపై సుంకములు గొంతవఱకు తగ్గించియు, మఱికొన్నివస్తువులపై పూర్వపుమర్యాదల ననుసరించి సుంకములు గైకొందుమనియు, బంగారుసుంకమును మానితి మనియుఁ బ్రకటించిరి. ఇదంతయు నెల్లైరేవుపట్టణమును నభివృద్ధిలోనికిఁ దెచ్చి ద్వీపాంతరములతోడి వ్యాపారమును పెంపొందింపవలయునని మనఃపూర్వకముగాఁ జేసినప్రయత్నమైనట్టు శాసనముం జదివిన స్పష్టముగా బోధపడఁగలదు. అనపోతరెడ్డితరువాతఁగూడనీనౌకావ్యాపారమభివృద్ధి గాంచినటు లనేకదృష్టాంతములు గనుపట్టుచున్నవి గావున నీతనిపరిపాలనము సర్వజనరంజకమై శ్లాఘాపాత్రమై

యున్నదనుటకు సందియము లేదు*. పై శాసనము. క్రీ. శ.

---

* స్వస్తిశ్రీశకవర్షంబులు ౧౨౮౦ అగు నేటివిళంబిసంవత్సరశ్రావణశు ౧ మంగళ్వారం స్వస్తిశ్రీమతు అనపోతయరెడ్డింగారు మోటుపల్లి కావువచ్చిన వ్యవహారాలకున్ను వ్యవహారంవచ్చి కరపట్టాలదీపాంతరాలవ్యవహారాలకున్ను యిచ్చినధర్మశాసనం.

యీమోటుపల్లికి యెవరుకాపతనానికివచ్చినాను వారిని మన్నించి పెద్దకానికె పెట్టువారము. వారికి భూమితోటికాణాచి యిచ్చువారము. వారు యెప్పుడు మరివొకతావుకు పొయ్యేమన్నాను కాపనిపట్టక అనిపివుచ్చువారము. యేవ్యాపారసరకు తెచ్చినాను తమవిచ్చలవిడినమ్మనలసినట్టు సరుకుకొను వారుగాని పోగావునకు పల్ సునిసర్కు ఆడపట్టేము. చీరాను, గండము, జవాదము, పట్టెవ్యవహారాలకున్ను అపుత్రికమున్ను సుంకాదాయము మానితిమి. బంగారుసుంకము మానితిమి. గంధముయొక్క బదిసుంకము పూర్వమర్యాదల లోను మూటను ఒకటి మానితిమి. యీసరకులకున్ను మెట్టసుంకాలు పూర్వ మర్యాదలు క్రమాననే కొనువారము. యీక్రమానకు సర్వమైనవారున్ను విశ్వ సించెదరు. దేవరవారికి అభయహస్తము నిస్తిమి.

శ్లోకం. జయతి నయవిశాలః ప్రత్యహం దానశీలః కృతబుధపరిపాలః సంగడి
రక్షపాలః । అహితమస్కృశాను ర్వేమభూపాలసూనుః । స్తుతకలితమ
హీశాన్నానపోతక్షితీశః ॥ శాకాబ్దే గగనాష్టసూర్యగణితే తీరే
మహాంభోనిధేః ప్రఖ్యాతేముకుశాహ్వయే పురవరే శ్రీసోమమంత్రీ
కరః మయాన్ దాహకరోజగజ్జనసుతాంసాంయాత్రకాణామిమాం ॥
కీర్తిర్వేమయ అనపోతన్నృపతే ఆచంద్ర మాతారకం అన్నపోతమహీపా
లాశాసనార్థతమూపణాం స్థాపితః స్తానసంస్తంభః । స్సోమయా
మాత్యధీమతా ॥

(ఈ శాసనమును సవరింపక మేమెత్తినకాపీ యెట్లున్నదో అట్లే ప్రకటించినారము).

౧౩౫౮ న వ్రాయఁబడినది. మోటుపల్లికి ముకుళపుర మని నామాంతరము గలదు. అనపోతరెడ్డి రాజ్యపరిపాలనము చేసి నది పండ్రెండుసంవత్సరములు మాత్రమె. ఇతఁ డేకారణము చేతనో తరువాత మృతినొందెను. ఇతఁ డింకను బ్రదికియుండిన యెడల రెడ్డిరాజ్యము ననేకవిధముల విస్తరింపఁజేసి కర్ణాటక సామ్రాజ్యమువలె నొకఘనసామ్రాజ్యమును దక్షిణహిందూ స్థానమున స్థాపించి యుండును. కాని భగవద్విలాసము వేఱుగ నుండెను. ఇతనికి కుమారగిరిరెడ్డి యనుకుమారుఁడును, మల్లాంబ యనుకొమార్తెయును గలరు. మల్లాంబను తనమే నల్లుఁడగుకాటయవేమున కిచ్చి వివాహము గావించెను.

అనవేమభూపాలుఁడు.

(క్రీ. శ. ౧౩౬౭ మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౩౮౦ వఱకు).

అనపోతభూపాలునకు వెనుక నతనికుమారుఁడు బాలుఁడగుట వలనఁ గాఁబోలు నతనితమ్ముఁడు అనవేమరెడ్డి రాజ్యారూఢుఁ డయ్యెను. అనవేమభూపాలుఁడు తనయన్నవలెనె శౌర్యవంతుఁ డును, సమర్థుఁడును, ధర్మాసక్తచిత్తుఁడును నై ప్రజాపాలనము గావించెను. ఇతఁడు బ్రదికియున్నంతకాలము రాచకొండ, దేవరకొండదుర్గముల కధిపతులై రాచకొండరాజ్యమును బరి పాలనము సేయుచుండెడి అనపోతనాయఁడు, మాధవనాయఁడు బలవద్విరోధులై యీతనిరాజ్య మాక్రమించుకొనవలయు

నని యనేకపర్యాయములు దండయాత్రలు సలిపి యనవేమ భూపాలునితోడ ఘోరయుద్ధములు చేసి పరాజితు లగుచు వచ్చిరి కాని మనోరథ మీడేర్చుకొన్నవారు కారైరి. అనవేమ భూపాలుని కీవిజయములతోఁ గీర్తి విస్తరించెను. దక్షిణపుసరిహద్దున నున్నయుదయగిరిరాజ్యము కర్ణాటరాజ్యాధీశుల పరిపాలనమునకు వశమై ప్రవర్ధమానమై యొప్పుచున్నందున నెప్పటికైనఁ దనరాజ్యమునకు ముప్పము రాఁగలదని యూహించి తన్నివారణమార్గముల నారయుచుండెను. నూత్నకర్ణాటసామ్రాజ్యాధీశ్వరుల పుత్రులును, యువరాజులు నగువారు తఱుచుగా నుదయగిరిదుర్గమున నుండుచునుదయగిరిరాజ్యమును బరిపాలనము సేయుచుండిరి. అట్టియుదయగిరికి సమీపమునఁ దనరాజధానియుండుట రాజ్యవినాశమునకు హేతు వగుననియో పద్మనాయకవీరులు తఱచు ధాన్యవాటీనగరముపై దండయాత్రలు సలుపుచుండుట చేత తనరాజధాని ధాన్యవాటికాపురమునకు సమీపమునం దుండుట యుచితమని యెంచియో అనవేమభూపాలుఁడు శత్రువుల కభేద్య మగుకొండవీడునకు రాజధానిని మార్చుకొనియెను. గోదావరీమండలములోనియొక శాసనములో అనవేముఁడే కొండవీడును నిర్మించి రాజధాని

గా జేసికొన్నట్లు నెలుపఁబడినది. * అనవేమభూపాలుఁడు

---

*శ్లో. "పురా సా పురాణేన సదాశ్రితత్వా
త్సాకం శ్రియా దుగ్ధనిధే ర్వాస్మాత్
వర్ణా చ్చతుర్థా ద్విపులాంతరంగా
దుగ్ధే త్రిధాపోలయభూపతీందుః ॥ ౮
పుత్త్రేణ తస్యాప్రతిమోదయేన
భాగ్యావలంబస్వభుజోష్మభాజా
ఆంధ్రక్షమా వేమనృపేణ సాభూ
ద్రాజన్వతీ రాజధురంధరేణ ॥ ౯
ఉద్ధృత్య భూమిం యవనాబ్ధిమగ్నాం
సంస్థాపయంతం ప్రకృతౌ త్రిమార్యాః
సాక్షాత్కరో మానుషదేవభాజా
మహావరాహం పరికీర్తయంతి ౧౦
శ్రీశైలగంగాతట సీమ్నరమ్యాం
సోపానవీథిం విదధేన వేమః
యా దివ్యతిస్వర్గమనోద్యతానాం
నిశ్రేణిరిః ప్రథితా నరాణాం ౧౧
తతోన్న వేమనృపతిః
పరిపాలనకర్మణి
అపాలయ త్తస్య పుత్త్రి
స్తదంతేం ద్రవసుంధరాం ౧౩
కొండవీడుం రాజధానిం సతిచిత్రా మకల్పయత్
దృష్ట్వా త్వష్టాపి చిత్ర్యమభూ ద్యస్యాస్సవిస్మయః"

Elliot's collections. Page 270.

కందుకూరు మొదలుకొని విశాఖపట్టణమండలములోని సింహాచలముపర్యంతమును జయించి పరిపాలనము చేసినటు లీక్రింది శ్లోకమువలన నూహింపఁదగును.

"శ్లో. తస్యాగ్రభ్రాతా నిష్కృతవక్త్ర తాపో రోదసేంద్రవ్యాప్త
నీరంధ్రకీర్తిః శ్రీశైలవాసింహాశైలం తతః క్ష్మాం
దత్తోధర్మేణ్గాన వేమక్షితీశః॥"

అనవేమభూపాలుఁడు తనతండ్రివహించిన జగనొబ్బగండఁడాదిగాఁగలబిరుదములను మాత్రమె గాక వసంతరాయఁడను బిరుదమును గూడ వహించెను. అనవేమభూపతి హేమాద్రిదానాధికుఁడై దారిద్ర్యవిద్రావణుఁడై శిబికర్ణదధీచులఁబోలెఁ బ్రసిద్ధిఁ గాంచెనఁట. నిజాముసంస్థానములోఁ జేరిన నల్లగొండమండలములోనిమిరియాలగూడెముతాలూకా నాఁడపల్లిగ్రామములో శ్రీఅగస్త్యేశ్వరస్వామివారియాలయప్రాకారమందు శిలాస్తంభముమీఁద అనవేమునిశాసనము గన్పట్టుచున్నందున నితఁడాకాలమున పద్మనాయకులరాజ్యములోఁ గొంతభాగ మాక్రమించినట్లు దోఁచుచున్నది గాని యింకను బరిశోధింపవలసినవిషయముగా నున్నది. ఎఱ్ఱాప్రెగ్గడ వేమభూపాలుని కంకితముగావించిన హరివంశములో నీయనవేమారెడ్డిని పేర్కొనియుండలేదు. కాని యనేకశాసనములనుబట్టి యితఁడు వేమభూపాలుని పుత్త్రుఁడనియు, అనపోతారెడ్డికనుజుఁ

డనియుఁ దెలియుచున్నందున నిందునుగూర్చి సంశయింపవలసినపని లేదు. అనవేమభూపాలుఁడు శాలివాహనశకము ౧౩౦౦ అగు సిద్ధార్థిసంవత్సర మాఘ బ ౧౪ శివరాత్రిపర్వకాలమున అనఁగా క్రీ. శ. ౧౩౭౮ వ సంవత్సరము ఫిబ్రవరి ౬ వ తేదిని రాజనీతిమర్మజ్ఞుఁడును, శాస్త్రవేత్తయు, అమాత్యశిఖామణియు, లోహితసగోత్రుఁడును, మల్లయమంత్రిపుత్త్రుఁడు నగు ఇమ్మడీంద్రునకు ఇమ్మడిలంక లేక అనవేమపుర మను నగ్రహారమును దానముచేసె నని దానపల్లి తామ్రశాసనము వలనఁ దెలియుచున్నది. ప్రఖ్యాతపండితుఁడును మంత్రివర్యుఁడ నగు నతం డాయగ్రహారములో సగముభాగమును బ్రాహ్మణోత్తములకు దానము చేసెను. ఈయగ్రహారము గోదావరీ మండలములోని అమలాపురముతాలూకాలోఁ గౌతమీతీరమున నున్నది. ఈశాసనమును వ్రాసిన మహాకవి త్రిలోచనాచార్యుఁడు*.

అనవేమభూపాలుఁడు తనతండ్రి వేమభూపాలునివలెనె బ్రాహ్మణ వృత్తులను బ్రాహ్మణధర్మములను గాపాడుటయె గాక శ్రౌతస్మార్త విద్యలఁ బ్రోత్సహించుటకై బ్రాహ్మణుల కగ్రహారములు, భూములు దానము చేయుట యనునది యొకవ్యసనముగాఁగూడ వెలిగియుండెనని యితనిచే లిఖియింపఁబడిన

* Ephigraphia Indica, Vol. III, No. 10.

శాసనములుగూడ వేనోళ్ళఁజాటుచున్నవి. ఇతని తామ్రశాసనములు పెక్కులు గలవు. కృష్ణాగోదావరీతీరములయందు బ్రాహ్మణులు విశేషముగాఁ జేరుట కీరెడ్డిభూనాయకులకు బ్రాహ్మణులయెడగల భక్తియు నార్యధర్మమునం దనురాగము, వైదిక మతాభిమానము ప్రధానకారణము లనుటకు లేశమాత్రమును సంశయములేదు. వీరలు పౌరాణికరాజుల పరిపాలనములాదర్శములుగాఁ బెట్టుకొని వ్యవహరించినట్లు గన్పట్టుచున్నది. అనవేమభూపాలుఁడు గోదావరిమండలములోని తుల్యభాగనదీతీరముననున్న యిప్పటి మన్యమాపుర మను గ్రామమును భూసురులకు దానముచేసి శాసనము వ్రాయించెను. కృష్ణాతీరమునందు కొల్లూరుగ్రామమును బ్రాహ్మణుల కగ్రహారముగా దానముచేసి శాసనము వ్రాయించెను. గుంటూరుమండలములోని పెదచెఱకూరుగ్రామము నగ్రహారముగాఁ జేసి బ్రాహ్మణులకు దానముచేసి శాసనము వ్రాయించెను. ఈశాసనములో వేమభూపాలుని తండ్రి సైన్యనాథుఁ డనియు నాతనికి మాచయ, వేమయ, దొడ్డయ, అన్నయ, వల్లభయ యని యైదుగురు పుత్త్రు లున్నట్లుగా వ్రాయఁబడినది. ఎఱ్ఱాప్రగడ హరివంశములో దొడ్డయను విడిచి నల్వురుపుత్త్రులను మాత్రమే పేర్కొని వల్లభయకు బదులుగా మల్లయను జెప్పినాఁడు. వల్లభయకు మల్లయ యను నామాంతర ముండ

వచ్చును. దొడ్డయబాల్యములో నెమ్మృతినొందియుండవచ్చును*.

---

* పెదచెఱకూరు శాసనములో ననవేమభూపాలునకు సంబంధించిన శ్లోకముల నిక్రింద నుదాహరించుచున్నాఁడను.

శ్లో. తస్యానుజస్తామరసాయతాక్షం
శ్రీయన్నవేమక్షితిపాలరత్నం
శూరాగ్రగణ్యః క్షురికాసహాయో
విఖ్యాతి వీరాహవకేళిలోలః.
యస్యారిన్ కులిశధ్వనిర్గళయతో దాడీషు భేరీరవం
నామానిధృతమర్జునస్య జగతస్సంగ్రామ గాండీవినః
సంగ్రామోపపదానితానిభవతాం రక్షాకృతే సర్వదా
సర్వంతా మతిబోధయంత్యధిపతిం ధీయంత్రిలోమంత్రిణః.
యద్దాడీషు విరోధిరాజవిలయో యోద్ధాలయో యోజితా
సప్తాః కల్పితహేమకట్టిమఘునస్యం వస్త్రలింగోజ్వలః
హేమాద్రిరివభూమి కాంచలయతి ప్రౌఢప్రతాపోష్మణః
సపత్న్యంతగిరేణ హేమసరితస్సంవ్యాప్త తారావళిః.
శ్రీశైలె స్థిరమూలతాముపగతా వ్యాప్తా కుమారాచలే
పంచారామతలే ప్రతాపనకృతా సింహాచలేంద్రతతః
శ్రీకూర్మే పురుషోత్తమే కుసుమితా యద్ధర్మకీర్తిర్లతా
కాంశ్యా విశ్వపతేః పురఃఫలవతి నిత్యోపహారోచితా.
సోయం కరస్సంభృతమాలికాయా విచిత్రం
కాంతా కపోలమకరీకరణేన కంపః
వీరాన్నవేమ నృపతేర్జయనాకరేణ
ప్రత్యర్థినాం యుధిబలాధిపరోపితాని
అగ్రేపయం త్యుపగమాచ్చరణం తదియ్యం

అనవేమభూపాలుని కవులగోష్ఠి.

అనవేమభూపాలుఁడు విద్యాభిమానియనియుఁ బండితపక్షపాతియనియు, కవులపాలిటి కల్పతరువనియు, చాటు శ్లోకముల వలనను పద్యములవలనను దెలియుచున్నదిగాని యీతండుగాని యీతనియన్న యనపోతరెడ్డిగాని కృతినొందిన గ్రంథములె వ్వియుఁగానరావు. అనవేమభూపాలునిపై కవులు చెప్పిన చాటుపద్యములు :—

కం. కవితాకన్యకు నలుగురు
కవిజనకుఁడు భట్టు దాదిగణుతింపంగా
నవరసరసికుఁ డె పెనిమిటి
యవివేకియె తోడబుట్టు వనవేమనృపా.

క్షోధీర చామర శితా తపవారణాని.
నిస్సీమాం ప్రీతిగృహ్యాస్వృత్తివిషయమె సర్వోత్తరా ముర్వరాః
భూదేవేషు తథాపరిగ్రహవిధా ప్రాప్తేషు తృప్తింపరాః
భూదానవ్యసన ధ్రువంపునరసౌ వీరాన్న వేమప్రభుః.
ప్రాదాత్స్వర్ణమయీం విధాయ రచయె సద్వీప శైలార్ణవాన్
ఏతాదృంజ్ఞ మహిమ శ్రీమదనవేమ మహీపతేః
కదాచి దోషాధీశస్య గ్రహణె సముపస్థితే జలే పాథోనిధేః
స్నాత్వాకృత్వా దానాని షోడశ శ్రుతాధ్యయన సంపన్నైః
శ్రౌతస్మార్తక్రియారతైః విజ్ఞాపితో విప్రైవరైభూదానవ్యసనస్స్వయం
ఇత్యగ్రామః మిదం ప్రాదా దష్టైశ్వర్య సమన్వితం."

కం. కొంచెపు జగములలోపల
నంచితముగ నీదుకీర్తి యనవేమనృప !
మించెను గరి ముకురంబునఁ
బంచాక్షరిలోన శివుఁడు బలసినభంగిన్.

గీ. పందికొమ్మెక్కి పెనుబాముపడగ లెక్కి
మేటితామేటి వీపెక్కి మెట్టలెక్కి
విసివి వేసారి యనవేమవిభునిఁ జేరి
రాణివాసంబుగతి మించె రత్నగర్భ.

కం. రాకున్నఁ బిలువఁ జేనియు
రాకకు ముదమంది చేరరమ్మనఁ జేనిఁ
ఆకొన్న నీయఁ జేనియు
నాకొలువటు కాల్పవలయు ననవేమనృపా.

శ్లో. అనవేమమహీపాల స్వస్త్యస్తు తవ బాహవే
ఆహవే రిపుదోర్దండ చంద్రమండలరాహవే.

ఈశ్లోకము నొకకవి యనవేమభూపాలునిపైఁ జెప్పఁగా నా తఁడు [illegible]సించి మూఁడువేలు పారితోషిక మొసఁగెనఁట! అప[illegible] కవి తానునాల్గువేలు (వే అనునక్షరములు) ఒసఁగిన మీరు మూఁడు వేలిచ్చెదరాయనెనఁట! అంతట ననవేముఁడు నాల్గువేలొసఁగితిననెనఁట! అప్పుడు కవి మే మొసఁగినదే మా కొసఁగిపంపెదరా యనెనఁట ! అనవేముఁ డైదువేలుకొమ్మనె

నఁట! అప్పుడు కవికులమును (ఆర్వేలనియోగి) గుంచించెదరా యనెనఁట! అంతటనవేముఁడాఱువేలిచ్చితిననెనఁట! కవినేను పుట్టువుతోడనే యార్వేలవాఁడననెనఁట! అనవేముఁడు చాతుర్యమునకుమెచ్చి యేడువేలుకొనుమనెనఁట! కవి సంఖ్యమంచిదికాదనెనఁట! అనవేముఁడెనిమిదివేలిచ్చిపంపెనఁట! అప్పుడు కవి సంతసించి వెడలిపోయెనని చెప్పుదురు. ఈకథవలన గ్రహింపఁదగినది అనవేమభూపాలుఁడు మిక్కిలి కవిత్వాభిమానముగల రసికుఁడని నెఱదాతయని తేటపడుచున్నది.

అనవేమభూపాలుని మరణము.

అనవేమభూపాలునకు సమకాలికుఁడగు అనపోతనాయని మనుమఁడగు అనపోతనాయఁడు, అనవేమభూపాలుని యుద్ధములో సంహరించి పట్టుతలాటాంకబిరుదమును బొందెనని వెలుగోటివారి వంశచరిత్రము దెలుపుచున్నదిగాని సమకాలికుఁడైన అనపోతనాయఁడు చంపెనన్న విశ్వసింపవచ్చును. లేక యతనికుమారుఁడు చంపెనన్నను విశ్వసింపవచ్చునుగాని, అనవేముఁడు చనిపోయిన ముప్పదేండ్లకు వెనుకనున్న అనపోతనాయఁడు వచ్చి సంహరించెననుట యంతగా విశ్వాసపాత్రముగాఁ గన్పట్టదు. మఱియు మఱియొకస్థలమున సింగనమాహేంద్రునిమునిమనుమఁడగు లింగమనాయఁడు అనవేమరెడ్డిని

సంహారించి సింహతలాట బిరుదమునొందెనని పై వెలుగోటి వారి వంశచరిత్రమే తెలుపుచున్నది. అనవేమరెడ్డి సింగనమాధవేంద్రునకు సమకాలికుఁడు. సంగనమాధవేంద్రుని మునిమనుమఁడగులింగమనాయఁడెట్లు సంహారించి సింహతలాట బిరుదమునందెనో యూహింపనలవిగాదు. కాఁబట్టి అనవేమ భూపాలుఁడు వెలుగోటివారి వంశచరిత్రములోఁ జెప్పినట్లు అనపోతనాయనివలనఁగాని లింగమనాయనివలనఁగాని సంహారింపఁబడెననుట విశ్వాసపాత్రముగాదు.

కుమారగిరి భూపాలుఁడు.

(క్రీ. శ. ౧౩౮౩ మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౪౦౦ వఱకు)

అనవేమభూపాలునిశాసనములు క్రీ. శ. ౧౩౮౩ వఱకుఁ గనుబట్టుచున్నవి గాన తరువాతనే అనపోతనాయని కుమారుఁడు కుమారగిరిరెడ్డి రాజ్యభారమును వహించెను. ఇతనికి వసంతోత్సవములయందున్న ప్రీతి రాజ్యాంగవ్యవహారములయందు లేకపోయెను. కుమారగిరిరెడ్డి తండ్రితాతలవంటి ప్రజ్ఞావంతుఁడుగఁ గన్పట్టఁడు. విద్వాంసుఁడై విద్యావ్యాసంగముల ప్రొద్దుపుచ్చువాఁడేగాని రాజ్యరక్షణమునందు ప్రమత్తుఁడై కనుమఱంగియుండెను. కర్ణాటసింహాసనాధ్యక్షుఁడగు రెండవ హరిహరదేవరాయ లీతనికి సమకాలికుఁడై యుండెను. కర్ణాట యువరాజగు దేవరాయ లుదయగిరి రాజ్యమున కాధి

పత్యమును వహించి ఉదయగిరి నెల్లూరు దుర్గములలోనుండి రెడ్డిరాజ్యమును క్రమముగ నాక్రమింప నభిలషించుచు సమయమునకై నిరీక్షించియుండెను. రాచకొండ, దేవరకొండ దుర్గాధీశ్వరులగు పద్మనాయకులును, శూరవరపట్టణాధీశ్వరులగు రాచవారు మొదలగువారును తనరాజ్య మాక్రమించుకొనవలయునని ప్రబలప్రయత్నములు సలుపుచుండఁగా నీ కుమారగిరిప్రభువు వసంతోత్సవములతోఁగాలము గడపుచు రాజ్యభారము నంతయు బంధువును మంత్రియునైన కాటయవేముని పై నిడి ప్రమత్తుఁడై యుండెను. కుమారగిరి తోఁబుట్టువైన మల్లాంబిక పెనిమిటియగు కాటయవేమారెడ్డి మిగుల సమర్థుఁడుగావున కుమారగిరిభూపాలునికాలమున రాజ్య మన్యాక్రాంతముగాకుండ సంరక్షింపఁ గలిగెను. కాటయవేమారెడ్డి కర్ణాటరాజ్యాధీశులతోడ మైత్రిగలిగియుండి సంగ్రామధనంజయుండని విఖ్యాతిగాంచి శత్రురాజులకు భయంకరుండై మంత్రియు, సేనానియు నై తానే రాజ్యపరిపాలనము సేయుచుండెను.

అవచి తిప్పయ సెట్టి.

ఆకాలమునాటి రెడ్డిప్రభువులు వసంతోత్సవములు సలుపుచుఁ బ్రఖ్యాతిఁగాంచుచుండిరి. కాని కుమారగిరి విస్తరించి సలుపుటచే నతనికి వసంతరాజను బిరుదము గలిగినది. అవచి

దేవయసెట్టి కుమారుఁడు తిప్పయసెట్టి కుమారగిరిరెడ్డికి మిత్రుఁడును, సచివుఁడును, సుగంధభాండాగారాధ్యక్షుఁడు నై వసంతోత్సవములయందు నెక్కువగాఁ దోడ్పడుచుఁ బ్రఖ్యాతి గాంచినవాఁడు. ఇతఁడు కీర్తిలతాధిష్ఠితాష్టాదశద్వీపాంతరాళుం డగు కొమరగిరి వసంతనృపాలునివలన నాందోలికా ఛత్రచామర తురంగాది రాజచిహ్నములం బడసినవాఁడట. మఱియు నీతఁడు ప్రతి సంవత్సర వసంతోత్సవమునకుఁదగిన కస్తూరీ కుంకుమ ఘనసార సంకుమదహిమాంబు కాలాగురు గంధసార ప్రభృతి సుగంధద్రవ్యంబు లొడఁ గూర్చుచుండెను. ఇంతియగాక యితఁడు చీని సింహాళ తవాయి హురుమంజి జలనోగి ప్రభృతి నానాద్వీపనగరాకరంబులగుధనకనకవస్తువాహనమాణిక్యగాణిక్యంబులు తెప్పించుచుండెను. కవి నైగమికనాదివాంశికవైతాళికాదు లగు నర్థిజనంబులకు నర్థంబులు గుప్పించు ధీరుండును, నుదారుండును, గంభీరుండును సదాచారుండును, నన విఖ్యాతిఁ గాంచినవాఁడఁట. ఇతండు త్రిపురాంతకదేవదివ్యశ్రీపాదపద్మారాధకుఁడఁట. ధర్మద్రావిడ బిరుదాధారుఁడఁట! ఇమ్మడిగరుడనారాయణుఁడు, అభయద్రావిళుఁడు, మొదలగు బిరుదము లెన్నిటినో పడిసియుండెను. ఇతఁడు వీరమాహేశ్వరాచారభక్తిపరుఁడై శివసాయుజ్యముఁబొందిన కంచిచిరుతొండనంబివంశమున జనిం

చిన వాఁడు. ఈలక్ష్మీపుత్రుని పితామహులు, మాతామహులుగూడ నిఖిలలోక ప్రసిద్ధవాణిజ్య వంశ ధరు లని బాలసఖుండును మహాకవిసార్వభౌముఁడు నగు శ్రీనాథునిచేఁ జెప్పినట్లుగా హరవిలాసములోని యీక్రిందిపద్యమువలన వేద్యమగు చున్నది.

,,సీ. కట్టించె నొకతాత కంచిహర్మ్యంబులు
 హరిణాంకమౌళి కేకామ్రపతికి
బాలార్క మనియెడి పద్మరాగము డాఁచె
 నొక తాత గంచినాయకుని నాభి
నొక తాత గట్టించె యోజనత్రయదీర్ఘ
 తరతటాకాంభోధి తిరువళూరఁ
గావేరి కట్టించెఁ గార్పాసరాసుల
 నబ్బిచోడఁడు మెచ్చ నొక్కతాత
గీ. ప్రతిదినము గపురపుదీపములు వేయు
 వ్రతముగా నొక్కతాత యీశ్వరున కొసఁగె
నిఖిలలోక ప్రసిద్ధ వాణిజ్యవంశ
 ధరులు మాతాత లుభయగోత్రముల వారు.''

వేమభూపాలునకు ప్రాపుగానుండిన యవచి దేవయ సెట్టికి నాచాంబయందు మువ్వురు కొమాళ్లు జనించిరి. అందు జ్యేష్ఠుఁడు త్రిపురారి (తిప్పయ్య సెట్టి) రెండవకొడుకు తిరుమల

నాథుఁడు (తిరుమలసెట్టి) మూఁడవవాఁడు చామిసెట్టి కొమర గిరివసంతనృపాలు వసంతవైభవము నంతయు తిరుమలనాథ సెట్టి యొక్కఁడే నిర్వహించుచుండెననియు, హరిహరరాయలు, ఫిరోజిషా, గజపతి మొదలగు భూపాలు రెల్ల రీతని ప్రభావము నభివర్ణన సేయుచుండి రని హరవిలాసములోని యీక్రింది పద్యమువలనఁ దెల్లమగుచున్నది.

"చ. హరిహరరాయ ఫీరోజిసహా సురథాణ గజాధిపాది భూ
పతులు నిజప్రభావ మభివర్ణనసేయఁ గుమారగిర్యధీ
శ్వరునివసంతవైభవముసర్వమునొక్కఁడనిర్వహించుమా
తిరుమలనాథసెట్టికిని ధీగుణభట్టికి నెవ్వ రీఁ డగుః."

సముద్రయానము-విదేశవ్యాపారములు.

సముద్రయానము సేయుటయందును విదేశవ్యాపారములు సలుపుటయందును పైని జెప్పిన వైశ్యకుటుంబమువారు ప్రఖ్యాతిఁ గాంచియుండిరి. తిప్పయసెట్టి తమ్ముఁడైన చామిసెట్టి సముద్రప్రయాణముచేసి నానాద్వీపాంతరములకుఁ బోయి కర్పూర పాదపములు, బంగారు మొలకలు, సంకుమద ద్రవములు, ఆణిముత్యములు, కస్తూరికాటంకములు, చీనాంబర శ్రేణి, గంధసింధురములు, తేజిహరులు మొదలగు వాని నాంధ్ర దేశమునకుఁ గొనివచ్చుచుండె నని హరవిలాసములో నీక్రిందిపద్యములో జెప్పఁబడినది.

"సీ. పంజాబు కర్పూరపాదపంబులు తెచ్చి
జలనోగి బంగారు మొలక తెచ్చి
సింహళంబున గంధసింధురంబులు తెచ్చి
హురుమంజి బలు తేజి హరులు తెచ్చి
గోవ సంశుద్ధ సంకుమద్రవము తెచ్చి
యాపగ నాణిముత్యాలు తెచ్చి
చోటంగి గస్తూరికాటంకములు తెచ్చి
చీనిచీనాంబరశ్రేణి తెచ్చి
గీ. జగద గోపాల రాయవేశ్యాభుజంగ
పల్లవాదిత్య భూదానపరశురామ
కొమరగిరిరాజ దేవేంద్రుకూర్మిహితుఁడు,
జాణ జగజెట్టి దేవయచామిసెట్టి.,,

తన యాజ్ఞను తలధరించి తమ్ములిద్దఱును దీవుల కేఁగి వ్యాపారముచేయుచు గడించిన లాభమునంతయు నన్నకొసంగఁగా నాతఁడాధనమును సద్వినియోగముసేయుచు నరుల కిచ్చుచు విమలకీర్తి సంపాదించుచుండెను. తిప్పయసెట్టి వాణిజ్యవ్యాపారముసేయుటయందు మిక్కిలి కుశలుండని కూడ హరవిలాసమునం దీక్రిందిపద్యములో నభివర్ణింపఁబడి యుండెను.

"మ. తరుణాచీని తవాయి గోపరమణా స్థానంబులం జందనా
గరుకర్పూరహిమాంబుకుంకుమరజఃకస్తూరికాద్రవ్యముల్
శరధిం గప్పలిజోగులన్ విరివిగా సామాన్ల దెప్పించు నే
ర్పరియా వైశ్యకులోత్తముం డవచితిప్పం డల్పుఁడే
యిమ్మహిన్."

పండువాఘిల్లిరాఘాదిపట్టణాధీశ్వరులు మాళిదాల్పు రత్నాంకురములు సింహళద్వీపమండలక్షేత్రజము లనియు నయ్యవి తిప్పయసెట్టి నౌకలలోఁ గొనిరాఁబడుచున్న వనియు హారవిలాసములోని యీక్రిందిపద్యములోఁ దెలుపఁబడినది.

"గీ. పండువాఘిల్లిగా ఘాదిపట్టణముల
యధిపతులు మాళిఁదాల్పు రత్నాంకురంబు
లవచితిప్పురాంతకా నీతయానపాత్ర
సింహళద్వీపమండల క్షేత్రజములు."

అవచితిప్పయసెట్టికిఁ బిన్నటనాఁడు దయతో సక్షురశిక్షయు దైవమార్గసంపన్నతయు, వివేకపరిపాటియును గృపసేసిన వాఁడు మహాప్రధానియు గురూత్తముఁడునైన పిల్లలమఱ్ఱి పెద్దన యని హారవిలాసములోని యీక్రిందిపద్యము దెలుపుచున్నది.

"ఉ. పిన్నటనాడు సత్కరుణఁ బిల్లలమఱ్ఱిమహాప్రధానిపె
ద్దన్నగురూత్తముండు, తగ నక్షురశిక్షయు దైవమార్గసం
పన్నతయున్ వివేకపరిపాటియునుం గృపసేసె నర్థినే

యన్నకునట్టి సెట్టిత్రిపురాంతకునిం దగుఁ బ్రస్తుతింపఁగన్.''

ఈతిప్పయసెట్టికి అన్నమదేవియందు మాచయసెట్టి, విశ్వనాథసెట్టి, చినమల్లయసెట్టి, మూవురుకొడుకులు పుట్టి వంశదీపకులై కీర్తికెక్కిరి. తిప్పయసెట్టి వృద్ధుఁడై కుమారగిరి యనంతరము బహుకాలము బ్రదికియుండి బాలసఖుండైన శ్రీనాథకవివర్యునిచే హరవిలాసమును గృతినొంది యేతన్మూలమునఁ దనకీర్తి జగంబున నిలుపుకొన్నవాడయ్యెను. శ్రీనాథుని హరవిలాసము లేనియెడల నిట్టియుత్తమకుటుంబముయొక్క చరిత్రము నాకాలమున విదేశములతోడి వాణిజ్యవ్యాపార విషయములు మనకుఁ దెలియఁజాలవుగదా. ఇట్టి యుత్తమ వైశ్యకుటుంబమువారిచరిత్రమును మన దేశమునందలి వైశ్య శిఖామణులైన కోమటులు పఠించి తమపూర్వులాకాలమున నెంతప్రఖ్యాతి గడించిరో తెలిసికొని బహిష్కారములకు భయంపడక స్వేచ్ఛగా సముద్రయానము చేయుచు విదేశవర్తక వ్యాపారముల నభివృద్ధిపఱిచి ధనమార్జించి యాంధ్రదేశమునకు మహోపకారమును జేసి శాశ్వతకీర్తిని సంపాదింతురుగాక.

కాటయవేముఁడు-రాజ్యవిభాగము.

కాటయవేముఁడు కుమారగిరిరెడ్డికి ధర్మరాజునకు శ్రీకృష్ణుఁడును బోలె మేనమఱందియు, సచివుఁడుఁ జెలియునై యుండి

రాజ్యమును సంరక్షించుచున్నవాఁడగుటచేత నితనికి రాజమహేంద్రవరము రాజధానిగాఁగల తూర్పుదేశమును విడఁదీసి యిచ్చినట్లు దెలియుచున్నది.* ఈయొక్క విషయమే కుమారగిరి రెడ్డియొక్క యవివేకమును దుర్బలత్వమును వేనోళ్ల జాటుచుండెను. ఇదియె కుమారగిరి రెడ్డియనంతరము రెడ్డిప్రభువులలో ముఖ్యముగా కోమటి వేమారెడ్డికిని కాటయ వేమారెడ్డికిని వివాదములు కలుగుటకును, కోమటివేమారెడ్డి కుమారగిరి రెడ్డిరాజ్యము నాక్రమించుటకును గారణమయ్యెను.

ఉండ్రాజుశాసనము.

అనవేమభూపాలుని పరిపాలనానంతరమునను కొమరగిరి వసంతనృపాలుని పరిపాలనాప్రారంభమునను కృష్ణాగోదావరీ మధ్యఖండముననఁగా నిప్పటికృష్ణామండలములోని తణుకు భీమవరము తాలూకాలనఁగా లంకసీమలో గొంతిభాగమును

---

* కాటయవేముని భార్య మల్లాంబ తొత్తరమూడి శాసనములో నిట్లు దెలుపఁబడియున్నది.

"శ్లో. ఆసీదమాత్యరత్నం కాటయవేమప్రభు స్తస్య
అతిసురగురుభార్గవ మతిరతిభార్గవవిజయవిఖ్యాతిః.
శ్లో. సింహాసనే నిధాయాసౌ కుమారగిరి భూవరం
అతేజయన్మహా తేజా శ్రీకృష్ణ ఇవధర్మజం
కుమారగిరి భూనాథోయస్మై విక్రమతోషితః
ప్రాదాత్ ప్రాచీభువం రాజమహేంద్రనగరీముఖాం."

ఝల్లిసీమను ఉండ్రాజనునాయన పరిపాలనము చేయుచున్నట్లు రావులపర్తితామ్రశాసనమువలన ద్యోతకమగుచున్నది. ఇతనికి శూరవరపట్టణము రాజధానిగ నుండెనని యాశాసనమునం జెప్పఁబడినది. సూర్యవంశమున దేవరాజు జనించెననియునాతనికి ఉండ్రాజు జనించెననియు, ఆయనకు చిమ్మిదేవియందు తమ్మిరాజుజనించెననియు, ఆయనకు వీరమదేవియందు ఉండిరాజు జనించె ననియు ఆశాసనమునం బేర్కొనఁబడియున్నది ఈయనభార్య రుద్రమదేవి శాలివాహనశకము ౧౩౦౮ దుందుభిసంవత్సరమునఁ దనపురోహితుడయిన నృసింహభట్టు మొదలగు బ్రాహ్మణబృందమునకు నుంగుటూరిసీమలో నున్న రావులపఱ్ఱుగ్రామమును అగ్రహారముగాఁ జేసి దానము చేసెనని చెప్పఁబడియున్నది. ఉండీశుఁడు, ఉండ్రాజునామములు తణుకుతాలూకాలోని ఉండ్రాజవరమును, భీమవరము తాలూకాలోని ఉండిగ్రామమును జ్ఞప్తికిఁ దెచ్చుచున్నవి. కనుక నితఁడు ఉండిపట్టణమున కధీశుఁడై యుండి ఉండ్రాజవరమును గట్టించియుండును. కాఁబట్టి శాసనములోఁ జెప్పఁబడిన శూరవరపట్టణము ఉండినగరమునకు నామాంతరమేమోయని యూహాపొడముచున్నది. శూరవరపట్టణము మఱియొకచోట నున్నను నుండవచ్చును. ఈశాసనములో వర్ణనాంశములేవి శేషముగానుండి చరిత్రాంశము లొకటి రెండైనను గానరాకు

న్నందున నీతనిచరిత్రము తెలియకున్నది. ఇదిక్రొత్తగఁబయలు పడినశాసనముగా నున్నది*.

---

* ఈతామ్రశాసనముయొక్క ప్రతి రావులపర్తి కరణము కీర్తి శేషులైన ఆదూరిశేషయ్యగారివలన నాకు దయాపూర్వకముగాఁబంపఁబడినది. రావులపఱ్ఱు గ్రామములో మట్టి త్రవ్వుచుండ రాతిచే భద్రపఱుపఁబడియున్నయీశాసనము కాగుపాడు కాపురస్థులైన కడియాలరత్నముగారికి దొరకినది. ఈశాసనము ఏఁడురాగిరేకులమీఁద వ్రాయఁబడినది. దొరకిన రాగిపోనీయఁగూడదను తలఁపుగల కమ్మవారి కీశాసనము లభించుటచే అసలుశాసన మెచటికిఁబంపుటకును వారంగీకరింపలేదు. పరిశీలించి నకలెత్తుకొనుట కిచ్చినందున శేషయ్యగారు నకలు వ్రాయించి యిప్పించినారు. రేకులురెండుప్రక్కలను వ్రాతగలదు. శాసనము పదుమూడవపేజియందు ప్రారంభింపఁబడి యొకటివఱకు వ్రాయబడినది. అనఁగా శాసనము చివరనుండి మొదలునకు చదవుకొనవలయును. శాసనము సంస్కృతములో నున్నది.ఇప్పుడు దీనిప్రతి నాకడ నున్నది. ఇందనేకగోత్రసంభవులయిన బ్రాహ్మణోత్తములనామములు పెక్కులుగలవు. ఈశాసనము చివరను పెదచంద్రరాజుయొక్కయు, వానితమ్ముఁడు కాఁబోలు వెంగుయొక్కయు చేవ్రాళ్లుగలవు. ఆశాసనములోని కొన్ని శ్లోకములిచట నుదాహరించుచున్నాను.

యదీయయాత్రా రిపుదివ్యయాత్రా
యదాతపత్రం భువనాతపత్రం
యదీయగోత్రం ధృతసర్వగోత్రం
యస్యాసిపత్రం నిజశౌర్యమిత్రం॥
బిరుదస్తురాజ వేశ్యభుజంగ ఇతి యోధనంది మేరురితి

ఇతఁడు రెడ్ల కనుకూలుఁడు గ నుండి పరిపాలనము చేయుచుండెనో స్వతంత్రుఁడుగనుండి పరిపాలనము చేయుచుండెనో తెలియరాకున్నది. ఈశాసనవిషయములం బరిశీలింపవలసి యున్నది. ఇతఁ డనుకూలుఁడుగాని శత్రువైనచో తమరాజ్య మధ్యమునం దుండనిచ్చుటకు రెడ్డిరాజు లనుమతింతురాయను నది యొక గొప్పసందియముగా నున్నది.

ఖ్యాతో౽శ్వదాన దీక్షాగురురితినడగోటమల్ల ఇతి లోకె
యస్యాశూరవరం నామ రాజధా న్య భవత్పురీ
పురందరపురీరమ్యా సర్వసంపన్నవాసభూః॥
తత్ర స్థిత్వా బహువిధబలప్రోద్ధతాన్భూమిపాలాన్
జిత్వానీత్వా స్వచరణయుగప్రాంగణావాసభూమిం
సంఖ్యాతీతానమితఫలదాన్ పాలయిత్వాచదేశా
నుండీశాఖ్యో జయతి సుచిరం కింకరశ్శంకరస్య
దానశౌండో౽యముండీశః ప్రచండభుజవిక్రమః
అగ్రహారం ద్విజన్మభ్యో దాతు ముద్యుక్తవాన్పరం॥
శాకెంభోధివియద్గుణేందు గణితీసంవత్సరే దుందుభౌ
మాఘేమాసి సితే తిథౌ చ దశమే వారే సూర్యాణో౽ంగురోః
గ్రామంరావులపర్తిసంజ్ఞమకరో దుండీశ్వరో విప్రసాత్
కృత్వో౽ండీశపురం సభోగకృషికంభాగైరశీత్యాయుతం॥
అస్యైవోత్తరభాగే గ్రామస్యాసీద్యథాసీమా
శతపికముంగుటూరిక్షేత్రం ఖారీత్రయంప్రాదాత్॥

కుమారగిరిరెడ్డి గ్రంథరచనము.

తన పూర్వులవలెనె కుమారగిరిరెడ్డి కూడ విద్యాభిరతి గలిగి విద్వాంసుల నాదరించి పోషించుటయేగాక తానును విద్వాంసుఁడై సంస్కృతభాషలో 'వసంతరాజీయ' మను పేరిట నాట్యశాస్త్రమును రచించినట్లు గన్పట్టుచున్నది. ఇతని మేనమఱఁది కాటయవేముఁడును విద్వాంసుఁడై కాళిదాసకవికృత నాటకత్రయమునకు వ్యాఖ్య రచియించెను. ఈవ్యాఖ్యానములోఁ దఱచుగాఁ బెక్కుతావుల వసంతరాజీయమునుండి ప్రమాణవాక్యములు గైకొనఁబడుచు వచ్చెను. కుమారగిరిరెడ్డికి వసంతరాజను పేరుగలదుగాన తత్కృతమైన నాట్యశాస్త్రమునకు వసంతరాజీయ మను నామము గలిగినది.

కుమారగిరిరెడ్డిభూపాలుఁడు క్రీ. శ. ౧౪౦౦ వఱకును బరిపాలనము చేసినట్లు గన్పట్టుచున్నయది. ఇతనితో వేముని వంశమంతరించినట్లు గన్పట్టుచున్నది. కుమారగిరిరెడ్డి కొక కుమారుఁడున్నట్లొకటి రెండుశాసనములవలనఁ దెలియవచ్చినను, అతనియనంతరము పెదతాతమనుమఁడు కోమటివేమారెడ్డి ప్రభుత్వభారమును వహించెను. కాటయవేమారెడ్డి రాజమహేంద్రపురరాజ్యమును బరిపాలించినట్లు శాసనాదులవలన స్పష్టమగుచున్నది. కుమారగిరిరెడ్డి యెన్నివసంతోత్సవములుగావించి యెంతకీర్తిగడించినను, విద్వాంసుఁడై విద్వాం

సులఁ బూజించి విద్వాంసులచే స్తుతులెన్నిగాంచినను, తండ్రి తాతలు పోయినమార్గమునఁ బోక రాజ్యమును విభాగించి మేన మఱఁదికి రాజమహేంద్రపురరాజ్యము నొసంగుట సర్వానర్థములకు మూలమయ్యెను గావున నాకార్య మవివేకకార్యమనిపించుకొనకమానదు. అందుచేతనే కాఁబోలు "చెట్టు చచ్చువేళ బుట్టు కుక్కమూతిపిందె" లను లోకోక్తి కనుగుణముగాఁ గొమరగిరి తండ్రితాతలమార్గమును విడిచి కాపథమవలంబించెనని కొండవీటిదండకవిల నుడువుచున్నది.

హరిహరరాయలు తన కూతును కాటయవేముని కొడుకునకిచ్చి పెండ్లిచేయుట.

విద్యానగరసామ్రాజ్యమును దక్షిణహిందూస్థానమునందు వ్యాపింపఁజేసి తురుష్కులను తఱిమివేయవలయునని సంకల్పించి ప్రతికూలముగనున్న హిందూరాజ్యములను వశపఱచుకొనవలయునని తాను సింహాసన మధిష్ఠించినది మొదలుకొని రెండవ హరిహరదేవరాయలు ప్రయత్నము చేయుచుండెను. ఓరుగల్లురాజ్యమునుబరిపాలించుచున్నసింగమనాయఁడు మొదలగువారు వానికి లోఁబడి సామంతనృపతులై మెలంగుచుండిరి కాని రెడ్డిరాజులు మాత్రము వశపడియుండలేదు. కాటయవేమారెడ్డి ప్రబలుఁడనియు, కుమారగిరిరెడ్డికి మంత్రియు, సేనాపతియునియు, రాజమహేంద్రవరరాజ్యమున కధి

పతియునై యున్నవాఁడని యెఱింగి యాతనితో మైత్రిగ నున్నయెడల గజపతులవలన నేహానియుఁ దనసామ్రాజ్యమునకు సంభవింపదనితలంచి రాజాధిరాజ రాజపరమేశ్వరుండను బిరుదాభిదానముగల హరిహరదేవరాయలు తనకొమార్తె హరిహరాంబయను నామెను కాటయవేమారెడ్డిపుత్త్రుఁడగు కాటయప్రభునికిచ్చి వివాహముఁ జేసెను. ఈవివాహవిషయము అల్లాడరెడ్డికోరుమిల్లి శాసనములో వక్కాణింపఁబడినది.*

---

* పౌత్రింకాటయ వేమయక్షితిపతేః పుత్రించకాటప్రభోః
దౌహిత్రిం చతురర్ణవీం హరిహరక్షోణీపతే శ్శాసితుః
తన్నామ్నా విదితాహ్వయాంహరిహరాంబాంచారుమగ్రాహయ
త్పాణౌ వేమమహీశమల్లనృపతి స్సామ్రాజ్యలక్ష్మ్యాసమం.

(Elliot's Collections page 320)

The Vemavaram plates of Allaya Vema which will be mentioned in the next paragraph, refer to Kataprabhu who was the son of Kataya Vema and who married the daughter of Harihara, evidently of the Vizianagara king Harihara II.

(Annual Report on Ephigraphy; 1906. para 63)

ఏఁడవ ప్రకరణము.

పెదకోమటి వేమభూపాలుఁడు.

(క్రీ. శ. ౧౪౦౦ మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౪౨౦ వఱకు)

కుమారగిరిరెడ్డిభూపాలుని తరువాత కొండవీటిరాజ్యమును బరిపాలించి వాసికెక్కినవాఁడు పెదకోమటివేమభూపాలుఁడైనట్లు శాసనాదులవలనఁ దెలియవచ్చుచున్నయది. కుమారగిరిరెడ్డి కొక కుమారరత్న ముండినను పోలయయమాచారెడ్డి మనుమఁడు పెదకోమటివేమభూపాలుఁడు సింహాసనారూఢుఁడగుటయు, కాటయవేమారెడ్డికిని పెదకోమటివేమభూపాలునకు మనస్పర్థ కలుగుటయుఁ జూడ కోమటివేమభూపాలుఁడు కొండవీటిరాజ్యమును బలాత్కారముగా గ్రహించె నని విశ్వసింపవలసి వచ్చుచున్నయది. ఇతఁడు రాజ్యభారమును వహించినతోడనే కాటయవేమభూపాలుని రాజమహేంద్రపురరాజ్యాధిపత్యమునుండి తొలఁగింప ఘనప్రయత్నములు గావించెనుగాని కృతార్థుఁడు కాఁజాలకపోయెను. ఈ పెదకోమటివేమభూపాలుఁడు రాజ్యభారమును వహించిన స్వల్పకాలమునకే కర్ణాటసామ్రాజ్యసార్వభౌముఁ డయినరెండవహరిహరదేవరాయలు స్వర్గస్థుఁడు కాఁగా నతనికుమారుఁడు దేవరాయమహారాయలు క్రీ. శ. ౧౪౦౬ వ సంవత్సరమున రాజ్యాభి,

షిక్తుఁ డయ్యెను. దేవరాయమహారాయలకు సామంతులుగ నుండి దేవరకొండ మెతుకుసీమలఁ బరిపాలించుచున్న పద్మనాయకభూపాలురు కోమటివేమభూపాలుని రాజ్య మాక్రమింపఁ బలుతడవులు దండయాత్రలు సలిపి యుద్ధములు చేసి పరాభూతు లగుచు వచ్చిరికాని వారిమనోభీష్టము నెఱవేఱి యుండలేదు. పెదకోమటివేమభూపాలుఁడు సమర్థుఁడై, ప్రజ్ఞావంతుఁడై భూరిపరాక్రమమున వైరివీరుల ఘోరసంగ్రామముల నోడించి ప్రతిభతోఁ బ్రజాపరిపాలనము గావించి చిరయశమును సంపాదించెను. వీరనారాయణబిరుదాంకితుండగుని పెదకోమటివేమభూపాలుఁడు పూర్వరాజమార్గానుసారముగా ధరాపాలనము గావించెను.

మామిడిసింగనామాత్యవర్యుఁడు.

అనవేమభూపాలునికి మంత్రియై ప్రఖ్యాతిఁగాంచిన మామిడిపెద్దనామాత్యుని మూఁడవకుమారుఁడైనసింగనామాత్యుఁడు ముఖ్యమంత్రిగ నున్నట్లు శ్రీనాథకవివిరచితమైనశృంగారనైషధములోని యీక్రిందిపద్యమువలన విదితమగుచున్నది.

“సీ. తనకృపాణము సముద్ధతవైరి శుద్ధాంత
తాటంకముల కెగ్గు దలఁచుచుండఁ

జనబాహుపీఠంబు ధరణిభృత్కమఠాహి
సామజంబులకు విశ్రాంతి యొసఁగఁ
దనకీర్తినర్తకి ఘనతరబ్రహ్మాండ
భవనభూముల గొండ్లిఁ బరిఢవిల్లఁ
దనదానమహిమ సంతానచింతారత్న
జీమూతసురభుల సిగ్గుపఱుపఁ
గీ. బరఁగు శ్రీవేమమండలేశ్వరుని మంత్రి
యహితదుర్మంత్రివదనముద్రావతార
శాసనుఁడు రాయవేశ్యాభుజంగబిరుద
మంత్రి పెద్దయసింగనామాత్యవరుఁడు."

ఈమహాప్రధానశేఖరుఁడు వేమభూపాలునిచే వివిధాగ్రహారములతోఁబాటుగా నాందోళికా ఛత్రచామరకళ్యాణకలాచికాది బహుసమ్మానార్హచిహ్నంబుల నాదర మొప్పారఁ గాంచి సామ్రాజ్యసంభరణప్రౌఢుఁడై యొప్పియుండె నని పైగ్రంథమె తెలుపుచున్నది. ఇతనియన్నలు వేమనామాత్యుఁడును బ్రెగడనామాత్యుఁడును వేమభూపాలునికడ దండనాయకులుగ నుండి ప్రఖ్యాతిఁగాంచినవారలుగ నీక్రిందిపద్యములలో నభివర్ణింపఁబడి యుండిరి.

"సీ. కాలకంఠకఠోరకంఠహుంకారంబు
చెవులు సోకనినాటి చిత్తభవుఁడు

కుపితరాఘవఘనకూర్రనారాచంబు
తనువు నాటనినాటి వనధిరాజు
క్రుద్ధకుంభోద్భవ భ్రూలతాకౌటిల్య
వికృతి గ్రుంగనినాటి వింధ్యశిఖరి
వీరభద్రోద్దార ఘోరవీరావేశ
విఖ్యాతి గందనినాఁటి తుహినకరుఁడు

గీ. చక్కఁదనమున గాంభీర్యసారమునను
ప్రకట ధైర్యకళాకలాపములయందు
దండనాయకచూడావతంస మైన
మంత్రి మామిడివేమనామాత్యుఁ డెలమి.”

“సు. తగుఁ గైవారమొనర్ప విక్రమకళాధౌరేయతాశాలి శ్రీ
ప్రెగడన్నధ్వజినీశుఁ డంబునిధిగంభీరుండు శుంభద్ద్విష
న్నగరద్వారకవాటపాటనవిధానప్రౌఢబాహార్గళా
యుగళుండాహవసవ్యసాచిధరలోనొక్కండు పేరుక్కునన్,”

సింగనామాత్యుని పూర్వులు.

వీరికిఁ దాతయగు మామిడన్న భారద్వాజస గోత్రుండైన
పెదతూర్కన మంత్రికి మనుమండై విక్రమపురీ సింహాసనా
ధ్యాసియైన చిట్టిపెద్ద ప్రభునకుఁ గుమారుండై యధిక విమల
శీలాచార తత్పరుండై బంధురమహనీయ సంపదచే విల

సిల్లుచు ధర్మశీలుఁడై అక్కాంబికయందు వంశపావనులైన నల్వురు పుత్రులను బడసి యుండెను. వారలలో నగ్రజుఁడైన పెద్దనామాత్యుఁ డనవేమాధిపు రాజ్యభారభరణవ్యాపార దక్షుఁడై యుండెనని యాంధ్రనైషధములోని యీక్రింది పద్యమువలన వ్యక్తమగుచున్నది.

"మ. అనతారాతివసుంధరారమణ సప్తాంగాపహారక్రియా
ఘనసంరంభవిజృంభమాణపటుదోఃఖర్జూద్వితీయార్జునుం
డనవేమాధిపురాజ్య భార భరణ వ్యాపార దక్షుండు పె
ద్దన మంత్రీశుఁడు మామిడన్న సుతుఁ డేతన్మాత్రుఁడే
యెన్నగన్."

ఈయమాత్యశేఖరునకు వీరభద్రామాత్యుఁడు, మార నామాత్యుఁడు. నామామాత్యుఁడు ప్రసిద్ధులైన మువ్వురు తమ్ములు ననవేమ భూపాలుని కడ మంత్రులై యన్నకు విధేయులై వివిధకార్యకరణదక్షులై యొక్కొక్కఁ డొక్కొక్క విషయంబునఁ బ్రజ్ఞావంతులై యున్నట్లీక్రింది పద్యములం బట్టి ద్యోతకము కాఁగలదు.

"ఉ. హేమధరాధరేంద్రమున కెంతటి పెద్దధృతిన్ భుజంగమ
స్వామికి మేలుచేయు పటువాగ్విభవంబున బుద్ధిసంపదం
దామరచూలికిన్సరి ప్రధానులు దక్కిన వారు సాటియే
మామిడి వీరభద్రున కమాత్యశిఖామణి కివ్వసుంధరన్

"ఈ. సత్యవచోనిరూఢుఁడు నిశాకరశేఖరభక్తిభావనా
సాత్యవతేయుఁ డుద్భటభుజాబల విక్రమ కేళివిక్రమా
దిత్యుఁడు కార్యఖడ్గసముదీర్ణుఁడు మామిడిమంత్రి మారనా
మాత్యుఁడు వానిఁబోలవశమా ధరణీధవమంత్రికోటికిన్."

"శా. స్వామిద్రోహరగండలాంఛనునకున్ సంగ్రామగాండీవికిన్,
వేమక్ష్మాపతికార్య భారకలనా విఖ్యాత ధీశక్తికిన్
నామామాత్యునికన్యరాజనిటలాంతర్న్యస్తభాగ్యాక్షర
స్తోమాపాకరణప్రవీణునకు మంత్రుల్సాటియే యెవ్వరున్"

"ఉ. తమ్ములు దన్ను మువ్వురును దైవముఁగా గురుగా మహానిధా
నమ్ముఁగ దాతఁగాఁ దమమనంబుల భావన సేసి కొల్వ భా
గ్యమ్ములకెల్ల నెల్లయయి కాంచె బ్రసిద్ధి నృపప్రధానర
త్నమ్మగు మంత్రి పెద్దనయుదాత్తమతిన్ రఘురాముకైవడిన్"

ఈ పెద్దనామాత్యుఁడు గౌతమ గోత్రవిఖ్యాతుఁడును, ఆపస్తంబసూత్ర పావనుఁడును నగు శ్రీకేతనామాత్యశేఖరునకుఁ బుత్త్రుఁడై చౌహత్తమల్లుండు, దోహత్తనారాయణుండు, ఖండియరాయుండు, ననుబిరుదములచేఁ దనరినట్టి యల్లాడమంత్రికి మహిత పుణ్యయగు నన్నమాంబ యందు జనించిన తల్లమాంబిక నుద్వాహమై వేమనామాత్యుని, పెద్దనామాత్యుని, సింగనామాత్యునిఁ గనియెను.

మామిడిసింగనామాత్యుఁడు త్రిభువనరాయ వేశ్యాభుజం

గుండనియు, కవనగాండీవియనియు, జగనొబ్బగండఁ డనియు, మొదలుగాఁగల పెక్కుబిరుదములను వహించి వేమక్షితిపాలరాజ్యవిభవకళారత్నాకరుఁడై విమలతరమైన తనకీర్తి నాల్గుదిశల వ్యాపింపఁ జేసి యిక్కాలి వాసి గాంచెను.

సింగనామాత్యుని కొల్వుకూటము.

ఈమామిడి సింగనామాత్యుఁడు ప్రసిద్ధిగాంచిన దైవజ్ఞశిఖామణిగనుండెను. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౪౧౯ వ సంవత్సరమున సోమసిద్ధాంతమునకు వ్యాఖ్యానము రచించి ప్రఖ్యాతిఁ గాంచెను. ఇతఁడు దైవజ్ఞశిఖామణి యగుటచేతనే శ్రీనాథభట్టసుకవి పంచాంగస్థిరమంత్రిరాజ్యకార్యధుర్యుం డని తన నైషధమున నీతని నభివర్ణించియున్నాఁడు. సకలవిద్యాపారంగతుండైన యీయమాత్యశేఖరుఁ డెప్పుడును మృదుమధురచిత్రవిస్తరకవితావిలాసవాగీశ్వరులగు కవీశ్వరులచేతను, పతంజలికణాదాక్షచరణకపిలాదిశాస్త్రసిద్ధాంతకమలవనహంసులగు విద్వాంసులచేతను, భరతమతంగదత్తిలకోహలాంజనేయప్రణీత సంగీతవిద్యారహస్యవిజ్ఞాననైష్ఠికస్వాంతులగు కళావంతులచేతను, శక్తిత్రయచతురుపాయషాడ్గుణ్యప్రయోగయోగ్యవిచారులగు రాయబారులచేతను, నిఖిలపురాణేతిహాససంహితాశాస్త్రస[illegible]ర్యాలోచనాధురంధరధిషణాసముత్సాహులగు పౌరాణిక[illegible]వ్యులచేతనుఁ గొల్వఁ

కూటంబునఁ బరివేష్ఠింపఁబడియుండి సరససాహిత్యగోష్ఠీవినోద ప్రసంగంబులు జరుపుచుండు” నని నైషధమహాకావ్యమునం జెప్పఁబడియుండెను.

సర్వజ్ఞచక్రవర్తి.

బ్రాహ్మీసత్త్వవరప్రసాదుండును, ఉరుప్రజ్ఞావిశేషోదయా జిహ్మస్వాంతుండును, ఈశ్వరార్చన కళాశీలుండును, అభ్యస్థిత బ్రహ్మాండాది మహాపురాణచయ తాత్పర్యార్థనిర్ధారిత బ్రహ్మజ్ఞానకళానిధానుండును విద్యాసనాథుండునునగు శ్రీనాథుండు పెదకోమటివేమభూపాలుని యాస్థానమున విద్యాధికారపదవిని, అభినవభట్టబాణబిరుదాంకితుండగు వామనభట్టు ఆస్థానకవిపదవియందును, ప్రతాపగుణభూషణుండును, పరిణతార్థసంభాషణుండును, వితీర్ణమహీమార్ణవుండును, విభవయోగ సంక్రందనుండును, పంచాంగస్థిరమంత్రరక్షణ కళాప్రౌఢుండును, యవనాధీశసభాసరంసుశ వచోవ్యాపారపారంగతుండును, మహాసామ్రాజ్యరమావరణీయునగు సింగనామాత్యుఁడు ప్రధానమంత్రిత్వపదవియందును నున్నవారని తెలిసికొన్నప్పుడు పెదకోమటి వేమభూపాలుఁడు మహాపండితుఁడును రసికుఁడునై యుండునని తెలిసికొనఁకనూనము. అందుచేతనే కాఁబోలుఁ బెదకోమటి వేమభూపాలునకు విద్వాంసులచే సర్వజ్ఞచక్రవర్తి యను బిరుదమీయఁబడినది. అభినవభట్ట

బాణబిరుదాంకితుఁడగు వామనభట్టు తాను రచియించిన వీరనారాయణచరిత్రమను నామాంతరముగల వేమభూపాల చరిత్రమను సంస్కృతవచనకావ్యమునఁ బెదకోమటి వేమ భూపాలుని సర్వజ్ఞచక్రవర్తి యని ప్రశంసించియుండుటయు, విద్యాధికారిగానున్న శ్రీనాథభట్టసుకవి సార్వభౌమునిచే విర చితమైన పోన్నుపల్లి శాసనములో

"వేమాధిపో మాచవిభుశ్చ నన్నౌ
శ్రీకోమటీన్ద్రస్యగుణైక సంశ్రయా
భూలోక మేకోదరజన్మవాంఛయా
భూయోవతీర్ణావివరామకృష్ణౌ.
చూడామణి ర్నృపాణాం
దుర్మదపరిపంథిశిఖరిదంభోళిః
సర్వజ్ఞచక్రవర్తీ పెదకోమటి
వేమభూపతి ర్జయతి"

అనివర్ణింపఁబడియుండుటయు నిందుకుఁ బ్రమాణములుగఁ దీసికొనవచ్చును. పెదకోమటివేమభూపాలుఁడు విద్వాంసులనాద రించి పోషించుటయెగాక తానును విద్వాంసుఁడును, రసికుఁడు నునై సర్వజ్ఞచక్రవర్తియని పొగడుగాంచుచుండుటయగాక అమరు కావ్యమునకు "శృంగారదీపిక" యనునామముతో వ్యాఖ్యనుగూడ రచించి ప్రఖ్యాతిఁగాంచెను. శ్రీనాథకవిప్రణీత

మైన ఫిరంగి పురశాసనములోని రెండు శ్లోకములు శృంగార దీపికయందుండుటచేత శృంగారదీపిక శ్రీనాథకవివిరచిత మై యుండునని కొందఱు తలంచుచున్నారు గాని యీరచనమున పెదకోమటి వేమభూపాలునకు శ్రీనాథభట్టసుకవియు వామన భట్టును గొంతవఱకుఁ దోడ్పడినం దోడ్పడవచ్చును లేక పీఠిక భాగమును శ్రీనాథకవియె రచించియుండవచ్చును. *

---

* "రాజ్యంవేమ స్సుచిర మకరోత్ ప్రాజ్యహేమాద్రిదానో
భూమీదేవై ర్భువ మురుభుజో భుక్తశేషా మభుఙ్క్త,
శ్రీశైలాగ్రాత్ ప్రభవతి పథి ప్రాప్తపాతాళగఙ్గా
సోపానాని ప్రమథపదవీమారురుక్షు శ్చకార.
మాచక్షోణిపతి ర్మహేన్ద్రవిభవో వేమక్షితీశాగ్రజో
హేమాద్రే స్సదృశో బభూవ సుగుణై స్తస్యాత్రయో నన్దనాః
కీర్త్యా జాగ్రతి వేడిపోతనృపతి శ్శ్రీకోమటీన్ద్రస్తతో
నాగక్ష్మాపతి రిత్యుపాత్తవపుషో ధర్మార్థకామా ఇవ."

శృంగారదీపికలోని యీరెండు శ్లోకములు శ్రీనాథకవివిరచితము లైన ఫిరంగిపురము శాసనములోఁ గలవు. పై రెండు శ్లోకములు మాత్రమె గాక శృంగారదీపికలోని: —

"వేమాధిపో మాచవిభుశ్చ నన్దనౌ
శ్రీకోమటీన్ద్రస్య గుణైకసంశ్రయౌ
భూలోక మేకోదరజన్మవాఞ్ఛయా
భూమావతీర్ణా వివ రామలక్ష్మణౌ" అను శ్లోకము గూడ

శ్రీనాథకవిరచితమైన పోన్నుపల్లి శాసనమునం గలవు.

సంతానసాగరనిర్మాణము.

ధాన్యవాటీపురమను నామాంతరముగల ధరణికోటకుఁ బ్రభువగు గన్నభూపాలుని కూఁతురైన సూరాంబను పెదకోమటివేమభూపాలుఁడు వివాహముఁ జేసికొనియెను. ఆమె సంతానసాగరమను నొకపెద్దచెఱువును ద్రవ్వించి శా. శ. ౧౩౩౧ విరోధిసంవత్సరఫాల్గున బ ౨ శుక్రవారమునఁ బ్రతిష్ఠ యొనర్చెనని ఫిరంగిపురశాసనమువలనఁ దెలియుచున్నది. ఈశాసనము చివరను,

" విద్యాధికారీ శ్రీనాథో వీర శ్రీవేమభూపతేః
అకరో దాకరో వాచాం నిర్మలం ధర్మశాసనం"

అని యుండుటచేత నియ్యది శ్రీనాథకవి విరచిత మని స్పష్టపడుచున్నది. ఈశాసనము తుదను శ్రీనాథకవివిరచితములైన యీక్రింది సీసపద్యములు మూఁడును సంతానసాగరప్రతిష్ఠను దెలుపునవియై యున్నవి.

See Ephigraphia Indica Vol. X No. 33, ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్తు సంపుటము. 3 సంచికలు ౬-౭ పేజీ, ౨౬౧. Elliot's Telugu Inscriptions 193. పొన్నుపల్లి తామ్రశాసనము. బ్రహ్మశ్రీ వేదము వేంకటరాయశాస్త్రులవారిచే సంపూర్ణాంధ్ర సంస్కృతవ్యాఖ్యలతో ముద్రింపఁబడిన 'అమరుకావ్యమ్' ౨౩ పేజియును, చూడుఁడు.

"సీ. శాకాబ్దములు సహస్రమును మున్నూట ము
ప్పది యొకండును నైన భవ్యసంఖ్య
వఱలు విరోధిసంవత్సరంబున ఫాల్గు
నంబున బహుళపక్షంబు విదియ
శుక్రవారంబున శుభముహూర్తంబున
శ్రీధాన్యవాటీపురాధిపతియు
కృష్ణవేణ్ణాజలక్రీడావినోదుండు
నగు గన్నభూపాలు ననుగుంబుత్రి (?)
గీ. వీరనారాయణుండు వేమవిభుని దేవి
భూరిసద్గుణ నికురంబ సూరమాంబ
జగము వినుతింప సంతానసాగరాఖ్య
వరతటాకప్రతిష్ఠోత్సవం బొనర్చె."
"సీ. జాహ్నవీయమునాది సకలపావన నదీ
విమల తీర్థాంభః పవిత్రితంబు
సవిధదేశస్థాయి శివమౌళి బాలేందు
కౌముదీ సంఫుల్ల కైరవంబు
బహుమహాపరివాహ పాదోభరధ్వన
ఘుమఘుమాయితదిశాగోళకంబు
జలసారణీసేక సంవర్ధితానేక
వనివివీతాధ్వగాధ్వశ్రమంబు

గీ. బలవదురు మత్స్యకచ్ఛపఘన ? కుళీర
తిమితిమింగిళ విక్రమక్రమవిహార
తరళతరతుంగ. భంగకదంబచుంబి
తాభ్రవీధిసంతాన మహాపయోధి.''

,,సీ. కపటసూకరమైన కైటభాసురవైరి
ఖురపుటంబులఁ బరిక్షుణ్ణ మయ్యె
రఘుకులోద్వహ ధనుర్యంత్ర ముక్తములైన
చిచ్చుటమ్ములవేఁడిఁ జేవఁదఱిగెఁ
గుంభసంభవుని హస్తాంభోరుహంబున
నాపోసనంబయి హ్రాసమొందెఁ
బాషాణముల నచ్ఛభల్లగోలాంగూల
కపియూధములచేతఁ గట్టువడియె

గీ. వనధి యేభంగి సరి వచ్చు ననఁగవచ్చు
నారసాతల గంభీరవారి యగుచు
నవగతాపాయ మగుచు శోభాఢ్యమగుచు
ననుపమంబైన సంతాన వనధితోడ.

క్రైస్తవమానముచే సంతానసాగర ప్రతిష్ఠాతిథి 1410 వ సంవత్సరము ఫిబ్రేవరు 21 తేది శుక్రవారమగుచున్నది. ఈ సంతానసాగరమను చెఱువునకు నీరువచ్చుటకై యీసూరాంబ కొడుకు రాచవేమన శాలివాహనశకము ౧౩౩౭ మన్మథ

సంవత్సర మాఘ శు ౧౫ దినమునకు సరియైన క్రైస్తవమా నము 1416 వ సంవత్సరము జనవరి 14 తేది మంగళవారము నాడు "జగనొబ్బగండకాలువను" త్రవ్వించినట్లు అమీనా బాదు శాసనము దెలుపుచున్నది. అది శ్రీనాథకృతియైనయొక సీసపద్యముగానున్నది దానినీదిగువను దాహరించుచున్నాఁడను.

"సీ. శాకాబ్దములు సహస్రంబును మున్నూట
ముప్పదియేడను నొప్పు మిగుల
మహనీయమైన మన్మథవత్సరంబున
మఘమాసమునఁ బూర్ణిమాదినమున
హేమాద్రిదానచింతామణి యరిరాయ
బసవశంకరుఁ డాజి ఫల్గుణుండు
సమదారి రాయవేశ్యాభుజంగుండు వే
మయ రాచవేమన ధర్మవరుండు
గీ. తల్లి సూరాంబ నే సముత్పన్నమగుచుఁ
బరగు సంతాన వార్ధికీ వరువగాఁగ
నొలయు గిరివాహినుల జగనొబ్బగండ
కాలువ ఘటించె నాతారకంబు గాఁగ."

"శ్రీనాథకృతి"

శ్రీనాథకవిసార్వభౌముఁడు.

ఆకాలంబున నాంధ్రప్రపంచమునకు నలంకారమణి యై

వఱలుచుండి పెదకోమటివేమభూపాలుని యాస్థానమున విద్యాధికారియై యాతనికి సర్వజ్ఞచక్రవర్తిబిరుద మిప్పించిన శ్రీనాథకవిసార్వభౌముని మనోహరమైనచరిత్రమును గొంత వఱకు నిచటఁ దెలుపుట యావశ్యక మై యున్నది. శ్రీనాథకవిసార్వభౌమునివలన రెడ్లసామ్రాజ్యము వన్నెకెక్కినది. రెడ్లసామ్రాజ్యమువలనశ్రీనాథకవిసార్వభౌమునిచరిత్రమును వన్నెకెక్కినది. వీనిని విద్యాధిదేవతయొక్కయవతార మని చెప్పవచ్చును. ఈమహాపురుషుని విద్యాప్రభావము లీపెదకోమటివేమభూపాలునికాలముననే తొలుదొల్తఁబ్రకాశింప నారంభించి రాజమహేంద్రపురరాజ్యాధిపతి యైన యల్లయ వీరభద్రనృపాలునికాలమునఁ బరిపూర్ణత్వమును గాంచినవి. ఈమహాపురుషుఁడు వేమభూపాలునికడ విద్యాధికారిగ నుండి యాతనిదండనాయకుఁ డగుప్రెగడనామాత్యునకుఁ బండితారాధ్యచరిత్రమును, వేమభూపాలుని ముఖ్యమంత్రి యగుమామిడిసింగనామాత్యునకు శృంగారనైషధమును నంకితము గావించెను. సకలవిద్యాపారంగతుండైన సింగనామాత్యుఁడు సరససాహిత్యగోష్ఠీవినోదప్రసంగంబున శ్రీనాథునిం గాంచి యిట్లు వచించెనఁట.

"శా. బ్రాహ్మీదత్తవరప్రసాదుఁడవు రుద్రజ్ఞావిశేషోదయా
జిహ్మస్వాంతుఁడవీశ్వరార్చనకళాశీలుండవభ్యర్హిత

బ్రహ్మాండాది మహాపురాణచయతాత్ప ర్యార్థనిర్ధారిత
బ్రహ్మజ్ఞానకళానిధానమవు నీభాగ్యంబుసామాన్యమే."

శ్రీనాథుని జన్మభూమి.

ఇతని జన్మదేశము పాకనాటిసీమగా నుండెను. ఇతఁడు తనభీమఖండములో :—

"మ. కనకక్ష్మాధరధీరు వారిధితటీకాల్పట్టణాధీశ్వరుఁ
ఘనునిం బద్మపురాణసంగ్రహ కళాకావ్యప్రబంధాధిపుఁ
వినుమధ్యాంతరసార్వభౌముఁ గవితావిద్యాధరుం గొల్తునా
యనుగుందాతఁబ్రదాతశ్రీకమలనాభామాత్యచూడామణిన్."

అనుపద్యములోఁ దనతాత కమలనాభుఁ డమాత్యచూడామణియనియును, కవితావిద్యాధరుండనియును, సముద్రతీరమునందలి కాల్పట్టణమున కధీశ్వరుం డనియును, పద్మపురాణసంగ్రహకళాకావ్యప్రబంధాధిపుఁ డనియును జెప్పుకొని యున్నవాఁడు. పల్నాటివీరచరిత్రములోని బాలచంద్రయుద్ధభాగమును బ్రచురించిన శ్రీయుతుకాంతముగారు తమయుపోద్ఘాతములో "శ్రీనాథుని జన్మభూమి కర్ణాటదేశ మైనట్లు గపడుచున్న" దని నుడువుచు నందు కుపబలముగా నాలుగు హేతువులు గనుబఱచి యున్నారు. శ్రీనాథుఁడు తనకాశీఖండములో "కర్ణాటదేశకటకపద్మవనహేళి" యనువిశేషణమును జెప్పుకొని యుండుట మొదటి హేతువు. తనభీమేశ్వరపురాణ

ములోఁ "నాకవిత్వంబు నిజము కర్ణాటభాష" యని చెప్పు కొని యుండుట రెండవహేతువు. మఱియు 'తల్లీ! కన్నడ రాజ్యలక్ష్మి! దయలేదా? నేను శ్రీనాథుఁడఁ.' అని యొక చాటువులోఁ జెప్పుకొని యుండుట మూఁడవహేతువు. శ్రీనా థునితాత కమలనాభామాత్యుని 'వారిధితటీకాల్పట్టణాధీశ్వ రుం' డని వచించుట నాలవహేతువు. ఈ హేతువులం బట్టి యుమాకాంతముగారు శ్రీనాథుని జన్మభూమి కర్ణాటదేశమని నిర్ధారించి యున్నారు. శ్రీనాథుని జన్మభూమి కర్ణాటదేశ మనుట కీహేతువులు చాలవని నాయభిప్రాయము. శ్రీనాథుఁ డట్లు వచించుటకు నాకుందోఁచిన కారణముల నిట నుదాహరిం చుచున్నాఁడను. 'కర్ణాటదేశ కటక పద్మవన హేళి' అనఁగా కర్ణాటదేశపట్టణము లనుకమలములకు సూర్యుఁ డని యర్థ మగుచున్నది గావున జన్మస్థలమునందలి యభిమానముచేత నట్లు చెప్పుకొనియుండు నని యుమాకాంతముగారి యూహ.

అయినను, ఇందునుగూర్చి శ్రీయుత వేటూరు ప్రభా కరశాస్త్రిగారు 'కనకాభిషేక' మను నొకచిన్నపొత్తమునఁ జెప్పినయర్థమును జేసిన వాఖ్యయును గూడ మనము తెలిసి కొన వలసియున్నది. కనకాభిషేకమున 'మహారాజతల్పమునఁ దూఁగి యాడుచుండు నాకర్ణాటాధీశ్వరుని (దేవరాయలు) నిం డోలగమున డొక్కచెదరును బిక్కబెదరును లేక, పాండిత్య

శౌండీర్యమును వ్యక్తపఱచి, యఖండపండితుఁడు, మహాకవి, బహుశిష్యపరివృతుఁడు నై విజయడిండిమాడంబరమునఁ బ్రత్యర్థుల నద్రువఁ జేయుచు, నాప్రభుసార్వభౌమునినాస్థానిం గవిసార్వభౌమవైభవ మనుభవించుచున్నయుద్దండుని డిండిమ భట్టారకు నుద్భటవివాదమున నోడఁ గొట్టి యాతనివిజయ డిండిమమును బగులఁ గొట్టించి, యత్యంతగౌరవాస్పద మగు నారాజేంద్రుని ముత్యాలశాలలోఁ బ్రభుపండిత బహుమాన పురస్కృతముగాఁ గవిసార్వభౌమపదవినిగనకాభిషేకముతోఁ బట్టాభిషిక్తుఁ డై కవిసార్వభౌముఁ డనుబిరుదాంకనామధేయ మునఁ బరగుటయకాక యాకవిమార్తాండుఁ డప్పుడు కర్ణాట రాజధాని (యందలి విబుధరాజి) యను తమ్మితోపునల రార్చినకతన కరాటదేశకటకపద్మవనహేళి' యనఁ దనరా రెను.'' అని తమభావమును విస్పష్టముచేయుటయె గాక యీయర్థభావమునే దెలుపునట్టి యీక్రిందిసీసపద్యమును విర చించి కనకాభిషేకమునకు మకుటముభాతి నలంకరించి యున్నారు.

,,సీ. ఒడ్డోలగంబుల నడ్డమాఁకయు లేక
వాక్ప్రవాహంబు వెల్వఱిచినాఁడు
అష్టదిగ్గయయశోవష్టంభు డిండిమ
భట్టారకుని నోడఁ గొట్టినాఁడు

అఖిలవిద్వల్లోక మగ్గింపఁ గవిసార్వ
భౌమసద్బిరుదంబుఁ బడసినాఁడు
కలితమౌక్తికసభాగారాంతరమునందుఁ
గనకాభిషేకంబు గాంచినాఁడు
గీ. రాజపరమేశ రాజాధిరాజవిభవ
దక్షిణాధీశ దేవరాయక్షితీంద్ర
రక్షితబుధాభిభటక "కర్ణాటకటక
పద్మవనహేళి శ్రీనాథభట్టసుకవి."

కాఁబట్టి ప్రభాకరశాస్త్రిగారు చెప్పినది సహేతుకముగను, సయుక్తికముగను గనుబట్టుచున్నది. కర్ణాటదేశకటక మను దానికి కర్ణాటదేశపురాజధాని యని యర్థమును గ్రహింపవల యును. దీనింబట్టి శ్రీనాథునిజన్మభూమి కర్ణాటదేశ మని యూహించుట భ్రాంతిగాని మఱియొండు గాదు.

రెండవ హేతువు:—

"గీ. ప్రౌఢిపరికింప సంస్కృతభాషయండ్రు
పలుకు నుడికారమున నాంధ్రభాషయందు
రెవ్వ రేమన్న నందుఁ నా కేమికొఱఁత
నాకవిత్వంబు నిజము కర్ణాటభాష."

ఈపద్యము రాజమహేంద్రపురాధిపతి యగు వీరభద్ర నృపాలునికి మంత్రి యగు బెండపూడి అన్నామాత్యున కంకిత

వ్రాయఁబడిన భీమపురాణములోనిది. కనుక నియ్యది శ్రీనాథుఁడు పెదకోమటివేమభూపాలుని మరణానంతరము కొండవీటిరాజ్యము కర్ణాటదేశాధీశ్వరులవశ మైపోఁగా శ్రీనాథుఁడు అన్నామాత్యునితోడి సంబంధబాంధవ్యముచేత రాజమహేంద్రపురమునకు విచ్చేసి వారలకడ నాస్థానకవిగఁ బ్రవేశించిన కాల మైయున్నది. కాకతీయసామ్రాజ్య మంతరించిన వెనుక నాంధ్ర దేశములో దక్షిణభాగము (అనఁగా పాకనాటిసీమవరకుఁ గలదేశము) కర్ణాటాధీశ్వరులవశ మై కర్ణాటరాజ్యముగానే పరిగణింపఁబడుచు వారిచేతనే పరిపాలింపఁబడుచు వచ్చినది. ఆభాగములలో నుండునాంధ్రుల కాకాలమున మాత్రమె గాక యంతకుఁ బూర్వము సహితము కర్ణాటకులతోడఁ బొత్తు కలిగి యుండుట తటస్థమగుచు వచ్చెను. ఆంధ్రకవు లనేకులు కర్ణాటరాజ్యమునందును, కర్ణాటకవు లనేకు లాంధ్రరాజ్యమందును నుండుచుఁ గవిత్వములం జెప్పుచు వచ్చిరి. సుప్రసిద్ధకర్ణాటకవు లగునాగవర్మ, పొన్నఁడు, కేశిరాజు, రుద్రభట్టు, మొదలగువా రాంధ్రదేశమునసే జన్మించినట్లు కర్ణాటసారస్వతమువలన విదిత మగుచున్నది. సుప్రసిద్ధాంధ్రకవు లగునన్నెచోడుఁడు, తిక్కనసోమయాజి, నాచనసోముఁడు, ఎఱ్ఱాప్రెగడ, శ్రీనాథుఁడు, అమరేశ్వరుఁడు, జక్కన అనంతామాత్యుఁడు, మొదలగువా

రెల్లరు కవితారచనలయందుఁ గన్నడపోకల ననుసరించుటయె గాక కర్ణాటభాషాపదములను బెక్కింటిని తమగ్రంథములలోఁ జొప్పించి యున్నారు. శబ్దశాస్త్రజ్ఞుల కీవిషయము చక్కఁగా బోధపడఁ గలదు. శ్రీనాథుఁడు తనకావ్యములను కర్ణాటభాషాసాంప్రదాయానుసారముగ రచియించినవాఁ డగుటచేత గోదావరీతీరస్థ మగురాజమహేంద్రపురికి వచ్చినప్పు డచ్చటి పండితకవులలోఁ గొందఱు ఈతనికవిత్వము ప్రౌఢమైనదే కాని సంస్కృతపదఘటిత మైన దనియు మఱికొందఱు పలుకుచమత్కారమునం దాంధ్రభాషవలెనే యున్నది కాని యీతనిభాష కర్ణాటభాష యనియు వంకలుఁ బెట్టి యుండిరి. మనసుప్రసిద్ధాంధ్రకవి వారల నుడికించుటకై కంఠోక్తిగా,

"ప్రౌఢి పరికింప సంస్కృతభాష యండ్రు
పలుకు నుడికారమున నాంధ్రభాషయండ్రు
రెవ్వ రేమన్న నండ్రు నాకేమికొఱఁత
నాకవిత్వంబు నిజము కర్ణాటభాష."

అనుపద్యమును జెప్పి యుండును గాని నిజముగా నీతని కవిత్వ మాంధ్రకవిత్వమె కాని కర్ణాటకవిత్వము గాదు; ఈతని భాష యాంధ్రభాషయె గాని కర్ణాటభాషయుఁగాదు. దీనిం బట్టి యీతనిజన్మభూమి కర్ణాటదేశ మగుటచేతఁ గర్ణాట భాషయం దభిమానము చూపించె నని యూహించుట

భ్రాంతికాని వేఱొండుకాదు. ఇట్టిది రాజమహేంద్రపురము నకు వచ్చి ప్రథమమున రచియించిన భీమేశ్వరపురాణమునందు మాత్రమె చెప్పుట నిస్సంశయముగా నేఁ జెప్పినకారణము నకు బలము కలిగించుచున్నది. శ్రీనాథకవి యిట్టిప్రశంస నింతకుఁ బూర్వము రచియించినపండితారాధ్య చరిత్రమునఁ గాని,శృంగారనైషధమునఁగాని,హరవిలాసమునగాని,మఱియే గ్రంథమునంగానిచేయక రాజమహేంద్రపురమువచ్చినతోడనే రచియించిన భీమేశ్వరపురాణమునందుఁ జేయుటకుఁ గారణము పైని నే నుదాహరించినదేగాని శ్రీనాథునిజన్మదేశము కర్ణాట దేశ మగుటచేతఁ గాదు.

మూఁడవహేతువు:—

"తల్లీ! కన్నడరాజ్యలక్ష్మి! దయలేదా నేను శ్రీనాథుఁడన్"
అని దీనాలాపము లాడుట ఇది యీక్రింది చాటువులోనిది.

"శా. కుల్లా యుంచితిఁ గోక సుట్టితి మహా
కూర్పాసముం దొడ్గితిన్।
వెల్లుల్లిం దిలపిష్టముం బిసికితిన్
విశ్వస్త వడ్డింపఁ గాఁ।
జల్లాయంబలి త్రావితిన్ రుచులు
దోసంబంచుఁ బోనాడితిన్।
దల్లీ! కన్నడరాజ్యలక్ష్మి దయ

లేదా నేను శ్రీనాథుఁడన్. "

ఈచాటుపద్యము శ్రీనాథకవివిరచిత మనిచెప్పెదరు గాని సంశయాస్పద మై విశ్వాసపాత్రముగఁ గన్పట్టదు. ఈతఁడు కర్ణాటరాజ్యమును "సల్లి"యనిసంబోధించినాఁడు గనుక నీతని జన్మదేశము కర్ణాటదేశ మై యుండు నని యూహ. ఈచాటువును శ్రీనాథకవిసార్వభౌముఁడే చెప్పియుండిన యెడల మిక్కిలి దైన్యస్థితియం దున్నకాలమునఁ జెప్పియుండవల యును గదా. బాల్యస్థితి మనకుఁ దెలియకపోయినను యుక్త వయస్సు వచ్చినది మొదలుకొని వయస్సు ముదిరి దేహపటుత్వము సడలువఱకు నీతఁడు మహారాజులయాస్థానములం దుండి పండితకవియై ప్రసిద్ధి కెక్కి నాఁగలప్రాపున మహారాజభోగము లనుభవించుచు వచ్చినవాఁడు. ఇట్టిదైన్యస్థితి యవసానకాలమునఁ దటస్థించి యుండె నని తెలియుచున్నదిగాని యౌవనకాలమునఁ దటస్థించి యుండె ననుటకుఁ బ్రమాణము గానరాదు. ఈపద్యము శ్రీనాథకవి చెప్పియుండినదే వాస్తవమైనయెడల వార్ధకమునఁ జెప్పి యుండవలయును. తన కాశ్రయులుగా నుండుకొండవీటిరెడ్లు, రాజమహేంద్రపురరెడ్లు, తెలుఁగురాయఁడు, మైలారరెడ్డి మొదలగుమహారాజులును, తన్నాదరించిన మిత్రులగుమంత్రిపుంగవులును స్వర్గస్థులు కాఁగా నీతఁడు దుర్దశకు వశ మై కన్నడరాజ్యమునకు లేచిపోయి తన

ణ సన్మానము జరుగకున్నప్పుడు చెప్పినపద్య మైయుండవల యును. ఏమన ము న్నొకతూరి నిండుయౌవనమునఁ గర్ణాట రాజధానికిఁ బోయి కవిసార్వభౌముఁ డైనడిండిమభట్టారకుని నోడించి దేవరాయలముత్యాలశాలలో స్వర్ణాభిషేకమహో త్సవమును బడసినవాఁ డని యెఱుంగక కాలస్థితిని బట్టి యుపే క్షించియుండ వారలకు జ్ఞప్తికిఁ దెచ్చుట కై 'ఓతల్లీ' కన్నడ రాజ్యలక్ష్మీ! అప్పుడే నన్ను మఱచి పోయినావా! నామీఁద దయ లేదా! ఇచ్చట ముత్యాలశాలలో స్వర్ణాభిషేకమహో భోగ మనుభవించినశ్రీనాథుఁడను సుమా'' యని జ్ఞప్తికిఁ దెచ్చినవిషయముగా భావింపవలయునే గాని దీనింబట్టి యీతఁ డు కర్ణాటకుఁ డనిగాని యీతనిజన్మదేశము కర్ణాట మని కాని చెప్పుటకుఁ బనికి రాదు.

నాలుగవ హేతువు:—

"వారిధితటీకాల్పట్టణాధీశ్వరుం" డని తాతను పేర్కొనుట శ్రీనాథునితాత కమలనాభామాత్యుఁడు సముద్రతీరమునందలి కాల్పట్టణాధీశ్వరుం డని చెప్పి యున్నాఁడు గనుక కాల్పట్టణ మనునది కర్ణాటదేశపుసముద్రతీరమునందలిపట్టణ మైయుం డెనని యూహించుటచేఁ గలిగినభ్రాంతి. కాల్పట్టణ మున్నది పశ్చిమసముద్రతీరమో, పూర్వసముద్రతీరమో యెట్లుచెప్ప వచ్చును? ఊహామాత్రముచేత నిర్ధారించుట యెట్లు. ఒకవేళ

కొల్లపట్టణముపశ్చిమసముద్రతీరమునందే యున్న దనుకొంద ము. కమలనాభామాత్యుఁడు దాని కధీశ్వరుఁ డనుమాట వాస్తవము. ఏమీయాంధ్రుఁడైనకమలనాభామాత్యుఁడుకర్ణాటాధీశ్వరులఁ గొల్వున నుద్యోగి గా నుండి కొల్లపట్టణమును బరిపాలించియుండఁగూడదా? శ్రీనాథునితాత కర్ణాటదేశము నందలి యొకపట్టణమున కధీశ్వరుఁడు గానున్నంతమాత్రము చేత శ్రీనాథుఁడు కర్ణాటకుఁడై కర్ణాటదేశము జన్మభూమి గాఁ గలిగి యుండునా? కాఁబట్టి యీపద్యము సైతము శ్రీనాథునిజన్మభూమి కర్ణాటక మని చాటుటకుఁ జాలి యుండ లేదు. ఉమాకాంతముగారు తమపీఠికలో "తల్లిదండ్రులతో నప్పు డప్పుడు మిశ్రమకర్ణాటమును మాట్లాడుచుండినను" అని యూహించుట మాత్ర మతిచిత్రముగా నున్నది. శ్రీనాథుఁ డింట మిశ్రమకర్ణాటము వాడుచుండెనో, స్వచ్ఛమైన యాంధ్రము మాట్లాడుచుండెనో ఉమాకాంతముగారికిఁ దెలియు మార్గ మేది? ఇవన్నియును భ్రాంతియంత్రమునందగుల్కొని తిరుగాడుచుండిన మేధస్సువలన జనించెడునద్భుతము లైన యూహలు కాని మఱియొండు కావు.

శ్రీనాథుఁడు తనకవిత్వమునందుఁ గన్నడపదముల నెక్కువ గఁ జొప్పించినాఁడు గనుక నీతని కర్ణాటకుఁడని గాని యీతని జన్మదేశము కర్ణాటదేశమని కాని నిర్ధారణము చేయవలసిన

పక్షమున మన సుప్రసిద్ధాంధ్రకవుల నెల్లరను కర్ణాటకు లని యును, కర్ణాటదేశము జన్మభూమిగాఁ గలవా రనియును జెప్పకతప్పదు. మననాచనసోముఁడు, పాలకురికిసోమనాథుఁడు మొదలగువారు కర్ణాటభాషలోఁ గూడ కావ్యములను రచియించియున్నారు. వా రాంధ్రులు కారా ? ఆకాలమునం దలికవులు మూఁడు నాలుగు భాషలలోఁ గవిత్వము చెప్ప శక్తికలవారుగా నుండిరి.

శ్రీనాథుఁడాంధ్ర దేశస్థుఁడైన యాంధ్రుఁడు.

శ్రీనాథుఁ డాంధ్రుఁ డనియు, పాకనాటి నియోగిబ్రాహ్మ ణుఁడనియు రెండు ప్రబలము లైన హేతువులనుజూపుచున్నాఁ డను. శ్రీనాథునిభార్యతోఁబుట్టినవాఁడు దగ్గుపల్లి దుగ్గయా మాత్యుఁడు నియోగి బ్రాహ్మణుఁడు. ఇతఁడు శ్రీనాథునికిఁ గూర్మిమఱఁదియు, శిష్యుఁడు కూఁడ నైయున్నవాఁడు. ఇతఁ డు నాచికేతూపాఖ్యానమును రచించి యుదయగిరి దుర్గాధీశ్వ రుఁడగు బసవభూపాలునకు మంత్రిగ నున్నచిట్టిగంగనామా త్యునకు నంకితముచేసియున్నాఁడు. ఇతని కవిత్వము మిక్కిలి ప్రౌఢమైనదని గ్రంథముం జదివినశ్రీయుతమానవల్లి రామకృష్ణ కవిగారు నాకుఁజెప్పియున్నారు. మఱియు రాజమహేంద్రపు రాధిపతియైనవీరభద్రభూపాలుని మంత్రి బెండపూడి అన్నా మాత్యుఁడు—

"సీ. వినిపించినాఁడవు వేమభూపాలున
కఖిలపురాణ విద్యాగమములు
కల్పించినాఁడవు గాఢపాకంబైన
హర్షనైషధకావ్యమాంధ్రభాష
భాషించినాఁడవు బహుదేశబుధులతో
విద్యాపరీక్షణవేళలందు
వెదచల్లినాఁడవు విశదకీర్తిస్ఫూర్తి
కర్పూరములు దిశాంగణములందు
గీ. పాకనాటింటివాఁడవు బాంధవుఁడవు
కమలనాభుని మనుమఁడ వమలమతివి
నాకుఁ గృపసేయు మొకప్రబంధంబు
కలితగుణగణ్య శ్రీనాథకవివరేణ్య."

అని పలికెనని శ్రీనాథకవియె భీమేశ్వరపురాణమునం జెప్పుకొని యుండెను. దీనింబట్టి శ్రీనాథుఁడు పాకనాటినియోగిబ్రాహ్మణుఁడనిస్పష్టపడుచుండనింక ననుమానమెందులకో తెలియరాదు. ఇంతియగాక 'కమలనాభునిమనుమఁడ' వనుటచేఁగూడ నొకవిశేషము గలదు. శ్రీనాథునితాత యగు కమలనాభుఁడుగూడ అన్నమంత్రికిఁ జుట్టమనియు, పరిచితుఁడనియుఁ దేటతెల్లము సేయుచున్నది. పాకనాటింటివాఁడ వనుదానికి పాక

నాటికాపురస్థుఁడవని గాక పాకనాటినియోగిశాఖలోనివాఁడ వని యర్థమగుచున్నది. ఇంక గ్రంథవిస్తరభీతివలన నీవిషయమును గూర్చిన చర్చను విరమించెదను. శ్రీనాథుఁడు భారద్వాజసగోత్రుఁడు. ఆపస్తంబసూత్రుఁడు. పాకనాటినియోగి బ్రాహ్మణుఁడు. తండ్రి మారయామాత్యుఁడు. తల్లి భీమాంబ. ఇతఁడు తనచే విరచింపఁబడిన కాశీఖండములో:—

"సీ. చిన్నారిపొన్నారి చిఱుతకూకటినాఁడు
రచియించితి మరుత్తరాట్చరిత్ర
నూనూఁగుమీసాలనూత్నయౌవనమున
శాలివాహనసప్తశతి నొడివితి
సంతరించితి నిండు జవ్వనంబునయందు
హర్షనైషధకావ్య మాంధ్రభాష."

అని చెప్పుకొనియుండుటచేత బాల్యమునుండియు నీతఁడు కవియై ప్రసిద్ధికెక్కిన ట్లున్నది. మామిడి సింగనామాత్యుని కంకితము గావించిన శృంగారనైషధమున సింగనామాత్యుఁడు తన్నుఁ జూచి:—

"క. జగము నుతింపఁగఁ జెప్పితి
ప్రెగడయ్యకు నాయనుంగుఁబెద్దనకుఁ గృతుల్
నిగమార్థసారసంగ్రహ
మగునాయారాధ్యచరిత మాదిగఁ బెక్కుల్"

అని పలికినట్లు చెప్పియుండుటచేత నైషధమునకంటెఁ బూర్వమె పండితారాధ్యచరిత్రము రచించినట్లుగన్పట్టుచున్నది. శృంగారనైషధముతరువాతనీమహాకవి రచియించినదిహారవిలాసమైనట్టుగన్పట్టుచున్నది. పెదకోమటివేమభూపాలుఁడు మరణమునొందినతరువాతతానురాజమహేంద్రపురముఁ జేరకమునుపు హారవిలాసమును రచియించి బాలసఖుఁడును, వయస్సునఁ దనకంటెఁ బెద్దవాఁడును కుమారగిరిరెడ్డిభూపాలునకు సుగంధభాండారాధ్యక్షుఁడుగ నున్నతిప్పయసెట్టి కంకితముగావించెను. తిప్పయసెట్టి తన్నుజూచి పలికినట్లుగా శ్రీనాథుఁడు తనహారవిలాసములో నీక్రిందిపద్యమును జెప్పెను.

"సీ. కమలనాభునిపౌత్త్రుఁ గవితామహారాజ్య
భద్రాసనారూఢుఁ బరమపుణ్యుఁ
బాత్రునాపస్తంబసూత్రు భారద్వాజ
గోత్రు సజ్జనమిత్రు గులపవిత్రు
భీమాంబికామార నామాత్యనందను
నఖిలపురాణ విద్యాప్రవీణు
నధ్వర్యు వేదశాఖాతిథినిష్ణాతు
నంధ్రభాషా నైషధాబ్జభవుని
గీ. నుభయభాషాకవిత్వప్రయోగకుశలు
బాలసఖు గారవించి తాత్పర్య మొప్ప

నవచిదేశయ త్రిపురారియక్షరాజు
హితమితోక్తులు వెలయఁగ నిట్టు లనియె. ”

ఇరువదేండ్లప్రాయమున నైషధము శ్రీనాథుఁడు రచియించెనని యుమాకాంతముగారు చెప్పినది సరికాదు. నైషధము రచించునప్పటికి శ్రీనాథునకు ముప్పదిపైన నలువదికి లోపల వయస్సుండి యుండు నని నాయభిప్రాయము. ఇరువదియేండ్లవయస్సుననే శ్రీనాథుఁడు పెదకోమటివేమభూపాలుని యాస్థానమున విద్యాధికారపదవియందుండె ననుట విశ్వాసపాత్రము గాదు. శ్రీనాథుఁ డెంతవిద్వాంసుఁడైనను వయస్సుముదిరిన పండితప్రకాండులచే నలంకరింపఁబడిన మహారాజాస్థానమునందు విద్యాధికారపదవియం దిరువదేండ్లప్రాయమున నధిష్ఠింపఁజాలఁడు. అనుభవ విరుద్ధమైన విషయము నమ్ముట యెట్లు?

శ్రీనాథుని కొండవీటి పురవర్ణనము.

దేవరాయమహారాయలు కర్ణాటసామ్రాజ్యాధిపత్యమును వహించి యున్న కాలమున శ్రీనాథమహాకవి పెదకోమటివేమభూపాలునికడ విద్యాధికారిగనుండియుఁ గర్ణాటరాజధాని యగు విద్యానగర మను నామాంతరముగల విజయనగరమును జూడం బోయెను. కర్ణాటసింహాసనాధ్యక్షుఁడగు దేవరాయ లీయఖండపండితుని సన్మానించి నివాసస్థలం బెయ్యది యని ప్రశ్నింపఁగా నితఁ డీక్రింది పద్యమును జదివెనఁట !

"సీ. పరరాజగిరి దుర్గవరవైభవశ్రీలఁ
గొనకొని చెడనాడు కొండవీడు
పరిపంథిరాజన్యబలముల బంధించి
కొమరుమించినబోడు కొండవీడు
ముగురు రాజులకును మోహంబుఁ బుట్టించు
గుఱుతైన యురిత్రాడు కొండవీడు
గీ. జవనఘోటకసామంత సరసవీర
భటనటానేకహాటకప్రకటగంధ
సింధురారవమోహనశ్రీలఁ దనరు
కూర్మి యమరావతికి జోడు కొండవీడు."

అష్టభాషాకవితాసామ్రాజ్యాభిషిక్తుఁడును, డిండిమకవిసా ర్వభౌమ బిరుదాంకితుఁడును, శ్రీకంఠాగమశిఖండమండనమణి యై ప్రప్రథమమున విజయ డిండిమము నార్జించిన డిండిమ ప్రభుని దౌహిత్రుఁడును, సభాపతి భట్టారకాచార్య భాగినే యుండును, సరస్వతీప్రసాదలబ్ధకవితా సనాథుండును, యోగా నంద ప్రహసనకర్తయు, నగు నరుణగిరి నాథుఁ డను మహా విద్వాంసుఁ డొకఁడు దేవరాయ మహారాయులవారి యాస్థాన మలంకరించి యెట్టి పండితులను, ఎట్టి కవులను సరకుఁగొనక విజృంభించి యనేక పండితుల నోడించెను. కారణమేమో తెలియదుగాని యట్టి పండితాగ్రగణ్యునకును మన శ్రీనాథ భట్ట సుకవికి నుద్భటమైన వివాదము పొసఁగినది.

డిండిముని జయించి స్వర్ణాభిషేకముఁ గాంచుట.

డిండిమకవి సార్వభౌమబిరుదాంకముగల కవిశ్రేష్ఠులు మూవురు గనంబడుచున్నారు. వీరిలో మన శ్రీనాథునకుఁ బ్రత్యర్థిగ నున్నయతఁడు యోగానంద ప్రహసన కర్తయగు నరుణగిరి నాథుఁడను కవియని పైని జెప్పియున్నాఁడను. ఇతఁడు గౌడ బ్రాహ్మణుఁడు. ఈమహాకవి తనప్రహసనము నందలి భరతవాక్యములో "దీర్ఘాయుర్దేవరాయో దధతు వసుమతీ చక్రమాచంద్రతారకమ్" అనియున్నందున దేవరాయల కాలమువాఁడని స్పష్టముగాఁ జెప్పవచ్చును. తనపితామహుఁడు కవిప్రభుఁడనియును, బల్లాలరాయాస్థానకవీశ్వరుల గర్వమడంచినవాఁడనియును, నాగణయను కవీశ్వరుని నోడించినవాఁడనియును, తనతండ్రి రాజనాథ దేశికుఁడనియును, మాతామహుఁడు డిండిమప్రభుఁడనియును, విజయడిండిమము గలవాఁడనియును, శైవవేదాంత పారంగతుఁడనియును, తల్లియభిరామ నాయికయనియును, మేనమామ సభాపతి భట్టారకాచార్యుఁడనియును, యోగానందప్రహసనమునుబట్టి తెలియుచున్నది*

*"అస్తి ఖలు గౌడేషు...గ్రహారనాయనమణేః, సామవేద సాగర సాంయాత్రికస్య, అష్టభాషాకవితాసామ్రాజ్యాభిషిక్తస్య, బల్లాళరాయకటక కవికుల గర్వపర్వతపవేః, నాగణకవిగజకేసరిణః, శ్రీకవిప్రభోః పౌత్రః

శ్రీయుత వేటూరుప్రభాకరశాస్త్రిగారు వారిచే రచియింపఁబడిన కనకాభిషేకమను గ్రంథమున నిట్లు వ్రాసియున్నారు.

„దేవరాయలను పేరు విద్యానగర ప్రభువులలోఁ బలువురకుఁ బొసంగునదియే యైనను ద్వితీయహరిహరరాయల కుమారుఁడగు దేవరాయలయందును, తరువాత నాతని పౌత్త్రుఁడు దేవరాయలయందును రూఢముగాఁ గన్పట్టు చున్నది. రెండవదేవరాయల కిమ్మడిదేవరాయలని, ప్రౌఢదేవరాయలని, ప్రతాపదేవరాయలని, నామాంతరములుగలవు. యోగానంద ప్రహసనమునఁ బేర్కొనఁబడిన దేవరాయ లీయిర్వురు దేవరాయలలో నొక్కఁడై యుండవలయును. రెండవదేవరాయలే కావచ్చుననుట కొకయాధారముగలదు. సంస్కృతమున నిమ్మడి దేవరాయలు రచియించిన ట్లాతని పేర మహానాటక సుధానిధియను నొకయుత్తమైన కావ్యముగలదు. బాలకాండాంతమున గల పద్యమిది—

ప్రత్రి క్ష్మీరాజనాథ దేశికస్య, బ్రహ్మాండభాండపిచండమండలిత విజయడిండిమచండిమ్నః, శ్రీకంఠానమ శిఖండమండనమణేః, శ్రీడిండిమ ప్రభోర్దౌహిత్రః, శ్రీమదభిరామనాయికాస్తనంధయః, సభాపతి భట్టారకాచార్య భాగినేయః శ్రీడిండిమ కవిసార్వభౌమ ఇతిప్రథిత బిరుదాంకనామధేయః, సరస్వతీప్రసాదలబ్ధకవితాసనాథః, శ్రీ ప్రమానరుణ గిరినాథః తేనకృతేన యోగానంద నామ్నాప్రహసనేన సభానియోగ మనుతిష్ఠామి" —

శ్లో. శ్రీమానిమ్మడి దేవరాయ నృపతి స్స్వర్లోక కల్లోలినీ
కల్లోలప్రతిమల్లసూక్తివిభవో విద్వజ్జనశ్లాఘితః
ధీమానాది మకాండవస్తు విషయా న్వ్యస్తాన్మహానాటక
శ్లోకాన్వర్ణపదక్రమోజ్జ్వలతరాన్ రమ్యాన కార్షీద్విభుః

ఈశ్లోకమునఁగల "కల్లోలప్రతిమల్లసూక్తివిభవ" యను పదమే భేదమును లేక యట్లే డిండిమభట్టారకునిచాటుపద్యమునఁ గూడఁ గలదు. ఉదాహరింతును—

శ్లో. అగ్రే డిండిమతాడనం తత ఇతో వందివ్రజోద్ఘోషణం
ద్వారాశ్చిత్రపటాః కియంతి బిరుదప్రోతాని పద్యానినః
ఆస్తాంతావదిదం మహేశమకుటీకోటీరకల్లోలినీ
కల్లోలప్రతిమల్లసూక్తివిభవై ర్ద్వేష్యాన్విజేష్యామహే!

దీనివలన నిమ్మడిదేవరాయలకాలమున డిండిమభట్టారకుఁడుండినట్లు తేలుచున్నది. మఱియు, మహానాటక సుధానిధికూడ నాడిండిమభట్టారకునికూర్పే యగునోయని సంశయము పొడముచున్నది. దేవరాయలు రచించినట్లుగల రతిరత్నప్రదీపిక యనుకామశాస్త్రము కూడ నిట్టిదే యగుకాఁబోలు! అయియుండును. అన్యకవీశ్వరరచితములై ధనలోభమున రాజులపేళ్లఁ బ్రచురింపఁబడినగ్రంథములు మన తెల్గుదేశమునసే పరశ్శతము కలవు. ఆకుళ్లు వెల్లడింప వేఱుగ్రంథమే కూర్పవలసియున్నది. ఈప్రౌఢదేవరాయలవారి కాలముననే యరు

ణాగిరి నాథుఁడను కవీశ్వరునిచే ద్రావిడభాషయందుఁ గొన్ని ప్రౌఢములగు శైవస్తోత్రగ్రంథములు రచియింపఁ బడినవి. ఆయరుణగిరినాథుఁ డీయోగానందప్రహసనకర్త యరుణాగిరి నాథుఁడే యగునేమో విచారింప వలసియున్నది."

ప్రభాకరశాస్త్రిగారు చూపిన హేతువుచొప్పున యోగానందప్రహసనకర్తయగు డిండిమకవిసార్వభౌముఁడు దేవరాయల కాలముననుఁ, బ్రౌఢదేవరాయలకాలమునఁగూడ నుండి యుండును. దేవరాయలకాలమునఁ గడపటిభాగముననుఁ,బ్రౌఢదేవరాయలకాలమునఁ బ్రారంభముననుండి యుండవచ్చును గాని శ్రీనాథకవికిని డిండిమకవిసార్వభౌమునకును జరిగిన యుద్భటవివాదము ప్రథమదేవరాయలకాలమునందే యని నిర్ధారించుట కొకహేతువు గన్పట్టుచున్నది. శ్రీనాథుఁడు కర్ణాటాధీశునికొల్వునకుఁ బోయినపుడు కొండవీటిపురవర్ణనము జేయుట. ప్రౌఢదేవరాయలు సింహాసన మెక్కినప్పటికి అనఁగా క్రీ. శ. ౧౪౨౨వ సంవత్సరమునాటికి పెదకోమటివేమభూపాలుని ప్రభుత్వమును, తరువాత వాని పుత్త్రుఁడు రాచవేమనయొక్క ప్రభుత్వమును కడ ముట్టి కొండవీటిరాజధానియొక్క ప్రాముఖ్యత దొలఁగిపోవుటసంభవించెను. కొండవీటిరాజ్యముతరువాత స్వల్పకాలము కర్ణాటకులస్వాధీన మైయుండినది. కనుక ప్రౌఢదేవరాయలకాల

మున శ్రీనాథుఁడు ప్రౌఢదేవరాయనికి సామంతుఁడగు తెలుఁగురాయనికడను స్వతంత్రులగు రాజమహేంద్రపుర రాజ్యాధిపతులకడను నున్నవాఁడుకానికొండవీటిపురమునందు లేడు. అదియునుంగాక శ్రీనాథుఁడు రాజమహేంద్రపురము చేరునప్పటికే కర్ణాటాధీశునికొల్వున డిండిమకవిసార్వభౌముని నుద్భటవివాదమున జయించి కర్ణాటాధీశ్వరుని యాస్థానమున స్వర్ణాభిషేకమును బొందియుండెను. శ్రీనాథుఁడు తన కాశీఖండములో—

"శా. కర్ణాటక్షితినాథమౌక్తికసభాగారాంతరాకల్పిత
స్వర్ణస్నానజగత్ప్రసిద్ధకవిరాట్సంస్తుత్యచారిత్ర! దు
గ్ధార్ణోరాశిగభీర! ప్రాహ్ణముఖమధ్యాహ్నాపరాహ్ణార్చితా
పర్ణావల్లభ! రాజశేఖరమణీ! పంటాన్వయగ్రామణీ!"

అని వీరభద్రారెడ్డిని సంబోధించి వ్రాసినవాఁడగుటచేత నంతకుఁ బూర్వమె యీమహాగౌరవము నాతఁడు పొంది యుండెననుట స్పష్టము. రాజమహేంద్రపురము వచ్చిన తరువాతనె యీతఁడు ప్రౌఢదేవరాయని కొల్వునకేగి యుండునని యూహింతమన్న శ్రీనాథుఁడు తన కునికిపట్టయిన రాజమహేంద్రపురమును వర్ణింపవలయునుగాని యప్పటికె పరాధీనమైనదానిని, తాను విడిచిపెట్టినదానిని కొండవీడు నంతపౌరుషముతో నారీతి వర్ణించియుండఁడు. కాఁబట్టి పెదకోమటి

వేమభూపాలుఁడు కొండవీటిరాజ్యమును బరిపాలించుకాలమున శ్రీనాథుఁడు విద్యానగరమునకుఁ బోయియుండును. కొండవీటి ప్రభువగు పెదకోమటివేమభూపాలుఁడు విద్యానగరప్రభువగు దేవరాయనితో సమకాలికుఁడు గావున శ్రీనాథమహాకవి దేవరాయనికాలమునఁ గడపటిభాగమున నాతని గొల్వునకుఁ బోయి తదాస్థాన ప్రఖ్యాతకవి యగుడిండిమభట్టారకుని నుద్భట వివాదమున నోడించి యాతని కంచుఢక్క పగులఁ గొట్టించి దేవరాయనిముత్యాలశాలలో మహావిద్వజ్జనంబుల సమ్ముఖంబున స్వర్ణస్నానమును గాంచుట యథార్థమై యుండును.*

ఒంటిస్తంభము మేడ.

ఇందునుగూర్చి కొండవీటి దండకవిల, కవిజీవితములు మొదలగు గ్రంథములయందు నొకవింతకథ దెలుపఁబడుచున్నది. "శ్రీనాథుఁడు రాయలయాస్థానమునకుఁబోయినపుడు రాయలవలన 'గృహరాజుమేడ' యను నొకసౌధవిశేషంబు గట్టించు యత్నము చేయఁబడుచుండెను. అట్టి వృత్తాంతమును దెలిసి

* ఈడిండిమకవిసార్వభౌముని మాతామహుఁ డగుడిండిమకవిసార్వభౌముఁడు (ప్రథముఁడు) కవితార్కిక సింహ సర్వతంత్రస్వతంత్రాదిబిరుదుమండనుఁ డై విశిష్టాద్వైతమతమును బెంపొందించిన వేదాంతదేశికులతోడ నుద్భట వివాదము జరిగించిన ట్లొకగాథపండిత పరంపరాగతముగా దక్షిణదేశమునఁ జెప్పుకొనఁ బడుచున్నది.

గాని యామేడ తన ప్రభుండగు కోమటివేమారెడ్డికేయుండ వలయునను కోర్కెతో శ్రీనాథుం డాగృహరాజుమేడ మాప్రిసుండగు వేమారెడ్డి కట్టించి యుండెను. దానిం జూచి మీారును గట్టింపవచ్చునని పల్కెను. అట్టి మేడ మిగుల నపురూపమైన దగుటంజేసి వేమారెడ్డి దానింగట్టించియే యున్నందాం గట్టించునవసరము లేదనియు, నైన నది యేవిధముగాం గట్టంబడెనో యారసి రం డని తన భృత్యులలోం దగువారిం బంప నిర్ణయించెను. ఆవృత్తాంతము తెలిసికొని శ్రీనాథుండు తన జనములోం గొందఱం బిలిచి వేమారెడ్డి కావార్తం దెలిపి తనమాట బోటుపోకుండం ద్వరలో గృహరాజుమేడంగట్టి సిద్ధముచేసి యుంచుమని చెప్పి పంపించెను. అట్టివృత్తాంతమును వినినతోడనే వేమారెడ్డి యట్టి గృహరాజు మేడ కట్టించలేనేమో యని దిగులుపడియుండంగా నతని యిలువేల్పగు మల్లసూరిశక్తి యతని స్వప్నములోవచ్చి కొండవీటిలోనున్న పోతరాజుగుడిద్వారమందున నొక ముసలితుమ్మమ్రా నున్న దనియును, దానిని దెచ్చి స్తంభముగా వేసినచో గృహరాజు మేడ కట్ట వచ్చునని చెప్పెనంట. అపుడు వేమారెడ్డి లేచి స్వప్నానుసారముగా తుమ్మంగొట్టి తెప్పించి తొమ్మిది దినములలో గృహరాజుమేడగట్టించి సిద్ధము చేసెనంట. ఇట్లుండ రాయప్రేషితులగు భటులువచ్చి గృహరాజుమేడం జూడవచ్చితి

మని తెలిసిరి. అపుడు వేమభూమీధవుఁడు వారిని సగౌరవంబుగాఁ బిలువనంపించి గృహరాజుమేడ నంతయుం జూపి వారికి బహుమతులనిచ్చి మరల రాయలకడకుం బంపివేసెనఁట. శ్రీనాథుఁడును వీరు మరల రాయలకడకువచ్చిన సంగతి తెలిసికొని తనమాట నెగ్గుటకు సమ్మతించి రాయలఁ దన కవిత్వంబున నలరింపంజేసి బహుమతులనందుకొని మరల కొండవీటిలోనున్న తన ప్రభునికడకు వచ్చి చేరెను." ఈకథ యొక్క యాదార్థ్యమెంతవఱకు విశ్వసనీయమో చదువరులే నిర్ణయించుకొందురుగాక.

శ్రీనాథుఁడు రావుసింగభూపాలుసభకుఁబోవుట.

శ్రీనాథుఁడు రావుసింగమహీపాలు సభకుఁబోయి కొంత కలవరము కలిగించినట్లు మఱియొకగాథకలదు. కవిజీవితములలో నిట్లు వ్రాయఁబడియున్నది. "వేమభూపాలుఁడు తనకు రావుసింగభూపాలునితోఁ బనిగల్గ శ్రీనాథుని అతని సభకుఁ బంప నుద్యోగించెను. కాని ఆసింగభూపునకు నీవేమభూపాలునకును విశేషముగ సంతస్త్రాపము లుండుటంబట్టియు, సింగభూపాలునకు సర్వజ్ఞుండను ప్రసిద్ధియుండుటఁబట్టియు నాతని యాస్థానమునకుం బోయినచోఁ దనకుఁ బరాజయము గల్గునేమో యను సంశయంబు శ్రీనాథునకుం గలిగెను.

దేసటివంశ్యులగు రెడ్డికుటుంబమువారికిని, రేచర్లవంశ్యు

లగు పద్మనాయకుల కుటుంబమువారికి నాకాలమున ద్వేషమే కాని మైత్రిలేదు. ఉభయకుటుంబములవారు నొండొరుల నాశనముం జేసికొనం జూచుచుండిరి. పెదకోమటివేమభూపాలునకు సర్వజ్ఞచక్రవర్తి బిరుదము కలదని శ్రీనాథకవివిరచితమైన పొన్నుపల్లి శాసనమునుబట్టియు, అభినవభట్టబాణబిరుదాంకితుం డగు వామనభట్టవిరచితమైన వీరనారాయణచరిత్రమను నామాంతరముగల వేమభూపాలచరిత్రమునుబట్టి స్పష్టముగాం దెలియుచున్నది. అట్టిసర్వజ్ఞచక్రవర్తిబిరుదాంకితుండగు పెదకోమటివేమభూపాలునియాస్థానమున విద్యాధికారిగనుండి కర్ణాటాధీశ్వరుని కొల్వునకుంబోయి యఖండపండితుండగు డిండిమకవిసార్వభౌముని నోడించి యాతనిలోహడిండిమమును బగులంగొట్టించి తానార్జించినయశోడిండిమము నాంధ్రమండలమం దెల్ల మ్రోగించుచున్న కవిసార్వభౌముండగు శ్రీనాథుండు తనకుం బరాజయము కల్గునేమో యని సంశయముపడుట హాస్యాస్పదముగానున్నది. ఇది యెంతమాత్రము విశ్వసనీయముగం గన్పట్టదు. మఱియును పెదకోమటివేమభూపాలుండు కొంచె మించుమించుగా ౧౪౦౦ మొదలుకొని ౧౪౨౦ వఱకును నిరువది సంవత్సరములు పరిపాలనముచేసినవాండు. ఈ పెదకోమటివేమభూపాలునకు సమకాలికుండైన సర్వజ్ఞ బిరుదాంకితుం డగు రావుసింగమహీ

పాలుఁ డెతఁడోనా కింతవఱకును బోధపడియుండలేదు. రావుసింగమహీపాలునకుంగల సర్వజ్ఞబిరుదమునుబట్టి భయపడి శ్రీనాథకవిసార్వభౌముఁడు రావుసింగమహీపాలునియాస్థానముననున్న శారదావిగ్రహమును గాంచి యీక్రిందిపద్యమును జెప్పెనఁట.

"సీ. దీనారటంకాలఁ దీర్థమాడించితి
దక్షిణాధీశు ముత్యాలశాలఁ
బలుకుతోడై తాంధ్రభాషామహాకావ్య
నైషధగ్రంథసందర్భమునకుఁ
బగులఁగొట్టించి తుద్భట వివాద ప్రౌఢి
గౌడడిండిమభట్టు కంచు ఢక్క
జంద్రశేఖరక్రియా శక్తి రాయలయొద్ద
బాదుకొల్పితి సార్వభౌమ బిరుదఁ
మెటుల మెప్పించెదో సన్ను నింకమీఁద
రావు సింగమహీపాలు ధీవిశాలు
నిండుకొలువున నెలకొనియుండి నీవు
సకల సద్గుణ నికురంబ శారదాంబ."

ఈపద్యమునుబట్టి శ్రీనాథకవిసార్వభౌముఁడు స్వర్ణాభిషేకమహోత్సవకథ నంతకుపూర్వము జరిగియున్నట్లె దెలిపి, యున్నాఁడు. మఱియు నీపద్యమునందు రావుసింగమహీపాలు

కు సర్వజ్ఞబిరుదము కలిగి యున్నట్లు చెప్పక పోయినను,

కం. సర్వజ్ఞనామధేయము
శర్వునకే రావుసింగ జనపాలునకే
యుర్విం జెల్లును నితరుని
సర్వజ్ఞం డనుట కుక్క సామజ మనుటే."

అను పద్యమును జెప్పి స్తుతించెనఁట!

ఇంతకన్న నవిశ్వసనీయమైనదియు, హాస్యాస్పదమైనదియు నాత్మగౌరవహీనమైనదియునగు విషయము మఱియొండుగానరాదు. రావుసింగమహీపాలుని సర్వజ్ఞుం డని స్తుతించిన స్తుతించుగాక! ఎవ్వని యాస్థానమునఁ దాను విద్యాధికారపదవి నందుండి మహోన్నతదశ ననుభవించెనో, ఎవ్వనికిఁ దాను సర్వజ్ఞచక్రవర్తి యను బిరుద మిప్పించెనో యట్టి పెదకోమటి వేమభూపాలుని కుక్కనుగాఁ బోల్చి విరోధి సభలో నిందించుననెడి యధమపాత్రమును శ్రీనాథకవిసార్వభౌమునకు కృతఘ్నునిగా బ్రదర్శించునా? శ్రీనాథుఁడు మరలి వేమభూపాలుని సభకువచ్చి యాపద్విశేషములను దెలుప వేమభూపాలుఁడు తన విరోధియగు సింగమనీని సర్వజ్ఞుఁ డని వర్ణింపఁగా మేము నట్టి బిరుదున కంగీకరించినట్లుండును గదా, కార్యార్థమై నిన్నుఁ బంపియుంటిమిగాని నిజముగ నతని వర్ణించి యాతనివలన బహుమానమందిరాఁ బంపలేదే, నీవెట్లుగ నతని

సర్వజ్ఞుఁ డని నుతియించితివి, నీలౌకికప్రజ్ఞకులోపమాపాదించి తి''వని యధిక్షేపించెనఁట! అందులకు శ్రీనాథుఁ డిట్లు ప్రత్యుత్తర మిచ్చెనఁట!

,,నే నీవలనం బ్రేరేపింపఁబడి యచ్చటికిం బోయి యున్నచో నీకవమానకరమగు పనిం జేసి వత్తునా ? అటులొనరింపలేను. నేను యథార్థముం జెప్పినదానిని సర్వజ్ఞుఁడును నాతని యాస్థానపండితులును గ్రహింపలేక వారి సర్వజ్ఞత్వమును వారే పోఁగొట్టుకొనిరి. అనుఁడు సర్వజ్ఞుఁడను పద్యమున కేమి యర్థము చెప్పితి వనుడు నాపద్యమునే మఱియొకవిధంబునఁ జదివి చెప్పెనఁట! ఎట్లన్నను—

కం. సర్వజ్ఞనామధేయము
శర్వునకే రావుసింగజనపాలునకే
యుర్విం జెల్లును ? నితరుని
సర్వజ్ఞుం డనుట కుక్కసామజమనుటే.''

ఇట్లర్థము భేదించి చదువఁగా దూషణముగ నేర్పడినందున వేమభూపాలుఁడు మిక్కిలి సంతసించెనఁట !

ఇట్లు విరుద్ధార్థమునుబోధించి వేమభూపాలుని సంతోషపెట్టఁ గలిగినను ఈమహాత్కార్యము శ్రీనాథునకు యశోభూషణము కాఁజాలదు. అక్కడట్లు భూషించి యిక్కడిట్లు సమాధానము చెప్పుకోవలసినంత దురవస్థ యేమి సంభవించి

డి. ఇట్టివి విశ్వాసపాత్రములు కాఁజాలవు. సర్వజ్ఞచక్రవర్తి రుదాంకితుఁడగు పెదకోమటి వేమభూపాలునకు సర్వజ్ఞబిరుదాంకితుఁడగు రావుసింగమహీపాలుఁడు సమకాలికుఁడుగాఁడే. ని నెట్లు సమన్వయింపవలయును? రేచెర్లవంశములోఁ బదవ తరము సింగమనాయని సర్వజ్ఞుఁడని యొప్పుకొందమన్నను గాతఁడు పెదకోమటి వేమభూపాలునకు సమకాలికుఁడు గాఁడు. పదవతరము సింగమనాయఁడు ప్రౌఢదేవరాయల కడపటి భాగముననో, తరువాతనో యుండియుండును. అప్పటికి శ్రీనాథుఁడు బ్రదికియున్నవాఁడో లేఁడో చెప్పఁజాలము. ఒక వేళ బ్రదికియున్నను డెబ్బదియేండ్ల వృద్ధుఁడై యుండవలయును. శ్రీనాథుఁడు రావుసింగమహీపాలుని సభకుఁ బోనిమిత్తమేమని విచారింపఁగాఁ గవిజీవితముల నొకవిపరీతపు హేతువు వక్కాణింపఁబడియున్నది. అది యెట్లన్న:—

"అట్టికార్య మతినీచకార్యమైనను నిటఁ జెప్పకతీరదు. గావున దాని నిట వివరించెదను. వేమారెడ్డికిని సింగమనీనికిం గలవైరముందీర్చుకొనుటకనేకమార్గము లిరువురకున్నను సింగమనీఁడు దానిందీర్చుటకొక పడిగెముం జేయించి దానికి వేమారెడ్డి యను నామముంచి, ఊచవలెను వేమారెడ్డిం దేరా, అని తనభృత్యునితోఁ జెప్పుచుఁ బ్రతినిముసమందు వేమారెడ్డి పేరు స్మరింపుచు నెన్నిపరియాయము లూచినను నీవేమారెడ్డి

కిఁ దృష్టి లేదనియును వేమారెడ్డివాతను సభ్యులందఱును నుమిసినఁగాని యతనికడుపునిండదనియు నిట్టివే కొన్ని కార్యంబులు చెప్పి వేమారెడ్డిని గేలిసేయుచుండెను. అదివేమారెడ్డివినియును సర్వజ్ఞసింగమనీని దండించుటకు దగిన శక్తి లేకుండుటకు ఖిన్నుఁడై శ్రీనాథునిసింగమనీని కడకుం బంపి యాతనివమాను పింప యత్నించె. అట్లుగావున శ్రీనాథుఁడుసింగమనీనిమనస్సు ముందుగ రంజిల్లుపద్యములం జెప్పి తనయభీష్టంబుఁ దెలుపుమని యడిగిన సింగమనీనితోఁ బైయనుచితకార్యము మానుటయె తనయభీష్టమనియె. ఆమాటలకు సింగమనీఁడు రసికుఁడును బండితుఁడును గావున నితరమూర్ఖభూపతులవలెఁ గాక దానిని వెంటనే తీసివేసి యింకనెప్పుడు నట్టియకృత్యంబు గావింపనని పల్కెనఁట! సర్వజ్ఞబిరుదు నందినభూపతియే యిట్టి దుర్నీతిగ నడిచెనని చెప్పియుండఁగా నింకభూపతుల దుర్నీతుల నేమని చెప్పవచ్చును. ఇది దేశచారిత్రము గావున నిట్టివృత్తాంతముల నైనం జెప్పక తప్పదు. దేశస్థులందఱు నిట్టివి భావిజనోపకారులుగావున వీనిని బ్రకటించుట కనుజ్ఞనీయఁ గోరఁబడుచున్నారు.."

ఇట్టిదుర్నయకార్యమువలనఁ దన కేమియవమానమని వేమభూపాలుఁడు శ్రీనాథునిఁ బంపెను? ఇట్టిపనులు గావించువారు రసికులును, పండితులు, సర్వజ్ఞులు నెట్లగుదురు? సర్వజ్ఞ

లిట్టి దుష్కార్యముల కొడిగట్టుదురా? ఇట్టి దుష్కార్యము మత్సరగ్రస్తుఁడైన యేభూపతియైనఁ జేసినఁ జేయవచ్చునుగాని చేసినభూపతి సర్వజ్ఞబిరుదమున కర్హుఁడుమాత్రము గాఁడు. రావుసింగమహీపాలుని యాస్థానపండితులు "కుక్కవో, నక్కవో, పులివో, కోతివో, పిల్లివో, భూతపిల్లివో"

అను సమస్య నొకదానిని శ్రీనాథున కిచ్చి పూర్తి గావింపు మనిరఁట!

శ్రీనాథుఁడు దాని నీక్రిందిరీతిని బూర్తిచేసి మెప్పించెనఁట.

"ఉ. తక్కక రావు సింగవసుధావరుఁ డర్థుల కర్థమియ్య నే
దిక్కునలేని కర్ణుని, దధీచిని, ఖేచరు, వేల్పుచెట్టుఁ బెం
పెక్కిన కామధేనువు, శిబీంద్రునివేఁడఁగనేల యాచకా!
కుక్కవొనక్కవొపులివొకోతివొపిల్లివొభూతపిల్లివొ."

అపుడు సింగమహీపాలుఁ డర్హసత్కారమును గావించి పంపెనఁట.

పెదకోమటి వేముని యంత్యదశ.

పెదకోమటివేమభూపాలునిపరిపాలనము సర్వవిధములచేత శ్లాఘాపాత్ర మైనదిగానున్నది. అతఁడు మిక్కిలి సమర్థుఁడు. ప్రజ్ఞావంతుఁడు. అతని మంత్రు లెల్లరును ప్రజ్ఞావంతులు. బాహుబల విక్రమసంపత్తి కలవాఁ డగుటచేత శత్రురాజు లెవ్వరెన్నివిధములఁ దనరాజ్య మాక్రమించు కొనవలయునని

ప్రయత్నించినను వారలను బరాజితులను గావించి నైపుణ్యము మీఱ జనరంజకముగా ధరాపాలనము గావించెను. క్రొత్త సుంకములను వేయక ప్రాతపద్ధతులనే బలపఱిచి సుంకములు రాఁబట్టుచుండెను. ఆర్యమతము, వర్ణాశ్రమధర్మములను పోషించెను. వేదాధ్యయన సంపన్నులును శాస్త్రవేత్తలునగు బ్రాహ్మణోత్తములకు భూదానములు మొదలగు వానిచే సత్కరించుచు సమస్త విద్యలను బోషింపుచుండెను. దేశమున వర్తకవ్యాపార మభివృద్ధియగు మార్గములను వెదకుచుండెను. బావులు, చెఱువులు త్రవ్వించి వ్యవసాయకులకు మహోపకారములను గావించెను. దేశమున ననేకమతప్రతిష్ఠాపనంబును గావించెను. ఈతనిపరిపాలనము సర్వోత్కృష్టమైన దనుటకు సందియము లేదు. కడపట కాటయవేమునికి నీతనికిని యుద్ధములు జరుగుచువచ్చి యాయుద్ధములలోఁ బెదకోమటివేముఁడు నష్టముపొందుచు వచ్చెను. మొత్తమున నీపెదకోమటివేమభూపతి సద్వృత్తముగలవాఁడైనట్లు గన్పించును. ఇతనితరువాత రాజ్యభారమును వహించిన యీతని కుమారుఁడు రాచవేమన తన దుష్ప్రవర్తనముచేతఁ దండ్రికి నపయశస్సు కలిగించుటయెగాక తుదకుఁదనరాజ్యమునంతయుఁ గోల్పోయెను. పెదకోమటి వేమభూపాలుని లింగమనాయఁడు చంపినట్లు వెలుగోటివారివంశచరిత్రము చెప్పుచున్నదిగాని యెంతమాత్రము విశ్వాసపాత్రము గాదు.

రాచవేమారెడ్డిపరిపాలనము.

(౧౪౨౦—౧౪౨౪)

పెదకోమటివేమభూపాలుని యనంతరము రాచవేమారెడ్డి కొండవీటిరాజ్యమున కభిషిక్తుఁడయ్యెను. ఇతఁడు పెదకోమటి వేమభూపాలుని పుత్త్రుఁడనియును, తండ్రి బ్రదికియున్నకాలముననె క్రీ. శ. ౧౪౧౬వ సంవత్సరములో జగనొబ్బగండ కాలువను త్రవ్వించి శాసనము వ్రాయించె ననియు నింతకుఁ బూర్వము తెలిపియున్నాఁడను. ఇతఁ డేసంవత్సరమున సింహాసన మెక్కెనో, ఏసంవత్సరమున మరణము నొందెనో నిశ్చయముగాఁ జెప్పఁజాలము. ఇతఁడు నాలుగు సంవత్సరములు మాత్రమె పరిపాలనము చేసెనని కొండవీటిదండకవిలెయందు వ్రాయఁబడినది. మఱియు నాగ్రంథమును బట్టి యీతని పరిపాలనము జనరంజకమైనదిగాఁ గనుబట్టదు. ఇతఁడు తనపూర్వుల మార్గమునుగాని తండ్రిమార్గమునుగాని యవలంబింపక తా నొక క్రొత్తమార్గ మవలంబించి క్రొత్తపన్నులనువిధించి ప్రజలను బాధింపుచుండెనని యాచరిత్రము వాకొనుచున్నది. రాచవేమన ప్రజలపై పుల్లరిపన్ను విధించి యక్రమముగా రాఁబట్టుచుండెననియు, తన భృత్యుఁడగు సౌరము ఎల్లయ్య యను బలిజనాయకునిపై పుల్లరిపన్నువేసి బలాత్కారముగా వసూలుచేసినందున నాతఁ డాగ్రహించి యొకనాఁడు ముత్యా

లమ్మగుడికడ నాతనిఁ గఠారితోఁ బొడిచి చంపె ననియుఁ బై దండకవిలె నుడువుచున్నది. దీనిని స్థిరపరచునట్టి ప్రమాణ గ్రంథ మేమియుఁ గానరాదు. ఇది యెట్లైనను నితని పరిపాలనము జనరంజక మైనది కాదనియు, నత్యల్పకాలములోనే కడముట్టె ననియు మాత్రము మనము విశ్వసింపవచ్చును.

మల్లారెడ్డివంశము—కందుకూరు రెడ్లు.

అద్దంకిరాజధానిగాఁ గొండవీటిరాజ్యమును బరిపాలించిన వేమభూపాలునకుమల్లారెడ్డియనుతమ్ముఁడుగలఁడనియునతఁడు రామునకు లక్ష్మణుఁడువలె విధేయుఁడై సహాయుఁడై సేనాపతియై, యుండెనని యింతకుఁ బూర్వప్రకరణమునఁ జెప్పి యున్నాఁడను. ఇతనికిఁ బినకోమటియను పుత్త్రుఁడుగలఁడు. అనవేమరెడ్డికాలమున కందుకూరుదుర్గముననుండి పూంగినాటిసీమను బరిపాలనము సేయుచుండెను. ఈపినకోమటి భూపాలునకు గౌరాంబికయందు శ్రీగిరిరెడ్డి, రాచవేమారెడ్డి, మాచారెడ్డి, అన్నదేవరెడ్డి, పెద్దిరెడ్డియను నేవురు పుత్త్రులు జనించిరి. శ్రీగిరిరెడ్డి మిక్కిలి పరాక్రమవంతుఁడై శత్రువులను క్షయింపఁజెను. ఇతఁడు సంగీతమునందుఁ బ్రవీణుఁడుగనుండెను. ఇయనకు శ్రీమత్ ఒడియరాయశ్రీగిరి గురువుగా నుండెను. ఇతఁడు మహాదాతయై హేమాద్రిదానచింతామణి యని ప్రఖ్యాతిఁగాంచెను. ప్రసిద్ధములైనపంటలను పండించుటకై

గొప్ప చెఱువులను త్రవ్వించి శాశ్వతయశమును సంపాదించెను. ఇతని పెద్దతమ్ముఁడు రాచవేమన శ్రీగిరికిఁ బిమ్మట ప్రభుత్వ భారమును వహించి జనరంజకముగఁ బరిపాలనము చేసెను. ఇతఁడు తన యన్నయగు శ్రీగిరిరెడ్డికి పుణ్యముకొఱకు కందుకూరులోని (స్కందపురి) జనార్దనస్వామికై యొక చెఱువును బద్దెపూడిగ్రామములో త్రవ్వించి శా. శ. ౧౩౨౦ అనఁగా క్రీ.శ. ౧౩౯౮వ దవసంవత్సరమున సూర్యగ్రహణపుణ్యకాలమున సమర్పించెను. అనఁగా కందుకూరిజనార్దనస్వామివారి బద్దెపూడిగ్రామములోని పంటభూములు ఫలించుటకుగాను పెద్ద చెఱువుత్రవ్వించెనని భావము. ఇతనితమ్ముఁడు మాచారెడ్డి తనతాత మల్లారెడ్డివలెనె తురుష్కులతో యుద్ధముచేసి జయించినట్లు శాసనములు దెలుపుచున్నవి. శ్రీగిరిరెడ్డికి కోమటి రెడ్డి, మల్లారెడ్డి, అనవేమరెడ్డి, నారాయణరెడ్డియను నల్వురు పుత్త్రులుగలరు. రాచవేమనకుఁ బిమ్మట శ్రీగిరిరెడ్డిప్రథమ పుత్త్రుఁడైన కోమటిరెడ్డి ప్రభుత్వభారమును వహించెను. పెదకోమటివేమభూపాలుఁడును నతనికుమారుఁడు రాచవేమ భూపాలుఁడును స్వర్గస్థులైనపిమ్మట నీశ్రీగిరి కోమటి భూపాలుఁడు విద్యానగరసామ్రాజ్యచక్రవర్తియగు ప్రౌఢదేవరాయలవారిచే జయింపఁబడి యాతనికిఁ గప్పము గట్టుసామంతుఁడుగ నున్నట్లు గన్పట్టుచున్నది. ఈకోమటిభూపాలుని

తమ్ముఁడు మల్లారెడ్డి శా. శ. ౧౩౩౦నకు సరియైన క్రీ. శ. ౧౪౦౮వ సంవత్సరమున చుండిగ్రామమున జనార్దనస్వామిని ప్రతిష్ఠాపనఁజేసి యాలయప్రాకారములును మండపమును నిర్మాణముచేసి స్వామి కనేక సువర్ణాలంకారములను సమర్పించి నిత్యకైంకర్యాదులకై నాలుగుపుట్లన్నర ధాన్యము ఫలించు మెరకపొలమును, రెండు నివర్తనముల మాగాణి భూమినిదానముచేసెను. వీరికాలముననె కాఁగా శా. శ.౧౩౨౬వ సంవత్సరమునకు సరియైన క్రీ. శ. ౧౪౦౪ గవ సంవత్సరమునఁ బెదకోమటి వేమభూపాలుఁడు సోమోపరాగమహాపుణ్యకాలమునందు శాండిల్య కౌశిక గోత్రసంభవులగు ఎల్లె పెద్దిలక్ష్మణదీక్షితులవారికి, షడ్దర్శనాలవల్లభ సోమయాజులుగారికిని పెదపూడిగ్రామమును నగ్రహారముగా నొసంగి తామ్రశాసనము వ్రాయించి యిచ్చెను. శ్రీగిరిరెడ్డి తమ్ముఁడైన మాచారెడ్డి మనుమఁడును, కోమటిరెడ్డి పుత్త్రుఁడునగు శివలింగభూపతి ప్రౌఢదేవరాయనికాలమున, శ్రీగిరి కోమటిరెడ్డి యనంతరమున స్కందపురి రాజధానిగఁ బరిపాలనము చేసినట్లు గన్పట్టుచున్నది. ఇతఁడు పండితుఁడై సంస్కృతభాషలో గిరీశశ్రుతిసూక్తిమాలయను గ్రంథమును రచించి ప్రఖ్యాతిఁగాంచెను. శ్రీగిరికోమటిరెడ్డిభూపాలునకు మైత్రావరుణగోత్రుఁడును, ఆపస్తంబసూత్రుఁడును, దూబగుంట

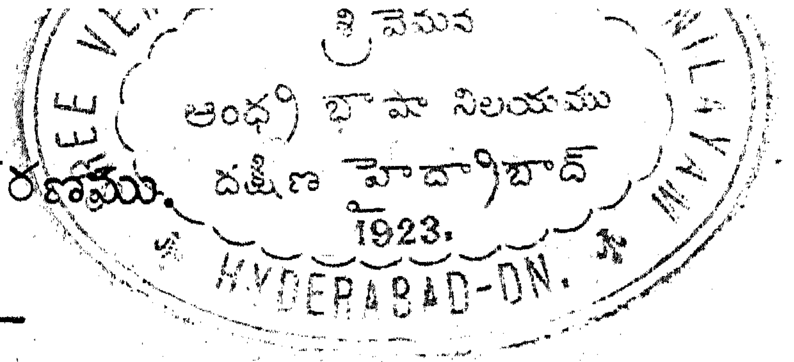
మారమరాజుపౌత్త్రుఁడును, రామరాజునకు బ్రహ్మసానికిఁ బుత్త్రుఁడును పాకనాటినియోగిబ్రాహ్మణుఁడును నగు కొమ్మ నామాత్యుఁడు ప్రధానమంత్రిగ నుండి రాజ్యవ్యవహారముల నడుపుచు వచ్చెను. ఇతఁడు లౌకికకార్యములయందు మాత్రమె గాక వైదికకార్యములయందు నసమానప్రజ్ఞ గలవాఁడై వేదవిద్యల నభ్యసించి, అగ్నిష్టోమము, అతిరాత్రము మొదలగు యజ్ఞకార్యముల నిర్వర్తించి సోమయాజియై తుమిలేఱుతోం పేఱులమధ్యను చుండికోటకు నుత్తరదిక్కున యజ్ఞేశ్వరదేవుని ప్రతిష్ఠాపించెను.

ఇతఁడు తనకు లక్కమాంబయందు జనించిన రామచంద్రుఁడు, నారాయణుఁడు నను నిర్వురుకొమాళ్ళసహాయముతో శ్రీశైలములోని పాతాళగంగనుండి స్వయంభూలింగము నీపవిత్రస్థలమునకుఁ గొనివచ్చి పైఁజెప్పినరీతిని బ్రతిష్ఠాపించెను. ఈదేవునికి ఱాళ్ళతో నొకయాలయమును మండపమును గట్టించెను. దీనిచుట్టును విఘ్నేశ్వరుని, దుర్గను, గోపాలదేవుని, భైరవదేవునివిగ్రహములను బ్రతిష్ఠగావించి శిలలతో నాలయములను గట్టించెను. శిలాప్రాకారములోపల నొక చక్కనియారామమును నెలకొల్పెను. తాను యజ్ఞము చేసిన తావులలో జ్ఞాపకార్థముగ రెండు శిలాస్తంభములను నిల్పెను. ఈయజ్ఞేశ్వరప్రతిష్ఠాపన శా. శ. ౧౩౫౨ సాధారణసంవత్సర

ఫాల్గుణ శుద్ధ ౧౧ గురువారమునాఁడు జరుపఁబడినది. ఈప్రతిష్ఠాపనల కన్నింటికిని కోమటిరెడ్డిపుత్రులు తిప్పయరెడ్డి, శ్రీగిరన్న, రామయ్య, దేవరాయఁడు, నారాయణదేవుఁడు ననునేవురును గలిసి తుంగభద్రాతీరమున నున్న విరూపాక్షదేవుని సమ్ముఖమున ననేకభూదానములను జేసి యుండుటచేత నప్పటికి వీరలు ప్రౌఢదేవరాయలవారికి లోఁబడిపోయి యుండిరని వ్యక్తమగుచున్నది. కొమ్మనసోమయాజులును వానిపుత్త్రులు రామచంద్రుఁడును, నారపరాజును, కందుకూరు, కొప్పూరు, చుండిగ్రామముల సమీపమున మంచి గొప్ప చెఱువులను, బావులను, త్రవ్వించి ప్రజలకు మహోపకారములను గావించుటయెగాక యింక ననేకప్రతిష్ఠలను గావించి ప్రఖ్యాతిఁ గాంచిరి.* ఈకందుకూరిరెడ్ల పాలన మింకటితోఁ దుదముట్టెను గావున వీరిని గుఱించి తెలిసికోఁదగిన శేషాంశములు మఱేవియును లేవు.

---

*Nellore Inscriptions, Vol I, 495, Kandukur No 16, Vol II, Kandukur Nos, 17, 18, 19.

ఎనిమిదవ ప్రకరణము.

కాటయవేమభూపాలుని చరిత్రము.

(క్రీ.శ. ౧౩౮౬ మొదలుకొని క్రీ.శ. ౧౪౦౦.)

ఈ కాటయవేమభూపాలుఁడు కొండవీటిరాజ్యము నేలిన దేసటి యనపోతభూపాలుని మేనల్లుఁడనియు, జామాతయనియు, కుమారగిరిరెడ్డి తోఁబుట్టువు మల్లాంబిక పెనిమిటి యనియు, కుమారగిరిభూపాలునికాలమున రాజకార్యనిర్వహణదక్షుఁడైనమంత్రిగను సైన్యాధ్యక్షుఁడుగను నుండి యాతని మెప్పించి రాజమహేంద్రపురరాజ్యమును బహుమానముగఁ బడసె ననియు వెనుకటిప్రకరణమునం దెలిపి యున్నవాఁడను. ఇతఁడు మొట్టమొదట విశాఖపట్టణమండలములోని సింహాద్రిపర్యంతము రెడ్డిరాజ్యమును విస్తరింపఁజేసిన మహాశూరుఁడు. ఆకాలమున దీనిని సామాన్యమైనకార్యముగాఁ దలంపరాదు. ఈదిక్కున రెడ్డిసామ్రాజ్యమునకు గర్భశత్రువైనగజపతి మిక్కిలి బలాఢ్యుఁడై యెప్పుడీరాజమహేంద్రపురరాజ్యము నాపోశనము బట్టుదునా యని యెదురు చూచుచున్నకాలమై యుండెను. ఇట్టిసమయమునఁ గాటయవేమభూపాలుఁడు సింహాద్రిపర్యంతమును రాజ్యమును విస్తరింపఁ

జేయ శక్తి గలిగినవాఁ డన్న నాతనిపరాక్రమం బసమాన మని యెఱుంగవలసి యుండును. కుమారగిరిమరణానంతరము పెదకోమటివేమభూపాలునిఁ దిరస్కరించి రాజమహేంద్రపుర రాజ్యమును స్వతంత్రుఁ డై పరిపాలనము చేయ నారంభిం చెను. అందువలనఁ బెదకోమటివేమభూపాలునకును, కాటయ వేమభూపాలునకును మనస్పర్థ లేర్పడి యొండొరులరాజ్యము లాక్రమించుకొనుటకై యుద్ధములు గూడ జరుపుచు వచ్చిరి. ఈయుద్ధములవలనఁ బ్రయోజనము లేకపోయెను. ఎవరిప్రభు త్వములు వారికి నిలిచి యుండెను. ఈపోరాటములోఁ గొండ వీటిరెడ్ల జ్ఞాతి యైనఅల్లాడ రెడ్డి కాటయవేమభూపాలుని పక్షమున నిలిచి యాతనికి సాహాయ్యమును సలుపుచుండెను. అల్లాడరెడ్డి కొండవీటిరెడ్లకు జ్ఞాతిమాత్రమె గాక కొండవీటి రాజ్యపాలకుఁ డైన అనవేమభూపాలుని మనుమరాలిభర్త యై యుండెను. కాటయవేముని మేనమామ యగు యనపోత భూపాలుఁ డీయల్లాడరెడ్డి భార్య వేమాంబతల్లికిఁ బెద తండ్రి యై యుండెను. అనఁగా కాటయవేముఁడును, అల్లా డరెడ్డిభార్యవేమాంబతల్లియును మేనత్త మేనమామ బిడ్డ లగుదురు. ఇట్టి సంబంధబాంధవ్యముచేత నల్లాడరెడ్డి కాటయవేముని పక్షమున నుండి పెదకోమటివేమభూపాలు నికిఁ బ్రత్యర్థియై యుండెను. కుమారగిరియనంతర మక్రమ

ముగాఁ బెదకోమటివేమభూపాలుఁడు కొండవీటిరాజ్యము నాక్రమించెను గావునఁ గాటయవేమారెడ్డియును అల్లాడరెడ్డియును న్యాయముకొఱకే పోరాడి యుందురు. కాని యీవిరోధములవలన రెడ్డిసామ్రాజ్యముయొక్క యున్నతికి భంగమును గలిగించెను. కర్ణాటసామ్రాజ్యమునకు, గజపతిసామ్రాజ్యమునకు, తురుష్కసామ్రాజ్యమునకు దుస్సాధ్యముగ నుండిన రెడ్డిసామ్రాజ్య మీవిధముగా భిన్నమై, జ్ఞాతివైరములతోఁ గూడుకొనుటచేత స్వల్పకాలముమాత్రమె స్వాతంత్ర్యమును నిలుపుకొనఁగలిగి పిమ్మటఁ బరాధీన మయ్యెను. రెడ్డిసామ్రాజ్యమున కిట్టివిపత్తు సంభవించుటకు మూలకారణము కుమారగిరి యసమర్థుఁడై రాజమహేంద్రపురరాజ్యమును మహాపరాక్రమవంతుఁడును, సమర్థుఁడు నగుకాటయవేమునకుఁ బంచి యిచ్చిన యవివేకపుంగార్యమే యని స్పష్టముగా నుడువవచ్చును. కాటయవేముని పరిపాలనము గూడ పెదకోమటివేముని పరిపాలనమువలె జనసమ్మత మైనదిగ నుండెను.

కాటయవేముని విద్యాపరిశ్రమము.

ఇతఁడు సంస్కృతాంధ్రములయం దసమాన ప్రజ్ఞగల విద్వాంసుఁడుగఁ గన్పట్టుచున్నాఁడు. ఒకనాఁడొక కవి యీతని యాస్థానమునకు వచ్చి యీక్రింది పద్యమును జెప్పెనఁట.

"కం. వెలయాలు శిశువు నల్లుఁడు
నిలమేలిక యాచకుండు నేగురు ధరలోఁ
గలిమియు లేమియుఁ దలఁపరు
కలియుగమునఁ గీర్తికామ! కాటయవేమా!"

అంతఁ గాటయవేమన సంతసించి వానిని సత్కరించి బహుమాన మిచ్చి పంపెనఁట. ఇతని కడ రాయని బాచఁడను ప్రసిద్ధికెక్కిన వ్రాయసకాఁడు గలఁడని యీక్రింది చాటుపద్యము చాటుచున్నది.

"చం. కలయఁబసిండిగంటమునఁ గాటయవేము సమక్షమందుస
త్ఫలముగ రాయసప్రభుని బాచఁడువ్రాసిన వ్రాలమోతలున్
గలుగలుగల్లుగల్లురనఁ గంటకమంత్రులగుండెలన్నియున్
జలుజలు జల్లుజల్లురనె సత్కవివర్యులు మేలుమేలనన్."

కాటయవేమభూపాలుఁ డాంధ్రముకంటెను సంస్కృతమునం దెక్కువయభిమానము చూపియుండెను. ఇతఁడు కాళిదాసప్రణీతము లైనఅభిజ్ఞాన శాకుంతలము, మాళవికాగ్నిమిత్రము, విక్రమోర్వశీయమను నాటకత్రయమునకువ్యాఖ్యానము రచియించెను. ఇతఁడు తనవ్యాఖ్యానమునందుఁ దఱుచుగాఁ గుమారగిరి ప్రణీతమైన వసంతరాజీయమునుండి ప్రమాణవాక్యముల నెత్తిచూపెను. దీనింబట్టి రచనాసందర్భ

మున వసంతరాజీయమునకు నాటక వ్యాఖ్యానములకును దగ్గఱ సంబంధము గలదని యూహింపఁ దగియున్నది.

కాటయవేముని దానధర్మములు.

ఇతర రెడ్డిభూపాలురవలెనె కాటయవేమారెడ్డియు, దేవ స్థానములను, వేదశాస్త్రాది విద్యలను, పోషింపవలెనను కుతూహలముగలవాఁడు. హిందూమతాభిమానముగలవాఁడును బ్రాహ్మణభక్తియుఁ గలవాఁడునై యుండి బ్రాహ్మణులకు భూదానముల ననేకములను గావించెను. కాటయవేముని శాసనములు పాలకొలనులోని శ్రీరారామేశ్వరుని యాలయములోను, సర్పవరములోని భావనారాయణస్వామియాలయములోను, ద్రాక్షారామములోని భీమేశ్వరస్వామియాలయములోను, చాళుక్యభీమవరములోని భీమేశ్వరస్వామి యాలయములోనుసింహాచలములోనినృసింహస్వామియాలయములోను గనుబట్టుచున్నవి. కాటయవేముని భార్య రాజధానియైన రాజమహేంద్రపురమున గోదావరీతీరమున మార్కండేయేశ్వరుని బ్రతిష్ఠాపనఁజేసి యాలయమును గట్టించి శాలివాహనశకము ౧౩౨౩ వ సంవత్సరమునకు సరియైన క్రీ. శ. ౧౪౧౦ ఖరనామ సంవత్సర కార్త్తికశుద్ధపూర్ణిమనాఁడు కోనసీమలోని మల్లవరము గ్రామమును కాణ్వశాఖీయుఁడైన నృసింహపండితునకు ధారవోసినట్లు తుత్తరమూడి శాసనమువలనఁ దెలియు

చున్నది. మఱియు నీశాసనములోనే కాటయవేమునివంశమును ఆతనికిని కొండవీటిరెడ్లకుఁగల సంబంధమును, కుమారగిరిరెడ్డి కాటయవేమునకు రాజమహేంద్రపుర రాజ్యమిచ్చిన విషయమును దెలుపఁబడినది. *

---

*ఆసీదమాత్యరత్నం కాటయవేమ ప్రభు స్తస్య
అతిసురగురుభార్గవ మతిరతిభార్గవవిజయ విఖ్యాతిః
సింహాసనే నిధాయాసౌ కుమారగిరిభూపతిం
అతేజయ న్మహాతేజా శ్రీకృష్ణ ఇవధర్మజం.
కుమారగిరిభూనాథో యస్మై విక్రమతోషితః
ప్రాదాత్ ప్రాచీభువం రాజమహేంద్రనగరీముఖాం.
నప్తా కాటమహీభుజో గుణగణోదారస్య మారప్రభోః
పౌత్రః కాటయవేమభూమిరమణః శ్రీవేమపృథ్వీపతేః
దౌహిత్రః పునరన్నపోతనృపతే ర్ధాత్రీశ చూడామణే
ర్జామాతా జయతి క్షితిం చిర మవన్ దొడ్డాంబికానందనః.
కాటయవేమకటాక్షే ప్రభవతి సదయే చ నిర్దయేచ
గజపతిముఖనృపతీనాం చిత్రం ముక్తాతపత్రతా భవతి.
భూపాలాన్నమయన్ ప్రజాన్నియమయన్ కాంతాజనంకామయన్
భూదేవాన్ రమయ న్నరీన్విరమయన్ మిత్రాణి విశ్రామయన్
కీర్తిం విభ్రమయ న్నఘాని శమయన్ ధర్మం సమాయామయన్
సోయం వేమమహీపతి ర్విజయతే కాటావనీశాత్మజః.
అభూత్కాటయవేమస్య జాయా మల్లాంబికా సతీ
అశేషగుణ సంపూర్ణపాతివ్రత్యధురంధరా.
రాజద్రాజమహేంద్రనామనగరే గోదావరీతీరగం

కాటయ వేముఁడు కొండవీటి రెడ్లు వహించిన బిరుదములను అనఁగా జగనొబ్బగండ, అప్పనగోపయదిశాపట్ట, రాయచేకోలుగండ, జగదగోపాల, భుజబలభీమ, పాండ్యరాయగజసింహ, సంగ్రామధనంజయ, పల్లవత్రినయన, పల్లవాదిత్య, జగదక్షపాల, రాయవేశ్యాభుజంగ, ఇత్యాది బిరుదములను వహించెను. ఇతఁడు బ్రదికి యున్నంత కాలము శత్రువుల కజేయుఁడై యుండెను. ఇతఁ డేసంవత్సరమువఱకుఁ బరిపాలనము చేసెనో స్పష్టముగాఁ జెప్పుటకుఁ దగిన యాధారము గాన్పింపదుగాని యితఁడు పెదకోమటివేమభూపాలునితోడఁ బోరాడుచున్న కాలముననే అనఁగా క్రీ. శ. ౧౪౧౪ వ సంవత్సర ప్రాంతమున మరణమునొంది యుండెను.

కాటయవేముని సంతతి.

కాటయవేమభూపాలునకు కుమారగిరిరెడ్డి తోఁబుట్టు

మార్కండేయశివాలయం పతిహితా మల్లాంబికా ధార్మికా
కృత్వాశుద్ధసువర్ణరత్నఖచితం బ్రహ్మప్రతిష్ఠాస్తదా
సత్రాణ్యధ్వనిచప్రపాడ జయతే నేకా న్నటాకానపి.
శ్రీశాకేగుణరామవిశ్వగణితే కార్తిక్యహేమ్నే ఖరే
ప్రాదాత్కాటయవేమయస్యవనితా మల్లాంబికా నామతః.
గ్రామం మల్లవరం నృసింహవిమషే కాణ్వాద్విజా యాదరా
దాచంద్రార్కముదర్కలాల సమతే స్సైశ్వర్య భోగాష్టకం.
కోనదేశాగ్రహారోయం భాతి మల్లవరాభిదః
తీరేచ వృద్ధగౌతమ్యాః పుణ్యేముక్తేశ్వరాంతికే.

వగు మల్లాంబ భార్య యని తెలిసికొనియుంటిమి. మఱియును అల్లాడవేమారెడ్డి కోరుమిల్లి శాసనమున కాటయవేమునకు కాటప్రభు వను కుమారుఁడు కలఁడనియును, అతఁడు హరిహరరాయల కొమార్తయగు హరిహరాంబను వివాహము జేసికొనియె ననియుఁ జదివియుంటిమి. కాటయవేమునకు మల్లాంబ మాత్రమె గాక దొడ్డాంబికయను మఱియొక భార్య కలదనియు, ఆమెకు అనితల్లియను కొమార్తయు, కుమారగిరి యను పుత్త్రుఁడును గలరనియు, అనితల్లి శాసనమువలన విదిత మగుచున్నది* కాటయప్రభుని పేరును మల్లాంబ పేరును దొడ్డాంబికపుత్త్రికయైన అనితల్లిశాసనమునఁ గానరావు. అల్లాడవేమారెడ్డిశాసనమున కాటయప్రభుని పేరు మాత్రమె గాక అనితల్లి పేరుకూడగలదు గాని కాటయప్రభువు యొక్కయు అనితల్లి యొక్కయు, తల్లులపేరులు పేర్కొనంబడియుండ లేదు. కాటప్రభువు మల్లాంబ కుమారుఁడని గాని లేక మల్లాంబికకు సంతతి కలదని కాని యెచ్చటను జెప్పఁబడియుండ

* ౪౨వ శ్లోకము.

యస్యా వేమనృపాలో జనకో దొడ్డాంబికా తు జనయిత్రీ
సాదీవ్యత్యనితల్లీనమూర్తి రివ దేవభూమిదేవ(శ్రీ)ః

౪౩ వేమక్షితీశ తిలకేథ కథావశేషే
భర్తా కుమారగిరి రస్యసుతోభవోభూత్.

లును నై పరిపాలనము చేసినది స్వల్పకాలమైనను యశముతోఁ గూడుకొని యుండిరి. అదియునుగాక వీరికి కులగౌరవమధికము గానుండెను. వీరివర్ణము (చతుర్థవర్ణము) విష్ణుపాదమునందు శ్రీ లోకపావనియైన గంగతోఁడఁ బుట్టినదిగావున బ్రహ్మక్షత్రియ వైశ్యవర్ణములవారికంటెను పారిశుద్ధ్యమున మించినదనియు వీరి వర్ణములో శఠులు లేరనియు, కర్మాసక్తులును, శుద్ధస్వాంతులును, శాంతులును, రాగాదిదోషరహితులును గలరని ముమ్మడినాయకుని శాసనములో నభివర్ణింపఁబడియుండెను. ఇయ్యది వైష్ణవమతసంస్కారమును బొంది వైష్ణవగురు ప్రబోధనలఁగళంకువాసి యుత్కృష్టమైన రాజ్యపదవికి వచ్చిన తరువాత నావిర్భవించినకులాభిమానజనితవాక్యములనుగా మనమూహించి సంతసింపవలసినదే. * ఇంతకన్న వీరినిగూర్చి

* పూర్వాశాపరకర్ణినీ తనులతాం లింపన్ని వోజ్జృంభత
ఈశ్వరవదనభుజోరుప్రభవా బ్రహ్మాదిజాతయ స్త్రిస్రః
తాసా మాధారార్థం చతుర్థజాతిశ్చ తత్పదా జ్జాతా
అస్యాం జాతే స్తాభ్యో జాతిభ్య,శ్శుద్ధి రితి పచ స్సిద్ధం
యదియంసహజాజాతా భాగీరథ్యాత్రిలోకపావన్యా
తజ్జాతీయాః కర్మఠా స్త్వక్తశాఠ్యా
శ్శుద్ధస్వాంతా శ్శా తరాగాది దోషాః
రాజః'న్యానామేత్య సాహాయ్యముర్వ్యాం''
స్సర్వం భారం నిర్వహంత్యేవ సమ్యక్

9

లేదు. కాని, అనితల్లిశాసనము బయలుపడువఱకును అనితల్లి మల్లాంబికపుత్త్రి యని భావించుచుండిరి.

—:o:—

తొమ్మిదవ ప్రకరణము.

———

అల్లాడభూపతి

కాటయవేమభూపాలుఁడు స్వర్గస్థుఁ డైనపిమ్మట నతని బంధు వల్లాడభూపాలుఁడు రాజమహేంద్రపురరాజ్యము నాక్రమించుకొని పరిపాలనముచేయ నారంభించెను. అల్లాడభూపతి రాజమహేంద్రపురరాజ్యము పరిపాలనము చేసినట్లు శ్రీనాథకవివిరచితములైన భీమేశ్వరపురాణము, కాశీఖండము వలన నేగాక అల్లాడవేమారెడ్డిశాసనమువలనఁగూడ సువ్యక్తమగుచున్నది.*

పశ్చాద్ధరాధిపతిభావజుగుప్సయేవ
స్వస్థానయేవసకుమారగిరీశ్వరోపి.''

ఈశాసనము శ్రీయుత దుగ్గిరాల వేంకటసూర్యప్రకాశరావు పంతులుగారిచే ఆంధ్రభారతి మూఁడవ సంపుటములో ౫, ౬ సంచికలు కలిపికట్టిన సంచికలోఁ బ్రకటింపఁబడినది.

* చతుర్థకులమౌళిమండనం బై కీర్తివిహారకుం డాపత్ం బైన పంట దేసటిమహాన్వయంబున పాకనాటిదేశంబున భద్రపీఠంబు నధి

కాటయవేమభూపాలుఁడు కాలధర్మముఁ జెందినవెనుకఁ బెదకోమటివేమభూపాలుఁడు రాజమహేంద్రపుర మాక్రమించుకొనుటకై దండెత్తి రాఁగా నల్లాడభూపతి రామేశ్వరముకడ నెదుర్కొని యుద్ధముఁజేసి కోమటివేముని సైన్యముల

వసించి సింహవిక్రమనగరదువ్వూరుగండవరాళి పట్టణంబులు నిజనివాసంబులుగా భూలితాదష్టాష్టాదశ ద్వీపాంతరాళులగు భూపాలగ్రామణులన్ దిలింగభూమండలాఖండలురను బోలయ వేమా న్నపోతాన్న వేమకుమార గిరీశ్వరాదులం బూజ్యసామ్రాజ్యపీఠస్థులంగాంచె. తత్సంబంధబాంధవంబున వసుంధరాభారధౌరంధర్యంబునం గంధసింధురఘుటాకూట కపటకిటి కచ్ఛపావతార నారాయణభుజంగ భూధరంబులకుఁ దోడుజోడై రాయగురుపరమేశ్వర సాధుజనవిధేయ ఘోడెరాయ సకలకళాధామాది బిరుద భాస్వరుండై భీమయగురువరేణ్య పుణ్యకారుణ్య కరుణాకటాక్షవీక్షాలబ్ధ సుస్థిరైశ్వర్యధుర్యుండై విజయధాటీసమాటీకనంబుల దిశ లల్లాడ నల్లాడభూవల్లభుండు రాజమహేంద్రంబు రాజధానిగా సింహాద్రి పర్యంతంబు...బరిపాలించె.''

"భీమేశ్వరపురాణము."

"తేషాం కనిష్ఠోపి చ జన్మనాభూత్ జ్యేష్ఠో గుణై రల్లగరాతశేఁద్రః.
చంద్రో ప్యదోషాకరతా ముపేత స్సోమ్యోపి భూనందనతా ముపన్నః.
జిత్వా నల్పవికల్పకల్పితబలం తం చాళ్పభానుం రణే
మిత్రీకృత్య సమాగతం గజపతిం కర్ణాటభూపం చ తం
హత్వా కోమటివేమసైన్యనికరం భూయోపి రామేశ్వరాత్
రాజ్యం రాజమహేంద్రిరాజ్య మకరో దల్లాడభూమీశ్వరః"

'అల్లాడవేమారెడ్డి కోరుమిల్లిశాసనము'

హతముగావించి యోడించెననియు, కర్ణాటగజపతి భూమీశ్వరులతోడఁ జెలిమిగలిగియుండెననియు నల్లాడరెడ్డిశాసనమువలన స్పష్టమగుచున్నది. కొమ్మనామాత్యవిరచితమై అల్లాడదొడ్డభూపాలున కంకితమీయఁబడిన శివలీలావిలాసమున "పెద్దకోమటి వేమపృథివీశు వెనుసొచ్చి యతనిసంపదలెల్ల నపహరించె" నని వ్రాయఁబడియుండెను. అల్లాడభూపతి కాటయవేముని శత్రువును వినాశముగావించెనని పలివెల శాసనమున వక్కాణింపఁబడినది. కాటయవేమనిశత్రువు పెదకోమటివేమభూపాలుఁ డనుట నిశ్చయము. కాఁబట్టి అల్లాడభూపతి పెదకోమటివేమభూపాలుని జయించి రాజమహేంద్రపురరాజ్యము నాక్రమించి పరిపాలింపనారంభించెననుట సత్యము. కాటయవేమభూపాలునికిఁ గాటయ, కుమారగిరియను నిరువురు కొమాళ్ళుగలరని యిదివఱకుఁ దెలిసికొనియున్నారము. కాటయవేమున కిరువురుపుత్త్రులుండఁగా నల్లాడభూపతి రాజమహేంద్రపురరాజ్యమును బలాత్కారముగా గైకొనకున్నఁ బ్రభు వెట్లగును ? కాటయవేమారెడ్డికిని అల్లాడరెడ్డికిని బూర్వపుబాంధవ్యమెగాక కాటయవేముఁడు తనకు దొడ్డాంబికయందు జనించిన యనితల్లి యనుకొమార్తెను అల్లాడరెడ్డికి వేమాంబికవలన బుట్టినకుమారులు నల్వురలోను

రెండవవాఁడైన వీరభద్రరెడ్డికిచ్చి వివాహముఁ గావించెను.*

ఇట్టిసమీపబంధుత్వము గలిగి యుండుటవలన నల్లాడభూపతి కాటయవేముని యనంతరమున నతనికొమాళ్ళపక్షమునఁ జెదకోమటివేముని జయించి స్వతంత్రుఁడై రాజమహేంద్రపురరాజ్యమునకుఁ దానే పట్టము గట్టుకొని పరిపాలనము చేయఁ బ్రారంభించి యుండవచ్చునని విశ్వసింపవచ్చును. ఇతనిపరిపాలనము క్రీ. శ. ౧౪౧౬ వ సంవత్సరము నుండి ప్రారంభమయ్యెనని యీసంవత్సరముననే లిఖియిం

---

* ఆర్యవటశాసనము.

౪౭. "భూలోక భాగ్యోదిత కల్పవల్లీ
శిష్టాశ్రితా నిష్టవిభేదభల్లీ
పవిత్రచారిత్ర వధూమతల్లీ
వేమక్షితీశస్య సుతాన్నతల్లీ.

౪౮. తస్యాః పతిః పతిరశేషమహీపతీనాం
వేమాంబికాల్లయ నృపాల వరేణ్యసూనుః
శ్రీవీరభద్ర ఇతి సర్వగుణైకభద్రః
కీర్తిప్రతాప తులితేశ్వరవీరభద్రః."

"మ. మనుతుల్యుండగుఁ గాటభూవరుని వేమక్ష్మాతలాధీశునం
దనఁ బాణిగ్రహణంబుచేసి ప్రియమొంపన్ వీరభద్రేశ్వరుం
డనితల్లి న్వనితామతల్లి నుదయాస్త్రాద్రీంద్ర సీమావనీ
ఘన సామ్రాజ్య సమర్థ సుప్రథమ సాక్షాదిందిరాదేవతన్."

(కాశీఖండము.)

పఁబడిన పాలకొలను శ్రీరామేశ్వరుని యాలయములోని యొక శాసనమువలన మన మూహింపవచ్చును. అల్లాడభూపతి పరిపాలనము ప్రారంభమగునప్పటికిఁ గాటయవేముని కుమారుఁడు కాటయప్రభువు మరణించెనని యూహింపవలసి యుండును. కర్ణాటసామ్రాజ్యాధిపతి యగుహరిహరదేవరాయల కొమార్తె హరిహరాంబ పెనిమిటి యగుటవలనఁ గాటయ ప్రభువు తాను బ్రతికి యుండఁగఁ దనరాజ్య మన్యు లాక్రమించి పరిపాలించుట కొప్పుకొనఁడు. అతఁ డసమర్థుఁ డని యూహింత మన్నను, హరిహరరాయల కుమారుఁ డగు దేవరాయమహారాయలు తప్పక కాటయప్రభునకుఁ దోడ్పడి యాతని రాజమహేంద్రిరాజ్యమునకుఁ బట్టాభిషిక్తునిఁ గావించి యుండును. అట్టిది జరుగనందున నప్పటికిఁ గాటయ మరణము నొంది యుండు నని నే నూహించుచున్నాను. ఒకవేళ కాటయప్రభువు కర్ణాటరాజ్యాధిపతుల ముఖ్యబంధు వగుటచేత నతనిఁ బట్టాభిషిక్తుని గావించిన రాజ్యము కర్ణాటకుల పాలగునన్న భీతిచేత అల్లాడభూపతి యె దోర్దర్పము న రాజ్యము నాక్రమించి తనకోడలి తమ్ముఁ డగుకుమారగిరి బాలుఁ డగుటవలన నాతనిపేరిటఁ దానే స్వతంత్రముగాఁ బరిపాలనము చేయఁ బూనుకొనియె నేమో యథార్థస్థితిమాత్రము బోధపడకున్నది.

అల్లాడ రెడ్డి పూర్వులు నెల్లూరుమండలములోని దువ్వూరు నందు నివసించి యుండిరి. శ్రీనాథుఁడు కాశీఖండమునందు చతుర్థవర్ణము నభివర్ణించి యావర్ణమునందు పెరుమాడి రెడ్డి జనించి దువ్వూరుపట్టణమున వైభవశ్రీలఁ గాంచె నని చెప్పి యున్నాఁడు.*

పెరుమాణి రెడ్డికి నన్నమాంబవలన నేవురుపుత్త్రులు జనించిరి. వారిలో నాలుగవకుమారుఁ డైనదొడ్డయకు నన్నమాంబవలన ప్రోలయ రెడ్డి, కోటయ రెడ్డి, అల్లాడ రెడ్డి యను మూవురుకొడుకులు పుట్టిరి. అల్లాడ రెడ్డి రాజమహేంద్రపురరాజ్యమున కభిషిక్తుఁ డయ్యెను.

అల్లాడ భూపతి సంతతి.

అనవేమక్షితిపాలుని పౌత్త్రియగు వేమాంబను వివాహముఁ జేసికొని యామెవలన నల్లాడ భూపతి వేమా రెడ్డి, వీరభద్ర రెడ్డి, దొడ్డా రెడ్డి, అన్నా రెడ్డి యను నల్వురు పుత్త్రులంగాంచి నట్లుగాఁ గాశీఖండములో నీక్రింది పద్యమున వక్కాణింపఁ బడినది.

శా. ఆవర్ణంబున నుద్భవించి గుణరత్నోత్కర్ణోనిధానంబు శ్రీ
దూవూరం బెరుమాణిరెడ్డి యభివృద్ధిం గాంచె మృత్యుంజయ
గ్రీవాక్ష్వేళకళంకపంకహరణక్రీడాకళాగర్విత
ద్యావాపృథ్వ్యవకాశపేశలయశోధారానభస్సింధువై."

"మ. అనవేమక్షితిపాలుపౌత్త్రియగు వేమాంబామహాదేవికిన్
ఘనుఁడయ్యెళ్ళడభూమిపాలునకుసంగ్రామస్థలీగాండివుల్
తనయుల్వేమవిభుండువీరవసుధాధ్యక్షుండుదొడ్డప్రభుం
డును నన్నయ్యయుబాహువిక్రమకళాటోపప్రతాపోద్ధ
తుల్."

ఈపై పద్యమునందలి పౌత్త్రి యను శబ్దమునకు దౌహిత్త్రి (పుత్త్ర్యాః పుత్త్రి) యని యర్థము గ్రహింపవలయును. అల్లాడ దొడ్డభూపాలున కంకితము గావింపఁబడిన శివలీలావిలాసమునఁ గొమ్మనామాత్యకవి యల్లాడరెడ్డి నిట్లభివర్ణించెను.

"మ. భరితశ్రీనిధియమ్మహీరమణుఁ డొప్పన్ జోళభక్తిక్షితీ
శ్వరసూనుండగు భీమలింగమనుజేశశ్రేష్ఠు సత్పుత్త్రి భా
స్వర కారుణ్యదశాజనావనవిధాసంధాత్రి వేమాంబికన్
వరియించెంబతిభక్తిగౌరవదృఢవ్యాపారనిత్యాంబికన్."

మఱియుం గోరుమిల్లి శాసనమున (౧౪౩౪)

"శచీవశక్రస్య శివేవ శంభోః పద్మేవ సా పద్మవిలోచనస్య
వేమాంబికా చోళకులేందుభీమభూపాత్మజా భూస్మహి
శా స్య జాయా."

అని భక్తీశ్వర చోళనృపాలుపుత్త్రుండు భీమభూపాలుని పుత్త్రియగు వేమాంబికను వివాహముఁజేసికొనియెనని చెప్పఁ బడి యుండుటచేత భీమరాజు అనవేమక్షితినాథుని యల్లుఁ

డనియర్థము చేసికొనకతప్పదు. పదునేనవశతాబ్ది ప్రారంభము నంగూడఁ గొండవీడు, రాజమహేంద్రపురముఁ బాలించిన రెడ్లకును రాచవారికిని సంబంధ బాంధవ్యములు గలవని పై దృష్టాంతములు వేనోళ్ళఁ జాటుచున్నవి.

బెండపూడి లింగనామాత్యుఁడు

కాశ్యపగోత్రసంజాతుఁ డగు బెండపూడి దేవనమంత్రి పుత్త్రుఁ డగు లింగనామాత్యుఁడు అల్లాడభూపాలునకుఁ బ్ర ధాన మంత్రిగ నుండెను. ఇతఁడు పరాక్రమవిజృంభితుండగు శూరశిఖామణియు రాజ్యాంగవేత్తయు నగుటవలన నాకాల మునఁ గడుం బ్రఖ్యాతిఁగాంచి తన ప్రభువర్యునకు నపుర జయములను నమకూర్చుచు వచ్చెను. ఆకాలమున నియోగి బ్రాహ్మణులలో నెంతటిప్రతిభావంతు లుండిరో యీలింగ నామాత్యుని చరిత్రమునుబట్టి సులభముగాఁ దెలిసికొన వచ్చును. శ్రీనాథుఁడు భీమేశ్వరపురాణమున బెండపూడి లింగనామాత్యు నిట్లభివర్ణించి యున్నాఁడు.

సీ. ఝాడేశ వనసప్తమాడెం బోరుహవాంతి
వంతు నాడ క్షితీశ్వరులఁ గెలిచి
యొడ్డాది మత్స్యవంశోద యాస్థానుచేతఁ
బల్లవాధిపుచేతఁ బలచ మంది
దండకారణ్య మధ్యపుళింద రాజరం

బాహివంశజులకు నభయ మొసఁగి
భానుమత్కుల వీరభద్రాన్న దేవేంద్ర
గర్వసంరంభంబుఁ గట్టిపెట్టి
గీ. యవనకర్ణాట కటక భూధవులతోడ
బలిమి వాటించి యేలించెఁ దెలుఁగుభూమిఁ
దననిజస్వామి నల్లాడ ధరణినాధు
బళిరె ! యరిమేటి లింగన ప్రభువరుండు.”

ఈపై పద్యమునందుఁ బేర్కొనఁబడిన రాజ్యము లన్నియును, విశాఖపట్టణము, గంజాము మండలములలోను, జయపురము, ఒత్తరు సంస్థానములలోనున్నవిగాన లింగనామాత్యుఁడు వానిని జయించి తురుష్క కర్ణాట కటక రాజులకుఁ బ్రతిస్పర్ధిగ నిలిపి యల్లాడ భూపతిచేతఁ దెలుఁగు భూమి నేలించె నని శ్రీనాథుఁ డీతని ప్రతిభావిశేషమును దెలిపియున్నాఁడు.

ఇట్లు ప్రతిభతోడ లింగనామాత్యుఁడు తెలుఁగు భూమి నల్లాడరెడ్డిచేఁ బరిపాలింపఁ జేసిన విధమును మాత్రమె గాక లింగనామాత్యుని ప్రజ్ఞా పౌరుషముల శ్రీనాథుఁ డిట్లభివర్ణించి యున్నాఁడు.

“సీ. వాహ్యాళి భూమి రేవంత నైషధులట్లు
హయరత్నములనెక్కి యాడనేర్చుఁ

గవిబుధశ్రేణికిఁ జెవులు పండువులుగా
నాస్థానమున మాటలాడ నేర్చు
శక్తిత్రయంబునఁ జతురుపాయంబుల
షాడ్గుణ్యములబుద్ధి జరుప నేర్చుఁ
గై సేసి ప్రత్యక్షకంకర్పమూర్తియై
నిర్వికారంబున నిలువ నేర్చు
తే. నిష్ఠురాటోప విస్ఫూర్తి నృహరి కరణి
నతికఠోర కుఠార ధారాంచలమున
వైరివక్షస్థలము వ్రచ్చి వైవ నేర్చు
సంగరార్జునుఁ డరియోటి లింగవిభుఁడు."

ఇట్టి ప్రజ్ఞావిశేషములను గలిగి యుండుటయ గాక లింగనామాత్యుఁడు దైవభక్తియు బ్రాహ్మణభక్తియుఁ గలిగి భూపాలునిచేత దేవబ్రాహ్మణులకు సర్వమాన్యములుగా ననేకభూదానములను ధారపోయించెను. కవిద్విజబంధురక్షణకై అన్నచోడవరమను మహాగ్రహారమును అల్లాడ వేమభూపాలునిచేఁ బడసెనని యీక్రిందిపద్యమునఁ జెప్పఁబడినది.

చ. అవుర ప్రతాప వేమవసుధాధిపు చే నృపపట్టభద్రుచే
భువనమనోహరంబయిన బోడసకుర్తి మహాస్థలంబునక్
దివిరి పరిగ్రహించె మన దేవయలింగన మంత్రి యన్నచో
డవర మహాగ్రహారముఁ గడంకఁ గవిద్విజ బంధురక్షకై."

ఈలింగనామాత్యుని పితామహుఁడగు అన్నామాత్యుఁడు కాకతిప్రతాపరుద్రచక్రవర్తిమంత్రులలో నొక్కఁడుగా నుండె నని భీమేశ్వరపురాణములోని యీక్రింది పద్యము వలనఁ దెలియుచున్నది.

„సీ. కాకతిక్ష్మాపాలగంధదంతావళ
ధ్వజినీమహాధురంధరుఁడనంగ
నవలక్ష కోదండనాథరాజ్యాంభోధి
సంపూర్ణపూర్ణిమాచంద్రుఁడనఁగ
నంధ్రభూమండలాధ్యక్షసింహాసన
సంప్రతిష్ఠాపనాచార్యుఁడనఁగ
వీరరుద్రాశేష విశ్వంభరాధీశ
పృథుల దక్షిణభుజాపీఠమనఁగ
తే. యవనసంహార విలయకాలాగ్నియనఁగ
ధాటి విఘటిత కుమ్మటోద్యానుఁడనఁగ
విశ్వలోక ప్రశస్తిఁ గైవినుతికెక్కె
నతుల బలసిరి పోలయ యన్నశౌరి."

లింగనామాత్యుఁడు రుక్మాంగదుని వలె ద్వాదశీపుణ్య వేళల బ్రాహ్మణులకు భక్తితోడ భోజనము పెట్టి తృప్తులం గావించు చుండెనఁట!*

* సీ. ఖండశర్కర జున్ను కండచక్కెరలు దో
సెలు వడ శ్రేవె పాసెములతోడఁ

లింగనామాత్యునకుఁ దల్లనయు నన్నయ్యయు ననునిరువురు సోదరులు గలరు. వీరిలో అన్నామాత్యుఁడు అల్లాడవేమ వీరభద్ర నృపాలురకు మంత్రియై ప్రఖ్యాతిఁ గాంచినవాఁడు. లింగనామాత్యునకుగంగాంబయం దిరువురుపుత్త్రులుజనించిరి. గాని వారలు పెద్దవారగు నప్పటికి రెడ్డిసామ్రాజ్య మన్యాక్రాంతమైనది.

అల్లాడ వేమభూపతి-అల్లాడ వీరభూపతి.

(క్రీ. శ. ౧౪౨౬ మొదలుకొని ౧౪౫౦ వఱకు)

అల్లాడభూపతి క్రీ. శ. ౧౪౧౬ మొదలుకొని ౧౪౨౬ వఱకును బరిపాలనము చేసి యుండెను. అల్లాడభూపతి స్వర్గస్థుఁడైన వెనుక నతని పుత్త్రులలో జ్యేష్ఠుఁడగు వేమారెడ్డి

గమ్మఁగాఁ గాచిన కఱియావుల నేతితోఁ
 గమనీయపంచ భక్ష్యముల తోడ
సంబారములతోడి శాకపాకములతోఁ
 బక్వమైన పెసరపప్పుతోడఁ
దేనియధారతోఁ బానకంబులతోడ
 శిఖర పాప బరె క్రిణితోడ
తే. సచ్ఛలవణాటికములతోడ సమృతఖండ
 పాండరంబైన దధితోడ బ్రాహ్మణులకు
 భోజనము పెట్టు న్యావత్ ప్రత్యావేళ
 లింగమంత్రినవీన సత్కార్యగదుండు."

పట్టాభిషిక్తుఁడు గావలసి యున్నను, రాజ్యము కాటయ వేముని వలన సంక్రమించిన దగుటచేతనో, కాటయవేముని రెండవ కుమారుఁడు కుమారగిరి వీరభద్రరెడ్డికిమఱఁదియై వీరి సంరక్షణములో నుండుటచేతనో, తనకును తమ్మునకును వైరములేకుండఁ జేసికొనవలయు ననుతలంపుచేతనో వేమారెడ్డి వివేకియుఁ బ్రజ్ఞావంతుఁడు గావున నేవిధమైన యుపద్రవముఁ గలుగకుండఁ గుటుంబకలహము జనింపకుండ రాజమహేంద్రపురరాజ్యమునకుఁ దమ్ముఁడు వీరభద్రరెడ్డికిఁ బట్టముఁగట్టి తాను సహాయుఁడై వానిచేత ధర నేలించెనని భీమేశ్వర పురాణములో:—

"ఉ. తమ్ముని వీరభద్రవసుధాధిపు విక్రమ వీరభద్రునిఁ
సమ్మదలీల రాజ్యభరణస్థితిఁ బట్టముగట్టి బాహుద
ర్పమ్మున వేమభూవరుఁడు వ్రాసె జగద్విజయప్రశస్తివ
ర్ణమ్ములు దిగ్ధురంధరసురద్విపకుంభవిషాణమండలిన్."

అను పద్యమువలన విస్పష్ట మగుచున్నది. ఈసోదరు లిరువురును సమర్థులును, ప్రజ్ఞావంతులును, విక్రమాఢ్యులునై ప్రతిభాసంపత్తిచే నొప్పియున్న వారగుటచేత నొండొరుల యెడ నన్యోన్యానురాగముఁ జూపుచు నెల్లవారును మెచ్చుకొనునట్లుగా నైకమత్యముతో వ్యవహరించినది యాంధ్రదేశ చరిత్రమునం దొక విశేషవిషయముగా నున్నది. అయి

నను బలాఢ్యములై దక్షిణహిందూదేశమున నేకచ్ఛత్రాధి పత్యమునకై పెనగులాడుచున్న యవనకర్ణాటకటకసామ్రా జ్యముల నడుమ వీరిరాజ్యము ప్రవర్ధమానమై చిరకాల ముండుటకు మాత్రము సాధ్యమైనది కాదు. ఈభూపాలుర విక్రమాతిశయముచేతను, మంత్రిపుంగవుని ప్రజ్ఞా విశేషము చేతను ఇరువదిసంవత్సరములకాల మయినను జనరంజక ముగాఁ బ్రజాపాలనము చేయఁగలిగిరి. అట్టి దుష్కాలమున మహాసామ్రాజ్యముల నడుమ వేమక్ష్మావరుఁడును, వీరక్ష్మా పతియు నెట్టి స్వాతంత్ర్యవృత్తితో రాజమహేంద్రపురరాజ్య మును బరిపాలించినదియు నీక్రిందిపద్యమువలన సువ్యక్తము కాఁగలదు.

సీ. పాండువానురతాణి పావడం బిచ్చిన
భద్రేభములు వీథిఁ బోలె ముందు
నోఢ్రధాత్రీనాథుఁ డుపదఁ బుత్తెంచిన
బంబాళిగోష్ఠినం బెల వహించుఁ
గర్ణాట భూపతి కానుక యనిపిన
ముక్తాతపత్రంబు ప్రాల మెఱయు
యవనాధిపతి యుపాయనముగా నొసఁగిన
పాగాహయంబులు వాగెవచ్చు
తే. దూరమం తంత బాదుహాదాంతి మన్నె

సప్తమాశీయ రాజన్య సమితి మ్రొక్కు-
రాయ వేశ్యాభుజంగ సంగ్రామ పార్థ
గాయ గోపాల వేమన క్ష్మాధవునకు."

రాజమహేంద్రపురరాజధానీ వర్ణనము.

ఇమ్మహా ప్రభునిర్వుల పరిపాలనాకాలమున రాజధానిగ నున్న రాజమహేంద్రపుర వైభవ మెట్టిదిగ నుండెనో శ్రీనాథుని కాశీఖండపము, భీమఖండములలోని యీక్రింది వర్ణనములంబట్టి గ్రహింపవచ్చును.

సీ. ఉండునేవీట మార్కండేయమునినాథ
సద్భలింగ మసంగశాసనుండు
ప్రవహించు నేవీటపశ్చిమప్రాకార
మొరసి గంగమ్మ సాగరముకొమ్మ
యావిర్భవించినా రేవీటకోటలో
పల భేదిమసన గోపాలమూర్తి
పాలించు నేవీట ప్రాగుదక్కోణంబు
నుమపోది శ్రీముల్లగూరిశక్తి
ప్రబలఘోరాసురత్రాణ భద్రజాతి
కరిఘటాసైన్య దుస్సాధకనకలోహ
గోపురద్వార నాటపర్రిదీపిత మతి
సాంద్రవిభవంబు రాజమహేంద్రపురము. "కాశీ"

“సీ. కమలాచలాగ్ర మార్కండేయ శివశిర
శ్శశిచంద్రికా ధౌతసౌధవీథి
గోదావరీపుణ్య కూలంకషా జల
స్ఫారిత శ్రీరుద్రపాదయుగళి
బలవదభ్యున్నత ప్రాకారపరివేష
గండూషితాజాండమండలంబు
గంధదంతావళ గ్రైవేయఘంటికా
ఠంకారముఖర ఘంటాపథంబు
తే. రాజబింబాననా నూత్నరత్నపేటి
వీరరాహుత్తసుభట కంఠీరవాద్రి
వేమభూపాల రాజ్యాభివృద్ధికరము
సాంద్రవిభవంబు రాజమహేంద్రపురము.”

వేమవీరవిభుల మతము.

అల్లాడభూపతికుటుంబమునకుఁ గులగురువు ఘోడెరాయ భీమేశ్వరుఁ డని తెలియుచున్నది. ఈయన యారాధ్యుఁడు. శైవబ్రాహ్మణుఁడు. రాజగురుపరంపరలోనివాఁడు. అల్లాడ వేమవీరభద్రనృపాలుర మతము శైవము. వేమవీరభద్రనృపతులుచేయు శివార్చనావిధానమి ట్లభివర్ణింపఁబడియెను.

సీ. త్ర్యంబకాచల కన్యకాంబుపూరంబున
నఘమర్షణ స్నానమాచరించి

తొమ్మిదవ ప్రకరణము.

నిద్ధమైన మడుంగు నీర్కావిదోవతి
కనకమేఖలతోడఁ గడిఘటించి
మూలమంత్రాక్షరంబుల బూతి మంత్రించి
పుండ్రకంబుగ ఫాలమున ధరించి
క్రొత్త ముత్యముఁలతో రుద్రాక్షమాలిక
లష్టోత్తరశతంబు లఱుతఁదాల్చి
గీ. పుండరీకాజినమునఁ గూర్చుండి శంభు
నర్చనము సేయునపుడు మహాప్రమథుఁడు
చాల నొప్పారు రెండవశంభునట్లు
వీరనారాయణుఁడు రెడ్డివేమవిభుఁడు"

"సీ గోదావరీపావనోదకంబుల హేమ
కలశశతంబుల జలకమార్చఁ
గర్పూరకస్తూరికాకుంకుమంబులఁ
గలపంబుఁగూర్చి శ్రీగంధ మలదు
సప్తగోదావరీ స్వర్ణపుష్కర హేమ
సౌగంధికముల నర్చన మొనర్చఁ
గలధౌతపాత్రలఁ గాలాగరుచ్ఛేద
బహుళధూపంబులు పరిఢవించు
గీ. వేనవేలునివాళుల విస్తరించు
నమృతదివ్యాన్నముల నుపహారమిచ్చు

సంఘటించు నశేషోపచారములును
బ్రమథనాయకునకు వీరభద్రనృపతి ''

వీరలు శైవమతావలంబకులైనను పరమతములను సయితము సమానభావముతోఁ జూచుచుండిరిగాని యెన్నఁడును ద్వేషబుద్ధితోఁ జూచినట్లు గన్పట్టదు.

అల్లాడదొడ్డభూపతి విజయధాటి.

వేమవీరనృపతులకు సోదరులైన దొడ్డనృపతియు, నన్ననృపతియు సేనాపతులుగనుండి రాజ్యమును విస్తరింపఁజేయుటయం దన్నలకుఁ దోడ్పడుచుండిరి. వీరిలో దొడ్డభూపతి స్వారిచేయుటయం దాఱితేఱినరౌతుగ నుండెను. అనేకజయములచేతఁ బ్రఖ్యాతిఁగాంచెను. ఇతఁడు గుఱ్ఱమునెక్కి స్వారిచేయుచు నిరువదినాలుగుమూళ్ళమేర భూమిని దాటించి యశమునుగాంచినవాఁ డని కాశీఖండములోని యీక్రిందిపద్యము వలనఁ దెల్లమగుచున్నది.

"మ॥ హరిదాఁటించెఁ బురోపకంఠమునవాహ్యాళిప్రవేశంబునం। దరుదేయళ్ళయరెడ్డినందనుఁడు దొడ్డయ్యాఖ్యమాధీశ్వరుం। డిరువైనాలుగుమూళ్ళమేర యదిహో లెక్కింపఁగా నేల య। ద్ధరణీనాథుని కీర్తి దాఁటెఁ గడునుద్దండించి బ్రహ్మాండమున్॥

ఇతఁడు చిల్కసముద్రమువఱకుఁగల దేశమును జయించి.

జయ స్తంభములు నాటించినట్లుగా నీక్రిందిపద్యమువలనఁ దెలియుచున్నది.

„శా. ఔరాయళ్లయరెడ్డి దొడ్డవసుధాధ్యక్షుండు ధాటీచమూ
భేరీభాంకృతి ఘోరఘోషమున నిర్భేదించె నొడ్డాదిశృం
గారం కోటయు లోతుగడ్డయును నుద్ఘాటించె నత్యుద్ధతిన్
క్షీరాంభోధితటంబునన్నిలిపె దిక్సీమాజయస్తంభముల్."

కనుకనే శ్రీనాథ కవి సార్వభౌముఁడు చిల్కసముద్రము వఱకు వీరభద్రనృపాలుఁడు రాజ్యమును విస్తరింపఁ జేసి పరిపాలించుచున్నట్లీక్రిందిపద్యమునఁ జెప్పియున్నాఁడు. ఎట్లన్నను

ఉ. ప్రాకటవిక్రమస్ఫురణ రాజమహేంద్రము రాజధానిగా
నేకసితాతపత్రమున నేలును వీరనృపాలుఁ డుత్తమ
శ్లోకుఁడు వేమశౌరియనుజుండు సమున్నత వైభవాఢ్యుఁడై
చీకటియుం గళింగమును జిల్కసముద్రముసింహశైలమున్"

అగ్రహార బ్రాహ్మణవర్ణనము.

గౌతమీతటమునందు వేమభూపాలుఁ డనుజన్ముఁడైన వీరభద్రనృపాలునిచేత ధాత్రినేలించుకాలమున నగ్రహారములలోనిబ్రాహ్మణు లెట్టి యైశ్వర్యములతో నొప్పుచుండిరో యావివరమును గూడ శ్రీనాథకవిసార్వభౌముఁ డీక్రిందిరీతి నభివర్ణించి యున్నాఁడు.

"సీ. ధరియింపనేర్చిరి ధర్భ వెట్టెడువేళ్ళ
లీలమాణిక్యాంగులీయకములు
కల్పింపనేర్చిరి గంగమట్టియమీఁదఁ
గస్తూరికాపుండ్రకములకొనల
సవరింపనేర్చిరి జన్నిదంబులమ్రోలఁ
దారహారములు ముత్యాలసరులు
చేర్పంగనేర్చిరి శిఖల నెన్నడుములఁ
గమ్మని క్రొత్తచెంగల్వవిరులు
తే. ధామముల వెండియును బైఁడి దడబడంగ
బ్రాహ్మణోత్తము లగ్రహారములలోన
వేమభూపాలుఁ డనుజన్మవీరభద్రు
ధాత్రియేలింప గౌతమీతటమునందు."

అనఁగా నంతకుఁ బూర్వము బ్రాహ్మణు లంతయైశ్వర్యవంతులుగా లేరని భావము తేటతెల్లమగు చున్నది.

బెండపూడి అన్నామాత్యుఁడు.

అల్లాడభూపాలునకును, అల్లాడవేమభూపాలునకును మంత్రిగనుండి విఖ్యాతి గాంచిన బెండపూడిలింగనామాత్యుని రెండవతమ్ముఁడును, అఖిలవిద్యా విరించియు, అర్థిజనకామధేనువునగు అన్నామాత్యుఁడు లింగనామాత్యునికిఁ బిమ్మట వీరభద్ర వేమపృథ్వీ ధవులకుఁ బ్రధానమంత్రియై, తద్రా

జ్యాభివృద్ధి కారణమై అసదృశమగు కీర్తిసంపాదించెను. శ్రీనాథకవిసార్వభౌముఁ డీయమాత్యశేఖరుని భీమేశ్వరపురాణము నందిట్లభివర్ణించెను.

"సీ. ఏమంత్రికులదైవ మిందుశేఖరుఁడు ద
క్షారామభీమేశుఁ డఖిలకర్త
యేమంత్రియేలిక యిక్ష్వాకుమాంధాతృ
రామసన్నిభుఁడైన వేమనృపతి
యేమంత్రిసితకీర్తి యేడువారాసుల
కడకొండయవులచేఁకటికిగొంగ
యేమంత్రిసౌభాగ్య మిగురుఁగైదువజోదు
లాలిత్యలీలకు మేలుబంతి
తే. యతఁడు కర్ణాటలాటబోటాంగవంగ
కురుకుకురుకుంతలావంతిఘూర్జరాది
నృపసభాస్థాన బుధవర్ణనీయసుగుణ
మండనుఁడు బెండపూడన్న మంత్రివరుఁడు."

"సీ. ధారాసురత్రాణధాటీసమారంభ
గర్వపాథోరాశి కలశజులకు
సప్తమాడియరాజఝాడియక్ష్మాపాల
వందితశ్రీపాద వనరుహులకు
సింహాద్రిపర్యంతసీమాంధ్రమేదినీ

మండలీపాలనాఖండలురకు
హరిదంతదంతిదంతావళీలిఖ్యమా
నానేకజయశాసనాంకురులకు
గీ. వీరభద్రేశ వేమపృథ్వీధవులకు
ననుఁగుమంత్రి మహాప్రధానాగ్రగణ్య
బెండపూఁడన్న జగనొబ్బగండ బిరుద
సచివదేవేంద్రుఁగృతి కధీశ్వరునిఁ జేసి. ”

భీమేశ్వరపురాణము రచించునాటికి వీరభద్రవేమపృథ్వీపాలుర రాజ్యము సింహాద్రిపర్యంతముమాత్రమె వ్యాపించియుండినను కాశీఖండము రచించునాటికి చిల్కసముద్రము వఱకు వ్యాపించినట్టు గన్పట్టుచున్నది. అన్నామాత్యుఁడు బహుభాషలనేర్చి రాజాస్థానమునకు వివిధదేశములనుండి యేతెంచిన రాయబారులతో వారిభాషలతోనే ప్రసంగములు సలుపుచుండుననియు, పారశీభాష చక్కగవ్రాయునట్టి వ్రాయసకాఁడనియు, బహమనీసుల్తానగు అహమ్మదుషాతో నుత్తరప్రత్యుత్తరములు జరుపుచుండు వాఁడనియు, శ్రీనాథ కవిసార్వభౌముఁడీక్రిందిపద్యములతో నభివర్ణించియున్నాఁడు.

“మ. అరబీభాష తురుష్కభాష గజకర్ణాటాంధ్ర గాం
ధారఘూర్జరభాషల్ మళయాళభాష శకభాషాసింధు
సౌవీర బర్బరభాషల్ కరహాటభాషమఱియుంభాషావిశే

షంబు ల। చ్చెరువై వచ్చు; న రేటియన్న నికి గోష్ఠీసంప్ర
యోగంబులన్॥ "

ఉ. అన్నయమంత్రిశేఖరుఁ డహమ్మదుశాసన దాన
భూమిభృ। త్సన్నిధికి న్మది న్సముచితంబుగ వేమమహీ
సురేంద్రరా। జోన్నతి సంతతాభ్యుదయ మొందఁగఁ
బారసిభాషవ్రాసినం। గన్నులపండువై యమరుఁ గాకిత
మందలి వర్ణ పద్ధతుల్. "

ఈయమాత్యశిఖామణి యెప్పుడును వేమధాత్రీశ్వరుని
ప్రక్కనుగూరుచుండి పసిడిగంటముతో నయకావ్యసరణి
వ్రాయునతులగుణహారి యని తెలుపఁబడియెను. నిరంతర
శివపూజాధురంధరుండగు నీతఁడుచేసిన ప్రతిష్ఠాపనల నీక్రింది
పద్యములో శ్రీనాథుఁ డేకరువు పెట్టియున్నాఁడు.

"సీ. రాజమహేంద్రదుర్గమున గావించె శ్రీ
వీరభద్రునకుఁ బ్రాకారరేఖ
నిలిపె మార్కండేయ నీలకంఠుని మ్రోల
రామేశుఁ దమతల్లి నామకముగ
సంగమేశ్వరదివ్యశంభులింగమునకుఁ
గల్పించెఁ గళ్యాణ గర్భగృహము
దక్షవాటికయందుఁ దరుణేందుమౌళికి
మొగలివాకిట ధామమును రచించెఁ

తే. బ్రాహ్మిశావపశ్రిగోపుర ప్రాంగణమున
సప్తమునిసింధుసోపాన సరణికెలనఁ
దీర్చెభవనంబు భీమయ దేవునగర
మంత్రిదేవయ యన్నయామాత్యవరుఁడు"
శ్రీనాథకవిసార్వభౌమునిరాక.

పెదకోమటివేమభూపాలుఁడు స్వర్గస్థుఁడైనపిమ్మట సకల విద్యాసనాథుండగు శ్రీనాథకవిసార్వభౌముఁడు కర్ణాటసామ్రాజ్యసార్వభౌముఁడగు ప్రౌఢదేవరాయనికి సామంతనృపతులుగనున్న యంధ్రవల్లభునికడఁ గొంతకాలమును, పంటమైలారవిభునికడఁ గొంతకాలమునుండి రాజమహేంద్రపురరాజ్యము ప్రవర్ధమానముగనుండుటయు, తనకు మిత్రుఁడును బాంధవుఁడునగు బెండపూడి యన్నామాత్యుఁడు వేమ వీరభద్రపృథ్వీశ్వరులకు మంత్రియై పండితపక్షపాతియై విద్యాభిమానియై విఖ్యాతిఁగాంచుచుండుటయుఁ దలపోసి తనకర్హసత్కారము లారాజ్యమునఁ గలుగఁగలవని యూహించి రాజమహేంద్రపురమునకు విచ్చేసెను. రాజమహేంద్రపురవిద్వజ్జనముతోడి ప్రథమసమావేశ మంత యుత్సాహకరమైనదిగ శ్రీనాథునకుఁ గన్పట్టలేదు. రాజాస్థానమున నీతనికిఁ బ్రవేశముగల్గినఁ దమయాధిక్యతకు లోపముగల్గునని పెక్కండ్రు పండితులు భయపడుచుండిరి. అయినను అన్నమంత్రి యొక్క

నాఁడు విద్వజ్జనపరివేష్టితుండై కొలువుకూటముననుండి శ్రీనాథునిరప్పించినవిధ మిట్టులు వర్ణింపఁబడెను.

"సీ. భాట్టప్రభాకరప్రస్థానసంవేద్యు
లుద్దండపాండిత్యు లొక్కవంక
ఫణిపభాషితభాష్యఫక్కికాభావజ్ఞు
లుత్తమప్రాగల్భ్యు లొక్కవంక
గణభుజ్మతగ్రంథ గాఢార్థ విధులబా
హుశ్రుత్య సంపన్ను లొక్కవంక
వేదాంతవాసనా విశ్రాంత హృదయజ్ఞు
లుపనిషత్తత్త్వజ్ఞు లొక్కవంక
తే. నుభయ భాషా కవీశ్వరు లొక్కవంక
వేశ్యలొకవంక నొకవంక వీరభటులు
బలసికొలువంగఁ గొలువుండి పిలువఁబంపె
బెండపూడన్నమంత్రీశ్వరుండు నన్ను."

అట్లు విద్వజ్జన మహాజ్జనులచే నలంకరింపఁ బడిన యాస్థాన మంటపమునకు సకలవిద్యాసనాథుండగు శ్రీనాథుని రప్పించి సముచితాసనమునఁ గూర్చుండఁజేసి యామంత్రి పుంగవుఁడు గంభీరధీరసంభాషణములతోడ నానా[illegible]కవిసార్వభౌమునితోడ నిట్లనియెనఁట.

సీ. వినుపించినాఁడవు వేమభూపాలున
కఖిలపురాణ విద్యాగమములు
కల్పించినాఁడవు గాఢపాకంబైన
హర్షనైషధకావ్యమాంధ్రభాష
భాషించినాఁడవు బహుదేశబుధులతో
విద్యాపరీక్షణవేళలందు
వెదచల్లినాఁడవు విశదకీర్తిస్ఫూర్తి
కర్పూరములు దిశాంగణములందుఁ
తే. బాకనాటింటి వాఁడవు బాంధవుఁడవు
కమలనాభునిమనుమఁడ వమలమతివి
నాకుఁగృప సేయు మొకప్రబంధంబు నీవు
కలితగుణగణ్య శ్రీనాథ కవివరేణ్య."

× × × × × ×

మ. అరవిందాప్తకృత ప్రతిష్ఠుఁడగు దక్షారామ భీమేశ్వరే।
శ్వరు మాహాత్మ్యముతోడఁ గూడి భువనశ్లాఘాస్పదంబై [యభం
గురమైస్కాందపురాణసారమగుశ్రీగోదావరీఖండమున్।
బరిపాటిన్ రచియింపుమంధ్రజగతీభాషాప్రబంధంబుగన్"

అనిపలికి బహుమానముగాఁ గర్పూరతాంబూలజాంబూనదాంబరాభరణంబు లొసఁగి వీడు కొల్పెను. అంతటఁ

బండితులును గవులును నీకవిసార్వభౌమునియెడ నీర్ష్యాళువులై ప్రవర్తించినట్లు గన్పట్టుచున్నది. పండితమ్మన్యులును గుకవులు నగువారు గొందఱు శ్రీనాథుని కవిత్వ మాంధ్రకవిత్వము గాదనియు భాష కర్ణాట భాషయనియు వెఱ్ఱి మొఱ్ఱి యాక్షేపణలు చేయనారంభించిరి. శ్రీనాథుఁడు సకలవిద్యాసనాథుఁడని యెఱుంగక శాస్త్రపండితు లనేకులు వివాదములు పెట్టుకొని యెట్లులైన నీతని వంచించి సాగనంపవలయునని ప్రయత్నించిరి గాని తుదకు శ్రీనాథుఁడే విజయమునొంది రాజమహేంద్రపురమునఁ బాదుకొనియుండి యాపురంబునకుఁ బ్రాఁతకాపయ్యెను. అందుకొఱకే శ్రీనాథుఁడు పండితమ్మన్యులను, కుకవుల నీవిధముగా నిందించి ప్రత్యుత్తర మిచ్చుట సంభవించెను.

తే. „బోధ మల్పంబు గర్వ మభ్యున్నతంబు
శాంతి నిష్ప్రచ్చరంబు మచ్చరము ఘనము
కూపమండూకములు బోలెఁ గొంచె మెఱిఁగి
పండితమ్మన్యులైన వైతండికులకు."

తే. „నికటమున నుండి శ్రుతిపుటనిష్ఠురము గ
నడరి కాకులు బిట్టు పెద్దఱచినప్పు
డుదధిరాయంచ యూరక యుంట లెస్స
సైప రాకున్న నెందేని జనుట యొప్పు."

తే. "ప్రౌఢి పరికింప సంస్కృతభాష యండ్రు
పలుకునుడికారమున నాంధ్రభాష యందు
రెవ్వ రే మన్న నందుగా కేలకొఱత
నాకవిత్వంబు నిజము కర్ణాటభాష"

ఇట్టికుకవినిరాకరణప్రకరణమునందే మనయాంధ్రకవి సార్వభౌముఁడు తనకవిత్వంబు కర్ణాటభాషయని పలికినది. దీనింబట్టి యాతఁడు కర్ణాటకుండని నిర్ధారించుట హాస్యాస్పదము. రాజమహేంద్రపురమునందలి పండితు లొక్కొక్కఁడొక్కొకశాస్త్రమునందుఁ బ్రవీణులై యుండఁగా శ్రీనాథుండు సకలవిద్యాసనాథుండు గావున సమస్తశాస్త్రములం బ్రవీణుఁడై యెట్టిపండితునైన నవలీల జయించుచుండెను. శ్రీనాథుని విద్యాబలము నాతనికూర్మిమఱఁదియు శిష్యుఁడు నగుదగ్గుబల్లి దుగ్గనామాత్యకవి తన నాచికేతూపాఖ్యానమునం దీవిధముగా నభివర్ణించియున్నాఁడు.

"సీ. సంస్కృతప్రాకృత శౌరసేనీముఖ్య
భాషాపరిజ్ఞాన పాటవంబు
పన్నగపతిసార్వభౌమభాషితమహా
భాష్యవిద్యాసమభ్యాసబలము
అక్షపాదకణాదపక్షులోఁదిరిత
న్యాయకళాకౌశలాతిశయము

శ్రుతిపురాణాగమస్మృతి సాంఖ్యసిద్ధాంత
కబళనాత్యుత్పత్తిగౌరవంబు
తే. పూర్వకవిముఖ్యవిరచితాపూర్వకావ్య
భావరససుధాచర్వణప్రౌఢతయును
గండళింపంగఁ గాశికాఖండ నైష
ధప్రముఖ వివిధప్రబంధము లొనర్చి."

ఇట్టి విద్యామహత్వంబును గవితాసంపత్తియుఁ గలిగి యుండుటచేతనే అల్లాడవేమభూపాలుఁడు తన్నుఁ జూచి పలికి నట్లుగా నీక్రిందిపద్యమును గాశీఖండమునఁ జొప్పించి యున్నవాఁడు.

"శా. ఈక్షోణి న్నినుఁబోలు సత్కవులు లేరీ నేటి కాలంబునన్।
దాక్షారామచళుక్యభీమవరగంధర్వాప్సరోభామినీ।
వక్షోజద్వయగంధసారఘుసృణ ద్వైరాజ్యభారంబున।
ధ్యక్షించుంగవిసార్వభౌమభవదీయప్రౌఢసాహిత్యముల్"

తనతాత కమలనాభామాత్యుఁడు వారిధితటీకాల్పట్టణాధీశ్వరుండనియు, కాకతిసార్వభౌమునిచేఁ బూజింపఁబడినవాఁడనియు శ్రీనాథుఁడు తనభీమేశ్వరపురాణములో నీక్రిందిపద్యములోఁ జెప్పియున్నాఁడు.

* "మ. కనకక్ష్మాధరధీరు వారిధితటీకాల్పట్టణాధీశ్వరున్।
ఘనునిన్ పద్మపురాణసంగ్రహకళాకావ్యప్రబంధా
ధిపున్। వినమత్కాకతిసార్వభౌముఁ గవితావిద్యాధ
రుం గొల్తు మా। యనుగుందాతఁ బ్రదాతశ్రీకమల
నాభామాత్యచూడామణిన్॥

శ్రీనాథుఁడు భీమేశ్వరపురాణము రచించు నాటికి రాజమహేంద్రపురమునకుఁ గొత్తవాఁడుగనున్నను, కాశీఖండము రచించునాటికిఁ బ్రాఁతవాఁడయ్యెను. వేమవీరభద్రపృథ్వీశ్వరులయాస్థానకవియై విశేషసన్మానములం బొందుచుండెను. అన్నామాత్యుని వలననే యీతనికి నాస్థానమునం బ్రవేశము గల్గెను. శ్రీనాథుఁడొక్కనాఁడు:—

---

* ఈపద్య మీరీతిని ముద్రితప్రతియైన భీమేశ్వరపురాణములో నున్నది. "వినమత్కాకతిసార్వభౌము" అనుపాఠమునకు బదులుగా నాంధ్రకవులచరిత్రములో "వినుమధ్యాంతరసార్వభౌము" అనియు, ఇట్లే కవిజీవితములయందును, ఉమాకాంతముగారి పల్నాటివీరచరిత్రపీఠికయందలి పద్యములో "వినమజ్జ్యాంతరసార్వభౌము" అని మఱియొకపాఠాంతరభేదము గన్పట్టుచున్నది. కావున ముద్రితప్రతిలోని "వినమత్కాకతిసార్వభౌము" అనుపాఠమె సరియైనది కావచ్చును. అట్లయినయెడల శ్రీనాథునితాత కాకతిసార్వభౌముఁడగు రెండవప్రతాపరుద్రుని యాస్థానమునలంకరించియున్నవాఁడనుట సమంజసముగా నుండును.

"సీ. చిన్నారి పొన్నారి చిఱుతకూకటినాఁడు
రచియించితి మరుత్తరాట్చరిత్ర
నూనూఁగు మీసాల నూత్నయౌవనమున
శాలివాహనసప్తశతి నొడివితి
సంతరించితి నిండుజవ్వనంబునయందు
హర్షనైషధకావ్య మాంధ్రభాషఁ
బ్రౌఢనిర్భరవయఃపరిపాకమునఁ గొని
యాడితి భీమనాయకుని మహిమఁ
బ్రాయమింతకు మిగులఁ గైవ్రాలకుండఁ
గాశికాఖండమను మహాగ్రంథ మేను
దెనుఁగుఁ జేసెదఁ గర్ణాట దేశ కటక
పద్మవనహేళి శ్రీనాథ భట్టసుకవి."

అని యాత్మగతంబున వితర్కించి కావ్యముగా నొనర్ప సమకట్టెను. అమ్మహా ప్రారంభమును కర్ణాకర్ణికా వశంబున విని వీరభద్ర భూపాలుఁ డొక్కనాఁడు:—

"సీ. త్రైలోక్య విజయాభిధంబైన సౌధంబు
చంద్రశాలా ప్రదేశంబునందు
సచివసైన్యాధీశ సామంత నృపవార
సీమంతినీజన శ్రేణి గొలువ
శాస్త్రమీమాంసయు సాహిత్య గోష్ఠియు

విద్వత్క వీంద్రులు విస్తరింపఁ
గర్పూరకస్తూరికాసంకుమదగంధ
సారసౌరభము దిక్పూరితముగ
నిజభుజా విక్రమంబున నిఖిలదిశలు
గెలిచి తను రాజ్యపీఠ మెక్కించినట్టి
యన్నవేమేశ్వరుని యంక మాశ్రయించి
నింపుకోలువుండె గన్నుల పండువగుచు"

అట్టి సమయంబునఁ దనతమ్ముఁడు వీరభద్రనృపాలుని యభిమతంబెఱింగి వేమభూపాలుఁడు శ్రీనాథకవి సార్వభౌము ని రప్పించి సముచితాసనంబునఁ గూర్చుండనియమించి యిట్లు పలికెనఁట.

"సీ. వచియింతు వేములవాడభీమనభంగి
నుద్దండలీల నొక్కొక్కమాటు
భాషింతు నన్నయ భట్టుమార్గంబున
నుభయ వాక్ప్రౌఢి నొక్కొక్కమాటు
వాకృత్తు దిక్కయజ్వప్రకారము రసా
భ్యుచితబంధముగ నొక్కొక్కమాటు
పరిఢవింతు ప్రబంధ పరమేశ్వరుని తేవ
సూక్తివైచిత్రి నొక్కొక్కమాటు

గీ. నైషధాది మహాప్రబంధములు పెక్కు
చెప్పినాఁడవు మాకు నాశ్రితుఁడ వనఘ
యిపుడు చెప్పఁదొడంగిన యీప్రబంధ
మంకితము సేయు వీరభద్రయ్యపేర"

వేమవిభునకుఁ దనతమ్ముని పట్ల నెంతయనురాగము గలిగి యుండెనో దీనింబట్టియే గ్రహింపనగును. అల్లాడ వీరభద్ర నృపతివిగ్రహము కొలువున్న సమయమున నెట్లుండునో యారీతి నీక్రింది పద్యమున నిట్లభివర్ణించెను.

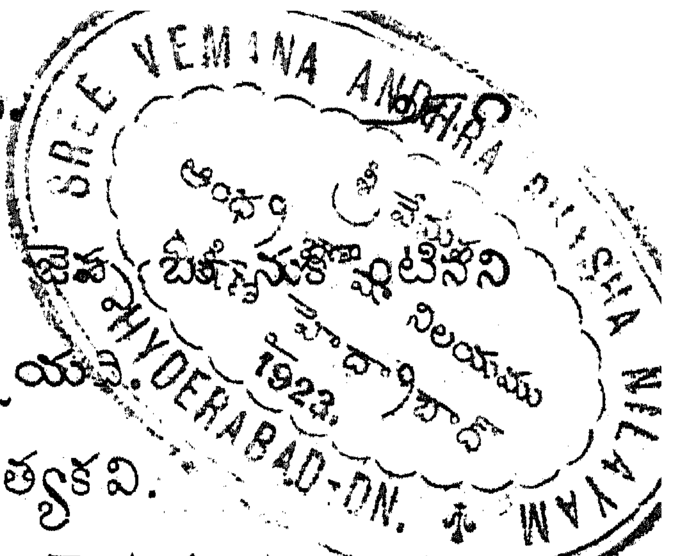
"సీ. మకరకుండల వజ్రమాణిక్యదీప్తులు
చెక్కుటద్దములపైఁ జిఱువాఱ
డాకాలిగండపెండారంబుదాపున
బొమ్మలై వైరిభూభుజులు వ్రేలఁ
గలయంగ నలఁదినకస్తూరినెత్తావి
యష్టదిక్కులయందు నఘళింప
మొగముచూచినమాత్ర మూర్ధాభిషిక్తులు
మోడ్పుఁజేతులు మస్తములఘటింప

గీ. మెఱుఁగు దీగెలఁబోలు భామినులు గొలువ
నిండుకొలువుండెఁ గన్నులపండు వగుచు
రాయవేశ్యాభుజంగ వీరప్రతాప
విభవుఁ డల్లాడభూపతి వీరవిభుఁడు."

ఇట్టిప్రభువర్యులవలనఁ గర్పూరతాంబూలసహితంబుగా జాంబూనదాంబరాభరణంబులు పరిగ్రహించి తాను గావ్యరచనకుఁ గడంగినవిధము నీక్రిందిపద్యములోఁ దెలిపియున్నాఁడు.

"సీ. ఆంధ్రక్షమామండలాఖండలుండైన
వేమభూపతికృపావీక్షణంబు
ఘోడెరాయాంక సద్గురురాజభీమేశ్వ
రస్వామిపదసమారాధనంబు
కమలాద్రినిలయమార్కండేయశివమౌళి
చంద్రాంశునవసుధాసారధార
వేదాద్రినరసింహవిపులవక్షస్స్థలీ
కల్హారమాలికాగంధలహరి
గీ. కారణంబులు నుద్బోధకములుగాఁగ
సంభవించిన సాహిత్యసౌష్ఠవమున
వీరభద్రేశ్వరుఁ బ్రబంధవిభునిఁ జేసి
కాశికాఖండము దెనుఁగుగా నొనర్తు."

ఇతఁడందందు నిజప్రభావంబుఁ గొంత దెలుపుకొన్నను తిక్కనాదులకంటె నెక్కువ ప్రౌఢముగను రసోదంచితముగఁ గవనము చెప్పుడుననికాని డిండిమకవిసార్వభౌమాదుల నుద్భటవివాదమున గెలిచిననాఁడయ్యును నాడంబరముగా నశ్లే ప్రబంధమునను జెప్పుకొనక పైనఁజెప్పినవిధముగా సాహిత్య

తొమ్మిదవ ప్రకరణము.

సౌష్టవమును బడసి కాశీకాఖండముఁ జెప్పి శ్రీనాథునకుఁ బోటియని
చెప్పుటెంతయు నౌచితిని దెలుపుచున్నయది.

నిశ్శంక కొమ్మనామాత్యకవి.

రాజమహేంద్రపురముఁ బాలించిన రెడ్డియాస్థాన మలంకరించిన మహాకవులలో శ్రీనాథకవిసార్వభౌముఁడుగాక మఱియొక ప్రసిద్ధకవికూడఁ బేర్కొనఁబడవలసి యుండెను. ఆతని పేరు నిశ్శంక కొమ్మనామాత్యుఁడు. ఆపస్తంబసూత్రుఁడును శ్రీవత్సగోత్రుఁడునగు నీకొమ్మనామాత్యుఁడు శివలీలావిలాసమను మహాప్రబంధమును రచియించి వీరభద్రభూపాలుని తమ్ముఁడగు దొడ్డభూపాలుని కంకితము గావించెను. శివలీలావిలాసమును రచించినవాఁడు తిక్కనసోమయాజితండ్రియగు కొమ్మనామాత్యుఁడని యాంధ్రకవులచరిత్రములో వ్రాయఁబడినదిగాని శివలీలావిలాసమును రచించిన మహాకవి పదునేనవశతాబ్దిలోనున్న నిశ్శంకకొమ్మనామాత్యుఁడేగాని పదుమూఁడవశతాబ్దిలోనున్న కొమ్మనామాత్యుఁడుకాఁడని శివలీలావిలాసకృతిపతియైన దొడ్డభూపాలుని కాలమునుబట్టియు, ఏతద్గ్రంథములోని యవతారికనుబట్టియు నిర్ధారింపఁగలుగుచున్నాము. కొమ్మనామాత్యునికవిత్వము ప్రౌఢమైనదిగఁ గన్పట్టుచున్నది. ఇతఁడవతారికలో:—

ఉ. అందుజనించి మించిరి సమగ్రనిరూఢిఁ గ్రమక్రమంబునన్
మండలధీరు లాగత సమస్త (విచారులు) సంతతప్రజా

నందన కార్యకారులు గుణస్ఫుటహారులు ధర్మరతుఁడా
మందవిచారు లంగజితమారులు దేసటు లత్యుదారులై"

అని వీరలు దేసటివంశ్యులని యెఱ్ఱాప్రెగ్గడయు శ్రీనాథుఁడును హరివంశము కాశీఖండములలోఁ జెప్పినదానిని నిశ్శంక కొమ్మనామాత్యుఁడు ధ్రువపఱచి యున్నాఁడు గావునఁ గొండవీడు రాజమహేంద్రపుర రాజ్యములఁ బరిపాలించిన రెడ్డి రాజులు దేసటివంశ్యులుగాని స్థానికచరిత్రముల వ్రాసినట్లు దొంతివారు కారని స్థిరపడుచున్నది.

అవతారికలోఁ గృతిపతివంశవర్ణనమును శ్రీనాథునివలెనె కొమ్మనామాత్యుఁడియు విశేషవర్ణనాంశములతో నించెను. అల్లాడభూపతి ధారాసురత్రాణుని, గజపతీంద్రుని, పెదకోమటివిభుని జయించెననియు, నాకవరము, నొడ్డాదిని వశపఱచుకొనియెననియు వ్రాసియున్నాఁడు. మఱియు బహుపద్యములతో వేమభూపాలుని పరాక్రమం బభివర్ణించుటయె గాక వేముఁడు తనతమ్ముఁడైన వీరభద్రునికిఁ బట్టముగట్టెనని యీ క్రిందిపద్యముచే విస్పష్టము చేయుచున్నాఁడు.

"ఉ. తేజమెలర్ప నవ్వసుమతీధవశేఖరుఁ డొప్ప సర్వథా
త్రీజనరక్షణక్రమధురీణుని తమ్ముని వీరధీమణిన్
రాజమహేంద్రనామ నగరంబునఁ బట్టముగట్టె నంచిత

"శ్రీజయకీర్తి సౌరభవిశేష విజృంభితదిక్సమేతుఁడై." *

రాజమహేంద్రపుర రాజ్యవిస్తీర్ణము.

అల్లాడవేమభూపాలుఁడు వీరభద్రనృపాలుననుఁ బట్టముగట్టి సైన్యాధిపతియుఁ దనతమ్ముఁడునైన దొడ్డభూపాలునిసాహాయ్యముతోఁ గళింగదేశములోని యొడ్డాది, నాకవరము, లోతుగడ్డ, నందాపురము, సింహాద్రి, చీకటి, చిల్కసముద్రము మొదలగుప్రదేశములనాక్రమించి సప్తమాడెములు, ఝూడేశవనము, బారుహదాంతి, జంతరునాడు మొదలగు కొండదేశములను జయించి దండకారణ్యమధ్యమునందు (బస్తరుప్రాంతము) పుళిందరాజరగభాహివంశజులకు నభయమొసంగి

---

* శివలీలావిలాసముయొక్క ప్రతి శ్రీయుత మానవల్లి రామకృష్ణకవిగారిచే నాకొసంగఁబడినది. ఇది మిక్కిలి శిథిలమై ద్వితీయాశ్వాసము మాత్రము సంపూర్ణముగా నున్నది. తక్కినవి లేవు. అవతారికపద్యములు పెక్కులు కలవు గాని యవన్నియు లేఖనదోషములతో నిండియున్నవి. అవతారికలోఁ గవి తనగోత్రమును నామమును మాత్రమె తెలుపుకొనియెనుగాని తండ్రితాతలపేరులుగాని వంశనామము గాని యవతారికలో మాత్రముగాక యాశ్వాసాంతగద్యమున సహితము దెలుపుకొనియుండ లేదు. ద్వితీయాశ్వాసాంతగద్య మి ట్లున్నది. "ఇది శ్రీమదష్టభాషాకవితాప్రవీణ నయవిబుధస్తుత్య నిశ్శంకకొమ్మనామాత్యప్రణీతంబైన శివలీలావిలాసంబునందు ద్వితీయాశ్వాసము." ఈగ్రంథముయొక్క సంపూర్ణమైన ప్రతిని సంపాదించి యెవ్వరైనఁ బ్రకటింతురేని భాషకు మహోపకారమును జేసిన వారగుదురు.

కటకాధిపతియు, కళింగగాంగవంశజుఁడును, గజపతియునగు భానుదేవుని నోడించి తమరాజ్యమును మహానదివఱకు విస్తరింపఁజేసిరి. అనఁగాఁదూర్పుతీరమున గోదావరి మొదలుకొని మహానదివఱకుఁగల కళింగదేశమంతయు నాక్రమించి పరిపాలింపఁగలిగిరి. ఈప్రదేశమంతయుఁ గళింగదేశమని పూర్వము వ్యవహరింపఁబడినను శ్రీనాథకవిసార్వభౌముఁడు వీరభద్ర నృపాలుని మధ్యాంధ్రక్షమామండలేశ్వరుండని వ్యవహరించియున్నాఁడు. ఆనాటికే కళింగదేశము సంపూర్ణముగా నాంధ్రదేశములోనిభాగముగా నేర్పడినది. ఈరెడ్డిరాజులు పరిపాలించినభూభాగ మంతయును ముప్పదివేలమైళ్ల వైశాల్యము గలదియై యుండెననుటకు సందియము లేదు. అల్లాడరెడ్డి పుత్త్రులు నిరంకుశులై యవక్రపరాక్రమంబున నిరువదేండ్ల కాలము మధ్యాంధ్రదేశమును బలిపాలించిన వెనుక దేశము ఘోరయుద్ధములకు రంగస్థల మయ్యెను.

రెడ్లధర్మకార్యములు.

అల్లాడవేమభూపాలుని శ్రీనాథకవిసార్వభౌముఁడు "దేవబ్రాహ్మణభక్తివర్ధితధరిత్రీచక్రసామ్రాజ్యలక్ష్మీవాస్తోష్పతి" యని వర్ణించియుండఁగా నాతనిధర్మకార్యము లెట్టివై యుండునో వేఱుగఁజెప్పనక్కఱలేదు. ఇతఁడనేకభూదానములను గావించి కాంచీ శ్రీగిరికాశీపంచారామాది దేవభవనంబు

లలో శాసనములు వ్రాయించెనని యీక్రింది పద్యమువలన వేద్యముకాఁగలదు.

"క౦. కాంచీ, శ్రీగిరి కాశీ
పంచారామాది దేవభవనంబుల వ్రా
యించెను వేమక్ష్మాపతి
యంచిత భూదానశాసనాక్షరపఙ్క్తుల్"

భీమఖండమున:—

"గీ. ధర్మశాసనఘనశిలాస్తంభ మెత్తె
శ్రీముకుందోద్భవస్వామిశివునిమ్రోల
వీరభద్రేశుఁ డాచంద్రతారకముగ
నగ్రహారాళి నఖిల మాన్యంబు లొసఁగి"

అనుపద్యము గన్పట్టుచున్నందున వీరనృపాలుఁడు సైతము మతసంరక్షకు లగుబ్రాహ్మణులకు నగ్రహారములు మాన్యములు నొసంగుచుండెననుట విదితము కాఁగలదు. ఇట్లుకొండవీటిరెడ్లు, రాజమహేంద్రపురము రెడ్లు బ్రాహ్మణులకు భూదానములు చేసినా రన్న కుక్షింభరమాత్రు లయిన బ్రాహ్మణులకు వ్యర్థముగా భూదానములు చేయుచుండిరని నవనాగరకులు కొందఱు తలంచి పరిహసింపవచ్చును గాని యట్లు తలంచుట న్యాయముగాదు. విద్యలన్నియు బ్రాహ్మణులయాధీన మై యుండుటచేత వేదశాస్త్రాదివిద్యలపోష

ణార్థము సర్వకాలములందు పుణ్యము పేరుచెప్పుకొని వేద వేదాంగవేత్తలైన బ్రాహ్మణులకుమాత్రమే భూదానము మొదలగు దానములను జేయుచుండిరని భావింపవలయును. వారియుద్దేశముగూడ నట్టిదై యుండెను. వీరభద్రభూపాలునిపట్టమహిషియగు అనితల్లీదేవి ఆయుర్వేదపారంగతుండైన పరహితాచార్యుఁడను బ్రాహ్మణునకు కలువచేరను గ్రామమునకు అన్నవరమని పేరిడి దానముచేసియుండెను. ఈగ్రామ మిప్పుడు గోదావరిమండలములోని రామచంద్రపురము తాలూకాలో కలవచెర్లయని వ్యవహరింపఁబడెడి గ్రామముగా నున్నది. పరహితుని పూర్వులెల్లరు నాయుర్వేద పారంగతులైన భిషజ్మణులని శాసనమునం దభివర్ణింపఁబడిరి. అట్టి యుత్తమవిద్యను నేర్చి ఉపజనోపకారకరులై ప్రసిద్ధి నొందిన బ్రాహ్మణోత్తములఁ బోషించుట యాయుర్వేద విద్యను బోషించుట కాదా? ఇట్టి యుత్తమశాస్త్రములు నశింపకుండఁ జేయుటకే నానాకాలమునందు గ్రామములు, భూములు మొదలగువానిని బ్రాహ్మణోత్తములకు దానము చేయుచుండిరి. పైదానము శాలివాహనశకము ౧౩౭౫ (1423) శోభకృద్వర్ష శ్రావణకృష్ణైకాదశీ దినంబున శ్రీమార్కం

దేయేశ్వరుని సన్నిధానమునఁ జేయఁబడినది*

---

* అనితల్లి శాసనము

జగతి సదుపకర్తా జాహ్నవీ శుద్ధిభర్తా
సతతసుకృతకర్తా సత్యవాక్యోపహర్తా
కృతపరశివసఖ్యః కుత్సితాశేషసౌఖ్యః
ప్రథితపరహితాఖ్యః పావనో వైద్యముఖ్యః (౫౩)
జననావనసంహారణేష్వంత్యస్యాహం కథంవిధాతాస్మి
ఇతిపరహితతను మీశం సూనం సోమాస్మయా తుమారూపా
పితాపరహితస్యాస్య మల్లినాథోభిషగ్వరః
పితామహః పరహితః స్సర్వవ్యాధిచికిత్సకః (౫౪)
దీర్ఘాస్థిస్యూతవక్త్రోభయపుటమసకృద్దర్శయం తూస్వమాస్యం
దృష్ట్వావల్మీకపార్శ్వేభుజగవరముపేత్యాభయో యః కృపాళుః
కృత్వాసమ్యక్చికిత్సాం వచిరముపరుజాం తేవదత్తాభయశ్రీ
రస్యార్థోపక్రమత్వాత్పరహిత భిషజోనామతస్యార్థయుక్తం (౫౫)
శ్రీమత్పరహితనామాచార్య స్సర్వాగమార్థతత్త్వజ్ఞః
సర్వచికిత్సాత్మకరో త్తదుపజ్ఞో పరహితోభిధానశ్రీః (౫౬)
తతఃపరహితాచార్య తనయో విశ్రుతశ్శ్రితః
వైద్యవిద్యానవద్య శ్రీరామనామాఖ్యయోదభూత్ (౫౭)
శ్రీరామనాథతనయా వినయావనమ్రా
స్త్రేతాగ్నితుల్య మహాస స్తులితస్త్రివేదాః
విశ్వోత్తరపరహితోథచ దేవనార్య
శ్రీకాళనాథభిషగీశ ఇతిప్రసిద్ధాః (౫౮)
తేషాంసవిశేషగుణశ్రీకా శ్రీకాళనాథభిషగీశాత్
జాతా పుత్రాః రామాయపరహితందేవార్యవరద నామానః (౫౯)

మధ్యాంధ్రదేశ విప్లవము.

అల్లాడభూపతిపుత్త్రులు క్రీ. శ. ౧౩౪౫ వఱకు నవక్రప రాక్రమంబున శత్రురాజుల నదిమిపట్టి యవనకర్ణాట కటక

అతిగోత్రకమలాకరభానుః తేషుసాధుజనతాసురధేనుః
రక్షతీకరణకర్మణిబంధుర్జృంభతేపరహితోగుణసింధుః (౬౦)
శ్రీమద్వైదికకర్మకర్మఠ మతిశ్శైవార్చనా తత్పరః
శశ్వద్దీనజనావనో విమలధీ రాయుర్యజుర్వేదవిత్
శాంతస్సత్పురుషః ప్రియశ్శుచియశోదాతా కళాకోవిదో
లక్ష్మీస్థైర్యనిధిః కృతీ పరహిత శ్శ్రీకాశీనాథాత్మజః (౬౧)
సరసాసుసంహితా రసదానవసిద్ధాభిహిత చికిత్సాసు
నరసురదనుజాది కృతాస్వవినరయోగ్యాసు పరహితోజయతి
ఉభాసువలయప్రియకా కరగతావాషధప్రసిద్ధికృతికోవిదా
సుమనసాంచసంజీవినా సదాశివవతంసకా సుమహాంసో
ధృతాత్రేయతోశచీపరహిత శ్చతావపిచకాశీనాథాత్మజో
విశుద్ధగుణభూషణో విహితదోషసంభాషణః
ప్రకాశితయశోధనః ప్రవితతాత్మ చిద్బోధనః
శ్రుతార్థనిధికం ధీరస్సుభగధీరతామందరః
ప్రభుర్జయతిదేవనః పరహితానుజః పావనః (౬౪)
శైవశ్శాంతమనాః కళాతిచతురో వేదే యజుష్యగ్రణీ
రాథివ్యాధిచికిత్సకస్సుకృతినాం దాతా వివేకీ శుచిః
ధీరఃసత్పురుషో నదీనహృదయో దీనార్థిసార్థప్రియో
ధన్యోదివ్యతికాశీనాథతనయః శ్రీదేవనార్యస్సుధీః (౬౫)
విద్యాసవద్యహృదయో వినయోన్నతశ్రీః

భూధవులతోడ బలిమి వాటించి రాజమహేంద్రపుర రాజ్యమును బరిపాలించిరని తెలిపియున్నాఁడను. వీరిరాజ్యము గజపతి రాష్ట్రమునకుఁ బ్రక్కలో బల్లెమై యుండెను. ఈ రెడ్డిరాజ్యము ప్రవర్ధమానమై యున్నంతవఱకు గజపతుల కభివృద్ధిలేక యుండెను. వీరికి కర్నాటకులు శత్రువులుగ నుండిరి. కర్ణాటకులును రెడ్లు నప్పటప్పట మైత్రిగలిగి యుండుచువచ్చిరి. అదియుఁ గూడ నొక విరోధకారణమై యుండెను. పశ్చిమమున బహమనీరాజ్యము వర్ధిల్లుచుండెను. అహమ్మదుషాహ

సుభ్రాతృభావ సుభగ స్సుజనైకబంధుః
శ్రీకాళనాథతనయః శివపాదభక్తో
వశ్యాత్మనాం హి పరదోవరదార్యవర్యః (౬౬)
సంతంసద్గుణశాలినం శుచిమనోవాక్కాయకర్మాన్వితం
రాగద్వేషవివర్జితం వితమసం విద్యాధనంధార్మికం
వైద్యం వైదికమాశ్రితం పరహితం గ్రామేణసంభావయ
న్నార్యాభావుక సన్నిధాపతియుతా ప్రీతాన్నతల్యాంబికా (౬౭)
శాకాబ్దేశరవేదరామశకభృత్సం ఖ్యే శుభేశోభకృ
ద్వర్షే శ్రావణకృష్ణ విష్ణుదివసే శ్రీకల్వచేరుంశుభం
గ్రామందత్తవతీ పరహితాచార్య శైలాధిప
శ్రీరామేశ్వరసన్నిధా పతిహిత శ్రీరన్నతల్యాంబికా (౬౮)
గ్రామస్య కలువచరోరన్న వరాఖ్యం విధాయనిజనామ్నా
పరహితభిషజే ప్రాదాదనితల్లీ గ్రామమర్థభూతియుతం
ఆంధ్రభారతి సంపుటము 3 పేజీలు ౩౪౭; ౩౪౮.

వల్లి మరణమునొందఁగా అల్లాఉద్దీన్ షాహ ౧౪౨౫ వ సంవత్సరమున రాజ్యారూఢుఁడై కర్ణాటక సామ్రాజ్యచక్రవర్తి యగు ప్రౌఢదేవరాయనితో యుద్ధములు ప్రారంభించెను. ప్రౌఢదేవరాయలుతురుష్కుఁడైనబహమనీసుల్తానుమాత్రమె గాక హిందువైన గజపతికూడ శత్రువుగనుండుటచేత నొక ప్రక్క గజపతులతోడను మఱియొకప్రక్క తురుష్కులతోడను యుద్ధములు చేయవలసివచ్చెను. యవనకర్ణాట కటక భూధవులు సమానబలులు సమర్థులుగావున దక్షిణహిందూ దేశమునఁదమతమసామ్రాజ్యములనుసుస్థిరముగానిలుపుటకై ఘోరముగాఁ బోరాడుచువచ్చిరి. ఇట్టి యుద్ధముల నడుమ రెడ్డిరాజ్య మెంతోకాలము నిలువఁజాలకపోయినది. గజపతులు రెడ్డిరాజ్యమును మ్రింగివేయవలయునని చలముపట్టి యుండిరి. అందులకుఁ గాలముకర్మముసమకూడినది. ఇట్లుండఁగా ౧౪౩౫ వ సంవత్సరమున గజపతుల రాజధానియైన, కటకపురమున విప్లవము తటస్థించి రాజైన భానుదేవుఁడు సంహరింపఁబడియెను. ఈతనితోఁ గళింగగాంగవంశ మంతరించినది. మంత్రియగు కపిలేంద్రగజపతి రాజ్యారూఢుఁడయ్యెను. ఇతఁడు మిక్కిలి సమర్థుఁడు, విక్రమాఢ్యుఁడునగుట చేతఁ దనరాజ్యమును విస్తరింపఁజేయ సంకల్పించెను. రెడ్డి రాజ్యము నాపోసనముఁ బట్టినఁగాని తనసంకల్పము నెఱవేఱఁ

జాలదు. అందులకై పదిసంవత్సరములు కృషిచేసెను.౧౪౪౪ గవ సంవత్సరమునఁ గపిలేంద్రగజపతి రాజమహేంద్రపురముపై దండయాత్ర వెడలివచ్చెను. ప్రౌఢదేవరాయలు రెడ్లకు సాహాయ్యముఁ జేయవచ్చెను. ఉభయపక్షమువారికి యుద్ధములు జరిగినవి. కపిలేంద్రగజపతి యుద్ధమున గెలువఁజాలక యాత్రపకు మరలిపోయెనుగాని తనపట్టువిడిచినవాఁడు గాఁడు. ప్రౌఢదేవరాయ లాసంవత్సరమున దక్షారామభీమేశ్వరుని సందర్శించి యొకదానశాసనమును వ్రాయించి వెడలిపోయెను. తరువాత రెండుసంవత్సరములైనతరువాత విద్యానగరమునందు ప్రతాపదేవరాయలుమృతుండయ్యెను. ఇట్టిమహాసమర్థుఁడైనశత్రువు మరణము నొందినందునఁ గపిలేంద్రగజపతికి బలమెక్కువ యయ్యెను. అతఁడు కర్ణాటసామ్రాజ్యమును స్వాధీనపఱచుకొని పిమ్మట తురుష్కులను జయించి దక్షిణహిందూదేశమున నేకసామ్రాజ్యమును స్థాపింపవలయునని సంకల్పించి కృషిచేయుచుండెను.

అన్నదేవచోడుని వీరకృత్యములు.

ఇట్లుండఁగా మధ్యాంధ్రదేశమున నొకమహావీరుఁడావిర్భవించెను. అతఁడు చోడవంశమున జనించినక్షత్రియుఁడు.ఇతని శాసన మొకటి రాజమహేంద్రవరము మ్యూజియములో నుండెను. ఈతామ్రశాసనములోని కొన్నిపలకలుపోయినవి.

అయినను గొంతవఱకు నీతనిచరిత్రముఁ దెలిసికొనవచ్చును. చోడవంశమున జనించిన యొకరాజు అన్నమాంబను వివాహముఁ జేసికొన వారికి నెఱివ భీమరాజుజనించెను. అతఁడు ప్రోలాంబికను వివాహముఁ జేసికొనియెను. అతని మునిమను మఁడు గంగాధరుఁడు. అతనికి అరిగండరగండఁడనుబిరుదము గలదు. అతనికుమారుఁడు కామరాజు. ఆతనికి భక్తీశ్వరుఁ డను నామాంతరముగలదు. భక్తీశ్వరుఁడు బాలుఁడుగానున్న పుడే గులపూండిపురసమీపమున బొగ్గరాడియధిపతులైన మహామ్మదీయనాయకుల జయించెను. పంచధారకడ గజ పతిని నోడించి కొప్పులభూపతికిఁ బట్టముగట్టెను. భరణిపాడు నకు సమీపమునకు సింగనాయనిఁజంపెను. పెదకొండాపు రముకడ డబరుఖాను మొదలగు తురుష్కనాయకుల నోడిం చెను. సూరవరపట్టణమునందు రణశూరుఁడైన అనపోత నాయని సులభముగా నాశనముగావించెను. కామభూపాలుఁ డన్నమాంబను వివాహముఁ జేసికొని యాంధ్రదేశములోఁ దన పేరిట కామపురియనియొక పట్టణమును నిర్మించెను. కామ భూపాలుని పుత్రుఁడే అన్నదేవచోడుఁడు. సూర్యవంశమున జనించిన పిన్నుండిరాజుయొక్క సోదరియగు ఇసుగాంబికను వివాహముఁ జేసికొనియెను. ౧౩౬౩ వ సంవత్సరప్రాంత మున సుంద్రరాజు శూరవరపట్టణము రాజధానిగాఁ బరిపాల

నము చేయుచుండెనని పూర్వప్రకరణమునం దెలిపియున్నాం డను. *ఈపిన్నంరెడ్డి యనునాతండాయుండ్రాజువంశమున జనించిన వాండుగం గన్పట్టుచున్నాండు. వీరికి సంతానము లేని హేతువుచేత వీరభద్రుండనువానిని దత్తుచేసికొన్నట్లు గన్పట్టుచున్నది. అన్నదేవచోడుండు బహామనీసుల్తానగు అల్లాఉద్దీన్ షాహాతో నొడంబడిక చేసికొని తురుష్క సైన్య సాహాయ్యముతో రాజమహేంద్రపుర రాజ్యములోం గొంతభాగమాక్రమించుకొనియెను. రాజమహేంద్రపురమునకుం దూర్పుభాగమున గజపతికిని వీరభూపాలునకును ఘోరయుద్ధములుజరుగుచుండెను. దక్షిణమునుండి లింగమనాయండు, సింగమనాయండు మొదలగు పద్మనాయకులు కర్ణాటనృపతులకు సామంతులుగావున గర్ణాటసైన్యములతో దండెత్తివచ్చిరి. రాజమహేంద్రపురరాజ్యమిట్లు యవనకర్ణాట కటకసైన్యములతో నొక్కమాఱు పోరాడవలసివచ్చెను. ఈ ఘోరయుద్ధములలో వేమవీరభద్రపృథ్వీశుల సైన్యము హతమయ్యెను. వీరశిఖామణులైన సోదరులు మువ్వురును వీరస్వర్గమును జూఱంగొనంబోయిరి.

---

* కోరవరపట్టణము. బెజవాడకు ఈశాన్యమూలను పదునెన్మిది మైళ్లదూరమున నున్నట్లు సూయల్ దొరగారిగ్రంథమువలనం దెలియుచున్నది.

అత్తిలి కాకరపర్తుల యుద్ధములు.

ఈమహాసంక్షోభకాలమునందు అన్నదేవచోడుఁడు తురుష్కసైన్యముల సాహాయ్యముతో నొకప్రక్క గజపతుల సైన్యమును, మఱియొకప్రక్కనుండి కర్ణాటసైన్యములను నెదుర్కొని అత్తిలి దుర్గముకడను, గౌతమీతీరమునఁ గాకరపర్తికడను మహాఘోరసంగ్రామమును సలిపెను. హతశేషమైన కాటయవేముని కుటుంబమువారు తనకాళ్ళపైఁబడి శరణువేఁడఁగాఁ గీర్తికాముఁడనై సంరక్షించితినని అన్నదేవచోడుఁడు తనశాసనమునందు వ్రాయించెను. కాటయవేముని పక్షమువారు పదివేలమందికి నభయహస్తమిచ్చి కాపాడెనఁట. ఈయుద్ధమునందు దనకుఁ దనమఱఁదియగు పిన్నఁడిరాజు తోడుగా నుండెనఁట. కపిలేంద్రగజపతి సైన్యముల నోడించి తఱిమెను. కర్ణాటసైన్యముల హతముగావించుటయెగాక సైన్యాధీశులను కాకరపర్తి యుద్ధమున సంహరించెనఁట. ఎట్లయినను ఈయుద్ధములయం దన్నదేవుఁడు విజయములను గాంచెను. రెడ్లతరువాత పదిసంవత్సరము లితఁడు రాజ్యపరిపాలనము చేసినట్లు గన్పట్టుచున్నది. గౌతమీతీరముననున్న ముమ్మడిపోలవరమీతనికి రాజధానిగ నుండెను. గౌతమీతీరమునఁ బట్టిసవీరభద్రేశ్వరుని సమ్ముఖమున ననేక గోదానములను గావించెను. మఱియును షోడశమహాదానములలో నొ

క్కటియగు సప్తసాగరదానములను గావించెనఁట. గోముఖ గిరిలోని వీరభద్రునిదేవాలయమును సువర్ణముతోఁ గప్పెను. దక్షారామభీమేశ్వరుని యాలయమునకుసువర్ణకలశము నెత్తించి యాంధ్రదేశకిరీటమున కొకయలంకారముగా నుండునట్లు గావించెనఁట. గంగాతీరమున (గోదావరి) వీసరినాడులో పిన్న సానిగంగకు సమీపమున ఉత్తమగండచోడన్న దేవవర మను గ్రామమును బ్రాహ్మణులకుదానముచేసెనని శాసనముయొక్క ప్రధానాంశమై యుండెను. అన్నదేవుఁడు విశేషకాలము రాజ్యపరిపాలనము చేయకపూర్వమె యీదేశమంతయును కపిలేంద్రగజపతిచే జయింపఁబడి పరిపాలింపఁబడినట్లు శాసనములు సాక్ష్యమిచ్చుచున్నవి.

శ్రీనాథునికృతులు.

రెడ్డిసామ్రాజ్యచరిత్రము ముగిసినదిగావున శ్రీనాథ కవిసార్వభౌమునిచరిత్రశేషమును గూడ వినిపించి యతని చరిత్రము ముగింపవలసియున్నది. శ్రీనాథుఁడు మరుద్రాజ చరిత్ర, సప్తశతి, పండితారాధ్యచరిత్రము, శృంగారనైషధము, భీమేశ్వరపురాణము, హరవిలాసము, కాశీఖండము మొదలగు గ్రంథములనురచించి యాంధ్రప్రపంచమునఁ బ్రఖ్యాతికెక్కినవాఁడగుటచేత నపకీర్తినిగలిగించు మఱికొన్నింటి గ్రంథములకర్తృత్వముగూడ శ్రీనాథున కారోపింపఁబడుచు

న్నది. వానిని బరిశోధనముతోఁగూడిన విమర్శ లేక విశ్వసింప రాదు. పల్నాటివీరచరిత్రమును శ్రీనాథుఁడు రచించెనని చెప్పె దరుకాని శ్రీనాథకవిరచితమైన పల్నాటివీరచరిత్రముయొక్క సంపూర్ణగ్రంథమెచ్చటను గానరాదు. చెన్నపురిప్రాచ్యలిఖిత పుస్తకభాండాగారమున శ్రీనాథవిరచితమని వ్రాయఁబడిన పల్నాటివీరచరిత్రములోని యొకభాగముమాత్రము గన్పట్టు చున్నది. ఆభాగమైనను శ్రీనాథవిరచితమని విశ్వసించుటకు ప్రతిబంధకములు చాలఁగలవు. శ్రీయుతులైన ఉమాకాంత ముగారు ప్రచురించిన పల్నాటివీరచరిత్రభాగము శ్రీనాథకవి రచితముకాదని తోఁచుచున్నది. ఉమాకాంతముగారు పల్నాటి వీరచరిత్రమును శ్రీనాథుఁడు వార్ధకదశయందు వ్రాసెనని వ్రాయుచున్నారుగానినిక్కముగా నాతఁడాచరిత్రమును రచి యించియుండునేని బాల్యముననే వ్రాసియుండునుగాని యా తప్పులతడిక వార్ధకదశయందు నల్లియుండఁడు. నందనందనచరి త్రము రచించెనని చెప్పెదరుగాని యాగ్రంథము నాకులభించి యుండలేదు. వల్లభాభ్యుదయమను నొకగ్రంథమును రచి యించి తెలుఁగురాయని కంకితమీయఁబడినట్లు గన్పట్టు చున్నది. ఇది బందరుసమీపముననుండు శ్రీకాకుళక్షేత్రము యొక్క మాహాత్మ్యమైయున్నది. తెలుఁగురాయఁడు ప్రౌఢ దేవరాయనికాలమున శ్రీకాకుళము ముఖ్యపట్టణముగా నేల

నాటిసీమను బరిపాలించిన యొకప్రభువు. వల్లభాభ్యుదయము యొక్కకవనమును,అందలివిషయమును బరిశోధించినపక్షమున నాగ్రంథము శ్రీనాథకవిసార్వభౌమ విరచితముకాదని తేఁట పడఁగలదు. వల్లభునితిరుణాళ్ళలోజరుగు జారిణీజారులవృత్తము లన్నియు విశేషముగా వర్ణింపఁబడిన వని గ్రంథమును జది వినవారు నాకుచెప్పి యాగ్రంథము శ్రీనాథవిరచితమగునా యని సందేహించుచున్నారు. ఇదియునుఁగాక "వీథినాటక" మను పేరిట నొక గ్రంథము శ్రీనాథవిరచితమైనట్లు గన్పట్టు చున్నదిగాని యందలిపద్యములన్నియు పెక్కండ్రుకవులు రచించిన చాటుపద్యములు గొన్నిఁటిని శ్రీనాథునిచాటుపద్య ములతోఁజేర్చి 'వీథినాటక' మని పేరుపెట్టి ప్రచురింపఁబడినది గాని యాగ్రంథము శ్రీనాథవిరచిత మనిచెప్ప వలనుగాదు. వీథినాటక మెప్పుడట్లుండదు. వీథినాటక మెట్లుండునో క్రీడాభి రామమను గ్రంథమునుజదివినవారికి బోధపడఁగలదు. శ్రీనా థుఁడే క్రీడాభిరామమను వీథినాటకమును వల్లభామాత్యుని పేరిట రచించెనని శ్రీయుత మానవల్లి రామకృష్ణకవిగారు కొన్ని హేతువులను జూపియున్నారు. శ్రీనాథునిగూర్చినకథ లనేకములుగలవు. ఏతత్కవిచరిత్రముప్రత్యేకముగా వ్రాయఁ బూనుకొన్నందున నిందువివరింప మానుకొనుచున్నాఁడను. శ్రీనాథుఁడు రచించిన చాటుపద్యములు వందలకొలఁదిగలవు.

ఇంతటిపలుకుఁబడియుఁ బ్రఖ్యాతియుఁ గలిగియున్న యాంధ్ర కవి మఱియొక్కఁడాకాలమునఁ గానుపింపఁడు.

శ్రీనాథునిచరమదశ.

శ్రీనాథునియెడ మిక్కిలి గౌరవము సూపిన రెడ్డిరాజులును వారి మంత్రులును స్వర్గస్థులైరి. రెడ్డిరాజులప్రభుత్వమునకు మాఱుగా నోడ్డెరాజులప్రభుత్వము ప్రారంభమై రెడ్డిరాజులకు గర్భశత్రువులగు నోడ్డెరాజులు విద్యాగౌరవము లేక శ్రీనాథునిఁ బలుబాములకుఁ బాల్పఱిచి వంచింపఁగాఁ గడుపు కక్కుర్తిచేఁ గృష్ణాతీరమున బొడ్డుపల్లె యనుగ్రామమును గుత్తకుఁ గొని శ్రీనాథుఁడు కృషిచేయ నారంభించెను. శ్రీనాథుఁ డీక్రిందిపద్యములోఁ దన దురవస్థనంతయును వెళ్లఁబోసికొని యాంధ్రసారస్వత మున్నంతకాలము నోడ్డెరాజులకు నపకీర్తిని నెలకొల్పెను.

౹౹సీ. కవిరాజుకంఠంబు కౌఁగిలించెను గదా
పురవీథి నెదురెండ పొగడదండ
ఆంధ్రనైషధకర్తయంఘ్రియుగ్మంబునఁ
దగిలియుండెను గదా నిగళయుగము
వీరభద్రారెడ్డివిద్వాంసుముంజేత
వియ్య మందెను గదా వెదురుగొడియ
సార్వభౌమునిభుజాస్తంభ మెక్కెనుగదా
నగరివాకిట నుండునల్లగుండు

గీ. కృష్ణవేణమ్మ గొనిపోయె నింత ఫలము
బిలబిలాక్షులు తినిపోయెఁ దిలలు పెసలు
బొడ్డుపల్లెను గొడ్డేరి మోసపోతి
నెట్లు చెల్లింతు టంకంబు లేడు నూర్లు."

ఇట్టికష్టముల ననుభవించి శ్రీనాథకవిసార్వభౌముఁడు తన యవసానకాలమునః—

"సీ. కాశికావిశ్వేశుఁ గలిసె వీరారెడ్డి
రత్నాంబరంబు లేరాయఁ డిచ్చు
రంభఁగూడెఁ దెనుంగురాయరాహుత్తుండు
కస్తూరి కేరాజుఁ బ్రస్తుతింతు
స్వర్గస్థుఁ డయ్యె విస్సనమంత్రి మఱి హేమ
పాత్రాన్న మెవ్వనిపంక్తిఁ గలదు
కైలాసగిరిఁ బండె మైలారువిభుఁ డేఁగి
దినవెచ్చ మేరాజు దీర్పఁగలఁడు

గీ. భాస్కరుఁడు మున్నె దేవునిపాలి కరిగెఁ
గలియుగంబున నిఁక నుండఁ గష్ట మనుచు
దివిజకవివరుగుండియల్ దిగ్గు రనఁగ
నరుగుచున్నాఁడు శ్రీనాథుఁ డమరపురికి."

అను పద్యమును జెప్పి ప్రాణములను విడిచె నఁట.

"అవసాన దశయందిట్టి కష్టముల కెల్లను గారణము

యౌవనదశయందుఁ గామవశముచేత స్వేచ్ఛముగావిహరించి దేహమును ధనమును బోఁగొట్టుకొన్న పాపఫలము తక్కవే యొక్కటి గానరాదు.” అని యాంధ్రులచరిత్రమునం దొక యపూర్వవ్యాఖ్యానము చేయఁబడినది. ఇట్టి సిద్ధాంతమునే మనము సాహసించి చేయవలసినపక్షమున లోకములో సిగ్గును విడనాడి ప్రబంధములలోఁ గామోద్రేకము గలిగించువిధమున మిక్కిలి పచ్చిగా స్త్రీవర్ణనములఁ గావించి రసికజనమనోరంజనము గావించెడు కవులను, లోకములోని విటపురుషుల దుర్వర్తనముల హాస్యప్రబంధరూపముననుప్రహసనరూపమునను వెల్లడించెడు కవులను కామపరవశులనియు, వ్యభిచారులైన మహాపాపు లనియు, వారలు శ్రీనాథునికంటె ఘనులు కాఁజాల రనియు మనము సిద్ధాంతము చేసి చెప్పవలసి వచ్చును గదా!

“శ్రీనాథకవీశ్వరుఁడు తన పలుకుఁదేనియల నెంద జెందఱకో రాజులకు రాజమంత్రులకు నామెతలు వెట్టి బహుధన మార్జించెను. ఎంత యార్జించిన నేమి? తుద కామహనీయుని మనువు కడతేరు దనుక నైన నిలుకడ చెంద దయ్యెను. ఆనాఁటి కానాఁ డేదో కృత్రిమఁపుఘనత కూర్చుధన మేమి ధనము? ధంధనము! కీర్తిధనమే ధనము. శ్రీనాథకవీశ్వరునిఁ గన్నులఁ జూచి యెఱుఁగము. మన కాతఁ డెట్టి చుట్ట

మును గాఁడు. కాని యాంధ్రలోకమున కామహాశయుని మూర్తి కనులకుఁ గట్టినట్లు నాఁటికి నేఁటికిఁ బొడకట్టుచునే యుండును. ఆతని యెడ స్నేహమో, బాంధవమో, గౌరవమో, యాంధ్రలోకమున కెడతెగనిదే. ఇంతకుం గారణమాత్రఁ డార్జించుకొన్న కీర్తి ధనమే గదా!" అని శ్రీయుత వేటూరు ప్రభాకరశాస్త్రిగారు కనకాభిషేకముతుదను వ్రాసిన రసపూరితవాక్యము లెంత యాదరణపాత్రములుగా నున్నవో చదువరులకే విదితము కాఁగలదు.

పదవ ప్రకరణము.

నూత్న కర్ణాటరాజ్యచరిత్రము.

రాష్ట్రనామము.

తురుష్కులు దండయాత్రలుసలుపుటకు మున్ను దక్షిణహిందూస్థానంబున మూఁడు స్వతంత్రరాజ్యము లుండినవి. అందు మొదటిది సేవుణరాజ్యము. దీనిరాజధాని దేవగిరి. ఇది మహారాష్ట్రదేశమున నుండుటచేతదీనిని మహారాష్ట్రసామ్రాజ్యమని వ్యవహరించిరి. రెండవది కాకతీయ సామ్రాజ్యము. దీని రాజధాని యోరుగల్లనెడు నేకశిలానగరము. ఇది యాంధ్రదేశమున నుండుటచేత దీనినే యాంధ్రసామ్రాజ్యమని వ్యవహరించిరి. మూఁడవది హొయిసలసామ్రాజ్యము.దీనిరాజధాని ద్వారసముద్రము. ఇదికర్ణాటదేశములోఁ బశ్చిమసము

ప్రతీరమున నుండుటచేత దీనినికర్ణాటసామ్రాజ్యమని వ్యవహారించిరి. తురుష్కుల దక్షిణదేశదండయాత్రల మూలమున నీసామ్రాజ్యములు మూఁడును క్రమముగా నస్తమించినవి. ఓరుగల్లునుండి వచ్చిన యొకకుటుంబముచే మఱియొక సామ్రాజ్యము నూతనముగా స్థాపించఁబడినది. దీనిరాజధానియగు విద్యానగరము నిర్మింపఁబడిన ప్రదేశము కర్ణాటరాజ్యములో నిభాగమగుటచేత నీసామ్రాజ్యమునకుఁ గర్ణాటసామ్రాజ్యమను పేరునిలిచినది గావున నీసామ్రాజ్యమునే నూత్నకర్ణాటసామ్రాజ్యమని వ్యవహరించుచున్నాను. ఈనూత్నకర్ణాటసామ్రాజ్యమునే మనవారు విజయనగరసామ్రాజ్య మని వ్యవహరించుచున్నారు. దీని కీపేరు మహమ్మదీయులవలనఁ గలిగినది. ఆంగ్లేయులు నిట్లేవ్యవహరించినకతమున నేటికాలపువారు విజయనగరసామ్రాజ్యమని వ్యవహరించుచున్నారు గాని గ్రంథములలో నేమి శాసనములలో నేమి యీరాజ్యము కర్ణాటరాజ్యమనియె వ్యవహరింపఁబడియెను గాని విజయనగరరాజ్యమని వ్యవహరింపఁబడి యుండలేదు. అట్లుండుటకుఁ గారణ మీరాజ్యమంతయుఁ గర్ణాటదేశమునకు సంబంధించి యుండుటకాదు. కర్ణాటులగు రాజులచే మాత్రము పరిపాలింపఁబడుటయును గాదు. ఈరాజ్యము ప్రవర్ధమానమై వర్ధిల్లుచున్నకాలమునఁ గర్ణాటభాగముకంటెఁ దదితరభాగ

ములె పెక్కుమహుంగు లధికముగా నుండినవి. ఈరాజ్యమును బరిపాలించినవంశము సంగమవంశమను సంజ్ఞగలది. ఈవంశము కన్నడవంశమో, తెలుఁగువంశమో చెప్పుట సాధ్యముగాదు. ఈసామ్రాజ్యమును బరిపాలించిన తక్కినసాళువవంశమును, తుళువవంశమును, ఆర్వీటివంశమును ఆంధ్రవంశములనుటకు, సందియములేదు. అయినను ప్రారంభమునందీసామ్రాజ్యమునకుఁ బైని చెప్పినకారణముచేతఁ గర్ణాటసామ్రాజ్యమను పేరుగలిగి రాజ్య మెంతవిస్తరించినను, రాజులెందఱు మాఱిపోయినను కర్ణాటసామ్రాజ్యమను సంజ్ఞవిడిచియుండలేదు. *

---

* ఆంధ్రదేశమును బరిపాలించినకర్ణాభిధానులగు చక్రవర్తులు పాండ్యరాజులనుండి గైకొని పరిపాలించిన భూభాగమునకే మొదట కర్ణాటమని వ్యవహారనామముగలిగి క్రమముగానది యుత్తరదిశకుఁ బ్రాకినది. అందలి ప్రజలే కర్ణాటులైరిగావునఁ గర్ణాటులు నాంధ్రులలో నివారే. చాళుక్యపరిపాలనారంభకాలమున నాంధ్రులలోఁ దూర్పుననుండువారికిని పశ్చిమమున నుండువారికిని భాషాభేదములేర్పడి ముదిరిపోయినందున పశ్చిమమున నుండువారిభాషహాలెగన్నడమనియుఁ దూర్పున నుండు వారి భాష తెలుగన్నడమనియు(తెలుఁగు)వ్యవహారనామములను బొంది ప్రత్యేకసారస్వతముల సృష్టికి హేతుభూతములైనవని కొందఱ యభిప్రాయము. అనేకశతాబ్దములు కర్ణాటులు తెలుఁగువారు నొక్కకుటుంబములోనివారివలెనె కలసిమెలసి యుండిరి. కావున జాతీయత్వమువిషయమునఁ గర్ణాటులు తైలింగ్యులుచర్చలు పెంచుకొననక్కరలేదు.

సంగమవంశము-రాజ్యస్థాపనము.

ఈనూత్నకర్ణాట సామ్రాజ్యమును స్థాపించి వర్ధిల్లఁ జేసిన
వారు సంగమరాజపుత్త్రులు. వీరీరాజ్యమును స్థాపించినవిధ
మును గూర్చి పెక్కండ్రు పెక్కువిధములుగాఁ బెక్కుగాథ
లను వ్రాసియున్నారు. మనకు యాదార్థ్యము తెలియునం
వఱకు నీక్రిందిగాథను మాత్రమె విశ్వాసార్హమైనదిగాఁ బ
గణింపవలసియుండును. ఆంధ్రచక్రవర్తియగు రెండవప్రత
పరుద్రునికడ కోశాధ్యక్షులుగనున్న హరియప్ప, బుక్కరా
అను నిరువురు సోదరులు కాకతీయసామ్రాజ్యము లేక యా
ధ్రసామ్రాజ్యము భగ్నమైన వెనుక యానెగొంది సంస్థాన
ధీశ్వరుని యొద్దకుఁబోయి వారి శౌర్యసాహసప్రభావముల
మంత్రిత్వకోశాధ్యక్షత్వమును సంపాదించిరి. *

---

*(1) Buchanan in his "Travels in Souther India," (Mysore III, p. 110) visited Beidur i Mysore in A. D. 1801. A Brahmin by nam Ramappa Varmika, showed him a sanskrit boo in his possession called the 'Vidyaranya Sikk which related that the founders of Vizianag were Hukka and Bukka, guards of the treasury Pratapa Rudra. They fled from Waranga sought the help of Vidyaranya and established new dynasty and founded the city of Vizianag (విద్యారణ్యశిక్షయను నొక సంస్కృతగ్రంథములో హక్క, బుక్క, య
నిరువురుసోదరులు ప్రతాపరుద్రుని ధనాగారరక్షకులుగానుండి పాఱిపో

ఆనెగొందిపురాధీశ్వరుఁడైన జంబుకేశ్వరరాయలు ఢిల్లీ చక్రవర్తితో జరిగినయుద్ధమున వీరమరణము నొందినతరువాత ఢిల్లీచక్రవర్తి యూతనిమంత్రి యైనహరియప్పవడయరునకుఁ బట్టము గట్టెనని మహమ్మదీయ చరిత్రకారులు తెలియఁజేసియున్నా రని ప్రథమప్రకరణములో వ్రాసియున్నాఁడను. ఏదియెట్లు జరిగినను నూత్నకర్ణాటసామ్రాజ్యమును స్థాపించుటకు మున్ను 'హరి యప్పవడయర్' అనె

విద్యారణ్యుల నాశ్రయించి యాతనిసాహాయ్యమున నూత్నసామ్రాజ్యమును, విజయనగరపట్టణమును నిర్మాణముచేసినట్లున్నదని యాగ్రంథము మైసూరులో 1801వ సంవత్సరములో వాల్మీకరామప్పయను బ్రాహ్మణుఁడు తమకుఁ జూపించెనని బుకొనన్ అనువాడు తమ "దక్షిణహిందూదేశయాత్రలు" అను గ్రంథములో వ్రాసియున్నారు.'

(2) Ferista writes :—"Warangal had fallen and the eastern territories of the Andhras had been annexed but a branch of this family appears to have removed to Bijanagar, on the Tungabhadra, and founded a Kingdom there which long resisted the Mahammadans of the Deccan and rose to great power and eminence." ఓరుగల్లుపడిపోయినది. ఆంధ్రుల ప్రాగ్దేశము కలుపుకోఁబడినది. కాని యీ(యాంధ్ర)కుటుంబములో నొక శాఖవారు తుంగభద్రాతీరముననున్న విజయనగరమునకుఁబోయి దక్కనులోఁ జాలకాలము మహమ్మదీయుల నెదుర్కొనుచుండి బలాఢ్యమై యుచ్చస్థితికి రాఁగలిగినట్టి సామ్రాజ్యము నొకదానిని స్థాపించినట్టుగన్పట్టు చున్నది.

గొందిలోనుండి రాజ్యపరిపాలనము చేయుచున్నట్లుమహమ్మ దీయుల గ్రంథములలోనెగాక స్థానిక గాథలలోఁ గూడనట్లే చెప్పఁబడియెను. మఱియు నిందునకు శాసనప్రమాణము గూడ లేకపోలేదు. కాపలూరు తామ్రశాసనములో హరి హరుఁడు కుంజరకోనలో(ఆనెగొందికి సంస్కృతనామము) నుండి రాజ్యపరిపాలనము చేయుచుండెనని వ్రాయఁబడి యున్నది. *

విద్యానగర నిర్మాణము.

సంగమరాజపుత్త్రులైన హరిహరరాయ బుక్కరాయ లిరువు రానెగొందెలో నుండి రాజ్యపరిపాలనము చేయుచుండ విద్యారణ్యస్వాములవారి ప్రేరణముచే నానెగొందికి నెదు రుగాఁ దుంగభద్రానదీదక్షిణతీరమున నాసోదరశ్రేష్ఠు లిరు వురు నొకపట్టణమును నిర్మించి విద్యారణ్యుల పేరిట విద్యా నగరమని పేరుపెట్టి తమరాజధాని యానగరమునకు మార్చు కొని యందుండి పరిపాలనముచేయుచుఁ గర్ణాట సామ్రాజ్య మును భుజబలదర్పముచే విస్తరింపఁజేసియాపట్టణముమహో న్నతస్థితికిఁ దెచ్చి రని చరిత్రజ్ఞులు వేనోళ్లఁ జాటుచున్నారు. ఇందుకు విరుద్ధముగా శ్రీయుత జయంతి రామయ్యగారు ‹‹ ఈప ట్టణమునకు విజయనగరమనియు, విద్యానగరమనియు రెండు

* Nellore Inscriptions Vol. I Copper Plate No. 15.

పేళ్లు మొదటినుండి వాడుకలో నున్నట్లు శాసనముల వలనఁ గనబడుచున్నది. విద్యాస్థానమను నూహచే విద్యానగరమనియు, విజయమున కాకరమను నూహవలన విజయనగరమనియు నామములు కల్పింపఁబడిన ట్లూహింపఁదగియున్నది. విద్యారణ్యస్వాముల ప్రోత్సాహము వలనను, సాహాయ్యము వలనను గట్టినదగుటచే విద్యానగరమను పేరాపట్టణమునకు వచ్చినదని యొక వదంతి. అయినను గావచ్చును" అని యొక చోటను, „హరిహరుఁడు ముందు కాలధర్మము నొందఁగా బుక్కరాజు రాజ్యభారము వహించి, 1380 వ సంవత్సరము వఱకు రాజ్యము చేసెను. తదనంతరమాతని కొడుకు, ఇమ్మడి హరిహరరాజు రాజయ్యెను. ఈతనిరాజ్యకాలమందే విజయనగరపట్టణము కట్టినట్టు కనుపట్టుచున్నది" అని మఱి యొకచోటను వారిచేత రచియింపఁ బడిన కర్ణాట రాజ్యకథాసారమనియెడు నొకవ్యాసములో వ్రాసియున్నారు.* వీరిట్లు వ్రాయుటయెగానియిందులకు హేతువులను గనుబఱచియుండిన యెడల వీరి యభిప్రాయము విశ్వసనీయ మని గ్రహింపవచ్చును. ఆనెగొందిపురవరాధీశ్వరుఁడైన విజయధ్వజుని కాలమునాఁడు విజయధ్వజుని పేరిటనే విజయనగరమని యొక

---

*ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్పత్రిక ౭వ సంపుటకము ౩వ సంచికలో కర్ణాటరాజ్య కథాసారము" అనువ్యాసమును జదువునది.

పట్టణము గట్టఁబడియుండెననియు, నయ్యది విద్యారణ్యుల
వారి ప్రేరణముచే విస్తరింపఁ జేయఁబడివిద్యానగరమని మఱి
యొకనామముంచఁబడి కర్ణాటరాజులకు రాజధానిగఁ జేయఁ
బడినదనియు రాయవంశావళియను గ్రంథమున నున్నదనియు
సామ్రాజ్యచరిత్రమును వ్రాసినవారిలో నొకరగు శ్రీయుత
బెంగుళూరు సూర్యనారాయణరావుగారు వ్రాసియున్నారు.*

కాఁబట్టి విజయనగరము విజయధ్వజుని కాలమునందనఁగాఁ
బండ్రెండవ శతాబ్దిమధ్యమునఁ గట్టఁబడియెనా లేక రెండవ
హరిహరరాయల కాలమునందనఁగాఁ బదునాల్గవ శతాబ్దాం
త్యభాగమునఁ గట్టఁ బడియెనా విద్యానగరమని పేరెప్పుడెట్లు
వచ్చినది మొదలగు విషయములను జర్చించి సత్యములను దె
సికొనుట కర్తవ్యము. వీరియభిప్రాయములు శాసనప్రమాణ
ములతోఁ బోల్చి పరిశోధించినప్పుడెంత వఱకు విశ్వసనీయ
ములుగ నుండఁగలవో చూతము గాక.

---

* 'Raya Vamsavali' ascribes the founding of Vizianagar to Vijayadhwaja, the second son of Chalukya Maharaja, who ruled in Kiskindha. Vidyaranya called the revived city Vidyanagar after his own name, and apparently must have ruled there without any king for about ten years." ("The Never To Be Forgotten Empire" page. 15.)

హరిహరరాయలును వానిసోదరుఁడు బుక్కరాయలును రాజ్యపరిపాలనము చేయుచున్న కాలమున నొకనాఁడు మృగయావినోదార్థము బయలు వెడలి తుంగభద్రానదికి దక్షిణపుటొడ్డున నున్న యరణ్యములో విహరించు చుండిరఁట! ఆప్రదేశమున నుండు కుందేళ్లకు జంకి వేఁటకుక్కలు పఱువిడుచుండుటఁ గాంచి యచ్చెరువందుచు నాసోదరు లిరువురు విద్యారణ్యస్వాముల వారికిఁ జెప్పఁగా నాప్రదేశమునఁ బట్టణము గట్టిన జయప్రదమగునని యామహాపురుషుఁడుసూచింపఁగా వారాప్రదేశమున నూత్నపగరమును నిర్మించి యాతని పేరిట విద్యానగరమని పేరుపెట్టి వ్యవహరించినట్లొక గాథ బహుశతాబ్దముల నుండి వాడుకలో నున్నది. దీనికి మాతృక లేక యూరక కల్పింపఁబడినగాథ కాదు. ఒక శాసన మీగాథకు నాధారమై యున్నది. హరిహరరాయలు విద్యానగరమునందు పట్టాభిషిక్తుఁడైన పిమ్మట క్రీ. శ. 1336-37 వ సంవత్సరమున చంద్రగిరి రాజ్యములో పడనాటిసీమలో సువర్ణముఖినదీతీరమున నున్న కాపలూరు గ్రామమునకు హరిహరపురమని పేరుపెట్టి బ్రాహ్మణులకు ధారవోసి తామ్రశాసనము వ్రాయించెను. ఆశాసనమున పైగాథ యీక్రిందివిధముగాఁ దెలుపఁ బడినది. “ చంద్రవంశమున జనించిన సంగమరాజునకు నైదుగురు పుత్త్రులు గలరు. వారిలో జ్యేష్ఠుఁ

మైన హరిహరరాయలు కుంజరకోన (ఆనెగొంది)లో రాజ్యము చేయుచుండి యొకనాఁడు వేటనిమిత్తము సైన్యముతో బయలువెడలి తుంగభద్రను దాటిదక్షిణమున నున్నయరణ్యమునకుఁ బోయి విహరించుచుండ నొకకుందేలు మిక్కిలి శౌర్యముతో గుక్కపైఁ బడి కఱచుటనుగాంచి యచ్చెరువందెను. అప్పుడాతఁ డాక్షేత్రమును పుణ్యక్షేత్రమునుగా గ్రహించి విరూపాక్షదేవాలయముకడ నున్న విద్యారణ్యస్వామికి విన్నవించుకోఁగా నతఁడు 'రాజా! ఈప్రదేశము మిక్కిలి జయప్రదమైనది. ఇచట నొక నగరమును నిర్మించి విద్యానగరమని పేరుపెట్టి రాజధానిగఁ జేసికొని రాజ్యపరిపాలనముఁ జేసెదవేని నీకు శ్రేయస్సును నీరాజ్యమునకభివృద్ధియును గలుగు నని చెప్పఁగా హరిహరరాయలు విధేయుఁడై యామహనీయుని యాజ్ఞానుసారముగాఁ దరువాతను శా. శ. ౧౨౫౮ ధాతృనామ సంవత్సర వైశాఖ శుద్ధ సప్తమినాఁడు పుష్యమీనక్షత్ర యుక్త సింహలగ్నమున శంఖు స్థాపనము గావించి పురనిర్మాణము గావించెను." పట్టాభిషేక మహోత్సవము జరిగిన పిమ్మట హరిహరధరణీపాలుఁడు పంపావిరూపాక్ష మహేశ్వరుని సన్నిధానమున విశ్వామిత్ర గోత్రుఁడును, ఆశ్వలాయనసూత్రుఁడును ఋక్శాఖాబ్రాహ్మణుఁడు ను సంకు కేశవ భట్టు కుమారుఁడును నగు అనంతసూరనార్య

నకు చంద్రగిరిరాజ్యములో పడనాటిసీమలో సువర్ణముఖీతీర మునయున్న కాపలూరుగ్రామమునకు హరిహరపురమని నామ కరణమును జేసి యగ్రహారముగా ధారపోసి యీతామ్రశాస నము వ్రాయించెను. ఈశాసనము నందినాగరలిపిలో లిఖి యింపఁబడియున్నను అక్షరములరచన యాధునికమైయుండుట యెగాక కొన్నియక్షరములు దేవనాగరియక్షరములను బోలి యున్నవి. గనుక శాసనము కల్పితమని నెల్లూరుశాసనసంపు టములం బ్రచురించిన సంపాదకు లభిప్రాయ మిచ్చియుండుట చేఁ గాపలూరుశాసనము విశ్వాసార్హమైనది కాదనియు, పర మప్రమాణముగా గ్రహింపరాదనియుః జెప్పవత్తురేమో. దొరతనమువారి శాసనపరిశోధనాధికారిగనుండి కీర్తిశేషులై చిన్నరావుబహద్దరు వెంకయ్యగా రీశాసనముంగూర్చి యేమి వ్రాసియుండిరో మనము తెలిసికొన్నపక్షమున కాపలూరు శాసనములోని విషయము లబద్ధములు గావనియు, బ్రమాణ ములుగాఁ గైకొనఁదగినవనియు బోధపడక మానదు. నెల్లూ రుమండల ప్రాచీనచరిత్రమునందు వారిట్లువ్రాసియుండిరి.

"మనయెదుటనున్న సంపుటములో విజయనగరమునకు సంబంధించి నప్రాచీనశాసనము కాపలూరుశాసనమై యున్నది. (తామ్రశాసనము ౧౫) ఈశాసనము మొదటి హరిహరరాయల పరిపాలనములో శా. శ. ౧౨౫౮ ధాతృనామసంవత్సరమునకు సరియైన క్రీ. శ. ౧౩౩౬—౩౭ వ సంవత్సరములో లిఖింపఁబడినది. ఈ సంవత్సరములోనే విద్యానగరము

నిర్మింపఁబడియెనని నన్నిజ్ వ్రాసియుండెను. తరువాతశాసనములనుబట్టి వంశమునకు మూలపురుషుఁడైన సంగముఁడు బుక్కరాజునకును మెంగాంబికకుఁ బుత్త్రుఁడని కాపలూరుశాసనము దెలుపుచున్నది. చంద్రవంశమున బుధుఁడు, ఆయువు, నహుషుఁడు, యయాతి, యదు మొదలగువారు జనించిరనియు, వారివంశమున జనించిన సంగమునకు గాలాంబికయను భార్యవలన హరియణ్ణ, కంపణ్ణ, బుక్కణ్ణ, మారణ్ణ, ముద్దణ్ణ అను నేవురు పుత్త్రులు జనించిరనియు, వారిలో జ్యేష్ఠుఁడైన హరిహరుఁడు అంగకళింగాదిదేశములను జయించి కుంజరకోనలో (సంపాదకులు చెప్పినట్లు ఆనెగొందికి సంస్కృతనామమగుట స్పష్టము) నుండి భూపరిపాలనము చేయుచుండెననియుఁ జెప్పఁబడినది. ఆనెగొంది తుంగభద్రానదికి నుత్తరపుటొడ్డున నుండెను. విద్యానగరముయొక్క శిథిలమైన ప్రదేశములన్నియు దానికెదురుగ దక్షిణపుటొడ్డును జేరియున్నవి. ఒకప్పుడు హరిహరరాజు వేటకొఱకు బయలుదేఱి నదినిదాఁటి నదికిదక్షిణమున నొకయరణ్యమునుగాంచెనని శాసనము దెలుపుచున్నది. అచ్చటనొకకుందేలు వేటకుక్కను మార్కొనుటగాంచి విద్యారణ్యాశ్రమమునకుఁబోయి యావింతసమాచారమును దెలిపి యందులకేమి హేతువని ప్రశ్నించెను. అయ్యది రాజాధిరాజులకు నిలయముగానుండఁదగినప్రదేశమని యామహానుభావుఁడు దెలిపెనఁట. అందుమీఁద నతఁడు విద్యానగరమును నిర్మించెను. పట్టాభిషేకమైనపిమ్మట రాజు కాపలూరుగ్రామము నగ్రహారముగా నొసంగెను. ఈశాసనకాల మిది యనుకుఁ గానుపించిన హరిహరుని శాసనకాలముకంటె మూఁడుసంవత్సరములు పూర్వపుదిగా నుండెను. లిపిలోని భేదమునుబట్టి యీశాసనము విశ్వసనీయమైనదికాదని సంపాదకు లనుమానించుచున్నారు.

మొదటిసంగమునితండ్రి రైసుగారు ప్రచురించిన మూఁడుతామ్రశాసనములలోను దెలుపఁబడియుండెను. అందొకశాసనము మొదటిహరి

హరుని కాలములోనిది. తక్కిన రెండుశాసనములును మొదటిబుక్కరాయని కాలములోనివి. ఇచ్చట సంగముని భార్యయు, తల్లియు పేరులు కొంచెము మార్పుతోనున్నవి. మొదటిశాసనముయొక్క మాతృక గన్పట్టలేదుగాని దానినకలునుమాత్రము రైసుగారు ప్రచురించిరి. కాపలూరుశాసన మేసంవత్సరమున జనించినదో యీశాసనము నాసంవత్సరముననే జనించినది. తక్కిన రెండుశాసనములయొక్క కాలము శా. శ. ౧౨౬౬ తారణాసంవత్సరమునకు సరియైన క్రీ. శ. ౧౩౪౪-౪౫ దవ సంవత్సరముగానున్నది.

కడపటి రెండుశాసనములలోను ప్రతిగ్రహీతయజుశ్శాఖీయుండును, ఆపస్తంబసూత్రుండును, భారద్వాజగోత్రుండును నగు సోమయయనునాతండు. అతండు నాచనపుత్రుండును, సకలాగమవేదియు, అష్టాదశపురాణాభిజ్ఞాతార్థవేదియు, అష్టభాషాకవిత్వశ్రీయు నగువాఁడుగానుండెను. ఇతఁడాంధ్రకవియైన నాచనసోముఁడుగాఁబోలు! మొదటిశాసనమైన బాగేపల్లిశాసనములోని మొదటిశ్లోకమునుండి యిరువదియెనిమిదవశ్లోకమువఱకును కాపలూరుశాసనములోని రెండవశ్లోకముమొదలుకొని యిరువదితొమ్మిదవశ్లోకమువఱకునుగల శ్లోకములకు భేదమేమియును లేక యొక్కరీతినే యుండి విద్యారణ్యస్వాముల ప్రేరణమున హరిహరరాయలచే విద్యానగరము నిర్మింపఁబడినదని తెలియజేయుచున్నవి. కడపటి రెండుశాసనములుకూడ విద్యానగరము విద్యారణ్యకృతమని తెలుపుచున్నవి. కాపలూరుశాసనములోను రైసుగారుప్రచురించినశాసనములోను నగరనిర్మాణమునుగూర్చి వ్రాయఁబడినగాథ పదునాఱవశతాబ్దిలో ప్రథమభాగకాలమున సయితము వాడుకలోనుండెను. పోర్చుగీసుచరిత్రకారుఁడయిన ఫెర్నావోనినిజ్ విద్యానగరనిర్మాణమునుగూర్చి యిదే గాథను దెలిపియున్నాఁడు. కాపలూరుశాసన మేసంవత్సరమునఁబుట్టినదో యాసంవత్సరముననే బాగేపల్లిశాసనము పుట్టినది. దానిమాతృక గాన

రాదు. రెంటిలోను దానమిచ్చుభాగమువఱకు భేదమేమియును గానుపింపదు. ఆశాసనములలో దానముచేయఁబడిన గ్రామములు భిన్నములై భిన్నరాజ్యములం దున్నవి. అనఁగా ఎరగుడిగ్రామము ఘనశైలరాజ్యము (పెనుగొండరాజ్యము) లోనిది. కాపలూరు చంద్రగిరిరాజ్యములోనిది. ఈశాసనము లొకదానిఁజూచి మఱియొకటి వ్రాయఁబడి యుండవలయును. కాదేని యీరెంటికిని మాతృక మఱియొకటి యుండవలయును. కాఁబట్టి మాతృక రాయలగ్రంథభాండారమునఁ బదిలపఱచి యందలి యుపోద్ఘాతముమాత్రము ప్రతిశాసనమునందును జేర్పఁబడుచు నుండవలయును. ఈయుపోద్ఘాతము రాయల యాస్థానకవులచే రచింపఁబడియుండవలయును. మొదటి హరిహరరాయల కాపలూరుశాసనమువలెనె మొదటి బుక్కరాయలశాసనములు రెండును నందినాగరలిపిలోనుండుట యొక ముఖ్యాంశము. బుక్కరాయలశాసనములను లిఖియించినవాఁడు నాగిదేవుఁడు. అతఁడే ఎరగుడిశాసనమును పెద్దక్కరములతో వ్రాసినవాఁడు. కాఁబట్టి మాతృకగానరాకపోయినను ఎరుగుడిశాసనము క్రమమైనదని యూహింపనవకాశ మిచ్చుచున్నది. అందువలన కాపలూరుశాసనములోని విద్యానగరనిర్మాణమునుగూర్చిన గాథసైతము విశ్వసనీయమైనదిగా నిర్ధారింపఁబడుచున్నది. సంగమునితండ్రి బుక్కరాజయినను అతనిభార్య పేరు గౌరాంబికయైనను లేక మేళాంబికయైనను అతనితల్లిపేరు మెంగాంబికయైనను మేగాంబికయైనను చరిత్రపరిశోధకుఁ డంతగాఁ బాటింపవలసినపనిలేదు.''

ఇట్లు రావుబహదరు వెంకయ్యగారు విద్యానగరము విద్యారణ్యకృతమని తెలుపుచున్న శాసనములు క్రమమైనవని ఋజువు చేసియున్నారు. ఇంతియగాక బుక్కరాయల కాల

ములో అనఁగా క్రీ. శ. ౧౩౪౪-౪౫ దవ సంవత్సరమున లిఖియింపఁబడిన శాసనములో

,,విద్యాభిదాన నగరీ విజయోన్నతిశాలినీ
విద్యారణ్య కృతాతస్యాం రత్నసింహాసనే స్థితః''

అను వాక్యములు గన్పట్టుచున్నందున విద్యానగరము విద్యారణ్య కృతమనివిస్పష్ట మగుచున్నది.మఱియును శా.శ. ౧౨౭౪ లో (౧౩౫౨) బుక్కరాయలు ద్వారసముద్రము రాజధానిగా హొయిసలరాజ్యమును బరిపాలించుచున్నట్లును, అక్కడనుండి హొసపట్టణమునకును, అచ్చటినుండి విద్యానగరమునకును రాజధానిని మార్చుకొన్నట్లు గన్పట్టుచున్నది. శా. శ. ౧౨౭౬ లో (౧౩౫౪) హొయిసన దేశములోని హొసపట్టణమునుండియె రాజ్యపరిపాలనము చేయుచుండెను*

అయినను శా. శ. ౧౨౭౭ లో (౧౩౫౫) తుముకూరు జిల్లాలోని పావగడతాలూకాలోనియొక శాసనమువలన విద్యానగరములోని రత్నసింహాసన మధిష్ఠించియుండి మొదటి బుక్కరాయలు పరిపాలనముచేయు చుండినట్లు తేటపడుచున్నందున నాసంవత్సరాంతముననే బుక్కభూపతి రాజధాని హొసపట్టణమునుండి విద్యానగరికి స్థిరముగా మార్చుకొని యుండవలయు నని విదిత మగుచున్నది.*

---

* Ep. Carn Vol XI cd Nos 2 and 3
* Ep. Carn, Vol XII P. G. 74

ఇట్లు పెక్కుశాసనముల వలనను, చరిత్రగ్రంథముల వలనను, స్థానిక గాథలవలనను విద్యానగరము విద్యారణ్యస్వామి ప్రేరణముచే మొదటి హరిహరరాయలవలన నిర్మింపఁబడినదనియును, రెండవ హరిహరరాయలకుఁబూర్వమె మొదటిహరిహరునకు మొదటి బుక్కరాయలకు రాజధానిగ నుండెనని స్పష్టముగాఁ గన్పట్టుచుండ జయంతి రామయ్యగారు విద్యానగరము లేక విజయనగరము రెండవహరిహరరాయల కాలమునందే కట్టఁబడినట్టు కనుపట్టు చున్న దని వ్రాయుట వింతగా నున్నది. విద్యానగర నిర్మాణమునుగూర్చిన వీరి యభిప్రాయము విశ్వసనీయ మైనది కాదని నిస్సంశయముగాఁ జెప్పవచ్చును.

మాధవ విద్యారణ్యస్వామి.

ఆది శంకరుల తరువాత శంకరాచార్య పీఠమునకు వచ్చిన వారిలో మాధవాచార్యులకుఁ బూర్వమునందుఁగాని పరమునందుఁగాని యింతటి పండితులు మఱియెవ్వరును లేరని చెప్పుదురు కాని యీమహాత్మునకుఁ బూర్వము జగద్గురు పీఠము నధిష్ఠించి నట్టి విద్యాతీర్థులు విద్యారణ్యునికంటె నధికుఁడును గురువునై యుండెను. విద్యాతీర్థులనే భారతీతీర్థులనికూడ నందురు. మాధవుఁడు తుంగభద్రాతీరమునఁ బం

పాక్షేత్రమున జనించె నని చెప్పుదురు. మాధవుఁడు యజుశ్శాఖీయుఁడును, భారద్వాజగోత్రుఁడును, బోధాయనసూత్రుఁడు నగు మాయణుఁ డను బ్రాహ్మణునకును, శ్రీమతి యను నామెకును జనించిన జ్యేష్ఠ పుత్త్రుఁడు. ఈయనకు సాయన, భోగనాథు లనువారు సోదరులుగా నుండిరి. ఈమహాపురుషుఁడు తురీయాశ్రమము నెప్పుడు స్వీకరించెనో స్పష్టముగఁ దెలియదుగాని మొట్టమొదట నీతఁడు ప్రథమహరిహరబుక్కరాయలకు మంత్రిగను, హితబోధకుఁడుగనుండి విజయనగర సామ్రాజ్య స్థాపనకుఁ దదభివృద్ధికిని కారణభూతుఁ డగుటయే గాక వేదభాష్యాద్యగ్రంథములను రచించి వైదికమతము నుద్ధరించెను. మాధవసాయణు లిరువురు సంస్కృతభాషలో నున్న శాస్త్రము లన్నింట నపారపాండిత్యము గలవారుగానుండిరి. వీరిరువురును గలిసి రచించిన గ్రంథముల సంఖ్యనూటికిఁ బైఁగా నుండును. శ్రౌతము, స్మార్తము, వేదాంతము, ధర్మశాస్త్రము, మీమాంసము, జ్యోతిషము, వ్యాకరణము చరిత్రము మొదలగు విషయములనుగూర్చి యుద్గ్రంథములను వ్రాసియుండిరి. వీనిలో వేదభాష్యము ప్రధానమైనది. దీనికి సాయన భాష్యమని పేరుగలదు. శృంగేరీపీఠము నధిష్ఠించిన విద్యాతీర్థు లనుమహాపురుషునిప్రసాదముననే తాను వేదభాష్యమును రచింపఁగలిగితి నని సాయనాచార్యులు చెప్పి

కొనియెను. తన గురువైన విద్యాతీర్థులను విద్యారణ్యులవారు తాము రచించిన గ్రంథములలో——

"యస్యనిశ్వసితం వేదాః యో వేదేభ్యోఽఖిలం జగత్
నిర్మమే త మహం వందే విద్యాతీర్థమహేశ్వరమ్."

అని గురుస్తుతి యొనర్చుటఁజూడ నాయన విద్యారణ్యుని కంటెను మహిమాఢ్యుఁ డని బోధపడఁగలదు. మాధవుఁడు ప్రథమ హరిహరబుక్కరాయలకు మంత్రిగ నున్నట్లు సాయనుఁడును బుక్కరాయలు యన్నకొడుకగు సంగమునకును తరువాత రెండవహరిహరరాయలకును మంత్రిగ నుండెను. ఇట్టి ప్రసిద్ధపురుషులజీవితచరిత్ర విషయమునఁ జర్చనీయాంశము లనేకములు గలవు. వాని నన్నిటిని గ్రంథవిస్తరభీతిచే వివరించుట మానుచున్నాఁడను. "మాధవాచార్యులే విద్యారణ్యులయి యుండిన నుండవచ్చును గాని యవునని చెప్పుటకుఁ దగిన యాధారములు నాకింతవఱకు దొరకలేదు. మాధవాచార్యకృత గ్రంథములు కొన్నియు, విద్యారణ్యకృత గ్రంథములు కొన్నియుఁ గనఁబడుచున్నవి" అని శ్రీయుత జయంతి రామయ్యగారు తమ 'కర్ణాటరాజ్యకథాసారమున' వ్రాసిన వాక్యము విద్యానగరనిర్మాణమునుగూర్చి వ్రాసిన వాక్యమువలెనె వింతగఁ గన్పట్టుచున్నది. మాధవాచార్యులు తాను సన్న్యాసమును స్వీకరించకమున్న, పరాశరస్మృతి

వ్యాఖ్యానము, మనుస్మృతి వ్యాఖ్యానము, వేదభాష్యములు, జైమినీన్యాయమాల విస్తారము, కాలమాధవ్యము, వ్యవహార మాధవ్యము, శంకరవిజయము, సర్వదర్శనసంగ్రహము, మొదలగు గ్రంథములను రచించె నని చెప్పుదురు. ఈగ్రంథములలోఁ గొన్నిటఁ దన గోత్రమును తండ్రి పేరును జెప్పుకొనియెను గాని సన్న్యాసమును స్వీకరించిన తరువాత చెప్పిన గ్రంథములలో నీపద్ధతిని బుద్ధిపూర్వకముగా విడిచిపెట్టెను. సాధారణముగా నీయన గ్రంథములలో మొదట "వాగీశాద్యాస్సుమనసః" అను శ్లోకము వ్రాయఁబడుచుండెను. ఆయన 'జైమినీయన్యాయమాల' విస్తర వ్యాఖ్యానములో పైనుదాహరించిన ముద్రభూత శ్లోకము తనచే రచియింపఁబడిన దని తెలిసికొనుటకు గుర్తుగా తన గ్రంథములలోఁ బ్రయోగింపఁబడిన దని వ్రాసికొనియెను. సన్న్యాసమును స్వీకరించిన తరువాత వేదాంతపంచదశి, వివరణప్రమయసంగ్రహము, బ్రహ్మవిదాశీర్వాదపద్ధతి, జీవన్ముక్తివివేకము, దేవీ అపరాధ స్తోత్రము, మొదలగు గ్రంథములను రచించెను. వీనిలో కులగోత్రనామములను దెలుపుకొని యుండలేదు. ఆధ్యాత్మికగురువైన విద్యాతీర్థులను, శంకరుని మాత్రము పేర్కొని యుండెను. ధర్మశాస్త్రవిషయమునఁ బరాశరమాధవీయమును, వేదాంతవిషయమున విద్యారణ్యకృత పంచదశియు,

చరిత్రవిషయమై శంకరదిగ్విజయమును, దర్శనవిషయమున సర్వదర్శన సంగ్రహము, జైమినీన్యాయమాల యను గ్రంథములును, మన దేశములో విద్వాన్మాన్యములై ప్రఖ్యాతము లై యున్నవి. మ్లేచ్ఛుల దాడులవలన దేశమరాజకమగుటను గాంచియు, శ్రౌతస్మార్తకర్మములు నశించుచుండుటయు వైదికమతము జైనజంగమయవనాది మతములచే ఖండింపఁ బడుచుండుటయుఁ దలపోసి స్వదేశ స్వమతముల నుద్ధరించుటకై కేవలము నిరపేక్ష బుద్ధితో నొక హిందూమహాసామ్రాజ్యమును స్థాపించి వర్ధిల్లఁజేసి యద్వితీయ మహాపురుషుఁడై శృంగేరిలోని జగద్గురు పీఠము నలంకరించిన యీ మహానుభావుఁడు నూఱేండ్లకంటె నెక్కుడు కాలము జీవించి యుండి ౧౩౮౬వ సంవత్సరమున బ్రహ్మైక్యమునుగాంచెనని తెలియుచున్నది.

ప్రథమ హరిహరరాయలు

(౧౩౩౬ మొదలుకొని ౧౩౫౫ వఱకు)

యదువంశమున జనించిన సంగమరాజ పుత్త్రుఁడగు నీప్రథమ హరిహర రాయలు ౧౩౩౬ వ సంవత్సరమున విద్యానగరమునఁ బట్టాభిషిక్తుఁడైనట్లు గన్పట్టుచున్నది. ఇతఁడు సింహాసనమెక్కిన కాలమున మూఁడవ బల్లాలదేవుఁడు హొయిసల రాజ్యమును (కర్ణాటరాజ్యమును) బరిపాలనము చేయుచుం

డెను. ౧౩౧౭ వ సంవత్సరములో మహమ్మదుతుఘ్లఖ్ దండెత్తివచ్చి రాజధానియైన ద్వారసముద్రమును ముట్టడించి నాశనము గావించెను. అంతట బల్లాల దేవుఁడు స్వరాజధానిని దక్షిణార్కాడు మండలములోని తిరువణ్ణామలకు మార్చుకొనియెను. మూఁడవ బల్లాలదేవుఁడు ౧౩౪౨-౪౩ వఱకు రాజ్యపరిపాలనము చేసియుండెనుగాని పూర్వపు ఔన్నత్యమంతయును గోల్పోయి పేరునకు మాత్రము చక్రవర్తిగ నుండెను. వానికొడుకు నాలుగవ బల్లాలదేవుని శాసనము లొకటి రెండు గన్పట్టుచున్నవి గాని యతఁడు స్వతంత్ర పరిపాలనము చేసెనని విశ్వసింప నాధారము గన్పట్టదు. మూఁడవబల్లాలదేవుఁడు రాజధానిని ద్వారసముద్రము నుండి తిరువణ్ణామలకు మార్చుట మహమ్మదీయుల దాడివలనఁ గాక హరిహరరాయలయొక్కయు, బుక్కరాయలయొక్కయు భయముచేతఁగూడనైయుండును. అప్పటికే హొయిసల సామ్రాజ్యము నానాటఁ గృశించి సన్నగిలిపోవు చుండెను. హరిహర రాయలు తాను సింహాసన మెక్కునప్పటికే తానును తనసోదరులును హొయిసలరాజ్యములోఁ జాలభాగము నాక్రమించుకొని యుండిరి. విద్యానగరమున రత్నసింహాసన మధిష్ఠించిన తరువాత హరిహరరాయలు తనరాజ్యమును కలుపక్కల విస్తరింపఁజేసెను. ఇతనికి హొయిసల బల్లాలదేవునికి నెట్టిసంబంధము గలదో

శాసనాధారము లేవియులేవని తెలుపుచు హరిహరుఁడుమూఁడవబల్లాలదేవునికి లోఁబడిన సామంతుఁడని మార్షల్ గారెట్లూహింపఁ గలిగిరో విదితము గాక యున్నది. *

౧౩౪౬ వ సంవత్సరము నాఁటికి హొయిసల రాజ్యమంతయు హరిహరరాయలచే జయింపఁబడి నూత్నకర్ణాటసామ్రాజ్యమునం జేర్పఁబడి యుండెను. హరిహరునకు రెండవ తమ్ముఁడైన బుక్కన్నయను బుక్కరాయలు యువరాజుగఁ జేయఁబడియెను. తనయన్న మరణమునొందు వఱకు బుక్కరాయలన్నతోఁగలిసి పరిపాలనము చేసినట్లు శాసనములవలనఁ దెలియుచున్నది. తమ్ములు నల్వురును తనకు విధేయులై చెప్పినరీతిని బ్రవర్తించు చున్నందున హరిహరరాయలు రాజ్యమునువిస్తరింపఁ జేయుట కనువయ్యెను. సోదరులలోనిట్టి యైకమత్యము కుదిరి యుండుటచేతనే వీరలు మహమ్మదీయులు మొదలగు వారిని జయించి రాజ్యమును విస్తరింపఁజేయఁ జాలిరి. ఇతఁడు తెలుఁగు దేశములోని యుదయగిరి రాజ్యమును, చంద్రగిరి

* It is not ascertained as yet from epigraphical records what definite position these 2 chiefs held under the Hoysals, but that they were powerful enough to exercise much influence in the Hoysala kingdom long before they could declare their independence is proved by certain known facts.

(Marshall's Report 1907—08. pp. 235)

రాజ్యమును, పెనుగొండరాజ్యమును జయించెను. ౧౩౪౪ గవ సంవత్సరమునఁ దురుష్కులకును హిందువులకును జరిగిన యుద్ధములోఁ బ్రతాపరుద్రుని పుత్త్రునికిఁ దోడ్పడఁ బెక్కు సైన్యములతోఁ దన పెద్దతమ్ముఁడగు కంపభూపతిని బంపెను. ఆయుద్ధమున హిందువులుజయించి తురుష్కులను ఏకశిలానగరమునుండి తఱిమివేసిరి. హరిహర రాయలు తన పెద్దతమ్ముఁడగు కంపభూపతిని ఉదయగిరి రాజ్యమునకుఁ బాలకునిగా నియమించెను. ఈయుదయగిరి రాజ్యమునఁ బాకనాటివిషయమును, ములికినాటి విషయమును జేరియుండెను. ౧౩౪౬ వ సంవత్సరమునకంప రాయలకుమంత్రిగనున్న ముద్రసిద్ధిశాయన్న యొడయలు గావించిన దానశాసనమునుబట్టి కంపరాయ లీరాజ్యమును బరిపాలనము చేయుచున్నట్లు తెలియుచున్నది. కంపరాయని శాసనము లెచ్చటను గానరానందునను ౧౩౫౬వ సంవత్సరమున నీతనికుమారుఁడగు సంగముని శాసనము గానంబడు చున్నందునను, హరిహర రాయలకుఁ బిమ్మట బుక్కరాయలె రాజ్యాధిపత్యము వహించినందునను నీతఁడు హరిహరునకు ముందుగానే మరణము నొంది యుండవలయును. సంగమ రాజపుత్త్రులగు హరయన్న, కంపన్న, బుక్కన్న, మారన్న, ముద్దన్న అను నేవురును బంచపాండవులవలె నైకమత్యము గలిగి దిగ్విజయము గావించి సామ్రాజ్యము ప్రవర్ధ

మానముగునట్లు చేసిరి. ఈసోదరు లేవురును బల్లప్పదండనాయకుఁడును కుమార శ్యామన్న యొడయలును గలిసి దిగ్విజయ జ్ఞాపకార్థము శా. శ. ౧౨౬౮ పార్థివ సంవత్సర ఫాల్గుణ బహుళ పాడ్యమినాఁడు. (౧౩౪౬)శృంగేరి పీఠాధిపతి భారతీ తీర్థ శ్రీపాదులకును, వారిశిష్యులకును, నలువండ్రు బ్రాహ్మణులకును తొమ్మిది గ్రామములను దానములను జేసియుండిరి. కావున నాసోదరు లేవురు నైకమత్యముతో నుండిరనియు, హరిహరునికి లోఁబడి నల్వురు తమ్ములు స్వతంత్రపరిపాలనము చేయుచుండిరని మనమూహింప వలయునే గాని పరస్పరము సంబంధము లేక యెవరికివారు స్వతంత్రులై పరిపాలనము చేయుచుండిరని తలంపరాదు.

ప్రథమ హరిహరరాయలు రాజ్యపరిపాలనము చేయుకాలముననే యోరుగల్లునుండి ఢిల్లీచక్రవర్తి సైన్యములను వెడలఁగొట్టిన తరువాత మూఁడు సంవత్సరములకుఆనఁగా ౧౩౪౭వ సంవత్సరములోచక్రవర్తి సైన్యాధిపతులలోనొక్కఁడగు హసన్ గంగూ అను నాతఁడు స్వతంత్రుఁడై బహమనీరాజ్యమును స్థాపించి అల్లాఉద్దీన్ షాహాఅను బిరుదునామముతో దక్కను దేశమునఁ బరిపాలనము చేయనారంభించెనని ప్రథమప్రకరణమునఁ దెలిపియున్నాఁడను. బహమనీరాజ్యము స్థాపింపఁబడినవెనుక విజయనగరసామ్రాజ్యాధీశ్వరులును

బహమనీ సుల్తానులకును యుద్ధములు జరుగుచువచ్చెను. అనే కయుద్ధములలో తురుష్కులను హరిహరరాయలు జయించి నట్లు శాసనములంబట్టి తెలియుచున్నది. ఈప్రథమ హరిహర రాయలు ౧౩౫౪ లో రాజ్యపరిపాలనము చేయుచున్నట్లొక శాసనములో గన్పట్టుచున్నందున ౧౩౫౫ వఱకు బదునెనిమిది సంవత్సరములు పరిపాలనము చేసెనని యూహింపవచ్చును. అల్లాఉద్దీన్‌షాహా ౧౩౫౮ వఱకుఁ బరిపాలనము చేసెను. కాఁబట్టి వీరుభయులును సమకాలికులనిచెప్పుట కెంతమా త్రమును సందియములేదు*. హరిహరరాయలు ౧౩౪౩ వఱకు మాత్రమె జీవించియుండెనని స్యూయలుగారు వ్రాసినది విశ్వ సనీయముగాదు. మఱికొందఱు హరిహరరాయలు ౧౩౭౧ వ ఱకు జీవించి యుండిరని వ్రాసిరి. అదియును విశ్వసనీయము గాదు.

---

* Ep. Carn Vol VIII Sb. 104.

Archaeological Survey of India. 1907-08 The irst Vizianagar Dynasty, Viceroys and Ministers. age 240.

(A Jaina Sasana dated S. 1276 (Vijaya) or .D 1354 from Soraba, distinctly says that in that ear when Mahamandaleswara Hariappaodeyar as ruling the kingdom. Malagowda died and is wife Chennakka went to swurga (heaven) by er sahagamana (seti)

విద్యానగరము నిర్మింపఁబడిన తరువాత దక్ఖనీ సుల్తానుల దౌర్జన్యములకుఁ దాళఁజాలక స్వదేశములను విడనాడి వచ్చిన యాంధ్రకర్ణాటకుల కెల్లరకు రక్షక స్థానమై క్రమాభివృద్ధి నొందుచు దక్షిణ హిందూదేశమున విశేష ప్రాముఖ్యమును గాంచి మహమ్మదీయుల కభేద్యమై యొప్పుచుండెను. హరిహర దేవరాయలు సింహాసన మధిరోహించిన వెనుక క్రమముగా మహిశూరము, కన్నడము, వనవాసి (జయంతి) మొదలగు సీమలను జయించి రాజ్యమును విస్తరింపఁ జేసెను. మఱియు బాదామికోటను బలపఱిచెను. ఇతఁడు విద్యానగరమునందుండి బరకూరు మొదలగు సీమలను బరిపాలించుచుండఁ బెద్దతమ్ముఁడైన కంపభూపతి యుదయగిరిరాజ్యమును, రెండవతమ్ముఁడైన వీరబుక్క భూపతి మధ్యదేశమును మూఁడవ తమ్ముఁడైన మారభూపతి వనవాసిదేశమును, బరిపాలనము చేయుచుండిరి. హరిహరదేవరాయలు బహుభూము లాక్రమించుకొని ప్రతినిధి పాలకులను నియమించి మహారాజ పదవియందున్నను మూఁడవ బల్లాలదేవుఁడు బ్రతికి యున్నంతవఱకునుమహామండలేశ్వరుండనని మాత్రమె చెప్పుకొనుచు దేశమునకు నెమ్మది కలిగించి చక్కనిస్థితికిఁ దీసికొని వచ్చెను. కన్నడదేశమునందలి ప్రాచీన జైన ప్రభువులను లోఁబఱచుకొని యాదేశమునఁ బన్నులు రాఁబట్టుకొనునట్టి కొఱకుఁ జక్కనిపద్ధ

తుల నేర్పఱిచెను. కన్నడదేశమునందలి సముద్ర ప్రాంత భూముల నాక్రమించుకొన్న యరబ్బులను జయించి వారివలనఁ గొప్పముఁ బడయుచుండెను. ఇతఁ డీనూత్నకర్ణాట సామ్రాజ్యము నేలుచున్న కాలమున జనుల మానప్రాణ ధనంబులకు రక్షణము గలిగి యుండెను. వాణిజ్యము వెంపొందినది. దారి దోపిడులు దొంగతనములు తగ్గిపోయినవి. వసుంధర సర్వసస్యాఢ్యయై వఱలుచుండెను.

నాచన సోముఁడు.

ఆంధ్రమున నుత్తరహరివంశకావ్యమును రచించి ప్రఖ్యాతుఁడైన మహాకవి నాచనసోముఁడు హరిహరబుక్కరాయల కాలముననుండెను. నాచనసోముఁడనెడికవి యెఱ్ఱాప్రగడ కిరువదిముప్పదిసంవత్సరముల తరువాత నున్నవాఁడని యాంధ్రకవుల చరిత్రమునందు వ్రాయఁబడియుండెనుగాని యెఱ్ఱాప్రగడకు నాచనసోముఁడు సమకాలికుఁడని స్పష్టముగా బుక్కరాయని శాసనములంబట్టి తెలియుచున్నది. యజుశ్శాఖాబ్రాహ్మణుఁడును, ఆపస్తంబసూత్రుఁడును, భారద్వాజగోత్రుఁడును, నాచనవంశాంబుధిచంద్రుఁడును, సకలాగమవేదియును, అష్టాదశపురాణనామాభిజ్ఞాతార్థవేదియును, అష్టభాషాకవిత్వశ్రీయుతుఁడు, నగుసోమయాఖ్యునకు సంగమరాజపుత్త్రుఁడగు బుక్కరాయలు పంపాతటంబునందలి భాస్కరక్షేత్రం

బునందుండిన శ్రీవిరూపాక్షస్వామిసన్నిధిని శా. శ. ౧౨౬౬ తారణసంవత్సర చైత్రశుద్ధ ౯ నాఁడు పినాకినీతటమునందలి పంచాకలదిన్న యను గ్రామమునకు బుక్కరాయపుర మని నామాంతరమును గల్పించి ధారపోసి శాసనము వ్రాయించెను. నాచనయనునది ప్రసిద్ధపురుషుని నామమైయుండును. ఆతనివంశమునందు సోముఁడు జనించెనుగావున నాచనసోముఁడని వ్యవహరింపఁబడుచున్నాఁడు. నాచనయింటిపేరు మాత్రమెగాక యితని తండ్రిపేరు నాచిరాజని యాంధ్రప్రబంధములయందు వ్రాయఁబడియున్నది. ఒకవేళ యింటిపేరు నాచిరాజువారనియైనం జెప్పవచ్చును. పిల్లలమఱ్ఱిపినవీరనశ్రృంగార శాకుంతలమున కవిస్తుతిపద్యములో "నాచిరాజుని సోము" అని ప్రశంసించియున్నాఁడు. కూచిమంచి జగ్గకవి సుభద్రాపరిణయమునందు "నాచిరాజుసోముని" యనినుడివియున్నాఁడు. ఆఱువేలనియోగియైన కోవెల గోపరాజు,

చ॥ అనఘుహుళక్కిభాస్కరు మహామతిపిల్లలమఱ్ఱి పెద్దిరా
జును చినవీరరాజు కవిసోముని తిక్కనసోమయాజి కే
తనకవిరంగనాథు నుచితజ్ఞుని నెఱ్ఱననాచిరాజు సో
మన నమరేశ్వరుం దలఁతు మత్కులచంద్రుల సత్కవీం
ద్రులన్"

అని 'నాచిరాజుసోమన' యని వచించుటయెగాక మత్తు

లచందు్రు' లని అనఁగా నియోగులనికూడ వ్రాసియున్నాఁడు. దీనిం బురస్కరించుకొని నామిత్రులోకరు ఆంధ్రపత్రిక సంవత్సరాదిసంచిక ప్రథమసంపుటములో నేనీకవింగూర్చి "ఇతఁడాంధ్రకవులచరిత్రమునందు నియోగియని చెప్పఁబడి నను ఈశాసనమునం దితఁడు నియోగియో వైదికుఁడో స్పష్టముగాఁ జెప్పియుండకపోయినను వైదికుఁడనియె యూహించుట కాస్పదములైన వాక్యములే గానవచ్చుచున్నవి" అనివ్రాసిన వాక్యముల నధిక్షేపించియున్నారు. ఆంధ్రపత్రికయందు నేనువ్రాసినది భ్రాంతిమూలమైనది. ఈకాలమునందువలెఁ గాక యాకాలపు నియోగిబ్రాహ్మణులుకూడ కొందఱు వైదికబ్రాహ్మణోత్తములవలెనె వైదికమార్గనిష్ఠాపరులై వేదవేదాంగవేత్తలై యుండినది వాస్తమనుటకు తిక్కనసోమయాజి మొదలగువారిని దృష్టాంతముగఁ జూపవచ్చును. ఈమహాకవి తనకావ్యమును హరిహరనాథున కంకితమిచ్చుటచేతను, "ఇది బుధారాధనవిరాజి కొమ్మనామాత్యపుత్ర తిక్కనసోమయాజిప్రణీతభారతకథానంతరమున' అని గద్యయందుఁ దిక్కనయెడ గౌరవభావమును దెలిపియుండుటచేతను, నెల్లూరుమండలవాసియని చెప్పవచ్చును. పైశాసనము నాటికివిద్యానగరి విద్యారణ్యునిచే నిర్మింపఁబడినదనియును పంపాతటమున భాస్కరక్షేత్రమున విరూపాక్షదేవుని సన్నిధిని నాచన

సోమునకు బుక్కరాయపురమును ధారపోసెననియుఁ జెప్పియుండుటచేతఁ గూడ విద్యానగర నిర్మాణమును గూర్చి జయంతి రామయ్యగారిచ్చిన యభిప్రాయము సరియైనది కాదని స్పష్టముగాఁ దెలియుచున్నది. విద్యానగరము నూతనముగా నిర్మింపఁబడి కర్ణాటరాజ్యము మెల్ల మెల్లగ వర్ధిల్లుచుండుటచేత నాచనసోముఁడు నెల్లూరును విడిచి విద్యానగరముఁ జేరుకొని "శ్రీమత్సకలభాషాభూషణరసపోషణసంవిధానచక్రవర్తి" యగుటం జేసి బుక్కరాయనిచే సమ్మానింపఁ బడియెను. అప్పటికిఁ గేతఁ డుత్తరహరివంశమును రచియించెనో లేదో తెలియదు. ఎఱ్ఱాప్రగడయును నాచనసోముఁడును సమకాలికులు గావున నుభయులలో నెవరిగ్రంథము ముందురచింపఁబడినదో చెప్పుట సాధ్యముకాదు. కాని యెఱ్ఱాప్రగడవిరచితమైన హరివంశమును విన్నమీఁదట నది ప్రౌఢముగ లేదను తలంపుతో నుత్తరహరివంశమును వ్రాసెనని యూహించుటకు గద్యములో "శ్రీమత్సకలభాషాభూషణ రసపోషణసంవిధానచక్రవర్తి" అని పెట్టుకొన్న పెద్దబిరుదములే యవకాశమిచ్చుచున్నవి.

నాచనసోమనాథునికవిత్వము :- మిక్కిలి ప్రౌఢమైనది. మహాకవి కవిత్వ పటుత్వసంపదను బట్టి యీతనికి సర్వజ్ఞుఁడను బిరుదు పేరువచ్చినది. అట్లనుటకు సందేహింపం

పదునొకండవ ప్రకరణము.

వీరబుక్కరాయలు.

(౧౩౫౫ మొదలుకొని ౧౩౭౭ వఱకు)

మొదటి హరిహరదేవరాయలు ౧౩౫౫వ సంవత్సరమున మృతి నొందఁగా నతని ద్వితీయ సోదరుఁడైన బుక్కరాయలు హొసపట్టణముననుండిరాజధానిని విద్యానగరమునకు వెంటనే మార్చుకొని కర్ణాటసామ్రాజ్యసింహాసనము నధిష్ఠించెను. హరిహరదేవరాయల మరణానంతరము కర్ణాటరాజ్యాధిపత్యమునకై యాతని సోదరులలో వివాదము జనించి కంపరాయలను గాదని తుదకు బుక్కరాయలే రాజ్య మాక్రమించెనని స్యూయలుగారు 'విస్మృత సామ్రాజ్య' మను నర్థమిచ్చు 'ఫర్గాటన్ ఎంపైర్' అను తమ గ్రంథమున వ్రాసియున్నారు. ఆయనసిద్ధాంతమును నమ్మి పండ్రెండు సంవత్సరముల క్రిందటనాచే రచింపఁబడిన 'జీర్ణకర్ణాటరాజ్యచరిత్ర' మను గ్రంథమున నట్లె నేనును వ్రాసి యున్నాఁడను. అప్పటి నాయభిప్రాయమును మార్చుకొనవలసి వచ్చినది. హరిహరదేవరాయలకు ముందే కంపభూపతి మరణముఁ జెందియుండుటచేతనే బుక్కరాయలు రాజ్యాధిపత్యమును వహించెను.

కంపరాయని దక్షిణదిగ్విజయ యాత్ర.

"బుక్కరాయలకు దేవాయి యను భార్యవలన మూవురు పుత్త్రులు గలిగిరి. వారిలోఁ జ్యేష్ఠుఁడైన కంపరాయలు తండ్రి యాజ్ఞను శిరసావహించి దక్షిణదిగ్విజయ యాత్రకు బయలుదేఱెను. ఈదిగ్విజయ యాత్రలో వైష్ణవమతావలంబకుఁడైన గోపన్నమంత్రియును, సాళువమంగరాజును సైన్యాధిపతులుగ నుండి తోడ్పడిరి. తండ్రి యాజ్ఞానుసారముగా కంపభూపతి తుండీరమండల మను ద్రావిడదేశాధిపతియైన రాజనారాయణసాంబువరాయల (సాంపరాయలను) జయించుటకై ముందుగ ద్రావిడదేశముపై దండయాత్ర వెడలెను. ఈదండయాత్ర ౧౩౬౦-౬౧వ సంవత్సరములో జరిగియుండును. ఇతఁడసంఖ్యాకములగు సైన్యములతో ముగిలికనుమ మార్గముగఁ బాలేఱునది యొడ్డున నున్న విరించిపురమునకుఁ బోయి దండు విడిసెను. ఈసమాచారమును సాంపరాయలు విని పాలేఱునదినిదాటి తన రాజ్యములోఁ బ్రవేశింపకుండ విశేష సైన్యములతో నడ్డుకొని విరించిపురముకడ ఘోర యుద్ధము సలిపెనుగాని యాంధ్రకర్ణాటకులతోఁ బోరాడఁజాలక ద్రావిడ సైన్యములు పలాయనము కాఁగా సాంపరాయలును పలాయనుఁడై పడవీటి వైపునకుఁ బాఱిపోయి స్వల్ప సైన్యముతో రాజగంభీరపర్వతమును శరణ్యముగాఁ

జేసికొని తగు రక్షణచేసికొనుచుండెను గాని విజయనగరసైన్యములు వెంటాడించి రాజగంభీరపర్వతమును (పడవీడు దుర్గమునకు నామాంతరము) ముట్టడించినవి. రాజగంభీరసాంబువరాయలను నాతఁడు శా. శ. ౧౧౭౦ లోఁ బరిపాలనము చేయుచున్న మూఁడవరాజరాజను చోళరాజునకు సామంతుఁడుగ నుండెను. అతని పే రిటనే పడవీడుదుర్గమునకు 'రాజగంభీరమలై' అను నామము గలిగినది. అతని వంశమునందే కంపభూపతితో సమకాలికుఁడగు రాజనారాయణసాంబువరాయలు జనించి రాజగంభీర రాజ్యమును (తుండీరమండలము లేక తొండై మండలమును) పరిపాలించుచుండెను. విజయనగరసైన్యములు పడవీడు దుర్గమును ముట్టడించినప్పుడు మరల వారలకు భయంకరమైన యుద్ధము జరిగెను. ఈయుద్ధములో సాంపరాయలు కంపభూపతిచేఁ జంపఁబడినటులు గంగాదేవిరచితమైన మధురవిజయము లేక కంపరాయచరిత్రములలనఁ దెలియుచున్నది. కాని సంస్కృత కావ్యములగు రామాభ్యుదయము, సాళువాభ్యుదయమును, ఆంధ్రకావ్యములగు జైమినిభారతమును, వరాహపురాణమును, సాంపరాయలు పరాజితుఁడై శరణు వేఁడగా విజయనగర సైన్యాధిపులలో నొక్కఁడగు సాళ్వమంగు వానిని మరల సామ్రాజ్యమున నిలిపి సాంపరాయస్థాపనాచార్య బిరుదమునుగాంచె

వని చెప్పఁబడి యుండుటచేత మధురవిజయములోఁ జెప్పినది యతిశయోక్తిగా భావింపవలసి యున్నది. ఈసాంపరాయలే తెలుంగాధీశుని తండ్రి యని జయంతి రామయ్యగారును, కొమర్రాజు లక్ష్మణరావుగారు నభిప్రాయులగు చున్నారు గాని తెలుఁగురాయల కుటుంబము వేఱు; ఈరాజనారాయణ సాంపరాయని కుటుంబము వేఱు, తెలుగురాయల కీసాంప రాయలకు నెనుబదిసంవత్సరములు వ్యత్యాసముగలదు. తండ్రి కొడుకుల కింత కాలవ్యత్యాస ముండుట యసంభవము. ఇట్లు కంపభూపతి సాంపరాయని జయించి తనకు లోఁబడిన సామంతునిగాఁ జేసికొనినతరువాత కాంచీపురరాజధాని వశముఁ జేసికొనుట సులభసాధ్య మయ్యెను. కంపభూపతి మరకతనగరమును రాజధానిగఁ జేసికొని కొంతకాల మచట నుండి పిమ్మట మధురాపురతురుష్కులను జయించుటకయి మధురానగరముపై దండయాత్ర బయలుదేరెను. ఈదండ యాత్రకుఁ గారణము 'శ్రీరంగముకోయిలొలుగు' అనుగ్రంథ మునం దిట్లు తెలుపఁబడియున్నది. కంపరాయని బ్రాహ్మ ణసేనాని యగుగోపనార్యుఁడు చెంజీసీమకుఁ బాలకుఁడుగా కంపరాయనివలన నియమింపఁబడియెను. ఇతఁ డాపస్తంబ సూత్రుఁడు, భారద్వాజగోత్రుఁడు, నైనబ్రాహ్మణుఁడు. ఇతఁ డొకనాఁడు యాత్రార్థము తిరుపతికొండకుఁ బోయినప్పు

డు వేంకటేశ్వరుని యాలయములో లోహవిగ్రహము మఱొ క్కటి యదనముగానుండుటఁ గాంచి యెక్కడిదని యక్కడి వారినిఁ బ్రశ్నించెనఁట. అయ్యది రంగనాథుని విగ్రహ మనియు, తురుష్కులు శ్రీరంగమును వశపఱచుకొన్నప్పు డావిగ్రహమునునచ్చటినుండితిరునారాయణపురమునకుఁ గొని పోయి యచ్చటినుండి తిరుపతికిఁ గొనిరాఁబడినదనియు నచ్చటి యర్చకులు చెప్పిరఁట. అంతట గోపన్న తురుష్కులను శ్రీరంగమునుండి తఱిమివేయువఱకును ఆవిగ్రహమును చెంజీ నగరమునకుఁ గొనిపోయి పూజించుచుండ వలసినదని తనపురో హితులను బ్రోత్సాహపఱిచెనఁట. అట్లాతఁ డావిగ్రహమును గొనిపోయి చెంజీపురములోని శృంగవర మనుకొండపైనుంచి పూజాకైంకర్యములు జరుగున ట్లేర్పాటు గావించెనఁట. శ్రీరంగములోనున్నతురుష్కనాయకుఁడు రంగనాథుని యాల యములోఁ గొంతకాలము నివసించియుండి యనారోగ్యము వలన నాప్రదేశమును విడిచి యచ్చటికి నుత్తరముగా నాలు గుమైళ్ళదూరమున నున్నసమయవర మను గ్రామమునకుఁ బోయి యుండెనఁట. అక్కడి నంబులు కొందఱు తురుష్కుల సమాచార మెప్పటికప్పుడు గోపన్నమంత్రికిఁ దెలియఁజేయు చుండిరఁట. ఒకప్పుడు మంచిసమయమును గనిపెట్టి తురుష్క నాయకుఁడు సురాపానప్రమత్తుఁడై కామపరవశుఁడై

యంతఃపురములో నొడలెఱుంగక విహరించుచున్న కాలమున దండెత్తిపోయి తురుష్కులను సంహరించి శ్రీరంగములో రంగనాథునివిగ్రహమును మరల బ్రతిష్ఠాపించెనఁట. అదివఱకుఁ దురుష్కులకు వెఱచి సత్యమంగలమునకుఁ బాఱిపోయి యున్న వేదాంతదేశికులవారు శ్రీరంగమునకుఁ దిరిగివచ్చి రెండు సంస్కృతశ్లోకములతో గోపనార్యు నభినందించిరఁట." తరువాత కంపరాయలు మధురసుల్తానుని సంహరించి శా. శ ౧౨౯౩వ సంవత్సరము నాఁటికి దేశమునంతయుఁ గైవశము జేసికొనియెనఁట. ఈదక్షిణదిగ్విజయయాత్రలో వీరలకు జయమును సమకూర్చినవాఁడు నిజముగా వీరల సైన్యాధిపతియైన సాళ్వమంగరాజు. ఇతఁ డసామాన్యపరాక్రమవంతుఁడు, విజయనగరరాజ్యమునకు ముఖ్యాధారముగ నుండినవాఁడు. కనుక వరాహపురాణమునం దితఁ డిట్లభివర్ణింపఁబడియుండెను.

"సీ. దురములో దక్షిణ సురతాను నెదిరించి
కొనివచ్చి సాంపరాయని కిచ్చి
సామ్రాజ్యమునఁ నిల్పి సాంపరాయస్థాప
నాచార్య బిరుద విఖ్యాతిఁ గాంచె
శ్రీరంగవిభుఁ బ్రతిష్ఠించి యర్వదివేల
మాడ లర్ఘ్యంబు నుపమ్మడికి నొసఁగె

మధురా సురత్రాణు మర్దించి పరపక్ష
 సాళువబిరుదంబు జగతి నెఱపె
తే. గబ్బితనంబునఁ దేజమొగంబుగట్టి
 తెఱిమి నగరంపు గవనులు విఱుఁగఁద్రోలి
 తానునేన గానున్నదవిడఁ వచ్చె
 సాహసంబున నుర్వింగు సాళ్వమంగు."

ఇట్లు కంపరాయలు దక్షిణ దేశము నంతయు వశపఱచుకొని రాజగంభీర రాజ్యమను రాజ్యవిభాగ నామమునువహించిన యీదేశమును దాను బ్రదికి యున్నంతవఱకుఁ బరిపాలించుచుండెను.*

హరిహరబుక్కరాయలనాఁటి రాజ్యవిభాగములు.

హరిహర బుక్కరాయలు పరిపాలనము చేయుకాలమున రాజ్యమంతయు నాలుగుఖండములుగా విభాగింపఁబడియెను.

---

*మధుర విజయమను కావ్యమునుండి వివరములను సవిస్తరముగా ట్రావెన్కూరు ఆర్క్యాలాజికల్ సూపరింటెండెంటుగా నున్న టి. గోపినాథరావు. ఎమ్. ఏ. గారు న్యూయిండియా 1915 సంవత్సరము నవంబరు 22-26 తేదులను వెలువడినసంచికలలోఁ బ్రచురించిన వ్యాసమునుండి సంగ్రహముగాఁ దెల్పియున్నాఁడను. ఈచరిత్ర మంతయు మధుర విజయమను కావ్యములోఁ జక్కఁగా వర్ణింపఁబడినదఁట. కంపభూపతి భార్య గంగాదేవి యీకావ్యమును రచించినదఁట ఈగ్రంథమును నేను జూచినవాఁడను గాను.

మొదటిఖండము-ఉదయగిరిరాజ్యము.

ఉదయగిరిరాజ్యములో ములికినాటివిషయమును పాకనాటి విషయమును చేరి యుండెను. ఈరాజ్యమును మొదట వీరిసోదరుఁడగు కంపభూపతి(మొదటి)పరిపాలనముచేసిమరణము నొందఁగా నతని తరువాత నతనిజ్యేష్ఠపుత్రుఁడైన సంగమ రాజు(రెండవ)విక్రమసింహపురము రాజధానిగా పాకనాటి విషయమును బరిపాలనము చేసెను. కంపభూపతి ద్వితీయ పుత్రుఁడైన శాయన్నవొడయలు ఉదయగిరిపట్టణము రాజధానిగ ములికినాటివిషయమును బరిపాలనము చేసెను. వేద భాష్యకర్తయు, విద్యారణ్యుల సోదరుఁడునగు సాయనాచార్యుఁడే రెండవసంగమునిమంత్రిగానుండి విక్రమసింహపురమునందు నివసించియుండెను. విద్యారణ్యులు బుక్కరాయనికి మంత్రిగానుండెను. సంగముఁడు ౧౩౫౭వ సంవత్సరమున నెల్లూరుమండలములోని బిట్రగుంట గ్రామమును బ్రాహ్మణులకు దానముచేసి శాసనము వ్రాయించెను. ఈశాసనములో ప్రత్యబ్దకాలమున దానముచేసినట్లు చెప్పియుండుటచేతనాబ్దిక సనమని బోధపడఁగలదు. అప్పటికి కంపభూపతి మరణము నొందియుండును.

౨ పెనుగొండరాజ్యము. దీనిలో గుత్తిరాజ్యమును, చంద్రగిరిరాజ్యమును జేరియుండెను.

3 ఆరగము లేహారాజ్యము. దీనిలో వనవాసి, చంద్రగుత్తి, గోవారాజ్యములు చేరియుండెను.

అనఁగా మైసూరుమండలములోని షిమొగజిల్లాయును, ఉత్తరకన్నడజిల్లాయును గలిసి ఆరగము లేహారాజ్యమను పేరునవ్యవహరింపఁబడినట్లు దెలియుచున్నది. దీనిని బుక్కరాయలసోదరుఁడగుమారభూపతిపరిపాలనముచేయుచుండెను. గౌడబ్రాహ్మణమంత్రియగు మాధవమంత్రి మొదట నితని కడనే ప్రధానిగనుండెను. శా, శ. ౧౨౬౯ లో మారభూపతి కదంబరాజ్యమును (వనవాసి) జయించి చంద్రగుత్తిపురము రాజధానిగా మాధవ మంత్రి సాహాయ్యముతో బరిపాలనము చేయుచుండెను.

4 ములువాయిరాజ్యము. దీనిలో తేకలినాడు మొదలగునవి చేరియున్నవి. బుక్కరాయల సోదరుఁడగు ముద్దభూపతి పరిపాలనము చేయుచుండెను.

5 తుళురాజ్యము. దీనిలో బరకూరు లేక వరాహకన్యాపుర రాజ్యమును, మంగటూరు లేక మంగళూరురాజ్యమును జేరియున్నవి. ఈరాజ్యమును మొదట హాయిసలరాజగు బల్లాలదేవునికి సామంతుఁడుగనున్న శంకరప్పయను వానిని జయించి బుక్కరాయలు తమ రాజ్యములోఁ గలుపుకొనిరి. మొదటి హరిహరరాయల మంత్రులలో నొకఁడగు

హడపాదగొతరాజను నాతఁడు ౧౩౪౯సంవత్సరమునఁ బరి పాలనము చేయుచుండెను. ఈరాజ్యపాలకులకు స్వంతనాణె ములు ముద్రించుకొనుట కధికారముగలదు. కనుకనే మంగ టూరుగద్యాణములని బరకూరుగద్యాణములని నాణెములఁ గొన్నిటికి వ్యవహారనామములు గలిగినవి.

6 రాజగంభీరరాజ్యము. ఈరాజ్యమును బుక్కరాయని కుమారులలో నొక్కఁడగు కుమారకంపనచే జయింపఁబడి పరిపాలింపఁబడియె నని పైని యాతనిదండయాత్రాసందర్భ మునఁ జెప్పియున్నాఁడను.

మాధవమంత్రి.

పూర్వము చరిత్రకారులు మాధవమంత్రియు, మాధవా చార్యులు నొక్కరే యనుకొని యొకరు గావించిన పనులు మఱియొకరికి ముడిపెట్టుచు వచ్చిరి. నేనును నాజీర్ణ కర్ణాట రాజ్యచరిత్రమున నట్లే భావించి వ్రాసియున్నాను గా నియిప్పు డు వారిరువురు వేర్వేఱు పురుషులైనట్టు స్పష్టముగాఁ దెలియు చున్నది. ఈమాధవమంత్రి బుక్కరాయని కాలములోఁ బ్రఖ్యాతిఁగాంచిన సేనాధిపతులలో నొక్కఁడుగా నున్నాఁడు. ఇతఁడు గౌడ బ్రాహ్మణుఁడు. తండ్రిపేరు చౌండప్ప. గోత్ర మాంగిరసము. గురువు కాశీవిలాసక్రియాశక్తి పండితుఁడు. శైవుఁడు. మాధవ విద్యారణ్యులుగౌడబ్రాహ్మణుఁడు కాఁడు.

తండ్రి మాయణుఁడు. భారద్వాజ గోత్రుఁడు. గురువు విద్యాతీర్థులు, అద్వైతి. వీరిరువు రొక్కరు కారనుట దీనింబట్టి స్పష్టపడియెను. మాధవ మంత్రియు వేదవేదాంతార్థముల నెఱింగిన విద్వాంసుఁడు. కాశీవిలాస క్రియాశక్తి పండితుని బోధచే నితనికి శివభక్తి పట్టువడినది. ఇతఁడు నాస్తికవాదములను నిర్మూలనము గావించి యుపనిషన్మార్గమును చక్కఁబఱిచెను. అనేకవిద్వాంసులకుఁ దానుగురువై యుండి వారికి నుపనిషన్మార్గములను బోధించుచు బ్రహ్మపదముఁ జూపువాఁడని ప్రఖ్యాతిఁగాంచెను. ఇఁతడు బుక్కరాయనికాలమున బశ్చిమఖండమున కధికారిగ నుండి పరిపాలనము చేయుచుండెను. ఇఁతడుజయంతిపురాధిపతిగ నుండి గోవారాజ్యమును జయించి తన పేరిటఁ దానువ్రాసిన గ్రంథములకుఁడోడ్పడిన యిరువది బ్రాహ్మణపండితులకు భూదానములను జేసియుండెను. ఇతఁడు శైవాగమతంత్రజ్ఞుఁడు గావున వాని ననుసరించి లింగపూజలను గావించుచుండెను. ఇతఁడు రాయల యాజ్ఞను బొంది నాగర ఖండములోని ముచ్చుండి యను గ్రామమును వాని శివారులను కాశ్మీర బ్రాహ్మణులకు దానముచేసెను. నాగరఖండమునకుఁ జంద్రకూటపురము రాజధానిగనుండెను. ఈయనకు వీరవసంతమాధవుఁడను నామాంతరముగలదు. ఇతఁడు సూతసంహితకు తాత్పర్య దీపికయను వ్యాఖ్యానమును,

శైవామ్నాయసారమను గ్రంథమును, మాధవనిదానము మొదలగు పెక్కుగ్రంథములను రచించి ప్రఖ్యాతికెక్కెను. మాధవమంత్రి తురుష్కులను గోవానగరమునుండి తఱిమి భువనైకవీరుఁ డనెడిబిరుదమును గాంచెనని వామనశాస్త్రి వ్రాసియుండెను. ఇతనికి మాధవాంకుఁ డనియుఁ మాదిరాజనియుఁ గూడ నామాంతరములు గలవు.

తురుష్కులతోడి యుద్ధములు.

బహామనీసుల్తానగుమహమ్మదుషా యోరుగల్లురాజ్యమును బరిపాలించుచున్న అనపోతమాధవభూపాలురను జయించి రత్నసింహాసనమును, గోలుకొండదేశమును గైకొన్న తరువాత తనదృష్టినంతయువిద్యానగరలక్ష్మిపై పునరుఁ ద్రిప్పెను. విజయనగరము నెప్పుడు మ్రింగుదునాయని యతఁడు చింతనము సేయుచుండెను. విజయనగర వైభవముఁ బలువురు పలువిధములఁ గొనియాడుచుండ మహమ్మదుషాహ చెవుల కాపలుకులు ములుకులై నాటుచుండెను. వేయేల! నిద్రాహారములాతనికి దూరములయ్యెను. ఏరీతినైన నేమి ౧౩౬౭ వ సంవత్సరమున సైన్యముల సమకూర్చుకొని వీరబుక్కభూపాలునిపై దండయాత్ర వెడలి వచ్చెను. బుక్కరాయలకు తురుష్కులతో జరిగిన యుద్ధములలో బుక్కరాయలకే విజయము కలుగుచుండెనని శాసనాదులు తెలుపుచున్నను మహమ్మదీయ చరి

త్రకారులు బుక్కరాయలకే యపజయమును బహామనీసుల్తానులకు విజయములను జెప్పుచువచ్చిరి. మహమ్మదీయ చరిత్రకారులలో ఫెరిస్తా ముఖ్యుఁడు.

ఈయుద్ధములలో నైదులక్షల హిందువులను నఱికించిరక్తనదులు పఱపించెనని చెప్పినంగాని యాతనికిఁ దృప్తి కలుగక పోయెను. ఈదండయాత్రను గూర్చి యసత్య వృత్తాంతములను గల్పించి వ్రాసెను. ఈమహమ్మదీయచరిత్రకారుఁడే యుద్ధవృత్తాంతమును వినుపింప వలసి వచ్చినను లక్షలకొలఁది హిందువులను మహమ్మదీయులచేఁ జంపింపక మానలేదు. ఇతఁడు వ్రాసినచరిత్రములోనుండి నే నిదివఱకు జీర్ణకర్ణాట రాజ్యచరిత్రములో భాషాంతరీకరించి పెట్టిన భాగమునే యీదిగువ నుదాహరించుచున్నాఁడను.

మహమ్మదుషాహాతో యుద్ధము.

'ఒకనాటిసాయంకాలమున మహమ్మద్‌షాహ ప్రమోదసాగరనిమగ్నుఁడై నిండుపేరోలగంబున్నవేళ కొందఱు సంగీతశాస్త్రకులువచ్చి 'అమీరు ఖుస్రూ' అనువానిచే రచియింపఁబడిన రెండుగీతములను శ్రవణానందకరంబుగా వినిపింపఁగాఁ బరవశుఁడై మధుపానమ్ముచేసి యొడలెఱుంగని చిత్తముతో విజయనగరధనాగారమునుండి ద్రవ్యమును గొని వారలకు బహుమానము చేయవలసినదని ముఖ్యమంత్రికి నాజ్ఞచేసెను. సారాయిమత్తువలనఁగలిగిన యుద్రేకముతోఁ జెప్పినమాట గదాయని గ్రహించి యాజ్ఞాపత్రికను వ్రాసెను గాని విజయనగరరాజునకుఁ బంపలేదు.

అయినను మహమ్మదుషాహ యారాతిరి యావిషయమును గురించి యాలోచించు చుండెను. మఱునాఁడు మంత్రిని బిలిపించి యాజ్ఞాపత్రికను బంపితివా యని యడుగఁగానే, యాతఁడు లేదని ప్రత్యుత్తరమిచ్చెను. అంతట సుల్తాను 'ఏమీ! నా పెదవులనుండి యర్థములేని వ్యర్థపుమాట జాఱఁగలదా? సురాపానప్రమత్తుఁడనై నేనాజ్ఞ యిచ్చియుండలేదు. నాకట్టి సంకల్పము కలదు' అని హెచ్చరించెను. అంతట 'మల్లెక్ సయఫ్ ఉద్దీన్' అను నతని మంత్రి, యాయాజ్ఞాపత్రికపై రాజముద్రికను ముద్రించి శీఘ్రగామియగు నొకదూతచేతికిచ్చి విజయనగరమునకుఁ బంపెను. కృష్ణరాయలా పత్రికను వీక్షించి కోపోద్దీపితుఁడై యా పత్రికం దెచ్చిన దూతను నొక గార్ధభముపైనెక్కించి విజయనగరవీధులం దూరేగించి పేడనీళ్లు గొట్టించి యవమానపఱిచి యాతనిం బంపించుటయే కాక భామినీరాజ్యముపై దండెత్తుటకై సంసిద్ధులరై యుండవలసినదని తన దండనాయకులకెల్లరకు సమాచారములు పంపి యుద్ధమునకై యెదురుజూచుచుండెను. తన దండనాయకులెల్లరును స్వసైన్యములతో విజయనగరమునకు వచ్చిన తరువాత కృష్ణరాయలు ముప్పదివేలగుఱ్ఱపుదళమును మూఁడువేల యేనుంగులును లక్ష కాల్బలమును గల సైన్యముతోడ 'ఆదవాని' దుర్గము చెంతకుఁబోయి, యచటినుండి కొంత సైన్యమును సుల్తానుదేశమును బాడుచేయుటకై భామినీరాష్ట్రమునకుఁ బంపెను. వర్షాకాల మాసన్నమగుటచేత రాయలు కృష్ణవేణీ తుంగభద్రా నదుల సంగమస్థానమునకుఁ బడమట త్రికోణాకారముగా నుండి హిందూమహమ్మదీయులకు వివాదభూమియై యుండి తరువాత రెండువందల సంవత్సరములవఱకు యుద్ధరంగముగానున్న రాయచూరు మండలములోని ముఖ్యనగరమగు ముద్దకల్లునకు బోయి యాపట్టణము పట్టుకొని స్త్రీపురుషు లను భేదములేకుండ నెల్లరను క్రూరఖడ్గాఘాతపాలు చేసి విజృంభింపఁగా నొకఁడుమాత్రము ప్రాణమెట్లో తప్పించుకొని పోయి కలుబర్గ కేఁగి సుల్తానునకీసమాచార

మంతయుఁ దెలియఁజేసెను......ఈ మారణకర్మ వృత్తాంతమును మహమ్మదుషాహా విని దుఃఖాక్రాంత చిత్తుఁడయ్యును కోపోద్రేక మడంచుకొనలేక, యీదుఃఖసమాచారమును దెచ్చిన నిరపరాధియగు దౌర్భాగ్యుని తక్షణమే చంపించెనఁట. మహమ్మదుషాహా పర్యాయములో నిలువంబడి "మహమ్మదీయమతావలంబకుల సంహరించినందుకు పరిహారముగా పాషండమతాభిమానులను ఇగ్రిహారాస్యపదులను లక్షహిందువులను మట్టుపెట్టినంగాని మతయుద్ధమును బ్రకటించు చంద్రాగ్రియొంగమును మరల నొరలోనికిఁ జేర్ప"ననియు "హత్యనుండి విరమింపను" ననియుఁ బ్రతిజ్ఞ పట్టి యా దినముననే దండయాత్రకు బయలు వెడలెను.

ఈమత యుద్ధమును బ్రకటించుచు మహమ్మదుషాహా కృష్ణానదీతటముఁ జేరి శత్రువుల రక్తములో ముద్గల్లు పురమునందలి రాయలరక్షితము సోలఁబడిన వారియాత్మలకుఁ దర్పణము విడిచి సంతోషపెట్టుటకై శత్రువుల రక్తముఖముగా నానదిని దాటినఁగాని భుజించుటయు నిద్రించుటయు నశాస్త్రీయమని నిశ్చయించి, నిద్రాహారముల మానెదనని ప్రమాణము చేసెనఁట! పిమ్మట తనకొడుకగు ముజాహిదుషాకుఁ బట్టము గట్టి మంత్రియగు మల్లిక్ సయుఫ్ ఉద్దీనుని, పాలకునిగా నియమించి యిరువదియేనుఁగులను మాత్రము ముంచుకొని తక్కినయేనుఁగులనన్నిటిని నతనికిచ్చి బుద్ధులుచెప్పి కలుబర్గనగరమునకుఁ బంపివేసెనఁట! కాలవిలంబము సేయక తరువాత మహమ్మదుషాహా తొమ్మిదివేలగుఱ్ఱపుదళముతో నదిని దాఁటెనఁట! రాయ లీవార్తవిని దిగులుపడి ధనకనకవస్తువాహనాదులను విజయనగరమునకుఁ బంపివేసి మఱునాఁడు వీలుగానున్న యుద్ధముసేయుటయో లేనిచో దేనుదిన్నుటయో జరిగింపవచ్చునని నిశ్చయించెనఁట! ఆరాత్రి భయంకరముగ గాలివీచుచుఁ గుంభవృష్టిగా వర్షము

గురియుచున్నందున నేనుఁగులు మొదలగు భారవాహకములగుజంతువులు బురదలోఁ జిక్కుకొని శ్రమపడుచు, సేనానివాసస్థానమును విడిచి నాలుగు మైళ్ళుమారమునకైన నడువశక్తికలవి కాకపోయినవి. మహమ్మదుషాహ యావృత్తాంతమును విని తనస్థానమును విడిచి తానే వారల కభిముఖుఁడయి నడువ నారంభించెను. మఱునాఁడుదయమునను రాయలసైన్యమును సంధింపఁగానే వారలు సామగ్రినంతయు వెనుకదిగవిడిచి భయంపడి యాదవాని దుర్గమునకుఁ బాఱిపోయిరఁట ! మహమ్మద్ షాహ సామగ్రినంతయుఁ గొల్లవెట్టి శిశుసహితముగా స్త్రీపురుషుల డెబ్బదివేల జనులను సంహరించెనఁట ! సుల్తాను వేసవికాలము గడచుపర్యంతము ముద్గల్లు పట్టణమున నుండి తరువాత సేనలంగూర్చుకొని ఆదవానిదుర్గము ముట్టడించెను. రాయలు తన మేనల్లుని దుర్గసంరక్షణార్థము గొంతసైన్యముతో నిలిపి తాను తుంగభద్రానదికి దక్షిణభాగమునందు నిలిచి విజయనగరమునుండి యింకను సేనలను రప్పించుకొని యుద్ధసన్నద్ధుఁడై నిలిచి యుండెను. మహమ్మదుషాహ శీఘ్రకాలములోనే తుంగభద్రానదిని దాఁటి విజయనగరరాజ్యభూములలోఁ బ్రవేశించెను. విజయనగరముపయి మహమ్మదీయులు దండెత్తివచ్చిన వానిలో నిదియే ప్రథమదండయాత్ర యని చెప్పవలసి యున్నది. ఎందుకనిన నిదివఱకు ఢిల్లీసుల్తాను తుంగభద్రానదికి నుత్తరముననున్న యానగొందిని ముట్టడించెనేగాని తుంగభద్రానదిని దాఁటి యీవలకు వచ్చినవాఁడు కాఁడు. మహమ్మదుషాహ సిరుగప్పను గ్రామసమీపమున నదిని దాఁటి కౌతాళమువద్ద నున్న బయలులో రాయలసైన్యమును దాఁకెను. మహమ్మదుషాహనదిని దాటి వచ్చుచున్నాఁడని యలవలన విని కృష్ణరాయలు తనమంత్రులను సేనాధిపతులను రప్పించి సుల్తాను నేపరికార మెట్లొనర్పవలసి యుండునో యోచింపసాగెను.

(అప్పుడందఱును జేరి రాయలముఖ్యసేనాధిపతి యగు భోజమల్లునకాధిపత్యమునిచ్చిరి. అతఁడు సంతసించి తురుష్కరాజకుమారుని జీవముతో ఖైదిగాబట్టుకొని తీసుకొని రావలసియుండునో అతనిశిరస్సు బల్లెమునకు గ్రుచ్చి చూపింపవలసియుండునో రాయలచిత్తమును వినఁగోరుచున్నా నని మహాగర్వముతోఁ బలికెనఁట! బ్రతికియున్న శత్రు వేయవస్థలో నున్నను నిష్టుఁడు కాఁడు గనుక జేతికందివచ్చినపుడు చక్కాడుటయె యుచితమార్గ మని రాయలు ప్రత్యుత్తర మిచ్చెనఁట! రాయల యనుజ్ఞనుబొంది మల్లయదండనాథుఁడు నలువదివేల గుఱ్ఱపుదళముతోడను, లక్ష కాల్బలముతోడను, మహామ్మద్ షాహ నెదుర్కొని హిందువులచేఁ బరమ పవిత్రములుగాఁ జూడఁబడు గోవులను మహమ్మదీయులు చంపుటను గూర్చియు, వారి దేవాలయములను నిర్మూలము చేయుటను గూర్చియు ననుదినమును వర్ణించుచు సైనికుల కుపన్యాసము లిచ్చి చంద్రధ్వజులఁ జంపుటయే పరమార్థ మని తోఁచునట్లుగాఁ బౌరుష మెక్కించ వలసినదిగా బ్రాహ్మణోత్తముల కెల్లరకు నానతియిచ్చెను. మహమ్మదుషాహ భోజమల్లుని రాక విని తన సైన్యమున కంతకు ఖానుమహామ్మదుని నధ్యక్షునిగా నేర్పరిచి పదునైదువేల గుఱ్ఱపుదళమును, ఏఁబదివేల కాల్బలమునిచ్చి తాను పదివేల గుఱ్ఱపుదళముతోను ముప్పదివేల కాల్బలముతోను సమరసన్నద్ధుఁడయి యుండెను. ౧౩౬౬ వ సంవత్సరము జూలై ౨౩ వ తేది గురువారమునాఁడు సూర్యోదయ సమయమున నుభయసైన్యములును గలిసికొని సంకుల సమరంబునకుఁ గడంగెను. ఉభయసైన్యములును సముద్రతరంగములవలె నిటునటు నూగులాడుచు నొండొరులతోఁ డీకొని సాయంకాలము నాలుగు గంటల వఱకు ఘోరయుద్ధము చేయఁగా నిరుప్రక్కలను వేలకొలది జనులు మృతినొంది రని చెప్పుట యతిశయోక్తి గాదు. ఖాన్ మహమ్మదు సేనయొక్క కుడి యెడమ భాగములకు రక్షకులుగా నున్న అగ్రేసరులగుమూషిఖానుఁడును, ఏషీఖానుఁడును వీరమరణము నొందగా వారి సేనలు హిందువుల ప్రతాపమునకుఁ దాళఁజాలక పలాయనము లయ్యె

ను. ఈదురవస్థ నంతను జూచి తురుష్క సైన్యములు దిగులుపడి ధైర్యమును వదలి చెల్లాచెదరగుచుండ, మహమ్మదుషాహ మూఁడువేల గుఱ్ఱపుదళముతో వచ్చి మల్లయదండనాథునిఁ దార్కొనఁగానే, పాఱిపోవుచున్న తురుష్క సైన్యములు వెనుకకు మఱలివచ్చుచుండెను. మక్రీబుఖానుఁడు ఫిరంగులను గాల్చుచు శత్రుసైన్యమును జీకాకు నొందించుచు ముందుకు సాగివచ్చి శత్రువులను బాఱఁదోలుట కనుజ్ఞ యిమ్మని ఖానుమహమ్మదు నడిగెను. అతనికి మూలబలము కొంత యిచ్చి సాగుమని యుత్తర్వుచేసెను. ఫిరంగులను గాల్చుటకు హిందువులకు కాలముచాలక పోయినందున, వీరావేశముతోఁ గత్తులు గటారులు దూసి తురుష్కుల కభిముఖులై పిఱికితన మావంతయు లేక శత్రువులు సహితము మెచ్చునట్లుగాఁ బోరాడుచుండిరి. ఇట్లు ఖానుమహమ్మదుని యొక్క 'పులివేఁటకాఁడను' పేరు గల యేనుఁగొకటి మావటీనియాజ్ఞకు లోఁబడక శత్రుసేనా మధ్యభాగమునం జొఱంబడఁగా మల్లయదండనాథుని యేనుఁగు లడ్డపడి నిలుపఁగా నాసందడి సమయములోఁ పులివేటకాని మావటీఁడు ప్రాణములను గోలుపోయెను. తదనంతరము ఖానుమహమ్మ దయిదు వందల గుఱ్ఱపు దళమును దీసికొని సమరగజమును వెంబడించి పురికొల్పుచుండె. హిందూసేనలు క్రమము తప్పి చెల్లాచెదరగునట్లుగా నాయేనుఁగు ఘీంకృతులువెట్టుచు ధ్వంసముచేయుచుండఁగా భోజమల్లుఁడు దెబ్బతిని గాయమును బొంది రణరంగమున నిలువలేక పరాఙ్ముఖుఁ డయ్యెను. తదనుచరులు సయితము నిలిచి యుద్ధుపడలేక పోయిరి. హిందువులు తమ మధ్యభాగ మిట్లల్లకల్లోలమగుటఁ జూచి యధైర్యపడి నలుదిక్కులకుఁ బాఱిపోయిరి. ఇక జెప్పవలసిన దేమున్నది? తురుష్కులు చెలరేఁగి తారసించిన యెల్లరను నఱికి వైచుచుండిరి. గర్భిణీస్త్రీలనుసయితము వదలిపెట్టక హతము చేయుచుండిరి. బిడ్డల ఱొమ్ములమీఁద నుంచుకొని పెనఁగులాడుచున్న తల్లుల నుండి బిడ్డలనులాగి, బిడ్డలను తల్లులనుగూడ నఱుకుచుండిరి. మహమ్మదుషాహ

యిట్టి విజయవార్తలను తన రాజ్యమునకుఁ బంపియుఁ దృప్తినొందనివాఁడయి, తన ప్రతిజ్ఞఁ దీర్చుకొనుటకయి రాయలను వెంబడించి మహారణ్యములమధ్యఁ దఱుము చుండెను. కృష్ణరాయలు వానికిఁ జిక్కక హతశేషులను గూర్చుకొని సురక్షితముగా వచ్చి విజయనగరముఁ బ్రవేశించెను. మూఁడు నెలలు మహామ్మదుషాహ రాయలను వెదకి నగరమును ముట్టడించెను. కాని ముప్పదిదినములెంత ప్రయత్నము చేసినను రాయలు లోఁబడలేదు. పట్టణమును స్వాధీనము కాలేదు. తన ప్రయత్నము వ్యర్థముకాఁగా నతఁడు పట్టణమును విడిచి తుంగభద్రానది మీఁదుగాఁ బాఱిపోవుచు నడుగడుగునకు హిందువులచే నడ్డగింపఁబడుచుండియుఁ బోయి పోయి యొక మైదానమున దండువిడిసి యుండెను. రాయలును వారిని వెంబడించివచ్చి సమీపముననే దండు విడిసి యుండెను. మహమ్మదుషాహ పాఱిపోయిన విధముఁజూసి దురుష్కులిఁకఁ దమ్ముఁ దలపడఁ జాలరనియు, తేఱిపాఱఁ జూడనైనఁ జాలరనియు, హిందువులకు దృఢవిశ్వాసమును గలిగించుచుండెను. ఆహేతువుచేత హిందువులు జాగ్రతలేనివారలై పరాకు గలిగి యలక్ష్యస్వభావముతో నుండిరి. రాయ లొకనాఁడు రాత్రి మధుపదార్థములను సేవించి వారకాంతా వినోదగోష్ఠిలోనుండి యానందాబ్ధి నోలలాడుచుండఁగా నకస్మాత్తుగాఁ దురుష్కులు పైఁబడి తమ కపటతంత్రమును బయల్పఱుపఁగా కృష్ణరాయలు పశ్చాత్తాపము నొందుచు విజయనగరమునకు మఱలఁ బాఱిపోయెనఁట! పదివేల హిందువుల నుఱుమాడి మహమ్మదు షాహ తిరిగి విజయనగరమును ముట్టడించెను. రాయలు సమాధాన పఱుపుటకై రాయబారులను సుల్తానుకడకుఁ బంపెనుగాని యాతఁడంగీకరింపకుండెనఁట! అది చూచి వాని మిత్రుఁ డొకఁడు 'మీరు లక్ష హిందువులను మాత్రమే సంహరించెద మని ప్రతిజ్ఞపట్టినారు కాని హిందూజాతి సంతతిని జంపెద మని ప్రతిజ్ఞపట్టలేదే' యని మందలించెనఁట! అందుకు సుల్తాను తాను ప్రతిజ్ఞపట్టిన మొ[illegible] నినుమడిగా హిందువులను

జంపినను రాయలు లోఁబడి తానాజ్ఞచేసిన ధనమొత్తమును సంగీతపాఠకు లకు సమర్పించినఁగాని రాయలయెడలను నాతని ప్రజలయెడలను గరుణఁ జూపఁజాలనని బింకములు వలుకుచుండఁగా, రాయల రాయబారులు సర్వ స్వాతంత్ర్యమును బొంది వచ్చినవారు గావున నాధనమొత్తమును నాతనికిఁ దక్షిణమే చెల్లించిరి. 'రాయలయందుఁ దప్పిద మున్నయెడల నిరాధారులును నిరపరాధులునగు ప్రజలును, స్త్రీలును, బిడ్డలును గూడ దండార్హులగుదురా' యని రాయబారులు పందలింపఁగా సుల్తాను భగవదనుజ్ఞ యట్లుండెననియు నద్దానిని మార్పఁదనకు శక్తిలేదనియు నుడివెనఁట! హిందూమహమ్మదీయు లిరుగుపొరుగువా రగుటవలన నవసరములగు క్రూరకృత్యములు మానుట యుచిత మనియు, లేనియెడలఁ బరస్పర ద్వేషములు ప్రబలము లగుననియు రాయబారులు వాదింపఁగా మహమ్మదుషాహ వారివాదములు సహేతుక ముగా నుండుటచేతఁ దానొడంబడితి ననియు, నికఁ నెన్నఁడును తనకు జయము లభించిన తరువాత శత్రువుని నొక్కనినైన నిష్కారణముగాఁ జం పింప ననియుఁ నెదుటివారుగూడ నట్లెచేయ బద్ధు లనియుఁ బలికి ప్రమా ణముచేసెనఁట! ఆపద్ధతి కొంతకాలము వఱకు నవలంబింపఁబడెను. కాని తరువాతి ప్రభువు లామార్గమును మఱచి యథేచ్ఛగాఁ గ్రూరకృత్యములు చేయుచునే యుండిరి. ఈమహాయుద్ధమునందు నైదులక్షల హిందువులను జంపి కర్ణాటకభూములు నిర్జనప్రదేశములుగాఁ జేసెనని మహమ్మదుషాహను ఫెరిస్తాశ్లాఘించుచు నతిశయోక్తిగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు. తరువాత కొన్ని సంవత్సరములవఱకుఁ బోరులేకుండ రెండు రాజ్యములవారికి సఖ్యత గలిగి యుండెను.''

పైనివర్ణింపఁబడిన చరిత్రాంశముల సత్యత్వమును గూర్చి ప్రశ్నింపవలసి యుండును. మహమ్మద్‌షాహతోఁ బోరాడిన విజయనగరాధీశ్వరుఁడు కృష్ణరాయుఁడని ఫెరిస్తా వ్రాయు

చున్నాఁడు.౧౩౫౮ మొదలుకొని ౧౩౭౫ వఱకు రాజ్యపరిపాలనముచేసిన మహమ్మద్‌షాహాతో ౧౫౦౯ మొదలుకొని౧౫౩౦ వఱకు రాజ్యపరిపాలనము చేసిన కృష్ణరాయఁడు సమరము సలుపుట యేకుతర్కముచేత సాధ్యమగును? కాఁబట్టి యీ కథ ఫెరిస్తాచేఁ గల్పింపఁబడినదని చెప్పుటకు సందియము గలదా? ఇయ్యది చరిత్రకారుని పొరబాటని చెప్పఁదగునా? ఇట్టివిపొరబాటులు కావు. పదునాలుగవ శతాబ్దిమధ్యమున జరిగిన యీకదనవృత్తాంతమును పదునేఁడవ శతాబ్ది ప్రారంభమునందు జనించిన ఫెరిస్తా అహమ్మదునగరములోఁ గూరుచుండి తన ప్రభువులగు సుల్తానుల చెవుల కింపగునట్లుగా గాథలనల్లి తన యపూర్వబుద్ధి వైశద్యమును వెల్లడించెనని విస్పష్టమగుచున్నది. బుక్కరాయని కాలమునకును కృష్ణరాయని కాలమునకు నంతర మెఱుఁగని చరిత్రకారుని వ్రాఁతలెవ్వారికివిశ్వసనీయములుగావు. పైనివర్ణింపఁబడిన వర్ణనలలో విపరీతాంశములు మఱికొన్నిగలవు. నిజముగా నైదులక్షల జనులనే సంహరించి మహమ్మద్‌షాహానిజముగనే విజయనగరాధీశ్వరునిఁ బూర్తిగఁ బరాభవించియుండినయెడల నతఁడు సంగీతపాఠకుల కీయవలసిన పైకమును మాత్రము రాయల యొద్దినుండి గైకొని యూరకుండుట సంభవించునా? విజయాంధ్రుఁడైన మహమ్మద్‌షాహా విశేషధనమును స్వాత్మ

రాజ్యమును గైకొనక సంధికినొడంబడునా? సుల్తాను లిట్టి సందర్భమున స్వల్పద్రవ్యముతోఁ దృప్తిఁజెంది యూరకొన్న స్లైచ్ఛులను మనము కనివిని యెఱుంగము. కాఁబట్టి సంగీతపాఠకులకీయవలసిన రూకలతోఁ దృప్తిఁబొంది మహమ్మద్ షాహ యూరకొనియెనని చెప్పినహేతువుచేతనే మహమ్మదుషాహకు విజయము సంప్రాప్తము కాలేదని చెప్పవచ్చును. స్వల్పసైన్యముతో మహమ్మద్ షాహ వచ్చుచున్నాఁడని విన్నంతమాత్రముననే యసంఖ్యాకములగు సైన్యములతో నున్న రాయలు భయపడి పాఱిపోవయత్నించెననుట విశ్వాసపాత్రముగాదు. ఆదవాని దుర్గములోఁ దాను దనమేనల్లుఁడును సైన్యములతో నుండియు, దన సైన్యాధ్యక్షుఁడైన భోజమల్లుఁడు పడిపోయినందునఁ దనసైన్యములన్నియుఁ జెల్లాచెదరై పోవుచున్నవని వినియు రాయలువచ్చి తోడ్పడియుండలేదని వ్యక్తీకరించువాక్యముల నేచరిత్రజ్ఞుఁడు విశ్వసించును?

రాయలు మహమ్మద్ షాహయొక్క రాయబారిని మిక్కిలి యవమానించెను. అట్టివానిని విజయాంధుఁడైన మహమ్మద్ షాహ యవమానింపక విడిచిపెట్టునా? అట్టిపనినేమియుఁ జేయక సంగీతపాఠకులకీయవలసిన నాల్గురూకలనుమాత్రము గైకొని యూరకుండెనని ఫెరిస్తా వ్రాయుట చూడ నీయుద్ధసమాచారమే యబద్ధమని తోఁచుచున్నది. ఒకవేళయుద్ధమే

జరిగియుండు నేని మహమ్మద్ షాహాకు విజయము కలిగిన దనుట యసత్యమై యుండును.

ముజాహిద్ షాహాతో యుద్ధము.

మహమ్మద్ షాహా ౧౩౭౫లో మరణము నొందెను. అతని కుమారుఁడు ముజాహిద్ షాహా సుల్తానయ్యెను. అతనికి వయస్సు పందొమ్మిదియేండ్లుమాత్రమె యుండెను. ఇతఁడు సింహాసన మెక్కినతోడనే రాయలతో వివాదము పెట్టుకొని యుద్ధము ప్రారంభించెను. ఈయుద్ధము మూఁడు సంవత్సరములు జరిగెనని కొందఱు వ్రాసియున్నారు. ఫెరిస్తా వ్రాసినదాని జీర్ణకర్ణాటరాజ్యచరిత్రమునుండి యీక్రిందివిధముగ నుదాహరించుచున్నాఁడను.

“మహమ్మద్ షాహా మరణానంతరము నతనికుమారుఁడు ముజాహిదు షాహా సింహాసనమునకు వచ్చెను. ఇతఁడు సింహాసన మెక్కినతోడనే కృష్ణా తుంగభద్రానదులకుమధ్యనుండు దుర్గములును, మండలములును తనకుఁ జెందియున్నవనియు, వానినిగుఱించి యెప్పుడును తగవులాట గలుగుచున్నదనియు నెట్టికలహము కలుగకుండఁ దుంగభద్రానది సరిహద్దుగాఁ జేసికొని దానికిఁ దూర్పున నుండు దేశమును బంగాపుర (బంకాపురము) దుర్గమును గూడ విడిచిపెట్టవలసినదనియు, కృష్ణరాయలకువ్రాసెను. ఈబంగాపురము ధార్వాడకు దక్షిణమున నున్నది. సముద్రతీరమునకును, విజయనగరమునకును మధ్యనుండుటచేతను, మహమ్మదీయులు చిరకాలమునుండి యాకోటనుస్వాధీనముఁ జేసుకోవలెనని తలంచి బాహ్యదృష్టితోఁ జూచుచుండిరి. అందుకు కృష్ణరాయలు ‘రాయచూరు ముద్గల్లు దుర్గము లానెగొంది సంస్థానమునకుఁ జెందిన వగుటచేత రాయవారుమండల

వంతయు నవలిపెట్టవలసినదనియు, కృష్ణానదియే సరియైన సరిహద్దనియు, మహమ్మదుషాహ తనవద్దనుండి కైకొన్న యేనుఁగులను మరలఁ దనకిచ్చివేయవలసిన దనియుఁ' బ్రత్యుత్తరమంపెను. సుల్తాను యుద్ధమును బ్రకటించెను. సుల్తాను రెండునదులను దాఁటి ఆదవానిదుర్గముకడకు వచ్చిచేరెను. కృష్ణరాయలు తుంగభద్రానదీతటమున దండు దిగియున్నాఁడనివిని ముజాహిదుషాహ తనసైన్యమును రెండుభాగములుగా భాగించి, యొకబలము కోటముట్టడించుటకును, రెండవబలముతోఁ దాను బోయి విజయనగరమును బట్టుకొనుటకును నిశ్చయించి, వాయవ్యమూలమార్గమున జాగరూకతగలిగి సేనలను నడిపించుకొని పోవుచుండెను. కృష్ణరాయలు మొట్టమొదట సుల్తానును సంధించి సమరము చేయుటయే యుక్తమని యోచించెనుగాని తరువాత నది మంచిపద్ధతి కాదని తలఁచి తనరాజధానికి దక్షిణముననున్న సోండూరు కొండలలోని యడవులలోనికిఁ బోయి యుండెను. ముజాహిదుషాహ యాతనిని వెంబడింపక, విజయనగరము సొగసైననగరమని బహుజనులు శ్లాఘించుచుండుటచేత నచటికిఁ బోవఁ జూచెను. కాని యది సుసాధ్యము కానిహేతువుచేత తిన్నగా కృష్ణరాయలున్న యరణ్యమునకు దారితీసెను. సుల్తాను వచ్చుచున్నాఁడను సమాచారమునువిని రాయ లాయరణ్యమార్గములు తురుష్కులకుఁ గ్రొత్తవియగుటఁ దలఁపోసి యాతని నాకాఱడవులలో నాయాసపెట్టఁ దలఁచియుండ, సుల్తాను మహారణ్యమును భేదించుకొని దారులేర్పరచుకొనుచు రాయలసైన్యమును వెంబడించుచుండ, నారాయ లాస్థానమునువిడిచి మఱియొకస్థానమునకుఁ బోవుచు నీరీతిగా నాఱుమాసములు సుల్తానునకంపకయే చిక్కులు పెట్టుచుండెను. సుల్తానువజీరు లిది ప్రయాససాధ్యమనియు, లాభములేని త్రిప్పటయనియు, సైన్యమునకు నధికకష్టము సంభవించుననియు, బహువిధముల బోధించి యతనినిమరలింపఁజూచుచుండిరి. కానివారియదృష్టవశమున రాయలకారోగ్యభంగము కలిగి, యాయడవులలోని విషవాయువుల నాఘ్రాణించుటవలనఁ బ్రాణాపాయము కలుగ

వచ్చును గావున, నాతనిసైన్యులడవిని విడిచి స్వరాజధానికి విజయంచేయవలసినదని వేఁడుకొనుట తటస్థించెను. కృష్ణరాయలు చేయునదిలేక వారియుపదేశమును విశ్వసించి చాటుదారులను దప్పించుకొనిపోయి విజయనగరము ప్రవేశించెను. సుల్తా నాతనివెనుకను గొంతసైన్యమును బంపి తాను 'అమీరాలుమ్రా బహదూరుఖాను'తో నైదువేలసైనికులను దీసికొని, సేతుబంధరామేశ్వరమును ప్రదేశము సందర్శించుటకై పోయెను. ఈతఁ డాప్రదేశమున సుల్తాను అల్లాఉద్దీను కిల్జీ' కట్టించిన మసీదును బాగుచేయించుటయే గాక, హిందూదేవాలయములను బెక్కింటిని గూలఁద్రోయించి దేశమునంత పాడుచేసి, విజయనగరమునకుఁ దిరిగివచ్చెను. ముజాహిదుషా తరువాత నెట్లో కృష్ణరాయలకు దెలియకుండఁ జాటుదారులగుండవచ్చి విజయనగరముపైఁబడె'' నని ఫెరిస్తా యసంబద్ధపువ్రాఁతలను వ్రాయుచున్నాఁడు.

'తురుష్కులు విజయనగరమును బ్రవేశించుటకు నద్భుతపడి కృష్ణరాయలు వీధులను గాపాడుటకు పెక్కండ్రు సైనికులను బంపెనఁట. కాని తురకలు హిందువులను దతిమి యెట్టకేలకుఁగోటకును పట్టణమునకు నడుమనున్న చెఱువుకట్ట నాక్రమించుకొనిరఁట' ఆసమీపముననున్న కొండపైనెక్కి యచటి హిందూదేవాలయ మిడియఁగొట్టి యమూల్యములగు రత్నాభరణములతోడ నలంకరింపఁబడిన సువర్ణమయములగు విగ్రహములను జూఱఁగొనెనఁట!' పరుల కవిలంఘ్యము లగునట్టి సప్త ప్రాకారములు గలిగి విజయనగరము లక్షలకొలఁది శూరాగ్రేసరులచేఁ బరిరక్షితమైయున్న మహానగరమని కన్నులారఁజూచిన విదేశీయచరిత్రకారులు పెక్కండ్రు వర్ణించియున్నారు. అట్టి సురక్షితస్థానముల నన్నింటిని దాఁటియొడలు దుమ్ముగాకుండ, ననాయాసముగా సుల్తానెట్లు రాఁగలిగెనో వింతగానున్నయది. ఈవృత్తాంతము జరిగిన రెండుశతాబ్దముల కొనలనున్న యీచరిత్రకారుఁడగు ఫెరిస్తా స్వజాతివారిలోఁ జెప్పుకొనెడు కల్పనాకథలను బట్టి యీచరిత్రమల్లెనుఁ గాఁబోలు. ''కట్టకడ ముజాహిదునకు 'జావుతప్పి కన్నులొట్టపోయె' ననుసామ్యము ననుసరించి ప్రాణగండము

గలిగియుఁ దప్పించుకొని పోవుట తటస్థించెను. అత్యంతచింతాస్వాంతులు తురుష్కుల దౌర్జన్యమునకు నోర్వంజాలక హిందువు లెల్లరు లోనికోపానలంబు ప్రజ్వలింప శత్రువినాశనమునకై కృష్ణరాయలను బ్రోత్సాహపఱచి లక్షల కొలఁది హిందూ శూరాగ్రేసరులు ధ్వజమెత్తి వచ్చుచుండుటఁజూచి, ముజాహిదుషాహ తనఛత్రము నావలఁబాఱవైచి, తన కైదండయొసఁగువానిఁ గోవ దేశపుఁదురుష్కుని మామూదనువానిని వెంటఁదీసుకొని, శత్రువులసంఖ్యను గనుఁగొనుటకై చిన్న సెలయేటినిదాఁటి యావలియొడ్డున నిలుచుండి యుండెను.”

‘అప్పుడు పరాక్రమవంతుఁడగు నొక్క హిందువు సుల్తానుస్వారీచేయు గుఱ్ఱమునుగుర్తుపట్టి తనదేవతాస్థానముల నిర్మూలించిన పగదీర్చుకొనిప్రఖ్యాతి నొందుటకై సుల్తానువంకకు నశ్వారూఢుఁడై యతివేగమున వచ్చుచుండెను. అతఁడు పొదలచాటుననుండియు, నొడ్డువిఱిగి పల్లముగానున్న సెలయేటియొడ్డువెంబడి నెరికిఁ గానరాకుండవచ్చి బయలుపడి తనవంక నతివేగమున వచ్చుచుండుటనదృష్టవశమున సుల్తాను వీక్షించి, మామూదునకు సైగచేయఁగా నాతఁడు వెంటనే గుఱిపెట్టి కాల్చెను. కానితనగుఱ్ఱము బెదరినందున నతఁడు క్రిందఁబడెను. ఇంతలో శత్రువు మామూదును సంహరింపనుద్యుక్తుఁడుకాఁగా ముజాహిదుషాహ భుజబలాఢ్యుఁడుగాన నతనిరక్షణకై తత్క్షణమే పోవ నాహిందువు మామూదును జంపుటమాని సత్తువతో సుల్తానునొక్క దెబ్బ వేసెను. కాని యదృష్టవశమున సుల్తానడ్డపెట్టిన యినుపసుత్తి వలన నతఁడు జీవింపఁగలిగెను. కాని లేనియెడల నాదెబ్బతో ముజాహిదు నామమాత్రావశిష్టుఁడగుననుటకు సంశయములేదు. చూపఱులందఱు నాదెబ్బ సుల్తానుప్రాణముఁగొనెనని నిశ్చయించిరి. కాని యట్లు జరుగక సుల్తానుసుత్తిపెట్టుతో శత్రువు రెండుతుండెములై క్రిందఁబడిపోయెను. తరువాత మామూదును గుఱ్ఱముపైనెక్కించి సుల్తాను సైన్యమునుజేరుకొనెను. తదనంతరము ఘోరయుద్ధము జరిగెను; కాని హిందువులు పరాజితులయిరి. తురుష్కులు బడలిక దీర్చుకొనుచుండిరి. ఇంతలో

కృష్ణరాయల సోదరులలో నొకరు (మారభూపతియో లేక ముద్దప్పయో) అఱువదివేల గుఱ్ఱపుదళముతోడను, నధిక కాల్బలముతోడను రాజధానికివచ్చి రాయలను గలిసికొనఁగా భయంకర మగుయుద్ధము మరలనారంభమయ్యెను. అప్పుడు సుల్తానునకునాపద కలుగునేమో యనుభీతిచే నతనిబంధువు దాదుఖానుం డనువాఁడు తనస్థానమగు ధర్మసముద్రమును విడిచి యుద్ధము జరుగుప్రదేశమునకు వచ్చెను. తురుష్కులు మరల జయమును బొందిరి. కానిశత్రువులు దాదుఖానుఁడు విడిచి వచ్చినధర్మసముద్రమును ముట్టడించి పట్టుకొని సుల్తాను సైన్యమునకు వెనుకనే హానిఁజేయుచు భీతికలిగించుచుండిరి.

'ముజాహిదుషాహయుద్ధభూమినివిడిచిపెట్టి కొండలలోనుండితనసైన్యమును సురక్షితముగా నావలకుఁ దరలించుకొని, యిరువదివేల హిందువులను ముఖ్యముగా స్త్రీలను ఖైదీలనుగాఁ దీసికొనిపోయి యాదవానిదుర్గమును తొమ్మిదిమాసములు ముట్టడించియు నయ్యది స్వాధీనము గాకపోవుటవలనఁ బ్రయత్నమును మానుకొని స్వదేశమునకుఁబోయెను. అంతటితో యుద్ధముముగిసినది.'

ఈయుద్ధమునందును సుల్తాను విజయలాభమును బడయఁజాలక యనేకసైన్యములను బోఁగొట్టుకొని వచ్చినత్రోవను బట్టి మరలిపాఱిపోవలసినవాఁడయ్యెను. ఇదిపరాజయముగాని సుల్తానునకు విజయముగాదు. సుల్తాను విజయనగరమునుండి రామేశ్వరమువఱకు నైదువేలసైనికులతోఁ బోయి రాయలను తఱుముకొనివచ్చెనని వ్రాసెను. విజయనగరమునుండి రామేశ్వరమునకు నైదువందలమైళ్లు దూరముండెను. వెళ్లి మరలివచ్చుటకు వేయిమైళ్లగును. అనేకరాజ్యము లీనడుమ

నుండెను. ఈరాజ్యములన్నియు బుక్కరాయలకులోబడినపాలక రాజ్యములుగనుండెను. ఈ రాజ్యమునంతయు నైదువేలసైనికులతో నెందు నెవ్వరునడ్డుకొనువారులేక తిరిగివచ్చెననుట హాస్యాస్పదముగా నుండెను. ఈసుల్తానుతోఁ గూడయుద్ధము చేసినవాఁడు కృష్ణరాయఁడనియే వ్రాసియుండెను. ఈయుద్ధము తరువాత నూఱేండ్లకుఁగాని కృష్ణరాయఁడుజనింపలేదు.

బుక్కరాయనిపరిపాలనము.

ఎవ రేమివ్రాసినను బుక్కరాయలు మాత్రము సామాన్యపురాజులతోఁ జేర్పఁదగినవాఁడు కాఁడు. అతఁడు సర్వస్వతంత్రుఁడు. బహుదేశములను జయించి పాలింపుచున్నవాఁడు. భూరిపరాక్రమవంతుఁడు. హరిహరరాయలకాలము నుండియు సామ్రాజ్యాభివృద్ధికై సమస్తవిధములఁ గృషి చేయుచు, తనప్రభుత్వకాలములో మహోన్నతదశకుఁ గొని వచ్చెను. సంపత్తియందును, రాజ్యవిస్తారమునందును, సామర్థ్యమునందును విజయనగర సామ్రాజ్యము బహమనీ రాజ్యముకంటెను మిన్నయై శ్రేష్ఠత్వమును వహించియుండెననియు, సముద్రపురేవగు గోవాపట్టణమును, షూల్‌గామను దుర్గమును, తుళువరాష్ట్రములోని యనేకమండలములును విజయనగరసామ్రాజ్యమునకు వశములైయుండెననియు, మలయాళము, సింహళము మొదలగు రాజులురాయల కడకు

రాయబారులనుబంపిపిలువఁగల కానుకలర్పించుచుండిరనియు, విజయనగర ద్వేష్టయగు ఫెరిస్తాయే వ్రాసియున్నాఁడు. బుక్కరాజు ప్రజారంజకుఁడుగ నుండెను. ప్రజలు ప్రభువునెడ భక్తి, విశ్వాసములు గలిగియుండిరి. బుక్కరాయలు తన పరిపాలన కాలములోఁ జెఱువులను, బావులను, కాలువలను త్రవ్వించి సస్యసమృద్ధి గలుగఁజేసి ప్రజలకు సౌఖ్యమును గలిగించెను. భూమిశిస్తునుగుఱించి నియమము లేర్పఱిచెను. ఇతఁడు విద్యానగరమును విస్తరింపఁజేసెను. పట్టణమునందు భవ్య మందిరములును పెద్దవియైన గిడ్డంగులును వెలసినవి. దక్షిణ హిందూదేశమున వర్తకమునకుఁ బ్రధానస్థానమగుటంజేసి ధనికులగు వణిక్ప్రముఖు లనేకులు విజయనగరమునఁ గళాకౌశల్యముఁగల భవనమ్ములను నిర్మించి కాపురముండిరి. బుక్కరాయలకాలమున నీమహానగరము వీరులకును, విద్వాంసులకును రక్షకస్థానమై 'విజయనగరము, విద్యానగరము' అను నామములను సార్థకపఱచుకొని వన్నెకెక్కుచుండెను. ఫెరిస్తా వ్రాసినట్లు దేశమున నైదులక్షలజనులు సంహరింపఁబడి, రాయలు తురుష్కులచేఁ బరాభవింపఁబడి సుల్తానునకుఁ గప్పము చెల్లించుచుండెననుమాటయె సత్యమైయుండినయెడల దేశమిట్లుండుట యెట్లుతటస్థమగును? దీనికంతకుఁ గారణము - బుక్కరాయలు మానధనుఁడును, సాహసికుఁడును, మహా

యోధుఁడునగుట మాత్రమెగాక మహామాత్యుఁడగు విద్యారణ్యస్వామి మంత్రిగనుండి కార్యముల నిర్వహించుట. తానును తనయన్నయును శైవులై శైవాగమతంత్రవేది యగుకాశీవిలాసక్రియాశక్తిగురునకు శిష్యులైనను వైదికమతమునందును నెక్కుడభిమానముగలిగి పరమతములయెడ ద్వేషము లేకయుండిరి. తాను శైవమతావలంబకుఁడైనను తనరాజ్యములోని శ్రావణబెల్గోలాయను పట్టణమునందు వైష్ణవులకును జైనులకును వివాదములు తటస్థించినప్పుడు తాను మధ్యవర్తిగనుండి యుభయుల కనుకూలముగాఁ దగవు దీర్చి సంతోషపెట్టెను. ఇతనిప్రోత్సాహముచేతనే సాయనమాధవులు వేదభాష్యమును జేసిరి.

పండ్రెండవ ప్రకరణము.

రెండవ హరిహరరాయలు.

(౧౩౭౭ మొదలుకొని ౧౪౦౪ వఱకు)

వీరబుక్కభూపాలుని మరణానంతరమాతనికి గౌరాంబిక యందు జనించిన హరిహరరాయలనుపుత్త్రుఁడు రత్నసింహాసన మధిష్ఠించెను. ఇతఁడు ౧౩౭౭ మొదలుకొని ౧౪౦౪ వఱకు ప్రజారంజకుఁడై రాజ్యపరిపాలనము చేసెను. ఈకాలము ద్రా

షీణాత్యప్రభువులనెల్లర నోడించి సామ్రాజ్యమునంతయు విస్తరింపఁజేసి తనపూర్వులు 'మహామండలేశ్వర, ఒడయర్' అనుబిరుదములతో మాత్రము తృప్తినొందియుండఁగా నీతఁడు తనకు లోఁబడిన మాండలికరాజు లనేకులు గప్పము గట్టుచున్నందున 'మహారాజాధిరాజ, రాజపరమేశ్వర' ఇత్యాదిబిరుదములను వహించి చక్రవర్తియయ్యెను. ఇతనిశాసనములాంధ్రదేశమున నేగాక మైసూరు, దార్వాడ, కాంచీనగరము, చెంగల్పట్టు, తిరుచునాపల్లి మొదలగు ప్రదేశములందును గానంబడుచున్నవి. దీనింబట్టి యీతనిసామ్రాజ్యవైభవము విస్తారమయ్యెనని తేఁటపడుచున్నది. తనతండ్రికివలెనె సమర్థులగు మంత్రిపుంగవుల సాహాయ్యము గలదు. అట్టివారిలోఁ బ్రముఖుఁడగు మాధవాచార్యులవారి తమ్ముఁడగు సాయనాచార్యులొకరు. రెండవయతఁడు గౌడబ్రాహ్మణుఁడగు మాధవమంత్రి. మూఁడవమంత్రి మహాప్రఖ్యాతుఁడైన ముద్దపదండనాథుఁడు. నాలుగవయతఁడు గుండపదండనాథుఁడు. ఈతనిసామ్రాజ్యములోఁ బ్రఖ్యాతిగాంచిన మంత్రులయొక్కయు, సేనాధిపతులయొక్కయుఁ జరిత్రములను సంపూర్ణముగాఁ దెలుపుటకీగ్రంథము చాలదు. ఈ రెండవహరిహరరాయలకాలమున మహమ్మదీయుల విజృంభణము చాలవఱకుఁదగ్గినది. గుండప్పదండనాథు డాంధ్రదేశములోని కొండవీ

టిరాజ్యమును ఓరుగంటిరాజ్యమును వశముఁ జేసికొనవలయు నని రెడ్లతోడను,పద్మనాయకులతోడనుబోరాడి చూచెనుగాని యాతని ప్రయత్నములు కొనసాగలేదు. గుండపదండనాథుడు గోవానగరమునుండి మహమ్మదీయులను తఱిమెను.

రెండవ హరిహరరాయలు పరాక్రమవంతుఁడుమాత్రమె గాక సంగీతసాహిత్యవిద్యలయందుఁ బ్రవీణుఁడు. ప్రజాసుఖైక నిరతుఁడు. దేవబ్రాహ్మణ భక్తిగలవాఁడు అయినను నిష్పక్షపాతబుద్ధియుఁ న్యాయైకద[illegible]గి మతాంతరులగు జైనులను సైతము పరిపాలనమునం దున్నత పదవులందు నిలిపి యాదరించినవాఁడు. ఇరుగప్పదండాధిపుడను జైనపండితుఁడు విజయనగరమున నొక జైనాలయమును నిర్మించెను. ఇతఁడే నానార్థరత్నమాలయనునిఘంటువును రచించినవాఁడు. ఇతఁడు సేనాధిపతులలో నొక్కఁడు. హరిహరరాయలు దేవాలయములకు మాత్రమెకాక బ్రాహ్మణులకునుఁ పాఠశాలలకును గూడ మాన్యములనిచ్చి పోషించినవాఁడు. ఈతనికాలముననే విద్యారణ్యభాష్యము ముగింపఁబడినది. ఫిరోజిషా తుఘ్లక్ చక్రవర్తి డిల్లీనగరమున బ్రాహ్మణులను వారిగ్రంథములతోఁ దగులఁబెట్టుచుండఁగా దక్షిణహిందూ దేశమున రెండవ హరిహరరాయలు హిందూ మతోద్ధారణము సేయ సర్వవిధములఁ బాటుపడుచుండెను. ఇతనికి మల్లాంబిక వలన

జనించిన దేవరాయ లనునాతఁడు యువరాజుగనుండి యుదయగిరి రాజ్యమును రాజప్రతినిధియై పరిపాలించెను. అనఁగా విజయనగర సామ్రాజ్యములోఁ జేరిన యాంధ్రదేశభాగమునఁ దనతండ్రియగు రెండవ హరిహరరాయల కాలమున నే౧౬ సంవత్సరము లీ యుదయగిరిరాజ్యమును బరిపాలించినవాఁడు గావున దేవరాయలకు నాంధ్రదేశమునకు నెక్కువసంబంధము గలదు.

రెండవ హరిహరరాయలు కొండవీటిరెడ్లతో మైత్రిగలిగి యున్నట్లు గన్పట్టుచున్నది. ఇతఁడు తనకుమార్తె యగు హరిహరాంబను కాటయవేమారెడ్డి కుమారుఁడగు కాటయప్రభుని కిచ్చివివాహముచేసినట్లు కాటయవేముని చరిత్రమున దెలిపియున్నాఁడను.

వినుకొండతిప్పనామాత్యుఁడు.

ఋగ్వేదియు, ఆశ్వలాయనసూత్రుఁడును, విశ్వామిత్రగోత్రుఁడును నగు వినుకొండ తిప్పనామాత్యుఁడు హరిహరరాయల రత్నభండారమునకు రక్షకుఁడుగా నుండినట్లు క్రీడాభిరామమను గ్రంథములోని యీక్రింది పద్యముల వలన విదితమగుచున్నది.

॥సీ. సత్యవ్రతాచార సత్కీర్తిగరిమలఁ
జంద్రుతోడను హరిశ్చంద్రుతోడ

నభిమానవిస్ఫూర్తి నైశ్వర్య మహిమల
రారాజుతోడ కేరాజుతోడ
సౌభాగ్యవైభవ జ్ఞానసంపన్నత
మారుతోడ సనత్కుమారుతోడ
లాలిత్యనిరుపమ శ్లాఘావిభూతుల
భద్రుతోడను రామభద్రుతోడ
గీ. పాటియనఁదగు ధారుణీపాలసభల
వీరహరిహరరాయ ప్రభు[illegible]
రత్నభండార సౌధకారం[illegible]గల్గు
మల్లికార్జునుఁ డ్రిపురారి మంత్రివరుని."

వినుకొండ వల్లభామాత్యకవి.

క్రీడాభిరామమును రచియించిన వల్లభామాత్యకవి జెప్పిన వినుకొండ తిప్పనామాత్యునికి పుత్త్రుఁడు. క్రీడా మములోని యీక్రిందిపద్యమున వల్లభామాత్యుఁడిట్లభివర్ణింపఁబడి యుండెను.

"సీ. మూఁడుగ్రామగ్రాసములతోడఁ [illegible]ాఁడేన
మోపూరుపాలించె ముల్కినాఁట
నాశ్వలాయన శాఖయందు ఋగ్వేదంబు
కరతలామలకంబుగాఁ బఠించెఁ

బ్రత్యక్షమొనరించి భైరవస్వామిచే
సిద్ధసారస్వత శ్రీవరించెఁ
గామకాయన సవిశ్వామిత్రగోత్రంబు
వంశగోత్రంబుగా వార్తకెక్కె.
గీ. నెవ్వఁడా త్రిపురాంతకాధీశ్వరునకు
రామనవరత్నభండారరక్షకునకుఁ
బ్రియతనూజుండు చందమాంబికకు సుతుఁడు
[illegible] వల్లభామాత్యవరుఁడు."

[illegible] క్రీడాభిరామ [illegible] నాటకమును రచించినట్లు హారా[illegible] గన్పట్టుచున్నను [illegible] వాస్తవముచేత నీగ్రంథమును కిచ్చివివా[illegible]ఁడు మఱియొకఁడని మఱికొన్ని ప్రబలహేతువుల [illegible]మగుచున్నది. వల్లభామాత్యుఁడిందు విశేషముగా [illegible] ఈగ్రంథమున ననేక పద్యములతో [illegible] యతిశయోక్తులతో వల్లభామాత్యుని నభివర్ణించిన పిమ్మట [illegible]మంత్రిశేఖరుండు రావిపాటి త్రిపురాంతదేవుఁడను కవీశ్వరుఁడొనరించిన ప్రేమాభిరామ నాటకంబు నను[illegible]రించి క్రీడాభిరా[illegible]బను రూపకంబు తెనుంగుబాసరచియిం[illegible]నవాఁడు" అనువాక్యము గన్పట్టుచున్నందునను నీతఁడు వ్రాసినది కాదని స్పష్టముగాఁ జెప్పవచ్చును. దీనిని శ్రీనాథకవి వల్లభామాత్యుని పేరుపెట్టిరచించెనని గ్రంథపీఠికలో శ్రీయుత

మానవిల్లి రామకృష్ణకవి. ఎం.ఎ.గారు కొన్ని హేతువులంగనఁబ
ఱచియున్నారు. శ్రీనాథుని నిజమైన వీధినాటక మిదియె కాని
బజారులలోనమ్ము వీధినాటకము కాదని వీరియభిప్రాయము.
ఈవీధినాటకమునకు రంగస్థలము ఓరుగల్లు. మంచనశర్మయను
బ్రాహ్మణుఁడును, టిట్టిభ సెట్టియను కోమటియు నిరువురును
జెలిమికాండ్రును,విటపురుషులునై యుండిరి. వీరిరువురును ఓరుగల్లు
నకుఁ బోయి జారిణుల సంగతి నుందురు. ఈగ్రంథమునఁ
వేశ్యాభుజంగుల వృత్తములు, విధవా... నము...
కూళ్ళయిండ్లు, అమ్మవార్లజాత...
ములు, కోడిపుంజులయు, పొట్టే...
రుద్రుని యుంపుడు కత్తెయగు ...
లగునవి మిక్కిలి చమత్కారము...
థముం జదివినవారికి నాకాలపు స...
మునందు వలెనె యున్నవని చక్కఁగా బోధ...
త్వమునారికేళపాకముతో మిళితమై మిక్కిలిప్రౌఢ... యున్నను
మనోరంజకమై, యున్నది. ఇదిహాస్యప్రబంధ మనిచెప్పఁ
దగును. ఇట్టిగ్రంథమును శ్రీనాథుఁడు రచించెనన్న విశ్వసింపఁ
దగి యున్నది.

ఫిరోజిషాహా... యుద్ధము.

బహమనీసుల్తానగు మహమూద్ షాహ ౧౩౯౭ లో మృ...
... నొందఁగా సింహాసనమును గూర్చి దాయాదులలో...

వివాదములు జనించెను. మహమూదునకు వెనుక నతని పెద్ద కొడుకు ఘియాసుద్దీనను పదునేఁడేండ్లబాలుఁడు రాజ్యభారమును వహించినతరువాత నిరువది దినములకు నొక బానిసవాఁడువిందుపేరు చెప్పిరప్పించి వాని గ్రుడ్లు పెఱికించెను. పిమ్మట నాతని కనిష్ఠసోదరుఁడగు షామ్సుద్దీను పట్టాభిషిక్తుఁడయ్యెను. అయిదుసంవత్సరములు జరిగినతరువాత సుల్తాను దావూద్ కుమారుఁడగు ఫిరోజిషాహ యనునాతఁడు వానిని [illegible] గావించి తాను ౧౩౯౭ వ సంవత్సరమున [illegible] క్రీడాభిరామమ్ము [illegible] సింహాసన మెక్కెను. హార[illegible]లోఁ గన్పట్టుచున్న [illegible]హమనీసుల్తానునకును విజయనగ కిచ్చివి[illegible]ఁడు మఱియొకఁడని జరిగెననియు, రాయల పేర్లు [illegible]మగుచున్నది. ఫెరిస్తా వ్రాసియున్నాఁడు గాని శాసన[illegible] రెండవహరిహరరాయలే పరిపాలనఁ [illegible] యొనర్చినట్లు గన్పట్టుచున్నది. ఫెరిస్తాయొక్క గ్రంథములో కాలవిపర్యాస దోషములు, పురుషవిపర్యాసదోషములు పెక్కులు గలవు. ఫెరిస్తా వ్రాసిన యుద్ధకథనము సత్యమైన యెడల ఫిరోజిషాహాకును, రెండవ హరిహరరాయలకును జరిగి యుండవలయును. సింహాసనమాక్రమించుకొనుటకై కలుబరగి నగరములోఁ గల్లోలము జరుగుటచూచి హరిహరరాయలదియె మంచిసమయమని యెంచి బహమనీరాజ్యమునకుఁ జను